

MOJE
ŠÍLENÉ
STOLETÍ
I

Ivan Klíma

Hledáte místo, kde...

... můžete celý den studovat nebo pracovat?

... seženete knížku pro zábavu, do školy, k poučení?

... stahujete e-knihy, posloucháte hudbu, tisknete 3D?

... osobně potkáte české i světové autory?

... můžete zajít na koncert, filmy artové i 3D?

Právě jste ho našli!

Městská knihovna v Praze

43 poboček, **3** pojízdné knihovny, **4 000** akcí ročně,
2 000 000 dokumentů, **60** Kč za registraci

www.mlp.cz

knihovna@mlp.cz

www.e-knihovna.cz

www.facebook.com/knihovna

Moje šílené století I

Ivan Klíma

Znění tohoto textu vychází z díla [Moje šílené století](#) tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Academia v Praze v roce 2010. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

§

Text díla (Ivan Klíma: Moje šílené století I), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uveďte autora-Nevyužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko](#).

Verze 1.0 z 2. 7. 2021.

OBSAH

Předmluva.....	7
Kapitola první	9
O mezní zkušenosti	38
Kapitola druhá.....	43
Ideologičtí vrazi.....	55
Kapitola třetí	62
O mstě a odplatě	79
Kapitola čtvrtá.....	84
O utopiích	100
Kapitola pátá	107
O vítězích a poražených	117
Kapitola šestá.....	122
Strana	133
Kapitola sedmá	141
Revoluce – teror a strach	162
Kapitola osmá	169
Zneužití mládí.....	188
Kapitola devátá	197
Potřeba víry	214
Kapitola desátá	226
Diktatura a diktátoři	247
Kapitola jedenáctá.....	257
O zradě vzdělců	283
Kapitola dvanáctá.....	294
Temno v hlavě aneb O propagandě	324
Kapitola třináctá.....	335
Umění v nesvobodě	359
Kapitola čtrnáctá	369
O dogmaticích a fanaticích	396

Kapitola patnáctá.....	403
Unavená diktatura a rebelové	425
Kapitola šestnáctá	433
Na závěr	473

Předmluva

Mladý redaktor českého vysílání BBC, pro kterého jsem psával občas komentáře, se mě jednou zeptal: Proč nenapíšete, jak se mohlo stát, že jste byl v mládí komunista? Myslím, že by to posluchače zajímalo.

Uvědomil jsem si, že ačkoliv jsem mnohé z toho, co jsem zažil, použil jako námět pro svoje prózy, tématu svého několikaletého členství v komunistické straně jsem se vyhýbal, snad s výjimkou několika ne příliš autobiografických pasáží v Soudci z milosti.

Komunistickou stranu anebo přesněji komunistické hnutí už dlouhou dobu považuji za zločinné spiknutí proti demokracii. A člověku není příjemné připomínat si, že byl, byť poměrně krátkou dobu, členem právě této strany.

Ale měl můj mladý kolega z BBC pravdu? Koho ještě dnes mohou zajímat příčiny, proč tolik lidí v mé generaci podlehlo ideologii, která svými kořeny hluboko tkvěla v myšlení, v sociální situaci a ve společenských náladách z přelomu devatenáctého a dvacátého století?

Marxismus, jehož se komunistická ideologie dovolávala, je dnes spíše pozapomenutý, jeho revoluční teorii vyvrátila praxe. Dnes se lidé cítí daleko víc ohroženi mezinárodním terorismem; namísto s marxismem dnes demokracie více zápasí s radikálními větvemi islámu.

Jenže na samé podobě ideologie záleží méně než na potřebě lidí, zvláště těch mladých, bouřit se proti společenskému pořádku, do něhož vstupují a který nevytvořili, a tudíž jej nepovažují za svůj. Lidé také potřebují mít nějakou víru, cíle, které považují za vyšší, a jsou náchylní vidět svět a jeho rozpory v nečekaných, zdánlivě jednoduchých souvislostech, které se zdají vysvětlovat vše podstatné,

čím právě trpí anebo s čím nesouhlasí. Pro tyto často klamné cíle jsou ochotni obětovat i život.

Všechny ideologie minulosti, které vedly k vraždění, se mohly rozvinout teprve tehdy, když dokázaly vyčistit mozky lidí od všeho, co vyhlásily za nepatřičné, a přimět je k fanatické oddanosti ideám, které vyhlásily za patřičné. V tom se nelišily od současných ideologií, které vedou k teroristickému vraždění. Každá fanatická oddanost pravdě, ať přičítané božské, anebo pozemské autoritě, vede k obdobným důsledkům: lidé umírají anebo jsou vražděni, zmíněná pravda je obvykle nadlouho nepřezijí.

Nehodlám psát obvyklé paměti mimo jiné i proto, že mám od dětství mizernou paměť, zvláště pokud se jedná o doslovné znění rozhovorů anebo podrobnosti, které sice nebyly významné, ale mají pro čtenáře anebo posluchače zvláštní přitažlivost. Také jsem v mnoha případech nechtěl být osobní a ve svém vzpomínání i v úvahách jsem se soustředil spíše na okolnosti, které v onom šíleném století člověka někdy zaváděly, jindy ho nutily k osudovým rozhodnutím.

Kapitola první

1

První vzpomínka, kterou mi má paměť zachovala, se týká čehosi zcela nepodstatného: maminka mě vzala na nákup dolů do Vysočan a požádala mě, abych jí připomněl, že má tatínkovi koupit noviny. Byl to pro mě tak důležitý úkol, že si jej pamatuji dodnes. Jak se ty noviny jmenovaly, jsem neměl ponětí. Ale když jsem byl o něco starší a uměl už trochu číst, bývaly doma Lidovky a kupodivu (nejspíš jen výjimečně) i Národní politika, nikoli Rudé právo či Právo lidu. O to, koho rodiče volili, jsem se nestaral. Byl jsem šťastné dítě, jemuž nehrozil hlad a které bylo obklopeno láskou.

Do mých sedmi let jsme bydleli ve vilce, která stála téměř osaměle v kopci, kudy vedla silnice z Vysočan do Kbel. Nad námi už byl jen zájezdní hostinec, pod námi ještě jedna vilka. Zájezdní hostinec byl nejzajímavějším místem, zastavovali tu vozkové se svými povozy a mohutnými koňmi. Ještě než vozkové odešli do hlučného výčepu (kam jsem měl zakázáno vkročit), obsloužili své tahouny vědrem vody anebo jim přivázali pytel s krmením. Na sklonku zimy navázeli do hospody mohutné kusy ledu, které skládali do sklepa. Od ledu studeně válo a byl nádherně a průsvitně bělavý. Postával jsem stranou a chvílemi kradmo nahlížel do zakázaného výčepu, odkud páchly ohřívané buřty a tabákový kouř.

Pamatuji si dodnes jména majitelů všech tří vilek, ale nemá smysl je připomínat, s nikým z těch, kdo tu tehdy bydleli, jsem se už nikdy nesetkal. Ti tehdy dospěli už jistě dávno nežijí a Vilda, chlapec jen o málo starší než já, co bydlel ve vilce pod námi, zemřel v době, kdy jsme tam žili, na zápal plic, tehdy se na to ještě umíralo. Tu strašlivou nemoc dostal, protože se uhrál a napil se studené

vody. Maminka mi tuto příčinu nemoci mnohokrát varovně opakovala. Bylo to mé první setkání se smrtí, pamatuji se na svůj úžas, že někdo jeden den je, pak náhle zmizí a už nikdy se neobjeví, a to všechno jen proto, že se uhrátý napil studené vody. Také jsem se začal pozorovat a hledat na sobě známky zhoubné nemoci, a bedlivě jsem sledoval svůj stav dřív, než jsem se napil, ale jak tomu bývá v tomhle věku, za chvíli jsem na cizí smrt zapomněl. Pak tutéž nemoc dostal tatínek, i když se neuhřál ani se nenapil studené vody. Ulehl s vysokou horečkou a v zimnici jektal zuby. Přijela babička a hned po ní pan doktor Pfeifer, o němž jsem už předtím slyšel, že je lidumil, co přijde i uprostřed noci a léčí chudé pacienty zdarma. Já k tatínkovi nesměl, ale maminka vyšla celá bledá, máčela ve vaně prostěradlo a babičce říkala, že pan doktor předpověděl během noci krizi, a když ji tatínek přečká, bude to pak už dobré. Ted' mu dá zábal a my všichni musíme doufat.

A co by se stalo, kdyby ji tatínek nepřečkal? Nedovedl jsem si představit, že by snad i tatínek mohl umřít a už nikdy nebýt. Ležel jsem a dlouho zíral do jeho tmy, která už nikdy neměla ustoupit světlu. Tatínek krizi přečkal, protože byl silný a býval skautem. Už za dva dny stál v koupelně a břitvou si odřezával své přerostlé vousy.

Ve vilce, kde jsme bydleli, žili kromě paní domácí ještě její dcera, zeť a vnučka. Také lovecký pes s velmi onošeným jménem Lord a několik mourovatých koček, na jejichž jména si nevzpomínám. Na zahradě hnízдили ptáci: hlavně kosi a drozdi. Je to zvláštní, že ve věku čtyř či pěti let má člověk zdánlivě neomezené množství času a může třeba celou hodinu pozorovat, jak kos poskakuje po trávníku tak dlouho, až vítězně vyrve ze země dešťovku a letí s ní k hnízdu v hustém jalovcovém keři, anebo jak na černou střechu sousedovy kůlny dopadají sněhové vločky, které ta střecha, podobná černohlavé stvůře, hltavě polyká, až najednou se zahltí a sníh zvolna zakryje temnou střešní lepenku. To se mi líbilo, sledoval jsem, jak vrstva sněhu zvolna narůstá a s ní i naděje na sáňkování.

Naše vilka mi připadala velká, zahrada dokonce obrovská, ve skutečnosti, jak jsem shledal, když jsem se tam šel po letech podívat, to byl velice skromný domek s maličkou zahrádkou. V domku si rodiče pronajali dva pokoje a kuchyň. Z okna pokoje, kde jsem spával, byl rozhled do údolí, kudy čas od času projížděl vlak, a na dně údolí stejně jako na protilehlých úbočích trčely k nebi obrovité komíny, které se mi líbily. Byly jako živé a vypouštěly k nebi stejně jako lokomotivy sloupce temného dýmu. Všude okolo se rozprostíraly louky, lesíky i houštiny keřů. Když stromy a keře na jaře rozkvetly, začal jsem kýchat a oči mi zrudly a v noci se mi těžko dýchalo. Maminka se vyděla, měřila mi teplotu a nutila mne polykat prášky, po nichž jsem se měl potit, pak mě odvedla k doktorovi, a ten řekl, že to není nic vážného, jenom senná rýma, je pravděpodobné, že mě bude trápit pokaždé, když přijde jaro. A v tom se opravdu nemýlil.

V jedné z továren, které se říkalo Kolbenka, pracoval tatínek. Byl inženýrem a doktorem, nikoliv však doktorem, co léčí lidi, jak mi vysvětlila maminka. Léčil motory a stroje, dokonce některé vymýšlel. Motory byly velice důležité, protože poháněly lokomotivy, auta a vyráběly elektřinu, kterou jsme svítili. Jeden ze strojů, který tatínek vymyslel, zase dokázal spojit dohromady dva kovy, říkalo se tomu sváření. Tatínek mi připadal velký, silný a hlavu mu zdobila nádherná houština černých vlasů. Každé ráno se holil břitvou, které jsem se nesměl ani dotknout. Ještě než se začal mydlit, břitvu dlouze obtahoval na kusu řemene a tím ji ostříl. Abych si uvědomil její strašlivou ostrost, vzal ze stolu rohlík a jen jemňounce tím nebezpečným nástrojem máchl a vrchní půlka rohlíku klesla k zemi. Jednou, předpověděl tatínek, až vyrostu, budu mít také svoji břitvu, ale v tom se zmýlil. Představa hlavy, která by mohla odlétnout stejně snadno jako půlka rohlíku, mě přiměla, abych používal méně vražedné žiletky.

Tatínek měl zlovyk, který velice zlobil maminku. Když šel po ulici, každou chvíli si do strany uplivoval. Jednou mě vzal na procházku do Vysočan, kde vedl nad tratí dřevěný přechod. Zrovna se blížil vlak

a tatínek, aby mě pobavil, mi chtěl předvést, jak plivne lokomotivě přímo do komína. Jenže buď přišel vítr, anebo to přivodil závan dýmu, tatínkovi to sfouklo z hlavy jeho nový klobouk a já místo sliny sledoval, jak se podoben velkému ptáku snáší dolů a usedá přímo na vagon s uhlím. Tehdy jsem prvně poznal, že tatínek je mužem činu. Namísto procházky jsme běželi na nádraží a tatínek si vymohl, že pan přednosta telefonoval na nějaká daleká nádraží, aby prohlédli vagony s uhlím, a pokud na některém naleznou klobouk, aby ho zaslali zpátky. Za několik dní tatínek klobouk hrdě přinesl, ale maminka řekla, že si ho nemůže vzít na hlavu, protože je od uhlí mourovatý jako kocour.

Maminka byla doma se mnou, starala se o všechno, vařila, nakupovala, vyváděla mě na dlouhé procházky, taky mi večer čítávala, dokud jsem neusnul. Usnutí jsem odkládal, jak jsem mohl, bál jsem se stavu nevědomí, které spánek přinášel, a hlavně toho, že se už nikdy neprobudím. Také jsem se strachoval, že sotva usnu, rodiče někam odejdou a kdoví jestli se ještě vrátí. Někdy odešli dřív, než jsem usnul, a to jsem pak strašlivě vyváděl, plakal, řval a chytal maminku za sukni. (Na tatínka jsem se neodvážil, uměl zařvat daleko mocněji než já.) Tak jsem jim, hlavně mamince, ztrpčoval život a kazil požitek z volného večera, kdy chtěli být spolu a na chvíli se zbavit svého rozmazleného potomka.

Pokud jsem byl rozmazlený, což je možné – byl jsem dlouho jedináček, můj bratr se narodil, až když mi bylo sedm let – další život mou rozmazlenost rozhodně nepodpořil.

Čas pokojného života a tak podstatného pozorování živého i neživého světa prudce skončí ve chvíli, kdy člověka vyženou do školní učebny, kde ho jako v temném žaláři drží co nejdále od rodičů, přírody, pohybu a čerstvého vzduchu, přičemž mu o tom všem vykládají anebo mu to ukazují na obrázcích, a ještě ke všemu ho nutí, aby se učil krasopisně vytvářet číslice a písmenka.

Není snadné vžít se do problémů, postojů či pocitů vlastních rodičů, malý člověk je plně zaujat sám sebou, tedy jedine vztahem

rodičů k sobě – že existoval také svět jakýchsi složitých vztahů, s nímž se rodiče museli nějak vyrovnávat, mu dojde až mnohem později.

Oba rodiče vyšli z chudých poměrů, a to jistě ovlivnilo jejich myšlení. Maminka byla předposlední ze šesti dětí, její otec Josef pocházel z jižních Čech, její matka Karla z malé vesničky nedaleko Klatov. Dědeček pracoval jako podřadný úředník u soudu (měl jenom maturitu), babička vlastnila malý galanterní obchůdek, kde prodávala v době, kdy se nestarala o domácnost. Jako obchodnice posléze zkrachovala, to už začínala éra větších obchodních firem, malé krámky neměly budoucnost. Dědeček s babičkou byli opravdu chudí, osmičlenná rodina obývala dvoupokojový byt na Petrském náměstí, a to ještě jedna místnost byla vyhrazena dvěma podnájemníkům, jen s jejich příspěvkem se dala zaplatit činže. Nicméně oba mí prarodiče dbali o vzdělání svých dětí, jedna z tet se stala první českou inženýrkou chemie, maminka vystudovala obchodní akademii a pracovala pak jako sekretářka u francouzské firmy v Praze. Měla pozoruhodné nadání pro jazyky. Ačkoliv se učila latinu jen na nižším gymnáziu, byla s to mi s ní po třiceti letech pomáhat, když jsem ji studoval, a s podivuhodnou intuicí se v bludišti Tacitových či Liviových vět orientovala lépe než já.

Dva matčini bratři měli studovat práva, ale dali se na politiku, starší byl zvolen senátorem za komunistickou stranu, druhý se stal vedoucím funkcionářem Rudých odborů. Zda si vybrali revoluční stranu z pomýleného idealismu anebo ze solidarity k chudým, kteří ještě v té době tvořili početnou část společnosti, neposoudím, téměř jsem je neznal, ale oba se na příkaz vedení své strany za války vrátili z emigrace do protektorátu, což bylo vzhledem k jejich židovskému původu sebevražedné, a tedy rozhodně nezištné.

Maminka měla sice své bratry ráda a v úctě, ale jejich přesvědčení nesdílela, vadilo jí, že pro ně byl Sovětský svaz víc než naše republika a Lenina si vážili víc než Masaryka.

Tatínek málokdy mluvil o svém dětství (vůbec toho s námi moc nenamluvil, přišel domů, najedl se, sedl si k psacímu stolu a počítal vinutí svých motorů), ale vím, že když mu bylo třináct let, přišel o otce; babička mohla vystačit s maličkou penzí jen proto, že její švagr (jediný bohatý příbuzný) je nechal zdarma bydlet v domku kousek za Prahou, který dokonce koupil kvůli nim. Na studiích se tatínek živil kondicemi (ty musela dávat i maminka), ale pak získal v Kolbence slušné místo, které neztratil ani během velké krize; přesto si myslím, že nezaměstnanost, která se tam dotkla tak mnoha dělníků, ovlivnila nadlouho jeho smýšlení.

V den mých šestých narozenin umřel T. G. Masaryk. Maminka mi k narozeninám slíbila žlutkové věnečky, které jsem považoval za mimořádnou lahůdku. Opravdu je upekla a naplnila krémem. Dodnes ji vidím, jak s mísou věnečků vchází do dveří a pláče, hlasitě vzlyká, po krásných tvářích jí kanou slzy a já nechápu, proč pláče, když mám narozeniny.

Příštího dne jsme se ve škole, chodil jsem už několik dní do první třídy, učili píseň *Teče voda teče cez velecký majír*, protože ji prý měl Masaryk rád.

Někdy v těch dnech tatínek přijel v novém autíčku, bylo tmavě modré a říkalo se mu bejbinka. Maminka s ním pak jezdila na nákupy, ale řidička byla špatná, jednou mě vezla dolů do Vysočan, a zrovna když přejížděla koleje, motor zhasl a maminka ho nebyla schopna znovu nahodit. Za námi se zvolna hromadily tramvaje, zvonily plné zlosti, maminka si zoufala a chystala se, že z auta uteče. Pak nás nějací lidé odstrkali z kolejí a úplně cizí chlap jí potom motor nastartoval. Maminka, jak byl rozčilená, nějak špatně zabočila a ocitli jsme se na jakési polní cestě, a maminka prohlásila, že nemá ponětí, kde jsme, a že se odtud určitě nikdy nedostaneme. Já se jen třásl, že motor znovu zhasne a nás pak na poli ohlodají zajíci. Nakonec jsme se dostali na silnici, ale já už jsem pak s maminkou odmítal kamkoliv jet.

Nebylo mi ani sedm let, když vypukla mobilizace, nechápal jsem souvislosti, ale stál jsem spolu se sousedkami u zahradní branky a koukal, jak kolem nás přejíždějí kolony aut a tanků. My jim mávali, zatímco nad hlavou nám hlučně přelétávaly aeroplány (bydleli jsme kousek pod kbelským letištěm).

Maminka pak znovu plakala a tatínek se zlobil na Francouze a na Angličany, o nichž jsem neměl žádnou představu, protože jsem nikdy živého Francouze ani Angličana, ani Rusa neviděl, ačkoliv, jak pravil tatínek, právě Rusové jsou naše poslední naděje.

Hned nato jsme se odstěhovali na Hanspaulku. Nový byt mi připadal obrovský, měl tři pokoje i terasu a v kuchyni velikánská kamna. Když se v nich hodně topilo, horká voda proudila do jakýchsi podivných kovových předmětů, které tatínek nazýval radiátory, přestože se v nich nepodobaly rádiu, z něhož mluvily lidské hlasy anebo hrála hudba. Do nového bytu se narodil můj bratr Jan, což bylo jen české jméno pro ruského Ivana, takže kdybychom žili v Rusku, jmenovali bychom se oba stejně. Když tatínek novorozeně přivezl i s maminkou z porodnice, sešli se u nás obě babičky, dědeček a tety, a mimino, podle mého názoru mimořádně ošklivé, zahrnovali chválou. Pamatuju si však na jedinou větu, kterou tehdy pronesl dědeček, když mu dali nemluvně pochovat: „To sis, Jeníčku, nevybral dobrý čas.“

2

Jednou, když nás přišla babička vdova navštívit i s tetou (která mi připadala – a také opravdu byla – velice krásná), začaly se spolu bavit německy (možná chtěly povědět něco, co nebylo určeno mým uším, já německy uměl leda *Guten Tag!*). Maminku němčina rozzlobila a po chvíli babičku s tetou napomenula, aby toho němčení nechaly, že by si měly uvědomit, jak jsme šťastní, že nežijeme v Německu. Babička se chvíli přela, tvrdila, že jazyk za nic nemůže,

ale pak připustila, že to, co se děje v Německu, zvláště pak, jak utlačují Židy, je strašné, někdy tomu ani nechce věřit.

Až do té doby jsem slovo *Žid* nikdy neslyšel a neměl jsem ponětí, co to znamená. Vysvětlili mi, že to je náboženství, o náboženství jsem nic nevěděl, na vysvědčení jsem měl napsáno: *Bez vyznání*. O Vánocích sice přicházel Ježíšek, ale o Ježíši, o němž vyprávějí evangelia, jsem nikdy neslyšel. Protože jsem dostal krásně pře-
vyprávěné Iliadu a Odysseu, věděl jsem daleko víc o bozích než o Bohu, jež vyznávali moji předci. Pak rodiče v bláhovém omylu, že nás tím ušetří před možným pronásledováním, dali mě i bratra pokřtít. Protože mezi dávnými maminčinými předky podle rodinné tradice byli i evangelíci, pokřtil mě i bratra žižkovský farář církve československé evangelické. Dostal jsem papír, který dodnes chovám, ale o Bohu či o Ježíši, o němž jsem měl věřit, že je jeho Synem a svou smrtí na kříži všechny lidi, tedy i mě, vysvobodí z hříchu a z náručí smrti, jsem pořád nevěděl nic.

Tatínek se sice zlobil na Angličany, ale rodiče mi pověděli, že se do Anglie budeme stěhovat. A dostal jsem takovou roztomilou obrázkovou učebnici angličtiny, která se jmenovala *Laugh and learn*, a maminka se začala se mnou učit.

Chtěl jsem vědět, proč se máme stěhovat do země, kde se mluví jazykem, jemuž nerozumím, kde se houba píše jako *sponge* a čte jako *spondž* a umývadlo *wash basin* a čte se *woš bejzin*, a proč se máme vystěhovat z nového bytu, kde se nám všem líbí.

Tatínek řekl, že bych to nepochopil, ale že mu tam nabízejí dobré místo, zatímco tady může být všelijak, zvláště jestli nás obsadí Němci, kterým vládne jakýsi čalouník a ničemný pacholek jménem Hitler.

Jednoho zasněženého dne Němci do republiky opravdu vtrhli. Maminka zase plakala a naříkala, že kdyby žil ještě Masaryk, Němce by k nám nepustil.

Hned příštího dne ráno se u nás objevili úplně cizí chlapi, mluvili německy – přesněji řvali, prošli se po našem krásném bytě, nahlédli

do skříně, pod postele, na terasu, do postýlky, kde se rozplakal můj malý bráška, pak cosi ještě zahulákali a odešli. Chtěl jsem vědět, co to bylo za lidi, jak to, že mohli chodit po našem bytě, jako by byl jejich; maminka zase řekla jedno ze slov, které jsem slyšel prvně: *gestapo*, a vysvětlila, že hledali strýce Otu a Viktora. Maminka byla hodně bledá, vytáhla mého bratra z postýlky a snažila se ho ukonejšit, ale jak byla rozčilená, bratr plakal stále víc.

U večere řekl tatínek mamince: musíme odtud! Jenže do Anglie jsme nejeli, protože my jsme sice víza dostali, ale tatínek žádal vízum i pro babičku, a to nepřicházelo, zato pan Kovář, jemuž patřila vila, v níž jsme bydleli, nám dal výpověď, nechtěl v domě trpět Židy, teď když se to neslušelo. Ale o tomhle důvodu mi samozřejmě nikdo neřekl a já pořád ještě neměl tušení, že se údajně liším od ostatních lidí tak, že mě kvůli tomu dokonce chtějí zabít.

Přestěhovali jsme se do právě dostavěného domu ve Vršovicích, zase jen do dvou pokojů, a hned nato začala válka.

Už si nedokážu vybavit, jak byl byt zařízen, pouze nejasně zahlédám zelený otmán, knihovnu, na které stojí azurově modrá mísa, a velkou mapu Evropy a severního pobřeží Afriky na zdi obývacího pokoje; na mapě tatínek sledoval, jak postupuje válka.

Ta se vyvíjela zle, německá vojska až neuvěřitelně rychle zabírala všechny ty barevné cancoury, co představovaly jednotlivé státy, které jsem se naučil bezvadně rozeznávat: Holandsko, Belgie, Francie, Dánsko, Norsko, Jugoslávie, a ještě ke všemu se ničemný pacholek Hitler dohodl s jakýmsi Stalinem, který vládl Sovětskému svazu, že jejich říše se teď budou přátelit. Tatínka tahle zpráva zaskočila, také já chápal, že to je zlé, protože plocha označená jako Sovětský svaz byla tak obrovitá, že kdyby se překlopila, schovala by se pod ní celá zbylá Evropa, a to ještě na mapě, jak tatínek zdůrazňoval, byl z toho Sovětského svazu jenom kousíček.

Zpočátku jsem v novém domově našel dost kamarádů a kamarádek, nejraději jsme hráli kopanou, v níž jsem poměrně vynikal,

a potom na pikolu, protože okolí domu bylo členité; na rohu ulice otevřeli hospodu a u ní maličkou zahrádku se stolky a židlemi, pokud jsme do ní stačili doběhnout, skýtala dobré úkryty.

Pak mi protektorátní úřady zakázaly chodit do školy, do kina i do parku a o málo později mi nařídily nosit hvězdu, za niž jsem se styděl, poněvadž jsem pochopil, že označuje moji vytríděnost. Jenže to už Německo napadlo Sovětský svaz, tatínek se v první chvíli radoval, že tohle je Hitlerův konec, každý, kdo napadl Rusy, i velký Napoleon, tam hanebně skončil, a to tenkrát ještě Rusové neměli to nové, nejpokrokovější zřízení, kde si lid opravdově vládl.

Jenže všechno se vyvíjelo jinak a na té velké mapě z obrovské plochy Sovětského svazu denně po kusech ubývalo, tatínek tvrdil, že to ani nemůže být pravda, Němci prostě lžou.

Lhali skoro ve všem, ale v těch zprávách z hlavního stanu zase ne tak přfliš. A všude kreslili velké „V“, což mělo značit vítězství, a přitom si ještě našli dost času, aby vymýšleli stále nové zákazy, které nám měly znepříjemňovat život až k nesnesení: už jsem nesměl večer na ulici, nesměl jsem ani jet vlakem, nakupovat maminka mohla pouze v určených hodinách, babičku vystěhovali do bytečku na předměstí, protože střed města se nesměl špinit židovskou přítomností. Jen tatínek pořád chodil do zaměstnání, to proto, vysvětlila mi maminka, že je po celém světě uznávaný odborník.

Žili jsme teď úplně osamocení. Tatínkova krásná sestra Ilonka se stačila na poslední chvíli vystěhovat do Kanady. Nejstarší maminičinu sestru Elišku jsme nesměli ani navštívit, ani se o ní zmínit, rozhodla se totiž, že svůj původ zatají a zkusí válku přežít jako *árijska*. Tatínek myslel, že se jí to těžko podaří, ale v tom se opět jednou zmýlil. Nejmladší maminičina sestra uprchla do Sovětského svazu a její komunističtí bratři se nějakou dobu skrývali, pak také uprchli. Když je poslali nazpátek, aby tu ilegálně pracovali, Němci je brzy vypátrali, zatklí a zanedlouho popravili. Zato se k nám přistěhovala maminičina další sestra Irena, která se rozvedla, ale jen naoko, protože její manžel,

který nebyl Žid, vlastnil obchod a malou výrobu líčidel, a kdyby se nerozvedl, obchod by mu sebrali. Netušili, protože něco podobného tušil jen málokdo, že za ten obchod s líčidly nabídli tetin život.

V našem domě bydlely ještě dvě rodiny, co musely také nosit hvězdu – jedna rodina v přízemí a druhá v nejvyšším patře.

V září roku jedenačtyřicátého těm z přízemí, Hermannovi se jmenovali, přikázali, že musejí odjet do Polska – prý do Lodže. Říkalo se tomu transport.

To si pamatuju, jak odcházeli, měli dvě dcery jen o málo starší, než jsem byl já, a obě děvčata vlekla obrovité kufry, na něž každá musela napsat své jméno a číslo, které označovalo jejich transport. Lidé z našeho domu vykukovali ze dveří a ti statečnější se s Hermannovými loučili a ujišťovali je, že válka brzy skončí a oni se zase vrátí. Ale v tom se mýlili všichni.

Rodiče spěšně sháněli kufry i esšálky a v lékárně, kterou nedávno otevřeli v sousedním domě, nakoupili do zásoby léky, také hroznový cukr. Jiné zásoby dělat nemohli, všechno bylo na lístky a my měli lístky zvláštní, na ně se dostala sotva polovina toho, co si mohli koupit ti bez hvězdy. Ani ne dva měsíce po Hermannových dostal povolání do transportu tatínek, ale nejel do Polska, jen do Terezína. Byl to první transport do města vzdáleného jen kousek od Prahy, před mnoha lety ho postavili jako pevnost, která měla naši zem chránit proti Němcům, ale nikdy, jak říkal tatínek, se o to ani nepokusila. Tatínek si také musel svůj kufr popsat, a když odjížděl, maminka nepřetržitě naříkala, že neví, co si počneme, jak a z čeho budeme žít a jestli se vůbec někdy sejdeme. Tatínek ji utěšoval a tvrdil, že Sověti sice teď ustupují, ale to jen lákají Němce do hlubin své obrovské země, tak jako tam kdysi vlákali Napoleona, že teď už přichází strašlivá ruská zima a ta Němce zničí. V tom se nemýlil, jen to trvalo déle, než si představoval.

Několik dní nato povolali do transportu také nás. Ten den vstoupila Amerika do války s Japonskem a šílený vůdce Hitler jí ihned

vypověděl válku. Sousedé, kteří nám pomáhali narychlo balit, tvrdili, že teď už si Hitler nad sebou podepsal ortel, a v tom se nemýlili.

V Terezíně nás ubytovali v kasárnách, která se jmenovala Drážďanská. Do nevelké místnosti, říkalo se jí *ubikace*, umístili pětatřicet lidí, kromě bratra a mne samé ženy.

3

To, že nás mělo bydlet tolik v jedné místnosti a všichni museli spát na zemi (matrace jsme si směli vzít z domova, ale bylo tu tak málo místa, že se daly položit jen na délku), většinu žen skličovalo. Pamatuju se, že první večer se ozýval vzlykot, po místnosti neustále někdo chodil, ženám se nedařilo usnout. Já naopak, i když jsem usínal nerad, noc na zemi prospal klidně a docela dobře. Druhý den ráno nám oznámili, kde se vydává snídaně, a já tedy odešel s esšálkem v očekávání, čeho se mi dostane. Nebylo to nic dobrého: jen náhražková černá a hořká káva. Pak jsme dostali i chleba. Na první oběd se nepamatuju, ale obědy byly skoro stále tytéž, polévka, v níž se zmítala zrníčka kmínu a kus tuřínu nebo pár proužků kysaného zelí, jako hlavní chod několik neloupaných brambor s omáčkou. Omáčka se dělala z papriky, hořčice, kmínu, někdy také z polévkového prášku, jednou za čas v ní plavalo i sousto masa.

Možná mě klame paměť, která vypudila nepříjemné vzpomínky, ale dnes mi připadá, že jsem nevnímal nějaké kruté utrpení – přijímal jsem to všechno jako zajímavou změnu. Po dlouhé době, kdy jsem žil v odloučení od všech lidí, bylo odloučení zrušeno. V kasárnách žilo i několik dětí v mém věku a já se s nimi mohl setkávat. V paměti mi utkvěl okamžik, který byl jedním z mých dosavadních největších životních úspěchů. Na dvoře, jediném místě, kam jsme směli za dne vycházet, hrálo několik kluků kopanou. Neznal jsem je a ani jednoho z nich nenapadlo, aby mě pozval ke hře. Stál jsem opodál a vyčkával. Pak ke mně zalétl míč, vmísil jsem se s ním do jejich hry a kličkoval

mezi nimi snad minutu, než se jim podařilo míč mi odebrat. Pak přerušili hru, znovu rozdělili hráče a mě vzali mezi sebe.

Po týdnů se v naší ubikaci objevil tatínek, řekl, že je tu jen na skok, opravit nějakou elektrinu (světlo tu každou chvíli nesvítilo, a protože dny byly vánočně kratičké, tápali jsme ve tmě anebo pálili poslední svíčky přivezené z domova), objal maminku i nás a kvapně nám sděloval, že Němci utíkají od Moskvy, že celá jejich armáda tam pomrzla a že brzy bude konec války a my se zase vrátíme domů. Říkal to všechno mamince, ale poslouchaly ho všechny ženy, co byly zrovna v místnosti, a já vnímal, jak celou prostoru prostoupila úleva s nadějí. Vůbec nálada na ubikaci se lepšila, někdy po večerech, okna byla pevně zavřena a zatemněna, ženy začaly zpívat, písně jsem většinou neznal a navíc jsem zpívat neuměl, ale líbily se mi, také jsem poslouchal historky, které si vyprávěly a které se vzdycyky vztahovaly k životu venku v daleko lepších dobách, než byly ty současné. Ale hned po Novém roce začali po kasárnách roznášet povolání do transportu, který měl odjet snad někam do Polska, ale nikdo si tím nebyl jist.

Některé ženy plakaly, ty silnější, anebo snad jen ty s menší představivostí je utěšovaly, že už to horší než tady být nemůže, ale v tom se mýlily. A ty povolané do transportu znovu balily těch nemnoho věcí, které si přivezly, připravovaly se na novou cestu, která, což ovšem netušily, byla pro většinu z nich poslední. Naše ubikace se na několik dní vyprázdnila, ale brzy přibyly do Terezína další transporty a prázdná místa se opět zaplnila. Pochopil jsem, že lidé kolem mě budou už teď napořád přicházet a zase odcházet, že ani nemá smysl pamatovat si jejich jména.

My do transportu zatím nešli, protože tatínek byl členem toho prvního transportu, který měl budovat tábor, a Němci slíbili, že všichni z oněch budovatelů i jejich rodiny zůstanou v Terezíně. Přijal jsem tuto skutečnost jako jistotu, nechápal jsem ještě, že věřit slibům našich vězňů byla bláhovost.

Ještě téže zimy můj malý bratr dostal spálu a lékařka zjistila, že já ji zřejmě přechodil, protože jsem se už „loupal“.

Oba nás odvezli na marodku. Psal jsem o téhle marodce v románu Soudce z milosti a popsal jsem cestu po zasněžené ulici do jiných kasáren; dnes už si nejsem jist, zda jsem si tuhle cestu nevymyslel, ale není to podstatné, marodka existovala a přijímala nás mladá sestřička, která se jmenovala, anebo měla přezdívku, Naftalínka a připadala mi velice krásná. Byla to první dívka či mladá žena, která mě natolik zaujala, že si dodnes pamatuju její jméno i její vlídnost. Utěšovala maminku, která se lekala toho, že nás musí opustit ve chvíli, kdy jsme těžce nemocní a kdy nám hrozí smrt. Ta krásná sestřička slíbila, že o nás bude pečovat, jako bychom byli její vlastní, a že se určitě za pár dní zase vrátíme zdraví. Tu sestřičku jsem vídal jenom na marodce a potom už nikdy, pamatuju se, že se na mě vždycky pěkně usmála a dokonce si jednou sedla ke mně na postel a nechala si vyprávět o tom, jak Trójané statečně vzdorovali Řekům a jak Paris trefil Achillea přímo do paty, což bylo jediné místo, kde byl zranitelný. Mému vyprávění se zasmála, ačkoliv na něm nebylo nic směšného (tehdy jsem ještě nevěděl, že děvčata se smějí, aby dala najevo zájem, sympatie anebo aspoň fakt, že naslouchala), a pak kdykoliv mě mýjela, pohladila mě a opět se přitom usmála. Nevím, jestli válku přežila, ale s největší pravděpodobností ji zavraždili jako většinu ostatních, které jsem v Terezíně poznal.

Na marodce se mi dařilo dobře, nemoc jsem už měl za sebou, navíc tam kolovala četba, jaká se mi dostala prvně (a vlastně i naposledy) v životě do rukou. Bylo to po jednom výtisku Rodokapsu, Rozruchu a Divokého západu. Byl jsem natolik stržen hrůzným příběhem, že si dodnes pamatuju, jak kdesi na Divokém západě vrah řídil konání svých zločinných kumpánů ukryt v hluboké jámě za městem. Dlouho se marně pátralo, kdo se to do té jámy uchyluje, než vyšlo najevo, že oním zloduchem byl místní šerif. (Zvláštní, jak první setkání s tímto druhem příběhů člověku utkví v paměti,

zatímco spousta dalších, jistě lepších a zajímavějších, se z ní nenávratně vytratila.)

Začínal jsem však chápat, že žádný vymyšlený zloduch se nemůže vyrovnat zloduchům, jimž jsme padli do rukou.

Někdy zjara roku 1942 nás přestěhovali do jiných kasáren, jmenovala se Hamburská a jen málo se lišila od těch, v nichž jsme pobývali až doteď, jen na ubikaci nás bydlelo míň, protože byla menší a měla okno do chodby. Přišel jsem i o těch několik kama-rádů, s nimiž jsem se sblížil; přecházet z jedné kasáren do druhé se nesmělo. Také jídlo bylo stejné a dny se tu podobaly jeden druhému: zaplňovaly je leda fronty na jídlo, na vodu, na záchod a pobývání na dvoře. Maminka řekla, že se bude se mnou učit, ale neměli jsme ani papír, ani knížky, tak mi aspoň vyprávěla o dávných časech, o císaři Karlovi, který založil univerzitu (neměl jsem ponětí, co to je univerzita, ale nechtěl jsem se ptát), a o Janu Husovi, kterého upálili v Kostnici, maminka zdůraznila, že spravedlnosti se nikdy na světě nedařilo, a ti, co měli moc, neváhali zabít každého, kdo se jim postavil. Také vykládala o prezidentu Masarykovi, který se naopak dovedl postavit všem, když hájil jakéhosi Hilsnera, kterého obvinili, že se dopustil rituální vraždy. Když jsem se ptal, co to znamenalo, maminka řekla, že to byl takový nesmysl, co si ničemní lidé vymysleli, aby měli důvod nenávidět Židy, žádná taková vražda se nikdy nestala.

Můj bratr Jenda ji také poslouchal, i když ničemu z toho nerozuměl, nebyly mu ještě ani čtyři roky. Z několika kostek, které měl z domova, a z polínek, která jsme v zimě fasovali, abychom si mohli zatopit v kamnech, si stavěl na podlaze mezi matracemi hrady, na něž byl pyšný.

Pak do Terezína nuceně přijeli i maminčini rodiče, také druhá babička a teta Irena, nastěhovali je do stejných kasáren, takže jsme se s nimi mohli scházet. Vyprávěli, co se děje v Praze, i jak Němci všude vítězí: v Rusku se blíží k řece Volze. Ale dědeček tvrdil, že

Rusy stejně nikdo neporazí, protože Rusko je obrovské, nikdo ho nikdy neobsadil.

Dědečka jsem měl rád, protože se mnou rozmlouval, jako bych už byl dospělý. Vykládal mi, jak nás zradili spojenci, a o kolaborantech a fašistech, co udávali každého, kdo se Němcům protivil. Dědeček se také trápil kvůli oběma strýcům, kteří hned, jak přišli Němci, zmizeli, a on o nich neměl žádnou zprávu.

Dědeček byl malý vzrůstem, měl vysoké čelo a málo vlasů, také nosil uzoučký šedivý knírek, takže mi trochu připomínal prezidenta Beneše, jehož obraz visel ve třídě, když jsem ještě směl před válkou chodit do školy.

V létě dvačtyřicátého roku najednou od brány našich kasáren zmizeli četníci a my mohli vyjít ven do ulic města sevřeného šancemi a hlubokými příkopy. Vyběhl jsem tehdy z kasáren šťastný jako kozlík, kterého vypustí z chlívku na dvůr a který nic netuší o svém budoucím osudu. Připadal jsem si několik dní, jako bych byl svobodný.

Pak jsme se znovu stěhovali, tentokráte do Magdeburských kasáren, kde bydlelo hodně *prominentů*. Také nám přidělili místnůstka nad zadní branou kasáren, kde jsme mohli bydlet s tatínkem a s babičkami, s dědečkem a s tetou a kde stála otlučená kredenc. Tatínek totiž měl na starosti všechno, co souviselo v ghettu s elektřinou, a za to jsme se těšili výsadě, že bydlíme všichni pohromadě. Ve vedlejší ubikaci bydleli zase tři malíři se svými ženami a dětmi. Syn jednoho z nich, malý Tomáš Fritta, se přátelil s mým bratrem, a pan Fritta bratrovi nakreslil k narozeninám několik obrázků, k nimž jeden terezínský básník, jmenoval se Mirko Tůma, připsal vždycky kratičkou říkanku. Pamatuju si na jedinou. Pod obrázek velikého čuníka pan básník připsal: *Naše prase / všechno spase / a už papalo by zase*. (Teprve po letech mi došlo, jak rouhavě nežidovské bylo to *naše prase*.)

Mne zase jiný z malířů, pan Leo Haas, požádal, jestli bych mu chvilí nepostál modelem i ve svých odrbaných šatech se žlutou

hvězdou na saku. Šťastně jsem souhlasil, nikoliv proto, že bych toužil být portrétován, ale protože mě to vytrhovalo ze skličujícího koloběhu života v kasárnách. Když pan Haas skončil, osmělil jsem se a poprosil ho, jestli by mi nemohl věnovat několik čtvrtek. Řekl, že čtvrtky jsou vzácnost i pro něj, protože je musí krást (říkal *šlojsnout*, což znamenalo totéž), ale jednu mi dal, a já pak zkusil nakreslit, jak na nádvoří stojí fronta na jídlo.

Když naši nacističtí vězňatelé zjistili, že malíři namísto úkolů, které jim zadali, kreslí a malují scény z ghetta, okamžitě je zatkli, ačkoliv jsme vlastně tady všichni byli už ve vězení. Malíři skončili v Osvětimi a jejich ženy i s dětmi na Malé pevnosti. Přežil jenom pan Haas a jako zázrakem malý Tomáš, kterému nebylo ani pět let. Přežila však, dobře uschována, část obrazů a kreseb, které malíři ukryli pod podlahou.

Pořád jsem byl ještě ve věku, kdy jsem nemusel pracovat, takže jsem měl spoustu volného času. Takových nás bylo v kasárnách víc, scházeli jsme se tedy na dvoře anebo za kasárnami. Tam byla také kovárna, kde pan Taussig koval koně, kteří tahali valníky, někdy s jídlem, někdy s odpadem nebo s kufrů plnými věcí, co zbyly po mrtvých. Co zbylo po mrtvých, patřilo už Němcům. Pan Taussig měl dceru Olgu, byla asi tak stará jako já, měla dlouhé kaštanové vlasy a připadala mi velice krásná. Před kovárnou rostly dva velké stromy, myslím, že to byly lípy, natáhli jsme mezi kmeny provaz, na zemi jsme několika kameny vymezili plochu hřiště a hráli odbíjenou. Dělal jsem obvykle jednoho ze dvou kapitánů a směl si volit spoluhráče. Jako první jsem si vybral Olgu, aby mi ji druhý kapitán nepřebíral, a snažil se pak předvádět tu nejdokonalejší hru, dokonce i smeče, aby věděla, že pokud vyhraje, je to moje zásluha.

Hrávali jsme i vybíjenou a okýnka, také jsme kradli: někdy uhlí a výjimečně (to bylo příliš nebezpečné) ze sklepa brambory. Jednou jsme vnikli do skladu, kde jsem po nějakém mrtvém ukradl celý kufr plný smutných ostatků, mezi nimiž nejzvláštnější byly horolezecké boty. Snažili jsme se také z nezasklených okenních arkýřů

vrhat kameny na pobíhající potkany (nikdy jsem žádného netrefil, zato jsem dosáhl mistrovství v lapání blech, kterými byla kasárna zamořena stejně jako štěnicemi), a jindy, když přšelo, chodili jsme jen tak po chodbě a já ostatní bavil příběhy, někdy o tom, co jsem si pamatoval z knížky, která vyprávěla o trojské válce a o putování Odyssea, někdy jsem si příběhy vymýšlel, třeba o indiánech (o nichž jsem opravdu nevěděl nic) anebo o slavném vynálezci, co sestrojil aeroplán, kterým se dalo letět na Měsíc (o astronomii anebo raketách jsem věděl ještě méně). Pak Němci na krátký čas povolili, aby se v našich kasárnách hrálo divadlo, dokonce za doprovodu harmonia i opera, a tak jsem právě tady prvně v životě viděl a slyšel Prodanou nevěstu. Neodvážuji se popisovat zážitek z hudby, ale musel být mimořádně silný, byl to jakoby náhlý dotyk světa, z něhož jsem byl vyvržen. Zajímavé je, že si nepamatuji nic z vnějších okolností (třeba to, zda a na čem, pokud ano, jsme během představení seděli), ale vybavuji si tváře dvou hlavních představitelů.

Tehdy jsem také začal chodit do školy. Byla to vlastně jen jediná kasárenská místnost s jedinou učitelkou a mí spolužáci podobně jako já už několik let do žádné školy chodit nesměli, takže učit nás muselo být svízelné. Paní učitelka Kischová byla už šedovlasá dáma a krásně nám vyprávěla o literatuře, z hlavy nám přednášela verše, které prý napsali básníci Mácha, Erben a Neruda, o nichž jsem nikdy předtím neslyšel, také nám vyprávěla o Donu Quijotovi, co žil ve Španělsku, jindy jsme zpívali moravské a židovské písně, nebo nás učila pravopisu. Velice nás nabádala, abychom si vše dobře pamatovali, protože válka jednou skončí, a my nesmíme ztratit tolik let svého vzdělávání. Jenže aby si člověk pamatoval, musí se soustředit na to, co slyší, nikoliv myslet na jídlo, na které jsme však mysleli skoro nepřetržitě.

Paní učitelka pro nás dostala i trochu papíru, a pokud jsme neměli čím psát, dala nám i tužku. Jednou jsme dostali slohový úkol: popsat místa, na něž rádi myslíme.

Většina mých spolužáků psala o svých domovech, které museli opustit, ale já jsem psal o lese v Krči a o parku na Petříně, i když na obě místa jsem se dostal snad jen jednou. Ale tady v Terezíně, kde byly jen domy, kasárna a dřevěné baráky a kde se všude tlačily zástupy lidí, se mi stýskalo po lese a po parku, to byla místa stejně nedosažitelná jako domov, ale byla otevřenější a plná vůní a ticha.

Moje práce se paní učitelce tak líbila, že mě příští hodinu požádala, abych ji nahlas přečetl ostatním. Ti se jistě při mém čtení nudili, ale já se cítil poctěn. Možná právě v té chvíli se ve mně zrodilo odhodlání, že až se vrátím domů, budu psát – dokonce celé knihy. Jenže naše výuka trvala sotva několik týdnů, zase začaly odcházet transporty a jeden z nich spolkl i naši paní učitelku, o níž jsem pak už nikdy nic neslyšel.

Babička Karla onemocněla, měla prý *myom*, krvácela a místnost byla plná podivně odpuzivého pachu. Maminka naříkala, že babička musí stonat v takových podmínkách, ale lepší podmínky nebyly dosažitelné. Babičce bylo čím dál tím hůř, přestala jíst, jenom pila vodu, kterou jsem přinášel v kbelíku a v esšálku, když jsem na ni vystál frontu.

Maminka, pokud měla volno, u babičky seděla, držela ji za ruku a opakovala, že všechno bude dobré, válka brzy skončí, babička se vrátí domů do Prahy a společně se půjdou projít po Petřském náměstí. Mamince přitom tekly slzy, ale babička je neviděla, protože měla zavřené oči a neodpovídala, jen strašně pomalu dýchala. Pak maminka mě i bratra poslala ven a žádala, ať tam zůstaneme co nejdéle.

Za kasárna čerstvě složili kostry dřevěných baráků, tak jsme jimi s bratrem prolézali a pak jsme se šli podívat k panu Taussigovi, jak ková koně. Vyšla ven jeho dcera, která se mi tak líbila, a divila se, co tam teď k večeru děláme, že už bychom se měli vrátit, za chvíli bude osm a mohli bychom mít malér. Mě napadlo vysvětlení. Řekl jsem, že nám umírá babička. A opravdu, když jsme se vrátili nazpátek do

naší ubikace, byla tam tma, okna dokořán otevřená a na babiččině kavalci už nikdo neležel. A vedle té uzoučké dřevěné postele sbité jen z několika fošen hořela svíčka, bůhví, kde ji maminka sehnala. Maminka něco šeptala, jako by se modlila, i když se nikdy nemodlila, možná jen posílala nějaká tichá slova za babičkou na rozloučenou.

4

Prý se z Terezína ztratili nějakí lidé, oni se dali jen těžko spočítat, protože každý den jich tolik umíralo. Němci si zřejmě nebyli jisti, kolik lidí doopravdy v našem přísně střeženém městě žije, a rozhodli se, že nás spočítají. A tak nás všechny brzy ráno vyhnali ven z města na obrovskou louku. Bylo to za podzimního pochmurného deštivého dne, zřejmě v roce 1943, protože tatínek byl ještě s námi, dostali jsme na cestu kus chleba, margarínu a paštiky, pak nás na té louce stále znovu řadili a četníci nás obklíčili a mířili na nás hlavně svých pušek. Podél řad neustále pobíhali nějakí lidé, potom už i esesáci, bylo jich mnoho, některé jsem nikdy předtím neviděl, snad přijeli posílit ty naše, a to, jak říkali lidé kolem nás, nevěstilo nic dobrého.

Stáli jsme tam hodinu, dvě, pět hodin, celý den, déšť stále sílil, světla ubývalo a my museli nehnutě stát. Ženy kolem naříkaly, že tohle je poslední den našeho života, protože nás všechny postřílejí anebo na nás hodí bombu, a opravdu nad našimi hlavami přelétlo letadlo s černým křížem na křídlech. Někteří už nevydrželi stát, jiní je podpírali a někteří, většinou ti hodně staří, prostě padli do bláta pod sebou a nevstali, ačkoliv je ostatní varovali, že esesáci tohle nesnášejí a toho, kdo padne, můžou zastřelit.

Já jsem vždycky v jakési podivné jistotě přemohl strach, pořád jsem si nedovedl představit, že by někdo přišel a zabil člověka jenom proto, že už nevydržel stát, ale přesto jsem cítil podivné sevření v hrdle, sotva jsem dokázal polknout a umiňoval jsem si,

že i kdyby všichni padli, já zůstanu stát, přece mě nemůžou jen tak zabít. Zato můj bratříček plakal a trvale se dožadoval, že chce jít už domů; je mu zima a bojí se.

A esesáci pořád běhali kolem, řvali na ty, co padli na zem, kopali do nich, aby je přiměli vstát, a počítali a počítali, ale nebyli s to se dopočítat, protože, jak řekl tatínek, byli vyučeni zabíjet, a ne počítat. Nakonec večer nějaký esesák, co tomu všemu velel, dal pokyn k návratu. Mačkali jsme se potom u brány, toužili jsme být nazpátek ve svých smradlavých zblešených dírách, protože i tak to byly naše domovy.

Jednou jsme fasovali jakési odporné konzervy, kterým říkali jelitové paštiky. Chutnalo to odporně, ale já to z hladu spolykal a v noci jsem zvracel a pak jsem po tři dny nedokázal polknout ani sousto. Na marodce mi doktor šahal na břicho, pak se mi díval do očí a velel mi, abych se díval nalevo, napravo i vzhůru, a řekl mi, že mám žloutenku a vůbec to nemusí být po té konzervě. Zase jsem ležel jako bez života a maminka mě prosila, abych aspoň spolkl lžičku kroupové polívky, v které plavaly kousky tuřínu, že jinak budu strašně slabý, ale já nemohl. Jen jsem se trochu napil obyčejné vody, ačkoliv i ta smrděla.

Čtvrtého dne jsem najednou dostal strašný hlad. Maminka tehdy, nevím jak, nejspíš uprosila nějakého kuchaře, sehnala několik syrových brambor, kus tuřínu a jednu mrkev. Teta, která pracovala v nudlárně, na holém těle propašovala kousek těsta a maminka z těch vzácných ingrediencí uvařila zeleninovou polévku s nudlemi, byla to taková pochoutka, že už jsem nikdy ani na těch nejhonosnějších recepcích nic tak skvělého nejedl.

Pak se stalo cosi podivného. V Terezíně začali otevírat obchody. Z míst, která pro ně na pokyn esesáků vybrali, vystěhovali lidi, co tam byli ubytováni, a navezli tam zboží, většinou věci z kufrů mrtvých lidí, na náměstí postavili koncertní pavilon, v němž skutečně hrával orchestr, a v parčíku pod šancemi začali stavět mateřskou

školku. Nad jejím vchodem namaloval holandský malíř pan Spier na čelní stěnu obrázky zvířátek: slona, žirafu, a jestli mě neklame paměť, i opici. Dostali jsme také bankovky, ale ne skutečné, tyhle byly vytištěny jen pro naše ghetto, na obrázek rytec znázornil postavu vousáče, který držel v rukou kamennou desku. Maminka mi vysvětlila, že to má být Mojžíš a na deskách že je vytesáno desatero zákonů, jimiž se lidé mají řídit. Pak také vystěhovali z několika domů všechny lidi a namačkali je na půdu do našich i jiných kasáren, do vyklizených bytů navezli normální nábytek a nastěhovali vybrané obyvatele, ale ne třicet do jedné místnosti, jak bylo obvyklé, ale jen dva či tři.

To už všichni mluvili o tom, že do Terezína přijede delegace Červeného kříže, a je dost pravděpodobné, že Červený kříž tábor od Němců převezme a my všichni budeme zachráněni.

Delegace opravdu přijela a já si dodnes pamatuju, že jsme v narychlo upravené jídelně namísto z esšálek jedli z talířů. K obědu byla hovězí polévka, telecí maso s bramborem a okurkový salát a ještě nakonec čokoládový zákusek, nic z toho jsme nikdy předtím ani potom v Terezíně nezahledli, natož ochutnali. Delegaci doprovázelo několik esesmanů s lebkami na čepicích. Některé esesmany jsme znali od vidění a věděli jsme, že zbijí každého, kdo je nepozdraví, kdo by neměl připnutou hvězdu anebo se jim prostě znelíbil. Povstali jsme, ale oni se na nás laskavě usmívali a dali rukou znamení, abychom si zase sedli.

Jenže Červený kříž ghetto nepřevzal, právě naopak. Brzy nato začaly odcházet transporty do Polska, každé dva tři dny jeden, obvykle o tisících lidí. Když odešel třináctý transport, najednou nastal klid, a ten klid byl doslovný, protože kasárna zůstala poloprázdná a celé ghetto se zdálo poloprázdné, fronty ustaly a po ulicích, které bývaly k večeru plné lidí, se teď skoro nikdo neprocházel.

Tehdy začal dědeček kašlat. Pokašlával vždycky, protože ještě před válkou hodně kouřil, ale teď ten kašel zněl jinak. Dědeček

se úporně potil a měl teploty. Nakonec zjistili, že má souchotiny, a musel do nemocnice, kde do obrovského sálu skládali ty, kteří tu měli ležet, než umřou. Na návštěvu jsem za ním nesměl, abych se nenakazil, ale dědeček se i tam dočkal začátku posledního roku války a posílal nám občas po někom z ošetřujících povzbudivá psaníčka. Předpovídal, že se dočkáme osvobození, věřil, že se všichni zase sejdeme a budeme žít lépe, než život dovolil jemu.

Když umřel, maminka nemohla zapálit ani svíčku, žádnou jsme už neměli.

Zůstala s námi ještě teta Irena, ta občas kromě nudlí přinášela i zprávy o tom, že Rusové i Spojenci na západě už překročili hranice Německa, válka teď už opravdu spěla ke konci, čas od času nad námi přelétaly celé letky těžkých amerických bombardérů a nebe už patřilo jenom jim, nikde se neukázalo ani jediné německé letadlo. Houkávaly sirény a my s bratrem jsme vyběhli vždycky na dvůr kasáren, a zatímco jsme hleděli k nebi, snažil jsem se Jendovi vysvětlit, že ta letadla znamenají brzký konec války a my se budeme moci vrátit domů. Bratr se začal radovat, mával letadlům oběma rukama anebo tričkem, na němž měl příšitou hvězdu. Dvůr jsme neopustili, ani když jsme chvíli poté, co nám letadla přelétla nad hlavou, zaslechli vzdálené výbuchy bomb.

Němci odvěkli i všechny moje kamarády. Pamatuju si jejich jména, tváře jsem zapomněl, stejně by dneska všichni vypadali jinak, jenže nedostali čas zestárnout ani dospět.

Opravdového přítele jsem měl jen jediného. Arie byl syn předsedy takzvané Rady starších, tedy nejváženějšího z internovaných (měli snad jako jediní v kasárnách něco, co připomínalo byt, dokonce zařízený nábytkem, a tam jsme občas seděli, povídali si anebo hráli dámu), ale postavení Arieiho otce mě málo zajímalo. (Zahlédl jsem ho snad jen jednou nebo dvakrát, neměl na nás děti čas.)

První skutečný přítel je jako první skutečná láska, člověk touží po přítomnosti svého druhu, chce slyšet jeho hlas, chce s ním mluvit

o všem, co považuje za důležité anebo co se stane důležité tím, že se to sděluje právě jemu. Mluvili jsme i o tom, jak se vyvíjí válka, o přátelích, kteří museli odjet transportem a kterým jsme slibovali, že na ně nikdy nezapomeneme. Arie měl také několik knížek, které mi půjčil; jedna z nich pojednávala o židovské historii. Neměl jsem o ní, stejně jako o náboženství či židovských svátcích, ani ponětí, zatímco Arie to vše znal, byl vychováván v přísné zbožnosti. Věděl toho hodně o životě židovských osad v Palestině, kam jeho otec jezdil, kam se málem vystěhovali a kam se nejspíš hned po válce vystěhují, protože jeho tatínek si myslí, že tam vznikne skutečný židovský stát. Strávili jsme spolu mnoho času, podrobnosti se mi vytratily. Co zůstalo, byl pocit té dosud nepoznané blízkosti. Připadalo mi, že na rozdíl od ostatních, kteří mizeli na neznámých místech, kam je odvážely transporty, Arie zmizet nemůže, když jeho otec zastává tak důležité místo.

Mýlil jsem se. Odešli nikoliv v běžném transportu, jednoho dne se přišel se mnou nakvap rozloučit. Dal mi tehdy svoji fotografii, abych na něho nezapomněl. V náhlé úzkosti, že i on je podroben smrtícímu řádu, který tu panoval, jsem mu řekl, že něco takového si nedovedu představit, kromě toho se určitě zase sejdem, ať už budeme žít kdekoliv. Po válce jsem měl jeho fotografii na psacím stole několik let, než ji maminka, která nesnášela cokoli, co připomínalo Terezín, v mé nepřítomnosti sebrala a zničila.

Arie se nevrátil, teprve po letech jsem se dočetl, že neskončil v plynu, ale že ho i s rodiči a s jeho sestrou zastřelili.

5

Po mnoha letech se mě jeden americký novinář, který se mnou dělal rozhovor, zeptal přímo na to, na co se většina lidí styděla zeptat: Jak to, že jste zůstal v Terezíně a přežil, když z vašich vrstevníků prakticky nikdo v Terezíně nezůstal a všichni tedy zahynuli?

Je to podivný svět, kde člověk musí odpovídat na otázku, proč ho jako dítě nezavraždili. Ale podobná otázka člověka napadá i ve vztahu ke zcela současným událostem. Proč teroristé v Iráku jednoho rukojmí propustí a druhému bez litości useknou hlavu? Zaplatil někdo za propuštěného výkupné? Došlo k nějaké utajené výměně osob? Anebo to byl jen rozmar těch, kdo si osobují právo rozhodovat, zda někdo, kdo padne do jejich rukou, má či nemá žít?

Na otázku, jak to, že jsem přežil, mohu odpovědět s jistotou, že to nebyla ani v nejmenším moje zásluha. Když odcházely poslední transporty do Osvětimi, bylo mi právě třináct let. V tomto věku mohla přežít v Osvětimi jenom dvojčata, která si esesácký doktor Mengele vybral pro své pokusy. Ostatní děti on anebo někdo na jeho místě poslali do plynové komory. Za to, že jsem přežil, vděčím především tatínkovi. Jak už jsem se zmínil, odešel prvním transportem, který byl složen jen z mladých mužů a měl město připravit pro příjem dalších internovaných. Tito muži a jejich rodiny až do roku čtyřiačtyřicátého nebyli zařazováni do transportů na východ.

Proč právě jeho vybrali do prvního transportu?

On sám si to vysvětloval, že nás všechny nějakí dobří soudruzi rychle uklidili do Terezína, protože mamincini bratři byli členy ilegálního ústředního výboru komunistické strany, byli odhaleni a dopadeni; dalo se očekávat, že gestapo bude pronásledovat i jejich příbuzné. Tohle vysvětlení mi připadá nepravděpodobné už proto, že ti, kdo na Židovské obci na příkaz okupantů vybírali lidi do transportu, se asi málo zajímali o matčiny příbuzné, a o jejich zatčení ani popravě nejspíš ani nevěděli. Daleko pravděpodobnější mi připadá, že na tatínka padl los buď náhodně, anebo proto, že ti, kdo uvažovali o budoucím chodu ghetta, pochopili, že odborníka jako on bude v Terezíně od počátku zapotřebí.

Tatínek kromě toho, že se staral o terezínské osvětlení, motory a různé stroje, vstoupil i do podzemní buňky komunistické strany. Pokud vím, soudruzi nechystali ozbrojené povstání, rozhodně se

však snažili udržovat styk se světem mimo pevnost, pašovali korepondenci, také potraviny, léky, cigarety, noviny i knihy.

Tatínek mi samozřejmě o své skryté činnosti nepověděl, ale o politice se mnou mluvil. O čem jiném také se mnou mohl hovořit? Do školy jsem prakticky nechodil, knihy jsem nečetl, protože tu nebyly k mání, a moji přátelé ho nezajímali. Vykládal mi tedy o situaci na frontách, o důležitosti invaze, která však k jeho zklamání stále nepřicházela. Také se mi snažil vysvětlit rozdíl mezi životem v Sovětském svazu a ve státech, které označoval jako kapitalistické. V Sovětském svazu totiž uskutečnili dávný sen lidstva o společnosti, kde si opravdově vládnou prostí lidé, kde nikdo nikoho nevykořisťuje, nikdo nikoho nepronásleduje pro jeho rasový či národnostní původ. Potlačují jenom kapitalisty, majitele továren či šlechtických panství, ale to je spravedlivé, protože oni zbohatli z práce svých poddaných a vedli rozmařilý život, zatímco ti, kteří pracovali, měli hlad; chápeš to?

Nechápal jsem, proč je spravedlivé někoho potlačovat, ale tatínek mi vysvětlil, že zatímco nikdo nemůže za to, jestli se narodil jako černoch, žlutý nebo Žid, kapitalista ke svému majetku přišel tak, že on anebo jeho předci vykořisťovali bezpočet chudých a zotročených dělníků a rolníků. A byli to němečtí kapitalisté, dodal nejpádnější argument, kteří podporovali Hitlera, a kapitalisté na celém světě tomu přihlíželi, protože věřili, že Hitler zničí právě ten stát, kde si vládne lid.

Tak to měl tatínek v hlavě srovnáno, i když, jak jsem po letech pochopil, nic z tohohle výkladu nepocházelo z jeho vlastní hlavy. Mě tyhle jeho úvahy zajímaly jen málo, vzrušovaly mě leda frontové zprávy. Tatínek jednou vzal kus papíru a namaloval mi na něj města jako Moskvu, Kyjev, Charkov či Stalingrad a čarou naznačil, kam až se dostala německá vojska, a další čáru, kde jsou teď, a ještě přimaloval město Prahu a o malý kousíček stranou pevnost Terežín: Tak vidíš, jak si to Hitlerovi bojovníci mažou nazpátek!

Jenže já viděl, že k nám do Terezína zbývá ještě velký kus papíru a svoboda je tedy daleko; než přijde, může se stát ještě spousta hrozných věcí.

A opravdu: jednoho letního dne tatínkovi doručili příkaz, aby si sbalil věci a dostavil se příštího rána před komandaturu.

Všichni jsme ustrnuli. Když někoho takhle nečekaně předvolali, nevěstilo to nic dobrého. Nejvíc se asi vyděsil on sám, protože ho muselo napadnout, že odhalili jeho ilegální počínání a teď ho odvezou do nějaké mučírny, kde z něho budou vyrvávat jména těch, s nimiž konal v úmyslu podvrátit říši. Ale přesto nás utěšoval, že tady zůstávají jeho dobří přátelé a ti se o nás postarají; kdyby se nám cokoli zlého dalo, máme za nimi zajít. Připomínal mamince jména těch přátel, maminka přikyvovala a myslím, že nic z toho, co jí sděloval, nevnímala.

Šli jsme tatínka doprovodit. Shledali jsme, že nebyl předvolán sám, na určené místo před komandaturou se dostavili ještě další dva muži, tatínek je z dálky poznal a poznamenal, že to jsou jeho známí inženýři. Pak se objevil esesman, ověřil si jejich totožnost a k našemu údivu všem třem strhl jejich žluté hvězdy a hodil je na dlažbu terezínské ulice. Mohlo to věstít něco dobrého? Že by z jakýchsi těžko pochopitelných důvodů tito tři přestali být Židy? Anebo to byl jen jeden z žertů, v jakých si občas páni nad našimi životy libovali?

Maminku několik týdnů poté předvolali na komandaturu, esesman držel v ruce korespondenční lístek a dotazoval se, odkud někdo v táboře Gross Rosen může znát naši adresu, a ukázal mamince lístek od tatínka. Tatínek oznamoval, že se má dobře a doufá, že my také, a abychom byli rádi, kde jsme, a za žádnou cenu odtamtud neodjížděli. Obsah téhle výzvy museli esesáci považovat za drzost, protože o tom, kde zůstaneme nebo kde skončíme, jsme přece nesměli rozhodovat my, o tom rozhodovali oni. Maminka vysvětlila, proč tatínek zná naši adresu, a kupodivu jí esesák lístek vydal a nic se nám nestalo.

V táboře Gross Rosen tatínka zařadili do zvláštního komanda, které mělo vymýšlet nějaká technická zlepšení, ne-li zázračné zbraně, které by Němcům pomohly vyhrát už ztracenou válku. Jenže proč by vězni měli něco takového, co lze jen těžko zkontrolovat, vyvíjet pro své úhlavní nepřátele? Navíc Rusové už byli nedaleko, po několika týdnech tábor Němci zrušili a tatínek nastoupil cestu po koncentračních táborech, na konec války ještě prodělal pěší přesun, označovaný později jako pochod smrti.

Teprve po letech se tatínek dozvěděl, co bylo příčinou jeho zvláštního eskortování. Jeden jeho německý kolega, který nebyl nacista, někdy začátkem války, kdy začalo hromadné vysídlování Židů, napsal dopis na Hlavní říšský bezpečnostní úřad, že zná tři vynikající neárijské odborníky, jejichž vědomostí by mohla říše využít, a měla by jim tedy umožnit, aby dále pracovali ve svých oborech.

Na začátku války, kdy se zdálo, že Německo je blízko k vítězství a nebude tedy potřebovat znalosti nějakých odborníků určených k vyhubení, nikdo dopisu nevěnoval pozornost. Ale ve chvíli, kdy se před Německem namísto vítězství začala rýsovat porážka, někdo dopis vyhrabal a přikázal, aby se po oněch odbornících pátralo. Shodou okolností byli všichni tři v Terezíně. Samozřejmě je nemohli poslat na jejich bývalá místa, vymysleli tedy komando v koncentračním táboře.

Krátce po tatínkově záhadném odjezdu z Terezína začala právě ta největší série transportů do Polska. Chápali jsme, že naše ochrana pominula, teď už na nás kdykoliv mohla přijít řada a bylo víc než pravděpodobné, že přijde. Několik týdnů jsme žili v očekávání okamžiku, který se nám dosud vyhýbal a který znamenal cestu do neznáma. O té cestě jsme věděli jen tolik, že kdo se po ní musel vydat, jako by zmizel (pokud doopravdy a úplně nezmizel) z tohoto světa. Všichni moji kamarádi odešli, jistě i tatínkovi dobří přátelé a soudruzi, ale my stále zůstávali. A zůstali jsme. Stále jsme žili. Jak to bylo možné?

Když se tatínek po válce vrátil, byl přesvědčen, že nás uchránili jeho soudruzi, jak mu to prý slíbili, když odjížděl, a já, pokud jsem se tím vůbec zabýval, dlouho věřil, že tomu tak bylo. Jenže mi to připadá stále méně pravděpodobné. V zasvěcené knize o terezínském ghettu její autor H. G. Adler tvrdí: *Neexistovala osoba mladší 65 let, která by v Terezíně nezůstala buď jako příslušník zvláštní skupiny, nebo na osobní zásah SS.*

Zvláštní skupinu tvořili Dánové, pokřtění Holanďané, pak ženy pracující ve výrobě slídy a prominenti, členové stávající Rady starších (ti předchozí byli povražděni). Nic z toho se na nás nevztahovalo. Transporty sestavovala skupina lidí označovaná za židovskou samosprávu. Esesácké vedení tábora však předávalo seznam těch, kteří měli být do transportu zařazeni za trest (poslední transporty už pomáhalo sestavovat samo), a také seznam těch, kdo pro nějaké své zásluhy zařazeni být nesměli. Je možné, že když esesácké vedení tábora dostalo pokyn, že tatínek je vynikající odborník, jehož znalosti zjevně uznávali i jejich nadřízení (a mínění nadřízených bylo pro každého příslušníka SS zákonem), zařadilo nás mezi ty, kdo prozatím neměli být odesláni do plynu.

Je to jen domněnka – ale ať už jsem přežil z jakéhokoliv důvodu, nebyla to má zásluha ani moje vina. V oné zvrhlé tombole bylo pro mne určeno jedno z mála šťastných čísel, snad mi je podstrčil tatínek nebo někdo z jeho soudruhů, snad je ke mně paradoxně přistrčili ti, jejichž hlavním cílem bylo sprovodit mě ze světa. A tak jsem se dožil konce války.

O mezní zkušenosti

Představa, že Židé tvoří jakousi méněcennou rasu a zároveň představují smrtelné nebezpečí pro německý národ anebo pro lidstvo vůbec, byla utkvělou představou Adolfa Hitlera. Byl odhodlán Židy zničit a ze všech jeho šílených plánů se mu právě tento podařilo téměř úplně uskutečnit.

O podobě „konečného řešení židovské otázky“ bylo rozhodnuto až začátkem roku 1942. Předtím se uvažovalo spíše o hromadném vystěhování Židů – nejlépe co nejdále od Evropy, Adolf Eichmann, muž, jenž byl úkolem zbavit Evropu Židů pověřen, uvažoval například, že by je vystěhoval na ostrov Madagaskar. Válka nejen zneemožnila podobné plány, ale navíc přispěla k tomu, že lidský život obecně ztrácel na ceně.

Myšlenka vytvořit z Terezína ghetto pro židovské obyvatele Čech a Moravy vznikla ještě před rokem 1942. Terezín tedy nebyl plánován jako vyhlazovací tábor, ale také rozhodně nebyl táborem pro prominenty, jak napsala Hannah Arendtová. Zůstal ghetttem, po většinu času své válečné existence shromaždištěm pro přestup Židů svážených z Německa, Rakouska, Holandska i z Protektorátu. Jenom další cílovou stanicí nebyl ostrov Madagaskar, nýbrž ghetta či vyhlazovací tábory: Lublin, Trostinec u Minska, Lvov, Majdanek, Treblinka, Osvětim, Březinka, kde děti, staří, slabí a nemocní byli po tisících okamžitě vražděni plynem, zatímco zbylým bylo povoleno žít ještě po nějakou dobu, než je zcela vyčerpané těžkou prací a hladem zavraždili rovněž. Ale i pobyt v Terezíně samém představoval pro každého z internovaných mezní zkušenost.

Dnes se lidé v naší části světa snaží v sobě potlačit jakoukoliv nevraživost vůči jedincům odlišného původu, fanatická hnutí dovolávající se pudových nenávistí se ocitla na okraji společnosti. Když muslimští teroristé obsadili školu v Beslanu a posléze tak přímo i nepřímou připravili o život sto jednasedmdesát dětí, svět nad tou-

to akcí ustrnul a nesčíslně komentářů se zabývalo otázkou, jak se vůbec někdo může dopustit tak brutálního, tak neuvěřitelného, tak zvrhlého činu.

Počínání esesáckých komand, která nelítostně vraždila školní děti, starce i stařeny, dokonce i nemluvňata, a to v počtu, který přesahuje lidskou představivost, se musí jevit dnešním lidem jako nepochopitelné, natolik nepochopitelné, že přibývá těch, kdo začínají pochybovat, zda se něco takového skutečně událo. Ale v ideologii nacismu jen vrcholilo určité směřování, které můžeme v dějinách pozorovat. Silnější, aby mohl dále sílit, si nárokuje více prostoru i porobu slabších, má právo udělat z nich otroky anebo je zabít, podle toho, co se mu zdá výhodnější. Svět po válce se změnil. Vznikla Organizace spojených národů, po pádu nacismu následoval i pád koloniálního systému, jedna totalitní říše však přežila – byl to vítězný Sovětský svaz, který trvale usiloval rozšířit své impérium a podporoval tedy všechny snahy svrhnout panující režimy a napodobit jeho politický systém. Vraždění tedy pokračovalo, tu na africkém, tu na asijském kontinentu, a stále jsou ještě miliony lidských bytostí procházejících mezní zkušeností, kdy člověk náhle stane na okraji jícnu, který se ho chystá pohltit.

Hlad a nucený pobyt v uzavřeném, přísně střeženém prostoru jistě odlišovaly dětství uvězněného dítěte od dětství většiny jeho současníků na svobodě, co však je odlišovalo nejvíc, byla trvalá přítomnost smrti. Lidé umírali v místnosti, kde dítě žilo, umírali po desítkách v jeho sousedství, denně potkávalo vychrtlé postavy stařenek a starců, lidé mizeli v nevětratelných sklepeních či na přečpaných půdách, takže i jemu došlo, že nikdo z nich nemá naději přežít, zítra či pozítří bude vynesena na márách.

Nosiči mrtvých procházeli terezínským dětstvím, projížděly jím pohřební vozy naložené dřevěnými truhlami z nehoblovaného, nenatřeného dřeva, později už ani rakví nebylo dost, v posledních dnech války, kdy do Terezína sváželi vězně z vyklizených polských

a východoněmeckých táborů, házeli už těla mrtvých na vůz, jako by to byly jen pytle jakéhosi odpadu.

Z vyhublých žlutých tváří na mě často zíraly nehybné oči, které ani nikdo nezatlačil. Ztuhlé ruce i nohy trčely k nebesům jako větve padlých stromů.

Z toho, že člověk žije se smrtí kolem sebe, musí, ať si to uvědomí, nebo ne, vyvodit důsledky. Vědomí, že už zítra může nebýt, ho vede k touze žít intenzivně, vychutnat každý den, každý pohyb, každý pohled do nebe anebo na kvetoucí lípu. Vědomí, že zítra mohou zabít toho, s kým dneska mluvím, koho mám rád, v člověku vyvolává obavu ke komukoliv přilnout. Buduje tedy v sobě podvědomě jakousi stěnu, za níž se pokusí ukrýt všechno, co je v něm křehké, svoje city, vztahy k ostatním lidem, a to právě k těm nejbližším. Jenom tak může vydržet opakovaná, beznadějná a přitom neodvratná loučení.

Skutečnost lze přijmout a poddat se jí, anebo si ji prostě nepřipustit. Ale dítě není s to ještě učinit volbu, osudově se rozhodnout, může se pouze křečovitě držet víry ve svět, z něhož nestačilo odrůst, totiž v pohádkový svět, kde v trvalém zápase se silami zla vítězí síly dobra, kde čarodějnice jsou obelstěny a drakům stínány hlavy. Zdá se paradoxní zmiňovat pohádkový svět v souvislosti s koncentračním táborem, ale unikali do něho i dospělí, jejichž bezmocnost se jen málo lišila od bezmocnosti dítěte. Ve chvíli, kdy se ze světa zdá mizet reálná naděje, si člověk vytvoří snový svět, v němž naděje trvá.

Boj mezi dobrem a zlem se odehrával ve světě dospělých stejně jako ve světě dětí. Jenže ten skutečný, válečný zápas se odehrával v dálce, neovlivnitelný, nedosažitelný, mytický. Přesto se nenašel skoro nikdo, kdo by byl nevěřil v dobrý a hlavně v brzký konec zápasu. Tato víra pomáhala přežít a vydržet: pokoření, úzkost, nemoc, hlad i skutečnost, že síly zla hltavě požíraly vše živé.

Svět ovšem není pohádkovým světem a nejméně ze všeho jím byl právě v této době a v těchto místech; víra, která pomáhala,

se ukázala lichou pro většinu z lidí, kteří se tu octli. Ale pro nás nemnohé, kdo přežili, se síly dobra blížily k svému vítězství, a pro nás tyto síly dobra ztělesňovala Rudá armáda, která nás nakonec v Terezíně osvobodila.

Jenže v životě se střetávají nejen síly dobra a zla, ale často jen dvě různá vtělení zla, která spolu soupeří o vládu nad světem.

Člověk má přirozený sklon k dualistickému vidění světa, většina náboženství nabízí nějakou podobu ráje i pekla. Rozpad světa na dobro a zlo v době války a ještě k tomu v prostředí tábora byl přirozený. Navíc toto černobílé vidění světa posilovaly mocné citové zážitky. Nejsilnější z nich byla chvíle nesčíslněkrát představovaná, toužená tak usilovně, až se zdála neskutečná, chvíle, kdy se navrátí svoboda.

Mnoho lidí v naší bohatší části světa trpívá pocitem, že jejich život postrádá vzrušující chvíle, hluboký zážitek štěstí, existenciální prožitek nějakého osvobození od všednodennosti, a to, co postrádají, se snaží nalézat pomocí drog či mystických praktik. Málokdy si uvědomují, že hluboký osvobozující prožitek štěstí je jen těžko dosažitelný bez stejně hlubokého prožitku strádání.

Dodnes, ještě po více než šedesáti letech, si vzpomínám na podrobnosti toho dne, kdy jsem stál za povaleným plotem, který se mi až do předešlého dne zdál nepřekročitelný jinak než cestou, která by nejspíš byla mou poslední, a díval se u vytržení, jak kolem přejíždějí nekonečné kolony Rudé armády, unavení koně, unavení vojáci, špinavé tanky, auta a děla. Prvně jsem viděl portréty maršála Stalina, muže, jehož jméno se mi na několik let spojilo právě s touto chvílí vrcholného štěstí. Stál jsem v zástupu vězňů, kteří mávali vojákům, a zalykal se vědomím, že jsem svobodný, že jsem živý, že jsem se toho dožil.

Viděl jsem, jak dav odkudsi přihnul bosého chlapíka, snad Němce, snad kolaboranta, snad nevinně obviněného. Chlapík zvířecky vřeštěl, pak ho jen několik metrů ode mne umlátili, proměnili

ho ve zmet' krvavých hadrů. Chvíli nato tank přejel jednoho z vězňů, jenž se bez rozmyslu vrhl pro krabičku cigaret, která spadla mezi dvě pásová vozidla, ale nic z toho mi nedokázalo zkalit náladu, snést mě z výšin mé blaženosti.

Podobně výjimečné chvíle naprostého vytržení nad naprostou změnou často určují životy nejen jednotlivců, ale celých velkých společenství. Takové vytržení je téměř vždy spojeno s očekáváním změny, ale to vůbec neznamená, že změna musí vést k lepšímu, jak to lidé v okamžiku vytržení očekávají. Tento pocit vrcholného blaha bývá tím nejprchavějším v životě, nicméně je s to nadlouho ovlivnit naši soudnost.

Zmínil jsem pocit bezmocnosti, byl to jeden z nejsilnějších zážitků terezínského pobytu: bezmoc vůči nechtěnému údělu, jemuž jsme nuceně kráčeli vstříc. Zástupy potupně označených lidí provázené několika ozbrojenci táhly naším dětstvím. Představa těch zástupů, jejichž délku snad lze spočítat na kilometry, ale jejichž úhrnné utrpení a zoufalství je nevyjádřitelné jakýmkoliv údajem, provází člověka po celý život. Silné zážitky, mezní zkušenosti, kdy stojíme na samém předělu mezi životem a smrtí anebo kdy naopak prožíváme blaženost náhlé záchrany, nás obvykle formují daleko výrazněji než cokoli jiného v životě. Ale mezní zážitky nás obvykle formují až příliš jednostranně. Z předělu, z hraniční čáry se svět jeví jinak, než jak jej nahlížíš ti bez podobného zážitku. Otázky viny a trestu, svobody a útisku, práva a bezpráví, lásky a nenávisti, odplaty a odpuštění se zdají docela jednoduché, zvláště v myslí mladého člověka, který vlastně nemá jinou životní zkušenost.

Trvá často i řadu let, než člověk pochopí, že mezní zážitek sám o sobě ještě neotevírá cestu k moudrosti. Jsou také mnozí, kteří to nepochopí nikdy.

Kapitola druhá

1

Byl mír.

Odpárali jsme si žluté hvězdy a hodili je do kamen. S bratrem jsme od Mezinárodního červeného kříže dostali krabici plnou zapomenutých pochoutek.

Domníval jsem se, že teď, když jsme svobodní, přijede zase vlak, my do něho nasedneme a odjedeme do Prahy. Ale v Terezíně vypukla epidemie tyfu a skvrnitého tyfu a nad městem vyhlásili karanténu. Maminka byla zoufalá: copak nás teď, když nastal ten vytoužený okamžik a my se dočkali svobody, chtějí nechat umřít?

Ale hned příštího dne do naší ubikace vstoupil světlolasý, pihovatý mladík z jiného světa, objal se s mou maminkou a mně potřásl rukou. Ten chlapík byl můj bratranec Jirka Hruška, který díky rozhodnutí své matky nepřihlásit se jako Židovka přežil válku bez úhony. Oznámil nám, že přijel s nákladářkem, který čeká kousek za městem, aby nás odvezl nazpět do Prahy. Maminka namítla, že je to přece zakázáno, ale bratranec prohlásil, že to aspoň zkusíme, protože: kdo by nás měl zadržet? To byla pravda: esesáci zmizeli, četníci, kteří až dosud hlídali všechny pevnostní hrány, také nebyli vidět, ti s vyššími šaržemi se nejspíš spěchali někam skrýt či uprchnout, těm zbylým asi připadlo nemístné, aby nadále hlídali nevinné vězně. A sovětští vojáci? Těm asi po tom všem, čím prošli, bude jedno, jestli odejdeme nebo zůstaneme.

Maminka tedy chtěla začít balit věci, ale bratranec jí to rozmluvil, prý je nebudeme potřebovat a naskytne se ještě příležitost vrátit se pro ně, teď bude lepší, když se budeme tvářit, jako bychom se šli jen projít za město.

Z okna naší ubikace se dala dobře vidět brána, o níž jsem po léta věděl, že je neprostupná, že za ní leží jiný svět, kde se dá volně chodit, kde tečou řeky, rostou lesy a rozkládají se města neohrazená šancemi ani příkopy.

Bratranec Jirka nás teď vedl k té bráně a já cítil podvědomou hrůzu: tou branou se přece nedá projít, odněkud se ozvou výstřely – a bude konec.

Před bránou se skutečně procházel sovětský voják se samopalem, ale když jsme ho míjeli, ani se na nás nepodíval. A tak jsme tedy branou prošli – prošli jsme „branou ke svobodě“, jak řekl můj bratranec. Dovedl nás k nákladnímu autu, z jehož korby vlál československý prapor a na bočnici měl křídou napsáno: *repatrianti z koncentračních táborů!* Zároveň s námi tam dorazilo také několik jiných uprchlíků, nejspíš z Malé pevnosti.

Pak se auto rozjelo. Byl to starý křáp, protože všechna slušná auta zabavili Němci pro vojenské účely. Křáp místo benzínu poháněl dřevoplyn, takže jsme se pohybovali jen velmi pomalu a v každém kopečku (skutečné kopce na cestě nebyly žádné) jsme museli zastavit a čekat, až se ze dřeva narodí trochu více plynu. U cesty se válely vraky aut, zato všechny domky a domy, které jsme míjeli, zdobily vlajky a občas z nich vyběhli neznámí lidé a mávali nám.

Krajina mezi Terezínem a Prahou je spíše fádni, během svého života jsem projel mnoha krajinami, které byly pozoruhodnější, ale tahle cesta mi už navždy zůstala v paměti jako ta, jíž už se nemohla vyrovnat žádná jiná.

A najednou se vynořila Praha, nákladáček se musel protahovat úzkými otvory v barikádách, omítky domů byly poškozené výstřely a na ulici jsem uviděl skupinu chlapů i žen s bílými páskami, hmoždili se s dlažebními kostkami, které snášeli na hromadu, a ti muži a ženy s páskami na rukávě byli, jak řekl bratranec Jirka, Němci, co ještě včera vládli v naší zemi.

Auto nás dovezlo až do Holešovic, kde bydlela matčina nejstarší sestra Eliška; už jsem se na ni nepamatoval, protože jsme se s ní neviděli od začátku války. Seběhla k nám dolů a s ní i její druhý syn Zdeněk, také manžel tety Ireny zvaný Tatiček a její dvě dcery, moje sestřenice Věra a Eva, a všichni se dlouho s maminkou objímali a opakovali, že to snad je všechno jen sen. To, co bylo, i to, co prožíváme právě teď, a já i bratr jsme dostali ještě na schodech kousek čokolády z černého trhu. Po těch schodech jsme vystoupali do opravdového bytu, kde na oknech visely záclony a mezi nimi červenobílá vlajka s modrým klínem, v kuchyni stál sporák a na stole už se leskly připravené talíře a vzduch byl plný zapomenuté masové vůně.

Pak jsme seděli za stolem a jedli, teta Eliška mamince sdělila, že jejich bratři Ota a Viktor byli zřejmě oba popraveni. Maminka řekla, že to tušila, že jim vždycky říkala, aby nechali politiky, a zase své sestře pověděla, jak oba jejich rodiče umírali v Terezíně, dědeček že se málem dožil konce války a strašně se radoval, že už jsou Rusové blízko, také pořád věřil, že se setká s Otou i s Viktorem, možná je lepší, že se nedožil toho, co se s nimi opravdu stalo. Pak také mluvili o mém tatínkovi, o němž nikdo nevěděl, kde je, jestli vůbec žije. Maminka během té večere několikrát opakovala: jak teď budeme žít? A ostatní ji utěšovali, že se Vilík, jak říkali tatínkovi, určitě vrátí, byl přece skaut a vždycky vynikal zdravím. Hlavně že válka skončila a teď je před námi zase život plný možností a nadějí.

Když jsme dojedli, bratranec Zdeněk mě vzal stranou a řekl, že mi něco předvede. Ukázal mi holé ruce a pak z ničeho nic vytáhl z prázdné dlaně červený šátek, potom ještě jeden modrý a jeden bílý a hned z nich složil vlajku a nechal mě na ni sáhnout. Byla skutečná, velice hebká, jako ten právě začínající mír; pak vlajku zase sevřel v dlani, a když dlaň rozevřel, vlajka byla pryč.

Bratranec Jirka mezitím přinesl láhev a nalil do skleniček víno, za něž se, nevím proč, omlouval, že je pouze z jablek, i mě zavolali ke stolu a dostal jsem toho vína jen maličko, protože jsem byl přece jen ještě dítě, a připili jsme si na náš návrat a na tatínkův budoucí návrat a na šťastný život, který nás čeká teď, když k nám konečně dorazil tak dlouho toužený mír.

Večer, než jsem šel spát, jsem si při pohledu z okna uvědomil, že za oknem nejsou šance, ale domy, spousta domů. Nad jejich střechami co chvíli vybuchovaly barevné rakety, jejichž zvuk mi připomínal výbuchy vzdálených bomb, i když se někdy daly s těžší odlišit od občasných výstřelů, jimiž ještě doznívala právě skončená válka.

3

Mír. Spal jsem opět v posteli, večer jsem prvně po letech mohl vlézt do vany plné teplé vody. Mohl jsem vyjít z domu a brát se po ulici, kam se mi zachtělo. Mohl jsem si z tetiny knihovny vybrat kteroukoliv knížku a číst si. Takhle jsem v blaženosti prožil celý týden, pak jsme dostali povolení vrátit se do našeho starého bytu a od tety se odstěhovali.

Šel s námi zámečník, aby byt otevřel, a taky strýc zvaný Tatíček, aby zjistil, co budeme potřebovat. Starý vršovický byt na Ruské třídě s výhledem na schody, pod nimiž stála zelená trafika a nad nimiž už začínaly Vinohrady! Byl to jediný domov, který jsem až dosud měl, protože ubikace v kasárnách, kde jsem pobýval, jsem nikdy za domov nepovažoval, ve vzpomínkách jsem se vracel právě sem, tady zůstaly moje verneovky, můj elektrický vlak, kovová postel, na které jsem spal a která nebyla prolezlá štěnicemi. A koupelna, záchod, kde teče voda. Mýdlo. Talíře namísto kovových misek. Rádio!

Zatímco zámečník otevíral dveře, domovník nám sdělil, že z bytu všechno odvezli, ale nemáme se bát, esesák, co náš byt dostal, tam

zase nechal svůj nábytek, ten, jak vidíme, je úplně nový, vždyť ten pacholek tu pobýval sotva půl roku.

Nábytek byl opravdu nový, v obývacím pokoji stál obrovský psací stůl, velká čtyřdílná skříň a gauč, po mých verneovkách, po mém elektrickém vláčku, po mé posteli ani stopa; strýc si všechno důkladně prohlédl a určil, že nábytek v obývacím pokoji je třešeň. Stůl a lavici v předsíni označil za světlý ořech. V ložnici zůstala manželská postel, ještě rozlehlejší než ten psací stůl, jenom peřiny tu chyběly. Ale to nevádí, strýc slíbil, že nám peřiny sežene, spousta Němců utekla a nechali tu všechno. Pak se podíval na mě a na bratra a poznamenal k mamince, že revoluce už skončila, školy zase fungují, samozřejmě, nechce nám do ničeho mluvit, bratr je ještě malý a teprve minulého listopadu mu bylo šest, ale já jsem přece zameškal tolik let, že bych už teď neměl ztrácet ani jeden jediný den.

Maminka souhlasila a poslala mě, abych se šel zeptat k domácím, kteří měli syna stejně starého jako já, jestli nevědí, do které školy patřím.

Příští den jsem se odebral do měšťanské školy v Heroldových sadech. Pan ředitel byl poněkud na rozpacích, co si má se mnou počít. „Posad' se, chlapče,“ vybídl mě. „Tam v tom Terezíně jsi chodil do nějaké školy?“

Vysvětlil jsem, že tam žádná škola být nesměla, několik měsíců jsem chodil na jednu ubikaci, kde nám paní učitelka povídala něco o historii a také nám ukládala psát slohové úkoly, také jsme malovali nějaké obrázky, ale pak ji povolali do transportu a už nás nikdo neučil. Pan ředitel se dotazoval, kolik mi je vlastně let, a když zjistil, že mi bude za několik měsíců čtrnáct, spočítal, že patřím do čtvrtého ročníku. „Kdybychom tě poslali níž,“ uvažoval, „vypadalo by to, jako že jsi propadl, a to by přece nebylo spravedlivé.“

Pak mi pokynul a vedl mě dlouhými, studenými chodbami, až zastavil přede dveřmi, na nichž bylo napsáno 4a, zaklepal a hned vstoupil.

Ve třídě byla spousta cizích kluků a děvčat a cizí učitel právě psal cosi na tabuli, děti povstaly a učitel nám vyběhl vstříc.

„Děvčata a chlupci,“ řekl ředitel, „vedu vám nového spolužáka. Buďte k němu,“ chvíli hledal slovo, „vlídní. Byl čtyři roky ve vězení, koncentrační tábor tomu říkali, tam zavírali úplně nevinné lidi, a on nemohl ani chodit do školy,“ pojmenoval to nejstrašnější, co mne podle jeho názoru potkalo. Obrátil se k učiteli, který na mě zvědavě civěl, a požádal ho, aby tenhle fakt brali on i jeho kolegové v úvahu.

Pak ředitel odešel a učitel mi ukázal, kam se mám posadit, a pokračoval ve výkladu čehosi, co jsem neuměl zařadit a co jsem vzápětí přestal vnímat, protože mi jeho slova nedávala smysl. Teprve o přestávce mi můj soused řekl, že jsme právě přečkali hodinu fyziky.

Nejstrašnější mi připadalo, že touhle hodinou nic nekončilo, následovaly ještě další tři hodiny a příštího dne dokonce šest hodin, v nichž se většinou mluvilo a psalo o věcech, o nichž jsem neměl ani ponětí.

To mě nenapadlo, že mír přinese i spoustu nepříjemností. Přinesl sice jistotu, že nepůjdou další transporty a do našeho bytu nevniknou esesáci, ale zároveň nejistotu, z čeho budeme žít, protože už nebudeme fasovat chleba ani do esšálku porci neloupaných brambor a omáčku, budeme muset všechno kupovat za peníze, které se musí vydělat. Pokud se nevrátí tatínek, bude na mně, abych nějak vydělával, protože maminka je nemocná a do práce jít nemůže.

Ve škole pochopili, že by bylo marné zkoušet mě z čehokoli, leda snad z dějepisu či zeměpisu, a to jen z látky, kterou vykládali minulou hodinu. Učitelé se domluvili, že mi na závěr dají takové vysvědčení, abych se s ním mohl ucházet o přijetí na nějakou školu. Naštěstí do prázdnin už chybělo jenom několik dní.

Od chvíle, kdy jsem se vrátil, jsem velice toužil vyjet někam ven z města, dostat se do lesa. Jedné červnové neděle přišla sestřenice Eva, byla o čtyři roky starší než já a tedy vlastně už dospělá, a nabídl

mi, že mě tam vezme na procházku. Bylo to od ní statečné, protože v lese se mohli ještě stále skrývat němečtí vojáci anebo wehrwolfové. Sestřenice mě nezavezla nikam daleko, jen tramvaj do Motola, a já užasl, že v Praze může být také les. Šli jsme po cestě, která stoupala do kopce, a já nadšeně hleděl do korun stromů, uviděl jsem veverka, slyšel datla a hodně jsem kýchal, protože všude okolo něco kvetlo.

Sestřenice se po chvíli zajímala, jestli nejsem unavený, protože jsem ještě stále vypadal jako stromeček, který se může co chvíli přelomit. Nebyl jsem unavený, cítil jsem se šťastný. Ta cesta lesem po tolika letech, která jsem strávil uzavřený v kamenné pevnosti, byla pro mne takovým zážitkem, že se mi po desetiletí vracívá ve snu. Vystoupím z tramvaje a ocitnu se v nějakém, většinou horském lese, procházím se kaňony, lezu po skalách, nacházím nádherně barevné houby a jsem navýsost šťastný, protože jsem svobodný.

4

Mír v těch dnech snad ze všeho nejvíc znamenal čekání. Čekali jsme, zda se vrátí tatínek a naši příbuzní, kteří postupně mizeli na východě, také jsem čekal, zda se vrátí někteří z mých kamarádů. Skutečnost, že by byli mrtví, jsem si odmítal připustit. Přece nemohli všechny zabít, přece nemohli zabít všechny ty, co po tisících odváželi na východ?

Rozhlas denně vysílal seznamy osvobozených vězňů, kteří z nejruznějších míst říše hlásili, že jsou živí. Odvečených byly statisíce, i těch, co přežili, bylo mnoho. Seděli jsme před přijímačem a naslouchali, jak pochoduje neviditelná kolona zachráněných, a čekali, zda se v ní objeví nějaká známá bytost.

Ozvala se tatínkova sestra, které se podařilo na poslední chvíli před válkou ujet do Kanady, a mamínčina sestra Hedvika, ta před Němci prchla do Sovětského svazu, kde už předtím několik let žila. Vrátila se také jedna tatínkova sestřenice a jeden bratranec, kteří

přežili Osvětim, i manžel tety Elišky Leopold, který unikl přes Egypt do Anglie, tam vstoupil do naší zahraniční armády, kde to on, civilním zaměstnáním pojišťovák, který si předtím, jak zdůrazňoval, nevystřelil ani ze vzduchovky, dotáhl až na rotného. Při obléhání Cách ho zasáhla střela do nohy, takže kulhal, ale když vyprávěl, zdálo se, že válka byla jen sledem napínavých anebo veselých historek.

Nakonec jsme na seznamu zachráněných vězňů našli i tatínkovo jméno.

Přijel na otevřeném nákladáku se spoustou dalších vězňů, tak strašlivě vyhublý, že jsme ho sotva poznali.

Zase jsme seděli u slavnostní večeře, všichni z rodiny, co přežili; a tatínek, nečekaně plný energie, vyprávěl o svém putování koncentračními tábory, o tom, jak pochodovali z tábora v Sachsenhausenu až téměř k moři, denně třicet kilometrů bez jídla a téměř bez odpočinku. Jak mu jednou, když se zastavili na odpočinek u nějakého statku, neznámý Polák, který tu byl nuceně na práci, dal krajíc namazaného chleba a tím mu nejspíš zachránil život.

Proč dal ten krajíc právě jemu?

„Protože jsem byl nejbližší,“ vysvětlil tatínek. „Život visel právě jen na takových nitkách. A na vůli. Člověk měl nohy rozedrané do krve a připadalo mu, že už je neuzvedne, a přesto šel a při každém kroku si myslel, že už to byl ten poslední. Večer přišlo, nebylo se kam schovat, já si z jediné deky, co jsem měl s sebou, postavil stan, takže jsem úplně nepromokl. A druhý den jsem znovu šel,“ vyprávěl, zatímco my ani nedutali, „kdybych nevstal, kdybych se jen zastavil, zastřelili by mě a teď bych někde hnil v zemi, ani byste netušili kde.“

Všichni se vyptávali na další podrobnosti a tatínek ještě přidal, jak se v posledních dnech jeho soudruzi rozhodli, že se vzbouří, přepadnou strážce SS a odzbrojí je.

Bratranec Jirka se zeptal, jak to dopadlo.

„Utekli,“ odpověděl tatínek, „konečně se odhodlali vykašlat na toho svého šíleného Führera. Místo nich se objevil Červený kříž.“

Byla tam taková sestřička v bílém plášti, vydala mi bochníček chleba a já se najednou rozbrečel, objal jsem ji a chtěl jsem ji pohladit po vlasech a najednou se mi podlomily nohy, kdyby mě nezachytila, tak jsem i s tím bochníčkem skončil v blátě.“

Pak tatínek začal mluvit o budoucnosti. Po všem, co zažil, pochopil, jak byla společnost, ve které jsme žili, prohnílá, jak plodila nerovnost, nespravedlnost, bídu, miliony nezaměstnaných, kteří pak uvěřili šilenci. Ale budoucnost patří socialismu a nakonec komunismu, ten skončuje s bídou a s vykořisťováním.

„Představuješ si to jako v pohádce,“ namítl strýc zvaný Tatíček a zajímal se, jestli se u nás také budou zakládat kolchozy a zestátnovat továrny, obchody, řemesla a nakonec i manželky.

Tatínka tahle otázka popudila a napomenul strýce, aby nevěřil nějaké nacistické propagandě. Zestátní se jen velké továrny, doly a banky, strýc se nemusí o svou dílničku na malovátku strachovat. V té chvíli se do hovoru vmísila maminka a žádala, abychom přestali mluvit o politice, stačí, když kvůli ní Ota a Viktor skončili na popravišti!

O několik dní později nás přišla navštívit teta Hedvika se svým manželem. Vyprávěla, jak pracovala v Moskvě v rozhlase, ale když se k městu blížila německá armáda, všichni narukovali s lopatami a s krumpáči, aby kopali na samém okraji města zákopy, a ji potom evakovali až do města Uralský Kamensk. Tam v zimě napadaly metry sněhu, takže zase museli kopat, tentokrát jenom průchody v závějích, byly dny, kdy teplota klesala pod čtyřicet stupňů mrazu a kdy, pokud to šlo, lidé radši nevycházel. A k jídlu dostávali v továrně jen hustou obilnou kaši. Pak znovu přeskočila do posledního roku války, kdy už byla zase v Moskvě a viděla docela zblízka Stalina. Skutečného, živého Stalina.

Chtěl jsem vědět, jak vypadal, a teta řekla, že jako opravdový a veliký vůdce, ale místo slova vůdce použila ruského slova *vožd'*. Pak už mluvili s maminkou jenom o svých rodičích, kteří zemřeli

v Terezíně, a obou popravených bratrech. Teta prohlásila, že je naší povinností pokračovat v díle, za něž oba obětovali život.

A já ještě pořád čekal, jestli se vrátí někdo z mých kamarádů a kamarádek, mé sestřenice, mé tety, jestli se vrátí do bytu pod námi Hermannovi a jejich dcery, co bydlívali ve stejném domě jako my.

Nevrátil se už vůbec nikdo.

5

Maminka od prvních poválečných dní postonávala, byla vždycky slabounká, teď si stěžovala na únavu a na bolest u srdce, a když ji tatínek dovedl k jednomu z vyhlášených pražských kardiologů, uslyšeli zdrcující diagnózu. Maminčino srdce je v takovém stavu, že nesnese žádnou námahu, dokonce ani cestu do kopce, ani výstup do schodů, žádné rozčílení ani jakoukoliv horečnatou nemoc. (Byla to naprosto chybná diagnóza a maminka den, kdy ji uslyšela, přežila o padesát let.)

Pro tatínka byla tahle zpráva ranou, protože vyznával život naplno strávený. Miloval pohyb, svoji práci, prostředí továrny a montážních hal, elektrické stroje, které dokázaly vyvinout obrovskou rychlost, přitahovaly ho hezké ženy, změna a úspěch, vše, oč ho připravilo šest válečných let.

Těšil jsem se, že když jsme tak zázračně všechno přežili, konečně odjedeme někam společně na prázdniny tak, jak jsme jezdili před válkou, ale teď to kvůli maminčině chorému srdci nepřipadalo v úvahu. Tatínek však rozhodl, že aspoň já a můj bratr potřebujeme ven z města, a dovezl nás narychlo do tábora, který kousek za Prahou provozovala nově založená organizace, která měla nepoetický název: Svaz československé mládeže.

Jeli jsme jen několik stanic vlakem, do něhož jsme nastoupili přímo u nás ve Vršovicích. Nevím, jestli tatínkovi o tom táboře na kopci nad Jarovem pověděl nějaký jeho soudruh, ale skutečnost, že sotva

jsme se všichni setkali, máme se zase odloučit, mě skličovala tak, že si tyhle prázdniny dodnes připomínám jako jakési vyhnanství. Ještě hůř to přijal můj bratr, který si žádal, aby ho tatínek zase odvezl, že v táboře nechce zůstat. Tatínek mu slíbil, že se na nás brzy přijede podívat, a já dostal za úkol, abych o bratra pečoval.

Tábor tvořilo několik dřevěných chatek a společná krytá jídelna. Prý sem ještě donedávna jezdili chovanci kuratoria (neměl jsem ponětí, co se pod tou organizací skrývalo) a snad také příslušníci Hitlerjugend. Ale teď tu po nich nic nezbylo, dokonce ani hrnce nebo deky, jen několik navlhklých slamníků a sprosté obrázky a nápisy na dřevěných stěnách. Ty byly v češtině i v němčině, ale rozuměl jsem i těm v němčině, měl jsem v Terezíně několik kamarádů, co mluvili jen německy. Zařízení chatek mi naše nedávné bydlení hodně připomínalo, uvnitř jediné místnosti trčely skoro až ke stropu palandy sbité z hrubých smrkových prken, do některých vmáčkli stejně vyrobený stolek, někdy jen štokrlátko. Pouze to se lišilo, že nás tu namísto šancí obkličoval les. Stromy mi připadaly jako velcí usedlí živočichové, kteří za větru potřásali svými rozložitými hlavami a tichounce si spolu šepotali. Přivezl jsem si náčrtník a laciné pastelky, a když jsme měli po obědě chvíli volna, pokoušel jsem se stromy malovat.

Neznal jsem se s nikým z vedoucích ani z členů svého družstva. Neznal jsem nic z toho, co přece jen znala většina ostatních: bojové hry, rituály jako vztyčování vlajky či zpěv hymny, neseděl jsem nikdy u táboráku, nehrál na žádný hudební nástroj a můj zpěv zněl příšerně. Ale přesto jsem se snažil, abych se s ostatními nějak sblížil. Zkoušel jsem si získat přízeň aspoň svých tří spolubydlících tým, že jsem se jim pokusil vyprávět něco ze svých válečných zážitků, ale vůbec je to nezajímalo. Zajímaly je leda holky, chtěli vědět, jak to tam s nimi v Terezíně bylo, a to mi připadalo neslušné anebo dokonce hrubé, protože děvčata, co jsem tam poznal, už byla všechna mrtvá. Odcházel jsem tedy večer za bráškou, který přespával se svými vrstevníky na druhém konci tábora. Sedl jsem si k němu na

postel a vymýšlel si na pokračování pohádku o potrhlem pudlíkovi. Bratr býval v té době spíše smutný anebo ještě spíš zakřiknutý, ale slovo pudlík ho, nevím proč, vždycky rozesmálo.

I když tábor patřil Svazu mládeže, nikdo se nás nesnažil politicky vychovávat, jen večer u táboráku vedoucí, jehož jméno jsem už zapomněl a o němž se říkalo, že byl partyzánem, drnkal na kytaru Stěp da stěp krugom, Stěnku Razina anebo Rudého partyzána. Naučil nás slova a my pak zpívali s ním, mně se ty písně líbily, měly táhle dojemné melodie a rudí partyzáni byli přece hrdinové.

V ten čas krátce po válce ještě trval naprostý nedostatek jídla, vedoucí tábora zřejmě nedokázali opatřit žádný mimořádný příděl anebo něco z potravin, které dovezla UNRRA, a tak jsme trpěli hladem. Hladověť jsem byl zvyklý, ale ostatní členové mého družstva neustále reptali. Jednou pozdě večer, už jsem ležel, mě vytáhli z chatky a žádali, abych jim pomohl opatřit nějaké jídlo.

Odešli jsme za hlavním vedoucím, za tím, co tak pěkně hrál na kytaru a zpíval ruské písně. Přijal nás, vyslechl a řekl, že on má také hlad, možná větší než my, protože je přece větší a jídla dostává stejně, a dodal, že z nás mají vyrůst chlapi a vojáci. Přece víme, že byla válka a lidi hladověli víc než my. Dodal, že když se za války skrývali v lesích, nejedli někdy i několik dní, zatímco my jsme dneska přece večeřeli. Obracel se přitom ke mně, snad čekal, že ho podpořím, ale já mlčel. Pak nám tedy pokynul, abychom ho následovali, a odvedl nás k chatě, která sloužila jako sklad. Řekl, že cokoliv by nám dal, bylo by na úkor těch ostatních, a nic takového přece nemůžeme chtít. Pak z papírové krabice nabral do hrsti kostky cukru a každému z nás dal po dvou.

Jeho počínání mi připadalo správné; teprve po letech, když jsem si na tuhle příhodu vzpomněl, mě napadlo, že vlastně předjímal socialistické zdůvodnění toho, proč se všichni musíme uskrovnit.

Tedy jsem jednu kostku snědl a druhou schoval pro svého malého bratra.

Ideologičtí vrazi

Dějiny jistě lze nazírat i jako sled vražedných akcí, jimž nezřídka padaly za oběť celé národy, celé skupiny obyvatel, občas bylo ve vojensky pokořených městech či územích vyhlazováno vše živé včetně dobytka. Obvykle však vraždění, které následovalo po vyhrané bitvě, prováděli vítězní vojáci, pro jejichž chování se ujala metafora „zpití krví“. Bylo to jakési doznění bitvy, v němž „zpití“ muži, dříve než vystřízlivěli, dokonávali dílo zkázy. V takovém díle zkázy pokračovaly i německé okupační síly na dobytém území v Polsku, v Jugoslávii či v Sovětském svazu, kde vojáci často vystříleli, za živa upálili či oběsili obyvatele vesnic, které považovali za vzdorné.

Na vyvražďování Židů bylo cosi ještě hrůznějšího. Nebylo totiž spojeno s žádnou bitvou, po níž vojáci, kteří přežili smrtelné ohrožení během boje, v extázi pokračují v zabíjení. Probíhalo jako naplánovaná akce, jejímž účelem bylo během co nejkratšího času vyvraždit celou skupinu přesně definovaných občanů, nezávisle na jejich pohlaví, věku, profesi, přesvědčení či náboženství. Tohoto vraždění se zúčastňovaly tisíce mužů a žen, úředníků, dozorců, chladnokrevných zabijáků, sadistů i poslušných vykonavatelů, kteří rozhodně nebyli ve stavu vojáků zpitých krví, měli dny, týdny a měsíce k tomu, aby mohli zvážit vše, co konají. Vykonávali přesně, snaživě rozkazy, ať byly jakékoliv, ať se třeba dotýkaly jejich citů, nebo byly dokonce v rozporu s jakýmsi zbytky jejich morálky a svědomí.

Podobně nesmyslné a chladnokrevné zabíjení probíhalo po dobu zhruba dvou desetiletí v Sovětském svazu. Často náhodně vybrané jednotlivce anebo celé skupiny lidí (existovaly předem dané kvóty nepřátel, kteří měli být odstraněni ze světa živých) nakládali na nákladní auta a kdesi v ústraní je postříleli. Ty, které nezavraždili přímo, odváželi po stasiscích do sibiřských lágrů, kde většina z nich pod vedením obdobných zabijáků, sadistů či poslušných vykonavatelů zahynula.

Kde se najednou vzalo tolik lidí ochotných páchat zločiny?

Několik let po válce, když jsem pobýval v Polsku, jsem sehnal paměti, které sepsal ve zdejším vězení velitel osvětlimského tábora Rudolf Höss. Žádnou knihu jsem nečetl tolikrát jako právě tento suše věcný záznam o masovém vraždění. Myslím, že jsem nebyl sám, kterého tyto paměti fascinovaly. Francouzský romanopisec Robert Merle se jimi inspiroval, když psal román Smrt je mým řemeslem. Dnes jsou Merlův román i paměti osvětlimského velitele téměř zapomenuty, popsané masové vraždy jako by byly překryty časově bližšími masovými vraždami v Sovětském svazu, v Číně, v Kambodži anebo vraždami páchanými muslimskými teroristy anebo jinými fanatiky. Ale myslím, že je málo textů, které by tak přesvědčivě vypovídaly o tom, kam člověka může dovést slepá poddanost bludnému učení, stav, kdy jeho zfanatizovaná mysl připustí, aby se vzdal zodpovědnosti za činy, které koná, a potlačí i poslední záchvěv svědomí.

Rusové se museli v převlékárně svléknout, nato úplně pokojně vstoupili do márnice, bylo jim totiž řečeno, že tam budou odvíšiveni. Dveře byly pevně uzamčeny a otvory byl dovnitř nasypan plyn. (Cyklon B se sypal v krystalcích, z nich se pak okamžitě vyvíjel smrtící plyn.) Jak dlouho trvalo usmrcování, nevím. Ještě hodnou chvíli však bylo zevnitř slyšet temný hukot...

Na jaře 1942 začaly tedy přicházet z Horního Slezska první transporty Židů, kteří měli být všichni zlikvidováni. Byli vedeni do selské usedlosti – bunkr I – od rampy přes louky... Vedli je Aumeier, Palitzsch a ještě několik dalších velitelů bloku a bavili se s nimi pokud možno v dobrém, vyptávali se na povolání a na dovednosti, aby je tak zmátli. Když přišla skupina na usedlost, museli se všichni svléknout. Pak přešli, zprvu zcela klidně, do prostor, ve kterých, jak jim bylo řečeno, se měli podrobit dezinfekci. Až pak někteří zbystrili pozornost a začali hovořit

o udušení, o likvidaci. Okamžitě nastala panika. Ti, co ještě stáli venku, však byli vehnáni do komor a dveře za nimi důkladně uzavřeny na šroub. Při dalších transportech pak strážní od počátku pátrali po neklidných elementech a ty pak nespouštěli z očí. Jakmile zpozorovali nějaký neklid, znepokojení, byli jeho původci nenápadně odvedeni za dům a tam usmrceni střelou z malorážky – výstřel ostatní nemohli zaslechnout... Mnoho žen se snažilo schovávat své kojence do hromady se svršky... Malé děti většinou plakaly kvůli nezvyklým okolnostem při svlékání, ale když na ně matky vlídně promluvily..., uklidnily se a šly do komor také, hrály si spolu a vzájemně se poštuchovaly, v ruce nějakou hračku. Sledoval jsem též, jak ženy, které tušily anebo věděly, co je čeká, v očích smrtelnou hrůzu, ještě posbíraly všechny síly a se svými dětmi žertovaly a pěkně k nim promlouvaly. Jedna žena, když procházela kolem, přistoupila těsně ke mně a šeptem mi řekla, ukazujíc na své čtyři děti, které se poslušně držely za ruce, aby těm menším pomohly přes nerovnosti v terénu: „Jak jen dokážete zabít takové krásné děti? To nemáte srdce v těle?“... Zažil jsem také, jak jedna žena chtěla při zavírání dveří vystrčit z komory své děti a s pláčem volala: „Nechte naživu aspoň ty moje drahé děti.“...

*Podle vůle Reichsführera SS se z Osvětimi stal největší komplex na likvidaci lidí v dějinách. Když mi v létě 1941 Himmler osobně udělil rozkaz upravit Osvětim, aby se stala místem masové likvidace, a tuto likvidaci pak provádět, nedokázal jsem si ani v nejmenším představit rozsah a důsledky. Jistě byl takový rozkaz čímsi neobvyklým, čímsi nestvůrným. Avšak při náležitém zdůvodnění se mi tento likvidační postup jevil jako **správný**. Žádnými úvahami jsem se tehdy nezabýval – obdržel jsem rozkaz – a mou povinností bylo jej splnit. O tom, zda byla tato masová likvidace židů nezbytná anebo ne, o tom jsem si žádný úsudek dovolit nemohl, tak daleko jsem nemohl vidět.*

Pokud „konečné řešení židovské otázky“ přikázal sám Vůdce, pro starého nacionálního socialistu neexistovaly žádné úvahy, tím méně pro velitele SS. „Vůdce rozkaž, budeme tě následovat“ – to pro nás v žádném případě nebyla jen nějaká fráze, nějaké heslo. Bylo to míněno krutě vážně. Od té doby, co jsem byl zatčen, mi bylo mnohokrát řečeno, že jsem tento rozkaz mohl odmítnout, ba dokonce, že jsem mohl Himmlera na místě prostě odstřelit. – Nedomnívám se, že mezi těmi mnoha tisíci veliteli SS by mohl být jen jeden jediný, jenž by připustil, aby v něm vzklíčila takováto myšlenka. Něco takového bylo prostě zcela nemožné... Jeho osoba coby Reichsführera SS byla nedotknutelná. Jeho rozkazy ve jménu Vůdce byly svaté. (Četl jsem Hössovy paměti v polštině, toto je pozdější překlad Petra Dvořáčka.)

Rudolf Höss pocházel z bigotně katolické rodiny, otec ho zaslíbil povolání duchovního a vychovával ho k bezmezné úctě vůči autoritám. Otec však záhy zemřel, Höss se v šestnácti letech přes matčin odpor přihlásil do armády. Po válce se připojil k pololegálním oddílům Freikorpsů, a když roku 1922 vyslechl Hitlerovu řeč v Mnichově, vstoupil do nacistické strany. Se svými kumpány se pak podílel na vraždě učitele, kterého považovali za udavače. Tuto vraždu Höss vždy považoval za akt spravedlnosti a bylo podle něj správné ho vykonat už proto, že by ho (učitele) žádný německý soud s nejvyšší pravděpodobností nebyl odsoudil. Höss byl za vraždu odsouzen k desetiletému vězení, po pěti letech ho však za vzorné chování propustili. Než se přidal k zločinné organizaci SS, živil se jako zemědělec. Tu práci, jak uvádí, měl rád, také choval lásku ke koním. Když skončila válka, po osm měsíců se pod jménem Franz Lang opět živil jako zemědělský dělník. V těch osmi měsících nikoho nezabil a nejspíš ani takovou potřebu necítil, nikdo mu k tomu totiž nevydal rozkaz, a tvůrce zločinné ideologie, kterou vyznával, byl mrtev. Ve svém dopise ženě, napsaném těsně před popravou, o sobě tvrdí: *Jak*

je to tragické, já od přírody laskavý, dobrácký a vždy ochotný jsem se stal největším masovým vrahem..., který chladnokrevně a se všemi následky vykonával každý vyhlazovací rozkaz.

Adolf Eichmann, muž, který Hössovi organizačně zajišťoval přísun jeho obětí a počínal si v tom až s umanutou horlivostí, žil po válce jako víceméně počestný argentinský občan celých patnáct let, aniž se dopustil jakéhokoliv zločinu. Eichmann, který o sobě při vyšetřování v Jeruzalémě prohlásil, že nikdy nebyl antisemita, vysvětloval svoji zločinnou činnost pouhou poslušností.

Kdyby mně byli řekli, že můj otec je zrádce a musím ho zabít, udělal bych to. V té době jsem plnil rozkazy, aniž jsem o nich přemýšlel... Rozkazy byly dávány, a protože to byly rozkazy, my je poslouchali. Pokud jsem dostal rozkaz, nečekalo se, že si jej budu vykládat... Copak takový malý člověk jako já si s tím má lámat hlavu? Dostávám rozkazy a nedívám se nalevo ani napravo. To je má práce. Moje práce je poslouchat a podrobit se.

Když vybraní představitelé nacistického režimu stanuli před mezinárodním tribunálem v Norimberku, až na výjimky se tvářili, že jsou ohromeni a otřeseni zvěrstvy, které režim páchal. Někteří dokonce při promítání filmů z koncentračních táborů anebo při svědectví o tom, co se tu dalo, plakali. Pohnutí se jistě dalo předstírat, ale lze také připustit, že ve chvíli, kdy nacistická ideologie byla poražena a její důsledky příliš zjevně přinesly utrpení jak těm, proti nimž tito muži Německo vedli, tak Německu samému, obžalovaní, zbaveni své slávy a nedotknutelnosti, najednou zahlédli svět a své činy z jiného úhlu.

Jeden z nejsurovějších a nejmstivějších terezínských esesmanů, Rudi Heindl, byl původním povoláním elektromontér; při procesu s ním u litoměřického soudu svědci vypověděli, že posadil starého muže na rozžhavená kamna, svědkyně tvrdila, že zkopal její matku

tak, až na následky toho zemřela. I mnozí další líčili jeho surovosti. Po válce pracoval opět jako elektromontér a nikomu neubližoval. U soudu tvrdil, že nikdy nikomu nechtěl způsobit bolest, to, co dělal, dělal proto, že to od něho žádali jeho nadřízení. Teď jen prosil, aby ho nechali vrátit se k rodině, ke svým dvěma dcerám a synovi, kteří ho potřebují. Choval se k nim, choval se ke všem lidem kolem sebe jen laskavě.

Odsoudili ho a pověsili.

Je otázkou, zda by všichni tito mužové, kdyby nebylo nacismu, neprožili celý život jako počestní rolníci, dělníci, elektromontéři, úředníci nebo obchodníci, a žádný zločin tedy nespáchali. Je otázkou, zda by bez zločinných ideologií, které často rafinovaně oklamou ty, kdo jim uvěřili, mohlo dojít k vraždění tak příznačnému pro celou první polovinu dvacátého století. Je ovšem také otázkou, zda by mohly existovat zločinné režimy, zda by mohly od Kolomy po břehy Rýna vyrůstat stovky koncentračních táborů, kdyby jim nesloužili ke všemu svolní lidé, jakými byli právě Rudolf Höss, Adolf Eichmann anebo ti, kdo poplakávali před mezinárodním tribunálem v Norimberku.

Téměř rok po válce Hösse vypátrala britská Field Security Police a dne 11. března 1946 krátce před půlnocí ho zatkla. Byl vyslýchán, předán do Polska a tam znovu vyslýchán a pak souzen Nejvyšším lidovým soudem Polské republiky, který ho dne 2. dubna 1947 *za všechno zlo, které způsobil lidstvu..., a opíraje se o příkaz svědomí světa*, odsoudil k trestu smrti.

V dopise na rozloučenou své ženě osvětimský velitel připustil:

Ve světle svého současného přesvědčení vidím dnes naprosto jasně – a je to pro mne nesmírně tíživé a hořké –, že celá ideologie, celý svět, v němž jsem tak silně a bez váhání věřil, se opíraly o naprosto falešné předpoklady a musely se jednou neodvratně zřítit.

Bohužel, toto prozření pro několik milionů těch, co byli v Osvětimi zavražděni, přišlo pozdě. A můžeme s jistotou předpokládat, že by k němu nedošlo nikdy, pokud by mu nepředcházela naprostá vojenská porážka režimu, jemuž tito zfanatizovaní vykonavatelé zločinů sloužili.

Kapitola třetí

1

Život se přímo vznášel nadšenými oslavami vítězství a znovunabyté svobody, vzápětí se propadal do nenávisti provázené touhou po mstě.

Němci v prvních poválečných týdnech museli pomáhat při odstraňování barikád, občas některého z nich, jak jsem slyšel vyprávět, zabili či dokonce oběsili na lucerně nebo na nějakém stromu. Já nic takového neviděl, ale kdybych se k takovému činu nachomýtl, určitě bych přihlížel. Netušil jsem, že velmi často ti, co věší druhé bez soudu, jen zakrývají vlastní zločiny a je jim úplně jedno, zda se ti věšení něčím provinili.

Němce jsem poznal ještě před válkou. Rodiče jezdívali o zimních svátcích do Krkonoš lyžovat. Tam skoro všichni mluvili německy a byli docela milí a pohostinní. Jednou mě maminka vzala s sebou do lázní; na několik hodin, kdy měla své procedury, se o mě starala slečna, která neuměla ani slovo česky. Protestoval jsem, ale maminka řekla, že slečna je hodná a já se mám snažit, abych jí rozuměl. Slečna byla opravdu hodná a zkoušela mě naučit ty nejobyčejnější věty: Wir müssen spazierengehen. Wohin willst du gehen? Verstehest du?

Ich verstehe nicht!

Na počátku války v naší ulici bydlelo několik německých dětí, všechny uměly i česky, hrávali jsme si dohromady, pak jim rodiče zakázali, aby se mnou i jen promluvily.

Od chvíle, kdy jsem se ocitl v Terezíně, potkával jsem už jen Němce v uniformách, na čepici měli místo státního znaku lebku se zkříženými hnáty. Taková lebka bývala i na dopravní značce varující před obzvláště nebezpečnou zatáčkou, které se říkalo zatáčka

smrti. Lebka na čepici hlásala, že její nositelé stojí v zatáčce, za níž čeká smrt. Na hodnou slečnu z lázní jsem zapomněl, zato muži se znakem lebky byli ti, které jsem zahlédl v Terezíně, jak se procházeli ve vysokých botách, někdy s bičíkem v ruce, a já věděl, že rozhodují o tom, kdo z nás bude žít a kdo nikoliv; právě je jsem si představil, kdykoliv jsem zaslechl slovo Němec.

Jejich činy mi připadaly natolik zločinné, že vše, co se jim teď dalo, bylo neporovnatelné s tím, co způsobili, čím se provinili, byl jsem dokonce přesvědčen, že i mou povinností je připomenout lidem, že na německé zločiny se nesmí zapomenout. Napsal jsem ještě o prázdninách článek, v něm jsem poněkud plačtivě a s neumělým patosem vzpomínal, jak jsem prožil čtvery Vánoce v Terezíně.

Nyní to vše se jeví jako vzpomínka, smutná vzpomínka na vánoční svátky, uzavíral jsem svůj první, k otištění nabídnutý text, avšak přece jen přišlo jaro. To jaro, které nám přineslo mír, konec války, na který jsme se tolik těšili, tolik načekali po celých šest let. Avšak jak hrůzné zprávy konec přinesl. Ze statisíců dětí a starých, kteří odjeli na východ, nevrátil se nikdo. Vzpomínám na své kamarády a nemohu uvěřit, že už nejsou na světě, že Němci dokázali zabít sta a sta bezbranných dětí. Hrůza mnou otrásá, když si uvědomuji, že jako zázrakem jsem ještě na živu. Ale když už jsem měl tolik štěstí, že jsem zůstal na živu, slibuji si, že vykonám vše, co mohu, aby se nestalo již nikdy to, čeho jsme byli svědky v posledních válečných letech... Mým jediným přáním je, abyste nikdy neměli slitování s Němci, i když vám snad nic zlého neudělali. Nezapomeňte na hrůzy koncentračních táborů a sud'te spravedlivě a bez slitování, aby nemusely vaše děti býti jako my v německých žalářích, aby nemusely o Vánocích při chlebě a vodě zoufat nad tím, že jste byli mírní k německým vrahům.

Článek jsem poslal do dětského časopisu Vpřed, kde jej před Vánocemi otiskli i s několika hrubkami, jichž jsem se dopustil.

Mou jedinou, zato otřesnou zkušeností byla válka. Můj svět se rozpadal na dobro a zlo, dobro ztělesňovali rudoarmějci a spojení vůbec, zlo ztělesňovali Němci. Nic jsem nevěděl o jiných zlech, jiném vraždění, znal jsem život jen z jediné stránky a mylně jsem se domníval, že je na ní napsáno vše, co člověka opravňuje k dalekosáhlým soudům. V nezralém věku má člověk obzvláštní sklon k jednostranným soudům, a pokud jeho názor spoluutváří válka, revoluce či jakékoliv jiné barbarství, takový sklon se ještě posiluje.

Ale nebyl jsem sám, pro koho Němci ztělesňovali zlo. Všichni chovali v paměti, jak rozdávali rány, které ostatní směli pouze přijímat. To oni si přece zvolili do svého čela Hitlera, přijali jeho učení, že jsou panská rasa, ačkoliv se skutečnými pány neměli nic společného. Táhli Evropou a představovali si, že tu budou už navždy vládnout. Napadli všechny své sousedy, rozhodli se vyhladit všechny Židy a za každého Němce, který by snad padl mimo frontu, postřílet nejméně sto nevinných Poláků, Rusů, Ukrajinců či Srbů. A své počínání nezměnili ani ve chvíli, kdy už věděli, že vše prohráli; ještě během těch posledních dnů války hnali vězně z koncentračních táborů, aniž sami věděli kam, přesto zastřelili každého, kdo se jen trochu opozdil.

To, co se právě přihodilo, bylo prudké vybočení z řádu, ať už lidského, nebo božského. Všechna míra zpupnosti byla překročena a prostá potřeba jakékoli vyšší či jen lidské spravedlnosti volala po trestu.

Už šest týdnů po válce prezident zvláštním dekretem zřídil mimořádné lidové soudy a Národní soud; měly soudit bývalé německé vládcy i české kolaboranty. Stručné zprávy o přelíčeních obvykle končily: Odsouzen k smrti.

Rozsudky se vykonávaly ihned.

Státního ministra K. H. Franka, muže, který měl na svědomí tisíce lidských životů, dokonce popravovali veřejně. Zajít na takovou

podívanou jsem si velice přál, ale doma mi to zakázali. Možná se ještě někde skrývají wehrwolfové a esesáci převlečení do civilu. Při takové příležitosti se mohou vetřít do davu a začít střílet, mínila maminka a dodala, že dívat se na popravu člověka nepřinese nic dobrého, i když ten popravovaný je opravdový zločinec.

V novinách z dvacátého třetího května jsem si aspoň našel obrázek Franka visícího na šibenici.

Psali tam:

Třetí dvůr Pankrácké věznice 12.58 hodin

5000 lidí, slyšíme tlumený šum v nádvoří, do kterého pere slunce. Před šibenicí, umístěnou v rohu mezi dvěma budovami, stojí popravčí mistr se svými dvěma pomocníky. Ve třináct hodin 2 min. přichází soudní dvůr. A za nimi Frank obklopen čtyřmi členy vězeňské stráže. Dr. Kozák a po něm tlumočník předčítají Frankovi znovu rozsudek. Ale Frank s počátku jen civí do prázdna, potom se rozhlíží... Poslední otázka, kterou klade Dr. Kozák: Rozuměl jste rozsudku, K. H. Franku? A poslední „Jawohl“. „Máte nějaké poslední přání?“ „Ne.“

13 hod. 31 min. – spravedlivý trest nad K. H. Frankem je vykonán.

Četl jsem si tu stručnou zprávu a cítil vzrušující zadostiučinění: spravedlnost přece jen existuje.

2

Když se přežene katastrofa a pomine smrtelné nebezpečí, lidi na krátký čas zachvátí euforie. Ani žal těch, kdo přišli o své blízké, ani zloba těch, kdo prahli po odplatě, ani poslední vraždy, které ještě páchali rozprchlí příslušníci SS, ani násilné výstřelky sovětských osvoboditelů nemohly sprovodit ze světa nadšení ze znovunabyté svobody.

Od prvních dní z oken visely vlajky: československé, rudé sovětské s jakýmsi žlutými značkami (což, jak mi bratranec vysvětlil, měly být srp a kladivo), americké s nedbale přiřítými hvězdičkami i anglické, bůhví, kde je lidé tak narychlo sehnali.

Provázeny nadšenými ovacemi se vracely jednotky našich zahraničních armád, ve vzduchu létaly květiny, po dlouhotrvajícím tichu zněly všude nadšené výkřiky a povznesená nálada podporovala snění o společnosti, kde se bude žít svobodněji, snadněji a bezpečněji než kdykoliv v předcházejících časech.

Přitom všechno ještě celé týdny připomínalo válku. Z ulic jen zvolna mizely zbytky barikád, auto se tu objevilo jenom zřídka, před obchody postávaly fronty, dokonce i koňských povozů jako by ubylo; Staroměstské náměstí hyzdily trosky radnice a Emauzy byly poničeny bombami. Netrvalo to však dlouho, a objevily se plakáty, které zvaly k plnění dvouletého plánu, během kterého se obnoví vše, co válka zničila. Připadalo mi, že tuhle výzvu nemůže nikdo oslyšet, ostatně noviny i rádio ujišťovaly, že plán je přijímán s nadšením a obecnou podporou. Tatínek dodal, že brzy budeme mít plány pětileté jako v Sovětském svazu a pak teprve se dočkáme skutečného rozkvětu. Byl jsem příliš mladý, příliš poznamenaný tím, co jsem prožil, než abych dokázal pochopit, že nic nemůže být tak jednoduché, tak snadné, jak se to jevílo tatínkovi anebo nadšeným řečníkům v rozhlase.

Po prázdninách mi začala skutečná škola. Udělal jsem zkoušku do tercie vršovického gymnázia. Několik dní po zahájení školního roku jsem slavil své čtrnácté narozeniny. Dostal jsem k snídani kakao (poslala je v balíčku kanadská teta) a jako dárek krabičku s olejovými barvami, paletu a šepsovaný papír, abych mohl dál rozvíjet svoji zálibu v malování. Tatínek mi zároveň připomněl, že Němci mě připravili o pět let školy, měl bych správně být už v kvintě, takže teď musím udělat všechno pro to, abych těch pět let dohnal, hlavně v matematice, ve fyzice a v chemii. Malovat si tedy můžu jen tehdy, když splním všechny své povinnosti.

Ještě téhož dne jsem se pokusil namalovat pohled z okna. Barvy se ředily terpentýnem a ten mi opojně voněl. Protější stranu ulice tvořily dvě řady lip přerušené přímo naproti našemu oknu schody, které vedly do ulice v kopci nad námi. Schody mi připadaly malebné, ale jak jsem shledal, namalovat je bylo nad mé síly, místo schodů mi vycházel spíše žebřík.

Na školu jsem si zvykal těžko. Nakoupil jsem si sešity a podařilo se mi od studentů z vyšších tříd získat několik učebnic jako Nástin literatury, také Zeměpis světa a latinsko-český slovník. Některé z učebnic byly ještě předválečné, a když jsem jimi listoval, našel jsem tu celé začerněné odstavce, které zřejmě obsahovaly v době protektorátu nepřijatelná fakta nebo myšlenky; jiné učebnice však zatím nebyly.

Naše gymnázium bylo předměstské, nikdo z mých spolužáků nepocházel z bohaté rodiny, naopak, jejich rodiče byli většinou živnostníci, živil se domovnictvím, stříháním vlasů, mandlováním prádla, šitím šatů, matka mého souseda v lavici vlastnila maličkou mlékárnu, kde sama prodávala. Také bylo ve třídě několik synů emigrantů z Ruska a Ukrajiny. Ti obvykle vynikali v jediném předmětu: v ruštině, v předmětu naprosto novém i pro ty, kdo nezmeškali jako já pět let školní docházky.

Směrem na východ od Prahy se široko daleko nevyskytovalo ani jedno gymnázium, zhruba čtvrtina spolužáků tedy dojížděla vlakem z okolních vesnic a městeček, z Uhříněvsi, z Říčan, dokonce až ze Stránčic. Když měl vlak zpoždění, což v poválečných letech bylo téměř pravidelné, naše třída, která byla jindy přeplněná více než čtyřiceti studenty, zela prázdnotou. Profesori nezapisovali do třídní knihy, někdy ani nevykládali, jen tak rozmlouvali o životě, až do chvíle, kdy se otevřely dveře a do nich se vevalili přespolní.

K těm profesorům, co s námi rozmlouvali o životě, jeho hodnotách a o smyslu našeho budoucího konání, patřil především náš třídní. Starý pán nás měl vyučovat matematice, ale pokud se věnoval

svému předmětu, proměnil se v mumlala, jemuž jsme nerozuměli, a tedy ho ani neposlouchali. Poněvadž jsme netušili, že matematika je přísně logická skladba, v níž každá mezera ohrožuje celou stavbu, matematiku jsme zanedbávali a o to naléhavěji škemrali, aby s námi pan profesor rozprávěl o politice. Vybraní dotazovači měli na každou hodinu připraveny otázky, které ho měly vyprovokovat: Proč Američané nepřišli na pomoc pražskému povstání? Co říká znárodnování filmových ateliérů, co si myslí o Národní frontě, není to vlastně nedemokratická organizace? Neměla by mít studentská samospráva více moci? Proč namísto policie máme Stráž národní bezpečnosti?

Pan profesor – snad to způsoboval pocit náhlé svobody po letech okupace, kdy musel hlídat každé své slovo, snad snaha povznést nás nad naši klackovitou hrubost, ještě posílenou zkušeností válečného násilí, snad přesvědčení, že promluvit o důležitých otázkách života a přidat několik životních ponaučení je důležitější než matematické vzorce – se dal vždy znovu vyprovokovat k promluvě, která s matematikou neměla nic společného.

Matematiku mi naštěstí vysvětlil tatínek. A i když jsem v ní později docela vynikal, stejně jsem z ní posléze všechno zapomněl, zato některá z životních ponaučení pana profesora si pamatuju dodnes. Jedno z nich se týkalo her o peníze a sázení. Kdo vydává peníze za losy anebo sázky, platí pouze daň z vlastní hlouposti. Kdo má peněz nazbyt, má se věnovat ušlechtilé štědrosti, pomáhat chudým, nemocným, prostě potřebným.

Občas nám citoval nějakého latinského klasika: Tacita nebo Cicerona. Na rozdíl od našeho latináře, který nás sadisticky nutil, abychom texty těchto vzácných mužů zvládali v těžko srozumitelném jazyce originálu, matikář je uváděl česky. Z Cicerona je, pokud mě nemýlí paměť, i tento podnětný rozhovor.

Co je nejlepší způsob hospodaření?

Úspěšný chov dobytka.

A co na druhém místě?

Průměrný chov dobytka.

A potom?

Špatný chov dobytka.

Co půjčování peněz na úrok?

A proč se rovnou nezeptáte: co vražda?

Nikdo z nás pravděpodobně nehodlal pěstovat dobytek, ale díky tomuto kratičkému dialogu jsem pojal podezření, že v blízkosti peněz pomrkává vražda.

Zatímco profesor matematiky nám předával věčná životní moudra, profesor kreslení s německým jménem a srbským původem byl vášnivý komunista. Poté, co nám přikázal, čím máme pokrýt čtvrtky před sebou, obvykle začal nekonečné kázání o přednostech socialismu.

Rázoval mezi lavicemi a nepřetržitě hovořil, rozčiloval se nad tupostí těch, kteří nechtějí pochopit, že nastává nová éra, éra socialismu a zároveň, to bychom si měli uvědomit, éra Slovanů. V Rusku už zavedli vyšší typ hospodaření, demokracie a lidskosti, společnost, v níž život lidí přestane ovládat mamon a konkurence, rozvine se tvořivost všech lidí, tedy i těch, kdo až dodnes byli jen těmi na dně, jak jejich postavení nazval literární velikán Maxim Gorkij. A co je snad nejdůležitější: mezi národy, mezi státy, v nichž pohládne dělnická třída, zavládne porozumění a vzájemná důvěra. To bude konec nejen vykořisťování člověka člověkem, ale všech válek.

Jak se vzrušoval vlastními představami, zrychloval svoji chůzi, takže skoro běžel.

Pak se náhle zarazil a napomenul nás:

Tohle si zapamatujte! Anebo: Tohle si zapíšte!

Znal jsem podobné názory od tatínka a na rozdíl od většiny ve třídě jsem s nimi souhlasil, zato nové pro mne byly výklady pana profesora o umění.

Až donedávna se u nás přálo jedině umění buržoaznímu, poučoval nás. Co to znamenalo? Z umění jako by zmizel pracující člověk.

Zapomnělo se na velká realistická díla, třeba na Politizujícího kováře Jecha. Kdo z vás ví, jak se jmenoval tvůrce tohoto obrazu?

Nikdo z nás to nevěděl.

Karel Purkyně přece, syn slavného přírodopisce a národního buditele Jana Evangelisty. O tom jste snad slyšeli? A co ty nádherné obrazy zemědělského lidu, které můžeme spatřit zvenku na Staroměstské radnici? Kdo je jejich autorem?

Ani to jsme netušili.

Copak jste nikdy neslyšeli jméno Mánes? Víte aspoň, kdo namaloval oponu v Národním divadle? Slyšeli jste někdy o velkolepém obraze ruského malíře Repina, který skvěle zachytil mužiky táhnoucí lodě po řece Volze? Jak se jim říkalo?

Neměli jsme ponětí.

Burlaci. Zapište si. Ilja Jefimovič Repin 1844–1930, Burlaci na Volze.

Pak vytáhl z desek barevné reprodukce a nechal je kolovat. Vyzval nás, abychom si všimli zaujatého výrazu kováře Jecha a jeho mohutné ruky. Na tahle veledíla se zapomnělo, pokračoval, na Alše, Brožíka, Marolda, místo toho se slavily barevné mazaniny takového Špály anebo paní Toyen a všech těch podvodníků, co se opičili po různých módních Francouzích a Španělech a vydávali své mazaniny za umění. Jména padala, jako by se protrhl pytlík s kuličkami, moji spolužáci a spolužačky je asi ani nevnímali, ale mně umění malířské připadalo vznešené. Až do téhle chvíle se mnou o něm nikdo nerozmlouval. Snažil jsem se tedy zapamatovat si ta jména, a když ke mně doputovali Burlaci na Volze a kovářova podobizna, dlouze jsem si reprodukce obrazů prohlížel, dokonce jsem zaznamenal, jak věrně byly zachyceny četné nástroje, co v kovárně spořádaně visely na skobách pod poličkou.

Umění se vzdalovalo pořád víc lidu, volal pan profesor a jeho tvář vyjadřovala směsici pohoršení a znechucení, malíři flákali na obrazy různě zpotvořené patvary, snové zrůdy po vzoru pánů

Dalího a Picassa anebo jen barevné fleky jako Mondrian, zatímco na lid zbyly jen kýče, barvotiskové panenky Marie, bezduché kytice polních máků anebo jeleni pasoucí se v měsíčním světle na louce. Teprve v Sovětském svazu malíři pochopili, že pracující čekají na jejich díla, že lid je nejen vděčným divákem, ale i vděčným a věčným námětem. Někdo v zadní lavici se zasmál, možná ani ne tomu, co pan profesor hlásal, nejspíš ho ani neposlouchal, ale pana profesora se to dotklo a začal křičet, že nás smích brzy přejde, a s tou výhrůžkou zmizel ve svém kabinetu.

Jednou jsem se osmělil a svěřil se mu, že se taky pokouším malovat, a on mě vyzval, abych mu své obrázky přinesl ukázat. Vybral jsem tedy tři z několika svých prvních olejomalb (maloval jsem většinou krajinky, jednu z nich, jakousi silničku s březovou alejí, mi dokonce maminka dala zarámovat) a donesl je dobře zabalené na hodinu kreslení. Když skončila, zanesl jsem obrázky panu profesorovi do jeho kabinetu.

Prohlédl si je, pak řekl, že namalovány nejsou zle, trochu mi dělá potíže perspektiva, ale jistě ji časem zvládnou, co mu vsak na mých obrazech chybí, je život, tedy člověk, současný člověk, a zavedl mě k oknu, k malířskému stojanu, na němž spočíval obraz zahalený plátnem.

Pan profesor před ním chvíli nehybně stál, jako by váhal, pak strhl plátno a řekl, že něco takového má na mysli.

Uprostřed plátna se týčil mohutný jasně červený kombajn, za volantem seděl starší řidič s velkým knírem a za strojem kráčelo několik žen a dívek se šátky na hlavě.

Musejí mít šátky, vysvětlil mi pan profesor, protože za kombajnem se práší.

A já porozuměl, že umělec musí myslet na všechno, i na prach, který poletuje za jedoucím strojem. A zastyděl jsem se za svou silničku s březovou alejí, na níž chyběli lidé.

Někdy před Vánocemi nás navštívila paní Vlasta Kratochvílová. Ta paní, poučil mě předem tatínek, byla nejstatečnější žena, jakou kdy poznal, za války mnohokrát riskovala život, aby do Terezína doručila poštu, obstarala potřebné léky, dokonce i nějaké zbraně.

Čekal jsem ženu hrdinského zjevu, ale přišla docela obyčejná, spíš po venkovsku oblečená paní, stará asi jako moje maminka, přinesla doma upečené buchty a bratrovi obrázkovou knížku o Marbulínkovi. Ve dveřích se k mému překvapení s tatínkem políbila, pak jsme seděli u stolu, pili skutečnou kávu (poslala ji v balíčku kanadská teta) a přikusovali ty domácí buchty. Paní Vlasta vzpomínala na různé lidi, s nimiž se tehdy setkala, někdy se zeptala na jejich osud, ale dostala vždy stejnou odpověď: už nežijí, nevrátili se.

Pak se tatínkovi začala svěřovat, že má obavu z toho, co se u nás děje, zbytečně se znárodňuje, jako bychom neviděli, k jakým zmatkům to v Rusku vedlo. Také nechápe, proč se komunisté chovají, jako by to byli oni, kdo vyhráli válku, mluví teď do všeho a rozdávají falešná potvrzení o odboji.

Viděl jsem, že tatínkovi se taková řeč nelíbí, a nebýt minulosti paní Vlasty, nejspíš by na ni začal křičet, ale takhle se jí jen pokusil vysvětlit, že komunismus představuje budoucnost lidstva. To se právě prokázalo ve válce, byla to přece Rudá armáda, která nakonec Němce porazila a vyhnala je i od nás. Znárodňovat se mají pouze větší továrny, banky a doly, a to je přece spravedlivé. Proč by lidé měli být odkázáni na milost a nemilost nějakých uhlobaronů a podobných pánů, kterým jde jen o to, aby měli stále větší zisky? Dělník je pro ně jen prostředek, ve chvíli, kdo ho vyždímají anebo úspěšně nahradí strojem, je jim jedno, jak bude žít, jak skončí. Potřebujeme společnost, která se bude starat, aby nikdo netrpěl, aby lidé prožili život důstojně. „Já zažil nezaměstnanost, pracoval jsem v Kolbence a znal jsem spoustu dělníků a většina z nich – to byli mistři svého

oboru. Stejně je propustili, a co bylo najednou před nimi? Žebrota. Já, Vlastičko,“ oslovil ji téměř něžně, „se netajím s tím, že jsem komunista, a jsem na to hrdý.“

„Ale doktore,“ řekla ta paní nevěřícím hlasem, „to přece nemůžete myslet vážně. Copak se tam, kde vládne komunismus, mají lidi dobře? Já mluvila s jejich vojáky, a to byste nevěřil, co vyprávěli za hrůzy. Vždyť oni tam mají taky koncentráky. Odtamtud nic dobrého nepříjde.“

Její slova mě ohromila. Copak se vůbec smělo takhle mluvit o spojenci, který nás osvobodil? U stolu najednou zavládlo napětí. Maminka se snažila odvést řeč. Řekla, že bratr se stále nemůže zotavit z toho, co zažil, je pořád na svých sedm let maličký a slabý, potřeboval by daleko víc a lepšího jídla. Jenže kde ho vzít? Ale tatínek ji přerušil: „Paní Vlasto, to bych nikdy nečekal, že vy budete šířit goebbelsovskou propagandu.“ Pak mel dlouhou přednášku o anglickém a francouzském kolonialismu, který žije z vykořisťování milionů otroků v Indii, v Africe nebo v Číně. Tam není třeba budovat žádné tábory, protože lidé tam žijí tak bídě, jako by byli v koncentráku, dokonce se imperialisté neštítí ždímat práci z dětí, jejichž mzdou pak je hrst rýže.

Paní Vlasta řekla, že v těchhle zemích nikdy nebyla, a pokud je pravda, co tatínek tvrdí, je to špatné, ale neomlouvá to nic ze špatností, které se dějí u nás anebo v Rusku. Za malou chvíli nato vstala; tentokráte tatínka nepolíbila, jenom si stiskli ruce.

Když odešla, tatínek chvíli přecházel po místnosti a opakoval téměř zdrceně: „Taková to byla statečná žena, a podívejte, co se z ní teď stalo: reakcionářka!“

4

V té době se celé obrovské plochy země v pohraničí ocitly bez lidí. Slyšel jsem, že některé podniky převzali zatímní národní správci,

že do pohraničních oblastí vyjížděly celé oddíly Revolučních gard, přes rameno pušky anebo samopaly, na rukávech pásky s písmeny RG; tatínek se rozzlobeně zmínil, že tihle lidé, místo aby přinášeli život, odnášeli všechno, co se dalo odnést, ne nadarmo se jim říká rabovací gardy. Samozřejmě, dodal rychle, nepřicházeli jen gardisté, přicházeli i bezzemci, aby se konečně dostali k půdě, přicházeli, ačkoliv věděli, že tu ještě stále číhá úkladná smrt.

Žádní nově příchozí však nemohli nahradit miliony těch, kteří byli nuceni odejít. Často na polích stála (většinou bídná) úroda, kterou neměl kdo sklídit. Pro jedno staré vojenské slovo se našel nový význam: brigáda.

Ačkoliv jsem se narodil ve městě a nikdy nežil na venkově, zásluhou brigád jsem okusil značnou část zemědělských prací: jednotil jsem řepu, sklízel brambory, zelí i cibuli, vázal panáky, pracoval u mlátičky, dělal na senách (nevěděli o mé senné rýmě a poslali mě nahoru na seník, kde jsem po chvíli lapal po dechu, nechybělo mnoho a byl bych snad zahynul), česal chmel, stavěl panáky, nakládal na vůz slámu.

Všechny takové práce jsme konali na úkor svého vzdělání, ale mně připadalo, že sklízet či spíše zachraňovat před zkázou úrodu je daleko důležitější než se trápit s *consecutio temporum* v latinské větě; ostatní moji ochotu nesdíleli. Je možné, že já za války ztratil pojem o rozměru svobodného konání, možná jsem zdědil tatínkovu posedlost prací: lelkování mi připadalo jako zločin. Také jsem vítal každou příležitost, kdy jsem se dostal z města někam do blízkosti lesa.

Pamatuji se, jak jsme s celou naší třídou přijeli do pohraniční vesnice, abychom pomohli se sklízní. Vozy přijížděly k mlátičce a přivázely snopy obilí. Náš třídní vybral čtyři z nás, abychom snopy podávali muži, který je házel do mlátičky. Muž u mlátičky byl český reemigrant, mohutný sedlák, z jehož tváře jsem moc neviděl, neboť si před nos a ústa připevnil mokrou houbu; od mlátičky se totiž

valila oblaka prachu. Přivítal nás vlídně: Zdrávi stůjte, mládenci!
Budeme spolu robotovat.

Nejprve jsme se střídali, ale asi po hodině jsem tu s oním mužem zůstal sám. Podával jsem snopy, jak jsem nejrychleji mohl, ale prach mi vadil natolik, že jsem se začínal dusit. Styděl jsem se však také odejít a nechat toho člověka, aby tu zůstal sám.

Mí spolužáci mě považovali buď za hlupáka, anebo za stávkoka-ze. Svou pověst jsem si obvykle spravil až večer, kdy jsem jim pro jejich nepřítomné lásky skládal milostná psaníčka anebo dokonce verše.

Na jedné brigádě, kde jsme sklízeli lány cibule, jsem také sepsal Cibulový blues pro náš improvizovaný jazzový orchestr:

*Je večer a moje ruce
ty páchnou cibulí.
I já sám v nevýslovné muce,
co trvá věčně dní,
se měním v cibuli.*

*Než na širých lánech vypustím duši,
svý cibulový blues
chci zapět do vašich uší.
Svý smutný, svý poslední,
svý cibulový blues.*

5

Koncem jara čtyřicátého šestého roku jsem se nakazil spalničkami. Prošel jsem Terezínem a navzdory otřesným hygienickým podmínkám jsem s výjimkou spály neprodělal běžné dětské infekce. Teď už vzhledem k mému věku mě choroba zkrušila, několik dní jsem měl tak vysoké horečky, až jsem blouznil. Když konečně nemoc ustoupi-

la, doktor mě pozval na důkladné vyšetření a na kardiogramu zjistil, že jsem právě prodělal anebo dokonce prodělávám zánět srdečního svalu. (Po letech se lékaři podivovali, že bych mohl po spalničkách dostat zánět srdečního svalu, nejspíš jsem jej prodělal a přechodil, když jsem v Terezíně dostal spálu, ale elektrokardiogram byl tehdy v počátcích, a tak se, jako v případě mé matky, i specialisté dopouštěli omylů.) Doktor mi nařídil prozatím šest týdnů úplného klidu: ležet, ležet, vstát nanejvýš ke stolu.

Moje ležení bylo tíživé především tím, že mě uvrhlo do samoty. Za války jsem přišel o všechny své přátele a zatím jsem nedokázal uzavřít přátelství nová, jako by ve mně trvala obava, že každé nové sblížení musí skončit tragicky, anebo ještě spíš jako bych novými přátelstvími zrazoval mrtvé přátele.

Tatínek většinu času trávil v Olomouci, kde teď pracoval, můj bratr byl o sedm let mladší, zajímal se o jiné věci než já. Měl jsem tedy dost času oddávat se snění. Mé představy sahaly od pomsty na těch, kdo páchali ty stále ještě těžko uvěřitelné zločiny, až po velikášské snění o vlastním poslání.

Hodně jsem četl. Bylo to vlastně poprvé v životě, kdy jsem k tomu měl čas i příležitost. V Terezíně knihy nebyly k mání. Klub Pickwickův, který se nějak ocitl v kufříku, v němž jsem si tehdy přivážel své věci, jsem přečetl nejméně pětkrát. Ani teď jsme doma moc knih neměli. O ty, co rodiče nastřádali v předválečných letech, jsme přišli za okupace. Tatínek se staral jen o svůj obor, takže i odborné knihy si odvezl s sebou do Olomouce, maminka se do knihkupectví nedostala, musela by do kopce, a před tím ji lékař varoval. Ale u starého knihaře, který měl dílnu několik domů od našeho, koupila v hnědavém plátně vázanou *Vojnu a mír*. Konečně jsem měl ke čtení něco, co slibovalo připoutat mě k sobě aspoň na několik dní. Četl jsem nadšeně, stržen tokem líčených událostí. Kniha byla přeložena poněkud archaickým jazykem plným přechodníků: *Hovoře tak povstal, přistoupil k sestře a skloniv se nad*

ni, políbil ji na čelo. Ale brzy jsem jazyk přestal vnímat, patřil k té dávné době, v níž ještě žili šlechticové, poněkud neohrabaný Pierre Bezuchov, členové rodiny Rostovových anebo kníže Andrej, a velký dobyvatel Napoleon táhl na širou Rus, kde dopadl podobně jako jeho ničemný následovník. Slavné ruské vítězství v podání Tolstého nebylo vítězstvím staříckého vojevůdce či generálů, ale vítězstvím vlastenectví a obětavosti ruského lidu. *Ach...! Skvělý, jedinečný lid,* dal autor uvažovat vrchnímu veliteli Kutuzovovi, a já sdílel obdiv k těm, kdo nadšeně bojovali za svoji vlast.

Z románové epopoje jsem si také odnesl přesvědčení, že velikost, která se nedá měřit dobrem a zlem, je nicotná. Člověk může být v životě šťasten, ale zda to dokáže, záleží především na jeho schopnosti odpoutat se od vlastního utrpení i od svého zaujetí věcmi a majetkem, neboť všechno neštěstí nepochází z nedostatku, ale spíše z přebytku.

Ze všeho nejvíc jsem děje románu vnímal jako předobraz strašlivé války, která právě skončila. Když ušlechtilý kníže Andrej prohlášoval, že by se neměli brát zajatci, protože jsou podle jeho názoru všichni zločinci, připadalo mi, že tu je dopředu vynesena rozsudek nad všemi, kdo vpadli do velké, nepřemožitelné Rusi, a nezaslouží si tedy nic jiného než zemřít.

Během nemoci jsem také hodně poslouchal rádio. Končily právě dva velké procesy: jeden v Norimberku, druhý u nás s protektorátní vládou, průběh toho druhého se dal občas sledovat v přímém přenosu. Fascinoval mě akt spravedlnosti, ale zároveň mě mátklo, že se tolik místa a času dostalo soudu s lidmi, kteří zradili, protektorátní vláda přece stála na straně okupantů. Najednou jsem slyšel, že ti ničemní ministři měli jakýsi záměr, že se pokoušeli vzdorovat, nevykonávat všechno, co jim nařídili, že na sebe vzali nelehký úkol (tak to aspoň o sobě tvrdili) v osudové chvíli usilovat o to, aby národ přežil, že se kupříkladu zasazovali o ulehčení života mladých lidí

nasazených na nucené práce. Žasl jsem, že soud bral při vynesení rozsudku právě tyto okolnosti v úvahu.

I když v Rudém právu, které předplatil tatínek, jsem si četl málokdy, zaznamenal jsem, že tu psali o rozsudku nad kolaborantskou vládou s rozhořčením, otiskovali protestní dopisy organizací, odbojářů a vězňů z koncentračních táborů.

Také mně připadala pochybená spravedlnost, která se s takovým úsilím snažila postihnout míru viny u těch, kteří si za svoji zradu přece nezasloužili nic jiného než smrt.

O mstě a odplatě

Nejslavnější řecký mýtus vypráví o trestné výpravě Řeků proti Trójanům. Záminkou pro ni byla nutnost odplaty za únos krásné Heleny, manželky krále Meneláa. I když takto nepřiměřená odplata za únos jedné krásné ženy byla jistě básnickou nadsázkou, vyjadřuje názor antického tvůrce, že každá ničemnost zasluhuje pomstu; ta často a omluvitelně přesáhne původní zločin.

Dodnes jsou země, kde považují za povinnost rodu odplatit každou potupu svého příslušníka a prolitou krev potrestat opět prolitím krve. V těchto zemích má policie i justice méně práce; těžké zločiny se tam prý přiházejí jen výjimečně.

Němci prolili ve jménu svého národa, své rasy a svého vůdce takové množství krve, že podle zákonů krevní msty by museli být jako národ vyhlazeni.

Představa odplaty, vydrážděná zprávami o bezpočetných zločinech a zpučnosti jejich vykonavatelů, zachvátila po válce většinu lidských myslí. Ta představa vyžadovala za smrt opět jenom smrt. Nepřekvapuje, že Stalin navrhoval popravit padesát až sto tisíc německých důstojníků, ale i Churchill žádal až do konce války, aby po vítězství Spojenců byli nacističtí pohlaváři bez soudu postříleni. Citují se i slova jeho ministra zahraničí. *Provinění takovýchto jedinců je natolik temné, že se ocitají mimo rámeček jakéhokoli soudního řízení.*

Nakonec po jistém váhání Američané prosadili postup, v němž odplata nenabyla apokalyptické podoby, kterou měly původní zločiny. I těm, kdo se dopouštěli bezpočtu vražd, kdo plánovali a uskutečnili dobytčnou válku, se dostalo toho, co odpírali svým obětem, práva na soud, na obhajobu, dostali možnost zpochybnit svoji odpovědnost za spáchané zločiny, někteří byli dokonce zproštěni viny anebo odsouzeni k různě dlouhému žalářování.

Jen týden poté, co do Prahy dorazila Rudá armáda, se do ní vrátil i prezident Beneš a vzápětí promluvil na Staroměstském náměstí.

To se tehdy podobalo přeplněné aréně, nad níž se tyčily čerstvé trosky radnice, ale hlas řečníka zněl z amplionů spolu s potleskem a křikem nadšených posluchačů. Prezident mluvil o minulosti i o tom, co všechno bude třeba teď udělat, mluvil i o Němcích, kteří se musí v našich zemích nekompromisně *vylikvidovat*, a na tu výzvu lidé burácivě oznamovali svůj souhlas, protože myšlenka odplaty a pomsty v tom krásném jarním dnu poletovala spolu se staroměstskými holoubky nad hlavami jásajících lidí.

Většinu Němců mimo území německého státu pak vyhnali z jejich domovů, aniž se kdo ptal na jejich osobní vinu. Podobně jako Němci nedávno Židům, povolili jim pouze několik zavazadel, jejich transporty ovšem nemířily do plynových komor, jen do rozbitého Německa, k němuž mnozí z nich ještě nedávno navzdory tomu, co páchalo, vzhlíželi jako k zaslíbené zemi. U nás několik tisíc z nich, a byli mezi nimi i ti, co se ničím neprovinili, anebo se rozhodně neprovinili tak, aby si zasloužili smrt, čeští mstitelé pod záminkou odplaty pobili anebo nechali pomřít hlady a vyčerpáním. Byly to vraždy, protože tam, kde se v míru zabíjí bez soudu jen ve jménu pomsty, nelze mluvit ani o popravě, ani o zabití, pouze o vraždě; toto vraždění však bylo v tichosti prominuto.

V patnácti letech člověk jen těžko dohlédá následků činů, které většina lidí kolem něho schvaluje; dokonce je považuje za akt spravedlnosti. Myšlenka msty, která se nazývala zaslouženou odplatou, však zasáhla samu podstatu našeho života. Msta odstranila nejen celou řadu osobností, ale i většinu předválečných politických stran. Téměř nikdo si před ní nemohl být jist. Kdekoho totiž během války nahnali na demonstrace, které vyjadřovaly podporu říši. Většina učitelů přednášela o velkolepé budoucnosti zachránců árijské rasy, vykládala zfalšované dějiny a měla děti k tomu, aby slavily narozeniny velkého Vůdce a namísto každodenního pozdravu provolávaly jemu slávu. Mnoho spisovatelů, novinářů i herců se sice drželo stranou politiky, ale zároveň se většina z nich dokázala tvářit, jako by se nic zločinné-

ho nedělo. A samozřejmě tu byli dělníci, kteří za trochu zvýšeného přídělu jídla a cigaret vyráběli množství zbraní pro nacistické výboje.

Těch, kdo psali udání či jen stížnosti nepřátelským úřadům, byly ne stovky, ale tisíce. Ted' se udavači děsili odplaty. Některé popravili, jiné zavřeli a ještě jiné budoucí neomezení vládcí naší země prozíravě přijali do svých řad, neboť věděli, že budou svolní ke všemu, co od nich oni budou požadovat. Udávali jedněm, co vládli, budou udávat komukoliv, kdo bude vládnout.

Touha odplatit potupu a ponížení zplodila nesmyslné návrhy. Na čas se nesměli hrát na koncertech ani v rozhlase klasikové německé hudby, dokonce se objevily návrhy, aby se slovo Němec, dokonce i jména jako Mozart či Beethoven psala s malými písmeny.

Ani ne tři roky po květnové revoluci následoval další převrat. Každý nedemokratický převrat doširoka otevírá bránu mstě a odplatě. Ale jestliže poválečná vlna násilí odpovídala na předchozí vlnu násilí (a postihla i nevinné), nyní nebylo co odplácet, násilí tedy vesměs postihovalo nevinné. To jen neúspěšní odláceli úspěšným, nevzdělaní a polovzdělaní vzdělancům, zbabělci statečným, ti, co nebojovali proti okupantům, těm, co proti nim bojovali. Ti, co nic nevytvořili, se mstili těm, co něco vytvořili, ti, co propili vydělané peníze, se mstili střízlivým, kteří je ušetřili. Chátra, jíž každá revoluční změna nabízí příležitost k činům, si žádala ponížení všech, co se nad ní povznesli, a namlouvala si (anebo si dala namlouvat), že tím slouží jakési dějinné spravedlnosti.

K této masové odplatě se propůjčily všechny tři složky moci včetně moci soudní. Vraždy a justiční zločiny kryly rozsudky, které vynášeli muži a ženy v talárech (často narychlo získaných), a tak se zcela podlomila víra lidí ve spravedlnost. A za dalších dvacet let po nové, tentokráte sovětské okupaci se totéž jen v poněkud zmírněné podobě (nepopravovalo se a nezakládaly se koncentrační tábory) opakovalo.

Jakmile se msta vydává za spravedlnost, přestanou rozhodovat nestranní soudci, spravedlnost uchvátí různé instituce ustanovené

vládnoucí mocí. Revoluční gardy, čtyřky, akční výbory, prověřkové komise budou trestat, vyhánět občany z jejich domovů, zavírat je do koncentračních táborů či do vězení a nakonec i vraždit. Za obět' padnou tu političtí odpůrci, tu majetní, tu Židé, tu Němci, tu sedláci, nakonec všichni, kdo se řádu odplaty vzpírají.

Ale co to je spravedlnost? K jakým prostředkům má, k jakým smí sáhnout, aby neprobudila jen touhu pomstít se? Jak se vypořádat se zločiny, které byly mimořádné a masové? Jak ztrestat ty, pro něž se vraždění stalo náplní jejich každodenního konání, jako se stalo pro velitele osvětimského tábora Hösse, jako pro popravčí čtyry SS, jako pro popravčí čtyry sovětské bezpečnosti, pro ničemy české komunistické bezpečnosti a pro běsy, kteří ve jménu nějaké scestné ideje vraždění přikazovali?

Užitečnější než se soustřeďovat na trest by bylo zvážit, co způsobí triumf pomsty.

Jakýkoliv trest, tedy ani trest smrti pro člověka, který zavraždil anebo dokonce dal zavraždit statisíce zcela nevinných, stejně nemůže vyvážit jeho vinu.

Izrael, který trest smrti zrušil, jej obnovil pro případ Adolfa Eichmanna. Nejspíš zbytečně. Možná kdyby ho zavřeli do cely, kde by po čtyřiaadvacet hodin denně znělo chroptění umírajících, zvuky, před nimiž by se nedalo uniknout, byl by to trest hodný antických mýtů, tedy horší a mučivější.

Spravedlnost se ovšem pohybuje pouze v lidském rozměru. V okamžiku, kdy se zločin vymkne schopnostem naší představivosti, vymyká se jí i představa spravedlnosti. Tím si lze vysvětlit strašlivý řetěz zločinů, které rozpoutala první velká válka dvacátého století. Řetěz odplat za ni, pomst za porážku, množství převratů odstraňujících skutečné i domnělé viníky, revolucí, které vraždí stejně bezhlavě jako válka. Nová válka pak vyvolala ještě rozsáhlejší vlnu odplat, nové převraty a nové propady spravedlnosti.

Pomsta, jakkoliv se zdá vysvětlitelná, pochopitelná a očišťující, totiž stojí na počátku činů, které spravedlnost svrhávají do propasti. Tam, kde nevládne spravedlnost, pak dostává prostor zločin, a neumenší ho ani trochu fakt, že se často vydává za novou, vyšší formu spravedlnosti.

Kapitola čtvrtá

1

Krátce předtím, než začal nový školní rok, mě přišel navštívit můj soused v lavici Jirka a slíbil, že mi podrží místo vedle sebe. Všichni ve třídě, přeháněl, se těší, že se brzy mezi ně zase vrátím, a předal mi balíček s dárkem. Rozbalil jsem jej hned před ním. Bylo to válečné brožované vydání Platonova dialogu Filebos. Návštěva spolužáka mě až nečekaně vrátila do života. Začal jsem se těšit na nová setkání a méně myslet na mrtvé přátele.

Platonův dialog o šťastném životě jsem přečetl hned prvního večera. Zvyklý číst leda beletrii, rychle jsem polykal nesrozumitelná, příliš abstraktní sousta Sokratových vývodů. Ale i tak si dodnes připomínám, že existují slasti čisté a nečisté, vyšší a nižší, že rozum je lidskému životu a štěstí daleko prospěšnější než slasti. A uchvátil mě závěr dialogu: mýlí se ti, kdo v honbě za radostí následují býky, hřebce a ostatní zvířata a považují tedy slast za nejvýznamnější pro šťastný život. Mýlí se, když milostné touhy zvířat považují za platnější než touhy po myšlenkách, které se dají tušit v dílech umělců a filozofu.

Mým posláním, umiňoval jsem si, se stane šířit touhy po čistých myšlenkách a potírat zvířecí touhy, které nás trvale lákají.

Můj soused v lavici měl pravdu. Lékař, který mi uložil šestinedělní klid, zjistil, že můj elektrokardiogram nesvědčí o žádné postupující nemoci, a povolil mi zase normální život s tím, že se mám ještě po nějaký čas vyhýbat tělesné námaze.

Ve škole jsem rychle dohnal tu trochu promeškané látky; měl jsem výhodu, že tatínek mi během svých krátkodobých návštěv Prahy dokázal z matematiky vysvětlit to, co nedokázal náš profesor,

a maminka se mnou trpělivě překládala primitivní latinské texty. Qui dedit beneficium, taceat, narret, qui accepit. Malim iniuriam accipere quam facere.

Muži si obvykle vytvářejí první a nejpůsobivější obraz ženy podle své matky. Moje maminka byla křehká, tiše trpící, romantická a zároveň asketická, nikdy jsem ji neviděl vypít ani skleničku piva, nikdy nekouřila a před ní se nedalo vyslovit ani jediné, třeba jen maličko neslušné slovo. Pokud vyprávěla o svém dětství a mládí, byly to vesměs vzpomínky na různá trápení a příkoří, na hlad za první války, kdy stávala ještě za tmy ve frontě na chleba, a ten buď vůbec nepřivezli, anebo přivezli pár bochníčků a na ni se už nedostalo. Sotva jedenáctiletou ji poslali od dobročinné organizace České srdce k nějakému bohatému sedlákovi, ten ji považoval za neužitečnou děvečku, která je k ničemu, protože neuzvedne ani plný okov vody, ale stejně ji honil do práce od časného rána až do tmy.

Byla sečtělá, milovala ruskou a francouzskou literaturu: Annu Kareninu, Okouzlenou duši a Jana Kryštofa od Romaina Rollanda. První knížky, které jsem vlastnil, jsem dostal od ní: Anatola France a Stendhala; povídky od Turgeněva a Gogola jsem si koupil sám řídě se jejím vkusem.

Když se mi jednou v Terezíně podařilo ukrást ze skladu kufr po nějakém zemřelém vězni, byl v něm také jakýsi francouzský román anebo snad verše, nepamatuji si už ani titul, ani autora, ale byla to jedna z mála věcí, které si maminka z Terezína přivezla domů do Prahy.

Přivezla si zpět také strach, nepřestala se bát ani teď, když válka skončila a nás už nikdo nepronásledoval. Chtěla, abychom se neukazovali nikde, kde se shromáždilo víc lidí, přála si, abychom nikde nemluvili o tom, že jsme byli v koncentráku, zvláště ne, že nás zavřeli z důvodů rasových. Slovo Žid jí nepřešlo přes rty.

Teď jí ještě doktor namluvil, že mezi vším, co ztratila, je i její zdraví, každá příští horečnatá nemoc ji může zahubit, a ona proto

odmítala jít kamkoliv, kde by jí hrozila nějaká nákaza, nemohla tedy ani do kina, do divadla nebo na koncert, dokonce ani do restaurace a nikdy nezměnila své chování, ačkoliv během let přestála řadu nemocí a lékaři ji ujišťovali, že diagnóza, kterou jí kdysi sdělil jejich kolega, byla mylná a ona je úplně zdravá.

Maminka ve mně vzbudila představu, že ženy jsou křehké, snadno zranitelné, jsou to trpitelky, které je třeba ochraňovat, ničím nezraňovat, jsou spojením krásy a zároveň nedostupné tělesnosti, jíž by se nejraději zbavily.

2

Zamiloval jsem se do jedné spolužačky, sotva jsem se po nemoci vrátil do školy. Ke své vyvolené, která mi připadala krásná, chytrá a cudná a měla postižení kyčelního kloubu, takže kulhala, jsem ovšem jenom vzhlížel. Netroufal jsem si ani v nejmenším dát najevo své city. Mohl jsem jenom snít a své sny aspoň sám pro sebe měnit v slova. Tak jsem tedy začal psát svůj první román.

Byl o ojediné, zprvu nešťastné, později však šťastným koncem obdařené lásce mezi dívkou zmrzačenou při autonehodě a chudým studentem medicíny. Stačil jsem slátat začátek, popsat první komplikace, které způsobili nechápaví rodiče i zrádně intrikující přátelé, také tíživou sociální situaci obou hrdinů. Pak (nemohl jsem se dočkat rozuzlení) jsem si dopředu napsal konec. Spotřeboval jsem tehdy několik školních sešitů, v příběhu jsem dospěl i k polibkům a objetím, ve skutečnosti jsem se živoucího předmětu svého zbožňování ani nedotkl.

Jistě, i takový může být podnět ke spisování: plachost v lásce, potřeba nahradit si skutečnost sněním a to snění promítnout do skutečnosti tím, že mu poskytneme tvar. Literatura anebo vůbec umění může vycházet ze životní zkušenosti toho, kdo se o ně pokouší, anebo naopak z jeho fantazie, která se povýší na skutečnost.

Připadá mi, že téměř každý člověk, a platí to především o ženách, projde obdobím, kdy napíše aspoň jednu či dvě básně, milostný dopis anebo si vede deník; tím vším aspoň na okamžik vybočuje z všednodenního konání.

Nemyslím si, že by se ve mně tehdy probouzel nějaký nezadržitelný literární talent. Jak už jsem se zmínil, ve čtrnácti letech jsem napsal článek, který otiskl dětský časopis, ale nevzpomínám si, že bych brzy nato sepsal něco jiného. Spíš jsem zkoušel malovat, sportřeboval jsem dosti olejových barev, ale výtvarný talent mi chyběl docela jistě.

Byla to spíš potřeba něco podstatného sdělit nebo aspoň barvami nějak zachytit okolní svět, která mě vedla k neumělým pokusům vytvářet něco, co spadalo do oblasti umění? To by bylo příliš nadenené vysvětlení. Stejně jako když jsem se po dvou či třech letech vrátil ke spisování. V obou případech mě totiž podněcoval i sám proces proměňování nicoty v něco patrného. Okamžik, kdy se bílý papír začal pokrývat prvními tvary, byl povznášející. Najednou na ploše, která byla prázdná, vyrostla březová alej. Neumělá a kýčovitě vyvedená alej se špatnou perspektivou, ale bylo to **něco**.

Dodnes si pamatuji na vzrušení, když jsem na první nepopsanou stránku v černém sešitě s úzkými linkami napsal svoje jméno a pod ně titul *Velká srdce*. A pod titul slovo *román*, které napovídalo o mém odhodlání popsat všechny bílé stránky. Bělostná prázdnota papíru byla popřena. Když jsem pak po sobě četl věty, které jsem sepsal, trnul jsem blahem, že skládají celek, příběh, který se dál tak jako v tištěných knihách. Připadalo mi neuvěřitelné, že jsem něčeho takového mocen.

To, co jsem vytvořil, mělo tvar, anebo mi to aspoň tak připadalo.

Něco podobného cítí každý kluk, když se mu prvně podaří ze špejlí, papíru a motouzů vytvořit draka, který se pak opravdu vznese. Zdá se mu neuvěřitelné, že ty špejle, papír a provázky, které se ještě před chvílí spolu s tubou lepidla mrtvě válely na stole, teď podle předem pojatého plánu stoupají k nebesům.

Člověk cítí uspokojení, že z něčeho beztvareho vytvořil tvar. Opájí se svým dílem dokonce i tehdy, když tvar je nedokonalý či odvozený, pokud je ovšem v nadšení z toho, co právě dokázal, vůbec schopen to rozeznat.

Umění ovšem nezačíná tím, že člověk dokáže z beztvarosti vydolovat tvar, ale až tehdy, kdy je schopen úroveň toho, co vytvořil, posoudit a neupadnout v nadšení nad pouhým faktem, že dal dohromady jednoho z bezpočtu papírových draků. Jenže o něčem podobném jsem v té době neměl ani ponětí. Dokonce jsem už nikdy necítil nad tím, co jsem napsal, takové nadšení, jako právě tehdy, když jsem linky černého sešitu vyplňoval neumělými větami. Nadšení nad tím, co člověk vytvořil, není přímo úměrné úrovni vytvořeného. Spíše naopak. Tvůrce se nikdy nezbaví pochyb, zda jeho výtvar obstojí aspoň v čase jeho života, zatímco kýčař pochyby nezná, je si totiž svým výtvořem jist.

Když jsem slavnostně napsal velkými písmeny slovo KONEC, byl jsem nadšen vlastním výkonem; ani mě neznepokojilo, že ke konci jsem dospěl prostě tím, že jsem vynechal prostředek.

Mezi knihami, které jsem tehdy četl, byla i Erenburgova Bouře a já se najednou zastyděl, že jsem se mohl v době tak pohnuté, po tom všem, co jsem prožil, zabývat něčím tak společensky nevýznamným, jako je láska dvou docela obyčejných milenců.

Rozhodl jsem se napsat román nebo spíš epepej o osudu odbojářů. Odložil jsem černé sešity, pořídil si balík papíru formátu A4, zakládací desky a začal psát.

Název vhodný pro rozsáhlou historickou fresku zněl: **Jedni z tisíců.**

V románu se odehrálo mnoho milostných scén (dosud jsem nevzal žádné děvče ani za ruku) i mnoho ilegálních schůzí. Utkvěla mi jen jediná scéna. Hrdina při nakládání slámy na valník (konečně něco, co jsem znal ze zkušenosti) spadne na odložené vidle a bolestně se zraní. Jeho milá ho pak něžně ošetřuje. Vedoucí její skupiny ji však

odešle s důležitou zprávou až na slovenskou hranici. Jména hrdinů si nepamatuji, bylo jich jako ve zmíněné Bouři několik desítek a já je nedokázal zvládnout. Vzdal jsem román asi tak po sto padesáti stranách. Tentokráte jsem předem ani nenapsal konec. Věděl jsem sice, že román skončí vítězstvím nad okupanty, ale nevěděl jsem, kdo z mých hrdinů se ho dočká a kdo za ně položí život.

Bylo jistě rozumné, že jsem planým spisováním dál nemařil čas, ale skutečnost nedokončeného díla mě po mnoho let strašila ve snech někdy tak živých, že jsem si po probuzení nebyl jist, zda těch nedokončených románů nebylo víc a já jen úplně zapomněl, o čem pojednávaly.

Ale přestat se spisováním jsem nedokázal. Tentokráte jsem aspoň nepatrně využil svých životních zkušeností a napsal hru o vzpouře v ženském koncentračním táboře. Prostředí tábora jsem znal, o jakési vzpouře vězňů jsem se dočetl. Ale ani z této hry, tentokráte dokončené, mi v paměti neuvízlo nic kromě názvu: **Vzpoura v Osten**. Ty nejvýmluvnější úryvky ze svých děl jsem předčítal mamince, která mi v rozpacích naslouchala.

Už jsem končil vysokou školu, když jsem starou hru o vzpouře ve smyšleném táboře půjčil své sestřence, která studovala divadelní vědu. Pochválila mi ji a řekla mi několik připomínek, ale mně už se nechtělo ke hře vracet.

Když jsem se stěhoval pryč z domova, všechny své rukopisy jsem uložil do papírové krabice a tu schoval do skříňky pro plynoměr. Až jednou budu mít svůj byt, slíbil jsem, krabici si odvezu. Po velmi mnoha letech (rodinu i byt jsem dávno měl) se mě maminka zeptala, jestli si už tu krabici konečně odnesu. Otevřel jsem skříňku a vytáhl schránu s blednoucími rukopisy. Páchly silně svítiplynem. Otevřel jsem namátkou jeden z černých sešitů a potom ještě desky se svou nedokončenou epopéjí. Úroveň toho, co jsem četl, byla úděsná.

Poprosil jsem maminku, aby celou tu krabici dala školákům, až přijdou žádat o sběr. Tak jsem zbaběle couvl před tím, abych tenhle očistný úkon provedl sám.

Byl jsem sice začátkem války pokřtěn, ale neuvědomoval jsem si, že z toho plynou také nějaké povinnosti ve škole. Vikář, který na obecné škole učil náboženství, zjistil, že ačkoliv jsem členem českobratrské církve evangelické, o hodinách náboženství prostě odcházím ze školy. Zavolal si mne a zepsul mě jako nectného rouhajícího se pobudu a záškoláka. Pohrozil mi, že při takovém chování nedojdu ani spásy, ani známky na vysvědčení.

V příští hodině, na rozdíl od několika evangelických spolužáků, kteří považovali hodiny náboženství za místo kdesi na půl cesty mezi školou a hřištěm, jsem seděl tichounce jako vzorný žák a naslouchal pěknému vyprávění pana vikáře o tom, jak Židé utíkali z Egypta. Hlásit jsem se nemohl, protože jsem o ničem z toho, co pan vikář sděloval jako nezvratnou skutečnost, neměl ani ponětí. Příště při opakování látky jsem se už hlásil a brzy jsem se stal vikářovým oblíbencem. Bohužel, mé vzdělávání o božích zákonech a o příhodách dávných Izraelců předčasně ukončilo nařízení, že nesmím jako potomek zmíněných Izraelců navštěvovat školu.

Pamětliv, že jde o moji povinnost i spásu, jsem po válce hodiny náboženství nezameškal. Byl jsem však vychováván v tatínkově racionálním světě, kde se nemělo věřit ničemu, co se nedalo prokázat nějakým pokusem anebo aspoň rozumně vysvětlit. Náboženství tedy jen nevědecky vykládalo nevysvětlitelné přírodní jevy, nabízelo primitivní kosmologii v době, kdy Země byla ještě středem vesmíru. To, co jsem v hodinách náboženství slyšel, jsem proto vnímal jako průnik do pohádkového světa, kde se dály zázraky, velryby polykaly a vyplivovaly proroky, s nimiž pak rozmlouval sám Bůh, kde se dalo suchou nohou přecházet po vodě a moře se mohlo rozestoupit před napřaženou holí, kde se voda dala proměnit ve víno, mrtví ožívali (jenže stejně později zemřeli), slepí prohledali a andělé jako boží poslové navštěvovali lidi, zatímco zlí duchové vstupovali do

nečistých vepřů. Ted' jsem měl najednou uvěřit, že to vše se událo: Ježíš byl opravdovým Synem božím, toho Boha, který v šesti dnech stvořil nebesa, hvězdy, zemi, vody a všechny tvory, zároveň však Ježíš byl i otcem sama sebe, neboť byl Otcem i Synem v jedné osobě, ačkoliv byl počat Duchem svatým, a právě proto spolu s ním tvořili Otec i Syn trojjedinou bytost, což nelze rozumem pochopit, je tomu třeba věřit.

Mě odmalička zajímala záhada života, nepředstavitelnost věčnosti i nekonečnosti, nevysvětlitelnost vzniku i případného zániku vesmíru, podivný a prudký předěl mezi životem a smrtí. Měl jsem nejlepší vůli proniknout do záhad bytí a bez předsudků vyslechnout všechny výklady, k nimž až dosud lidé dospěli.

O nedělích jsem poctivě docházel do vinohradské modlitebny a naslouchal kázáním pana faráře, i když mi připadala odtažitá od toho, čím jsem žil, oč jsem se zajímal. Zkoušel jsem i zpívat: *Moudrosti poklad z nebe jest slovo Boží nám, jímž k poznání nám sebe podává Pán Bůh sám...* a mnoho dalších písní, jenže jsem se styděl za svoji pěveckou neumělost, a tak jsem pouze otevíral ústa a tichounce si šeptal text. Písně navíc jednotvárně opěvovaly neslýchané vtělení nebeského krále narozeného z panny, jistotu víry, nezpochybnitelnost toho, že Kristus vstal z mrtvých, zároveň lkaly nad naší mdlobou, ubohostí, hříšností a smrtelností. Kolísaly mezi krásou ráje a beznadějí pekla a volaly k pokoře a k vroucím modlitbám.

Zařadili mě mezi konfirmandy, prošel jsem všemi cvičeními, naučil se nazpaměť potřebné odpovědi, byl jsem úspěšně konfirmován a začal chodit na schůzky dorostu v našem sboru. Na schůzkách, jichž se obvykle zúčastňovalo kolem patnácti mých vrstevníků, jsme se společně modlili, učili se zpívat, většinou buď farář, anebo někdo z nás si připravil krátkou přednášku či kázání, také jsme občas šli společně na výlet nebo do kina, a jak bylo v té době zvykem, i na brigádu, kde všichni účastníci na rozdíl od mých neevangelických

spolužáků opravdu pracovali, neboť práci jen předstírat by bylo nepoctivé.

Protože jsem se zúčastnil všech schůzek, všech akcí a během programů kladl otázky o věcech, které ostatní buď považovali za nezajímavé, anebo dávno zodpovězené, bratr farář navrhl, abych naší skupině dorostu předsedal.

Byla to má první vážná funkce a byl jsem odhodlán brát ji zodpovědně.

Z každého učení, které se snaží postihnout všechny oblasti života a ovlivnit naše chování, si lidé obvykle vybírají jen něco. Mě nejvíc přitahoval důraz na skromnost, střídmost, poctivost a vzájemné laskavé, bratrské vztahy, také jistá mravní přísnost. Podle mé představy se totiž děvčata neměla vyzývavě strojit, natož používat rtěnku nebo si dokonce lakovat nehty, a rozhodně s námi neměla flirtovat, my zase jsme neměli mluvit hrubě, bavit se o příliš světských záležitostech, jako jsou taneční zábavy nebo poslední ligová utkání ve fotbale (z mé strany čiré pokrytectví, bydlel jsem totiž kousek od stadionu Bohemians a chodil na každé utkání). Ve sborové místnosti, kde jsme se scházeli, se neměly hrát na harmoniu poslední filmové šlágry a nebylo vhodné po schůzce mířit rovnou do hospody na pivo.

Naštěstí jsem si puritánské názory nechával pro sebe, jen když se mě bratr farář dotázal, zda bych si nepřipravil přednášku o Janu Husovi, překvapil jsem ho tím, že jsem téměř nadšeně souhlasil; Hus byl přece člověk, který se vzbouřil proti zkaženosti svých současníků a usiloval o mravní obrodu národa.

Vypůjčil jsem si hromadu knih, až jsem žasl, kolik bylo jen za posledních sto let o dávno upáleném reformátorovi napsáno studií, životopisů, dokonce i básní.

Knihy dopodrobna popisovaly pletichy mezi stranou Husovou a stranou arcibiskupovou, mnoho se také psalo o Husově oddanosti národu, křesťanským ideálům, o jeho mučednictví, které jako by předjímalo mučednickou budoucnost celého národa. Mne nejvíc

zajímalo jeho horlení proti zkaženosti a úplatnosti kněží, proti opilství a ženské parádivosti, ale z Husova osudu mi neuniklo ani jiné poučení: Každý, kdo příliš vybočí, se stane předmětem nenávisti a je nakonec nějakým způsobem zbaven života.

Připravil jsem si přednášku důkladně: Hus byl člověk čistý, po mladických poklescích pochopil, že člověk, který přijme bez odporu špatnosti kolem sebe, podílí se na obecném úpadku. Našel jsem dokonce o Husovi báseň od Jaroslava Vrchlického. (O něm jsme se učili jako o velikánovi české poezie.) Báseň nahlížela do kostnické cely, kde odsouzený Hus čekal na biřice:

*Ohnivou projdu branou
obrácen k vlasti zrak,
a střesu jednou ranou
tíž s těla, s duše mrak.*

*A vyjdu z žáru lázně,
jak vešel jsem v ni, čist.
Má duše nezná bázně,
chci pravdu, tou jsem jist.*

Poslední dvojverší, jímž jsem hodlal přednášku zakončit, se mi zdálo výstižné. Co může být větším činem než zemřít za pravdu, jíž jsem si jist?

Nadešel den schůzky a já po úvodní modlitbě a písni začal číst přednášku. Opravdovost Husovy osobnosti mě strhla a předpokládal jsem, že strhnu i své posluchače. Ale už po chvíli jsem zaznamenal, že děvčata si něco tichounce pošuškáávají, zatímco za zády pana faráře, který se zájmem naslouchal, dva z mých milých bratří zjevně hráli námořní bitvu.

Asi v polovině svého proslovu jsem pochopil, že Husův osud (aspoň v mém podání) mé posluchače nezajímá ani nedožívá.

Jako ve svém nezdařeném pokusu o román jsem přeskočil prostředek a přednášku rychle ukončil, i Vrchlického vlastenecké básně jsem posluchače ušetřil. Cítil jsem se ponížen a potupen, dokonce více za zavražděného reformátora než sám za sebe, ale zároveň povznesen nad své posluchače. Bylo to jako *narrare asello surdo fabellam* (vyprávět bajku hluchému oslu), jak si mar-nost svých pokusů něco někomu sdělit uvědomil už přede mnou Horatius.

4

Většina těch, kdo byli přede mnou anebo zároveň se mnou konfir-mováni a docházeli na schůzky evangelické mládeže, byli ve víře vychováni. Chodili od dětství do nedělní školy, pak na bohoslužby, byli zvyklí se modlit – Bůh, který se v Ježíši obětoval, aby vykoupil lidstvo, byl pro ně daností, o níž nemělo smyslu přemýšlet.

Vědomí, že Bůh se v Ježíšovi obětoval za všechny, kdo v něj věří, a že navíc jednou zhodnotí i jejich činy, možná věřícího člověka zavazovalo k odpovědnějšímu životu a zároveň mu přinášelo úlevu.

Já však nebyl vychován ani v křesťanské, ani v židovské tradici, a tak vše, co jsem se nyní dovídal, co jsem dokonce opakoval a hlá-sal, ve mně budilo otázky a pochyby.

V té době přišel do sboru mladý vikář Heryán, ten se měl o nás mladé starat. Byl to laskavý, srdečný člověk, vždy připravený nám v čemkoliv pomoci, každý náš problém s námi probrat. Jednou se mě zeptal, jestli je vůbec možné po tom, co jsem prožil, přijmout všechny ty strašlivé události pokorně jako boží vůli.

Po čase mě napadlo, že se neptal ani tak kvůli mně jako kvůli sobě, že ho soužila otázka, jak Bůh mohl připustit, aby hrdlořezové vládli na čas světu a konali své dílo, aniž by Bůh zasáhl.

Řekl jsem tehdy naučeně, že boží vůle je nevyzpytatelná a že v počátcích křesťanství také vraždili tisíce nevinných jen pro jejich

víru. Nevím, jestli ho má odpověď uspokojila, myslím, že takhle odpovědět by si dokázal sám.

Jenže mě netrápila otázka, zda Bůh jen přihlížel, jak mu vyvraždí jeho vyvolený lid, ale zda vůbec Bůh připouští a přihlíží; zda ten, jehož oslovujeme v modlitbách, naslouchá, může naslouchat, zda vůbec je, a pokud je, zda ho může zajímat něco z vesmírného hlediska tak zanedbatelného, tak nepatrného, tak nicotného, tak pomíjivého, jako je lidstvo anebo dokonce jeden každý z nás.

V té době, když jsem byl večer venku, jsem se občas zastavil a při pohledu vzhůru jsem vždycky znovu žasl nad skutečností, že každá z hvězd je žhavým sluncem, tak vzdáleným, že jeho světlo k nám putuje tisíce, miliony nebo dokonce miliardy let. Ta vzdálenost, ta rozlehlost času mi připadaly nepředstavitelné, cítil jsem, jak mě ta představa vbíjí do země, proměňuje mě v zrníčko prachu. Mohla to všechno stvořit jediná bytost svou vůlí? Byla to vůbec bytost, anebo spíš nějaká nepochopitelná a nepopsatelná síla? A ta že na sebe vzala lidskou podobu, narodila se jako nemluvnátko, vyrostla, učinila několik zázraků, které zarážely svou titerností ve srovnání se zázrakem, jímž je vesmír, zemřela odsouzena jako zločinec a buřič na kříži, pak vstala z mrtvých a tím navždy zrušila základní zákon, jímž se vesmír řídí, totiž že všechno je podrobena zániku, dokonce i samy hvězdy, které trvají po nepředstavitelné miliardy let? Jak básnil už dávno Jan Neruda:

*Také to slunce ohnivé
pomalu pohasíná,
přijde i jeho hodinka,
zhasne a mrtvě zsiná...*

Ale pokud se to nepříhodilo tak, jak je psáno v evangeliích, je všechna víra klamná. *A nevstal-li z mrtvých Kristus, napsal přece apoštol Pavel, marná jest víra vaše, ještě jste ve svých hříších. A tak*

i ti, kteří zesnuli v Kristu, zahynuli. Jestliže pak naději máme v Kristu jen pro tento život, nejbídnější jsme ze všech lidí.

Líbila se mi řecká mytologie, celé pasáže z převyprávěné Iliady jsem uměl nazpaměť a připadalo mi, což by jistě bylo v očích našeho vikáře rouhavé, že vlastně není podstatný rozdíl mezi řeckou představou bohů v lidské podobě a představou jednoho Boha v lidské podobě, i když ten nakonec, na rozdíl od řeckých bohů, na sebe vezme všechnu lidskou bezmoc, a když v bolestech umírá, volá sám k sobě v temnotách, které se po poledni rozhostily nad zemí izraelskou: *Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?*

Jenže Homér psal ze své vůle, zachytil jen vyprávění či zpěvy svých předků, zatímco pisatelé biblických textů nepsali ze své vůle, ale z vůle boží, a ta zaručovala pravdivost jejich textů. Tohle dogma mě nepřesvědčilo. Kdo potvrdil, že biblické texty vznikaly z boží vůle? Jen jejich vyznavači. Bible, připadalo mi při její četbě, byla plná lidských vášní, lásky i zloby, také příhod, jež mi připadaly neuvěřitelné.

Otázek a pochyb jsem měl k nedopočítání. Proč mají být spaseni jen ti, co uvěří v Ježíše a v jeho učení? Jak je možno trestat nepokřtěné anebo ty, kteří se o Ježíšovi nikdy nedozvěděli, tak strašným trestem, jako je věčná smrt, když existuje milost, která tento trest promíjí? Jak to, že se Ježíš zjevil apoštolům, ale pak už nikdy nikomu? Proč se všechny podivuhodné zázraky děly právě jen v oněch vzdálených dobách, kam nedohlédneme? Kam se podějí všechny vykoupené duše? Pohybují se někde v prostoru naší země, anebo se vznášejí k nebesům a mizí v prostoru, kde se má snad nacházet ráj, ale kde vládne věčná tma a všespalující mráz? Anebo jsou natolik nehmotné, že se jich už nic nedotýká?

Také mne zneklidňovaly časové údaje, nejen nepravděpodobný věk patriarchů, ale především vypočitatelný a krátký čas, před nímž byl stvořen svět i Adam a Eva (příliš svévolně zrozená z žebra Adamova). Náš vikář nám vysvětlil, že časové údaje v bibli jsou jen

obrazy, jeden den tvoření znamenal celou éru a člověk se objevil v posledním okamžiku tvoření. I stvoření Evy byl jen básnický obraz, který měl ženám připomenout, že jsou nedílnou součástí muže, a jistě to platí i naopak, muž a žena tvoří rodinu, která má být jako jedno tělo.

Četl jsem si nové výpočty o stáří země a hvězd a připadalo mi, že skutečnost se odehrávala v jiném rozměru, než je ten, v němž se pohybuje biblická zvěst. Jako by se vesmírný čas lišil od toho biblického, od lidského času. Vše podle biblické zvěsti vzniklo nedávno a v nejbližší době zanikne, přijde apokalypsa, nastane poslední soud – a konec. Ale měly vesmír i čas svůj začátek a budou mít svůj konec? A pokud ano, dovedeme jej vůbec vnímat, a tedy pochopit?

Jednou jsem se o tomhle posledním rozporu zmínil bratru vikáři.

Ano, připustil, jsou dva druhy víry, jedna se odvolává k vědě a druhá k víře v boží stvoření. Věda je mladá, a tedy bojovná, sebevědomá a pyšná. Dělá si nárok na to, že jediná je schopna poznat skutečnou pravdu o všem, co se dalo, co se děje i bude dít. Naproti tomu náboženská víra je prastará. Nemám na mysli naši evangelickou víru, řekl, ale to, že lidé věřili v sílu nad sebou od chvíle, kdy se objevili na zemi. Musíme přece předpokládat, že i oni se za ty dlouhé věky blížili pravdě. Pochopili, že jsou otázky, na které člověk nikdy nenajde odpověď, může jen věřit, že je tvorem stvořeným podle obrazu božího, a je obdařen nesmrtelnou duší právě proto, že je stvořen k božímu obrazu. O tom nikdy nebude podán přesvědčivý důkaz. Důležité však je, abychom žili podle přikázání desatera a Ježíšova učení o nutnosti lásky. Ty našemu konání dávají smysl, v to věříme. Víra je základ naší spásy.

Pak ještě dodal, že člověk potřebuje věřit. Ztratí-li víru v milosrdného a spravedlivého Boha, najde si jinou víru, která bude vždy pokleslejší, protože v ní bude pominuto tajemství života, milosrdenství i spravedlnost.

Na tuhle větu bratra vikáře jsem mnohokrát v životě vzpomínal, ale tehdy jsem jí nevěnoval velkou pozornost. Vadilo mi, že se vlastně vyhnul tomu, aby uvažoval o mých pochybách, a odkázal mne jen k moudrosti předků a nutnosti přijmout Ježíšovo učení o lásce. Jenže v moudrost předků jsem nevěřil, svět, který nám odkázali, byl dosti krutý a lásky se v něm vyskytovalo poskrovnu.

V té době jsem hodně četl, jako bych chtěl dohnat ta léta, kdy mi byly knihy odepřeny. Některé jsem objevil u tatínkovy sestřenice Zdenky. Přežila Osvětim a jediná z celé své rodiny se vrátila. Její zavražděný bratr byl sociálnědemokratickým funkcionářem a knihy, které považoval za důležité, si schoval u jednoho ze svých soudruhů; ten je po válce vrátil aspoň jeho sestře. Teta tu řádku knih vystavovala společně s bratrovou fotografií a ještě několika předměty, které mu zřejmě rovněž patřivaly, v zasklené knihovničce.

Pokaždé, když jsem tetu navštívil, jsem před knihami postával a někdy jsem si v nich listoval. Prohlížel jsem si i Beerovy *Všeobecné dějiny socialismu*, vydané krátce po první světové válce v příznačně rudé vazbě.

Socialismus bylo slovo, které tehdy vyslovoval každý. Označovalo něco, o čem jsem měl jen nejasnou představu, ale pro co zřejmě obětovali život mí strýcové, v socialismus věřil tatínek a také, jak mi připadalo, většina lidí s ním spojovala budoucnost lidstva. Poprosil jsem tetu, aby mi tu knihu půjčila. Teta mi ji věnovala, jen jsem jí musel slíbit, že ji nikomu nedám ani neztratím, protože je to památka. Pečlivě mi ji zabalila a přitom se rozplakala. Knihu jsem opravdu nikomu nedal, mám ji dodnes, podškrtanou a s poznámkami z oné doby.

Autor mě hned na začátku překvapil: Židovský Bůh zvaný Jahve byl původně bohem pouště, ohně a bouře, o jehož uznání za nejvyššího a posléze jediného Boha prý Židé dlouho bojovali s vyznavači Baala, boha Kananejců.

Takové rouhavé tvrzení mě zaujalo, a tak jsem sledoval, jak autor prochází dějinami od izraelských proroků až po ruskou revoluci a nachází v nich stále se opakující a potlačované pokusy největších myslitelů a nejušlechtlejších osobnosti vytvořit komunistickou společnost. V ní bude zrušeno soukromé vlastnictví, neboť z něho především pramení veškeré společenské zlo, hádky, války, otročení chudých pro bohaté. Dočetl jsem se o reformních snahách v knihách Mojžíšových (dluhy měly být každých sedm let odpuštěny, zvláštní péče měla být věnována sirotkům, vdovám a bezdomovcům), o komunismu v antické Spartě. Autor se obdivoval komunistické sektě esejců i Ježíšovi a jeho kázání na hoře. Ježíšova propaganda, autor opravdu použil slovo z oblasti čiré politiky, byla anarchokomunistická. Na jeho učení pak vyrůstal komunismus prvních křesťanských obcí, pokračoval Beerův poněkud jednostranný výklad křesťanství, dokládáný mnoha citacemi z děl církevních Otců. Dočetl jsem se o životě ve středověkých kláštrech, o komunismu v některých mnišských řádech, o komunismu valdenských i táboritů, o Utopii, kterou sepsal, později pro své revoluční názory popravený, Thomas Morus, o Slunečním státě, jak si jej vysnil ve vězení Tommaso Campanella, o saintsimonistech i o Robertu Owenovi, o desítkách dalších socialistů, a autor mě pomalu vedl k přesvědčení, že po staletí lidé snili o spravedlivějším řádu, který by odstranil sociální nerovnost, majetkové rozdíly, bídu, nevzdělanost, také závist, zločinství a zločinnost vůbec. A vše dovršil Karel Marx, který učinil socialismus cílem snažení mocné dělnické třídy a vlastně všeho lidstva.

Mluvím o téhle knížce proto, že ke mně naléhavě promluvila o tom, k čemu směřoval dosavadní vývoj a sny mnoha lidí, že nabízela novou společnost, která nás jako slunce na nebi oblije svým světlem a také zamezí všem hrůzám, které jsem za dosavadních šestnáct let svého života poznal.

O utopích

Je to paradox, ale všechno vystupňované násilí, často surové a bezpříkladné vraždění či loupení se obvykle dalo ve jménu dobra, ctnosti, morálky, rozumu anebo, v moderní době to znělo lépe, ve jménu lidu, pokroku a obecného blaha. Všechny velké ideologie stejně jako utopické projekty ideálních obcí směřovaly k těmto vysokým metám, anebo se jimi aspoň zapřísahávaly.

Geniální myslitel Platon zdůrazňoval, že člověk, který má strážit blaho obce, musí být k tomu vychováván od nejtělejšího dětství. Pak klade logickou otázku: Může k posílení dobra ve výchově sloužit špatný příklad? Zlé chování boha? Předvádění lži jako něčeho prospěšného? A z tohoto základního předpokladu vyvozuje závěry, které se později vždy hodily všem, kdo zdůvodňovali cenzuru: ***Básníkovi nelze dovolit, aby říkal... At' si nikdo nevymýšlí o Próteovi a Thetidě, anebo v jiné poezii nepředvádí Héru proměnnou v kněžku...*** A uvádí celé pasáže z Homéra či z Aischyla, které není možno schvalovat. Pak pokračuje výčtem toho, co je třeba odvrhnout v poezii. Výchovu totiž narušuje vše, co vzbuzuje hrůzu, co líčí utrpení, bédování a nářek trpících či umírajících, líčení smrti vůbec, zároveň se nemají líčit události, jež vzbuzují smích, neboť smích člověka neblaze proměňuje. Znovu a znovu jmenuje závadné pasáže z Homéra:

Na víno z měchu, ty oči máš ze psa a z jelena srdce a potom další slova, jež následují. Je také toto řečeno pěkně? A všechny jiné výroky, které kdo, at' v próze nebo ve verších, pronesl jako drзости prostých lidí vůči správcům?

Není to pěkně řečeno.

Podle mého názoru to opravdu nejsou vhodné věci k tomu, aby jim, aspoň vzhledem k rozumnosti, naslouchali mladí lidé. Jestli jim to potom poskytuje nějakou jinou rozkoš, nelze se divit...

Platon pak vyvodil, co by básníci měli říkat a co naopak říkat nesmějí, co jim **zakážeme hlásat**. Je možné tvrdit, že některé z filozofových výroků byly míněny spíše ironicky, ale záleželo spíše na tom, kdo a jak je vykládal.

O více než dva tisíce let později žil u nás Bernard Bolzano, který celou svou činností chtěl posílit demokracii, omezit sociální rozdíly, šířit vzdělanost. Ve své utopii *O nejlepší státě* však dochází k podobným závěrům jako Platon:

Jako nemá být kniha nikdy majetkem jednotlivce, tak by také měly být knihy vydávány jen nákladem veřejným, nákladem státu. Že však stát nedá tisknout všechno, co by kdo tisknout chtěl, že to dříve podrobí předběžné zkoušce neboli cenzuře, to vyplývá samo sebou... Protože konečně všichni ti, kdo usilují o zcela neomezenou svobodu tisku, chtějí s ní mít spojenou i zcela neomezenou svobodu čtení, bude těžko zabránit tomu, aby z knih, které jsou nebezpečné a špatné, jsou-li tištěny a vydány, nevznikly nesčetné škody... Pokud se týká umělecké tvorby, nebude v našem státě souzena příliš shovívavě... Stát proto nedovolí tak snadno, aby si někdo z básnění nebo skladatelství udělal hlavní zaměstnání, nebude-li naděje, že jeho výkon bude nadprůměrný...

A jinde: S určitostí však tvrdím, že se ve státě účelně zřízeném nebude trpět, aby si někdo jako živnost nebo řemeslo zvolil hudbu, tanec, herectví a kouzelnictví nebo jiné podobné zaměstnání.

(Pokud se týká cenzury, Bolzano jako muž osvícený chtěl cenzuru rovněž osvícenou, vzdělanou a přísně omezenou. Měla se zaměřovat především na díla nemravná, například, když se dráždivě líčí smyslné scény, scény vlnosti apod., tím spíše, když se to vše nejen líčí, ale dokonce i obhajuje.)

Je pravda, že svoboda tisku a projevu dává prostor mnoha nemravnostem, ale cenzura sama o sobě je nemravností, která společnosti ubližuje víc než jakékoliv smyslné scény, a spojení cenzury s osvíceností je protimluv.

Francouz Etienne Cabet, zakladatel ikarského hnutí, byl ve vztahu ke svobodě tisku ještě radikálnější. Ve své utopické *Cestě do Ikarie* předvídá, že pouze jeho osvícená republika bude mít právo tisknout knihy. *Republika dala přepracovat všechny užitečné knihy, které byly nedokonalé, a spálit všechny zastaralé, které byly uznány za nebezpečné či zbytečné.* Cabet se vystěhoval do Spojených států, kde se v polovině devatenáctého století opravdu snažil podle svých představ vybudovat vzornou republiku, která ovšem zpočátku měla podobu čisté diktatury a ukládala osadníkům přísně dbát všech stanovených norem života v osadě, zakazovala jim pít alkohol, kouřit, nařizovala založit si rodinu a svěřit výchovu dětí obci. Cabetovy ideální obce (jako ostatně všechny ideální obce) však neměly naději fungovat a velmi rychle se rozpadly.

Také Bolzano plánoval až do detailů všechen společensky život, odstranil dědictví majetku, zakázal organizace mládeže, pokud na každou jejich schůzi nedozíral někdo starší se správnými životními názory, plánoval vzdělávání a předem určoval, kolik bude na různých místech zapotřebí pracovníků, vše by se dělo *ovšem tak, aby byli šťastní.*

Štěstím občanů se zapřísahali všichni plánovači ideálních států. Pouze mně, tvrdil Charles Fourier, *poděkují soudobé i budoucí generace za popud ke svému štěstí... Staneme se účastníky divadla, jaké nelze spatřit dvakrát na zeměkouli: je to nejskvělejší účinek pohybu, jenž se může přihodit ve vesmíru; tím, že se ho dočká, bude soudobá generace odměněna za všechna svá neštěstí. Každý rok, který mine za této metamorfózy, bude mít hodnotu století.* Ale lidstvo mu nepoděkovalo a nestalo se hercem v jeho divadle.

Omyl utopistů tkvěl v předpokladu, že lze vybudovat se souhlasem lidí ideální stát, v jejich víře v ideálního člověka, který se pro-

mění v uvědomělého občana sloužícího ze všech sil, rád a ochotně dobru obce, jakmile se mu dostane příležitosti čestně a spravedlivě konat. Tak se rodila představa šťastného a nadšeného občana, je- muž osvícený vůdce naplňuje všechny jeho city, činy a vzájemné vztahy (včetně těch milostných) a podřídí ho přísné, ale radostně přijímané kázní. Kdo se jí nepodřídí, sám si zvolí sudbu vyvrhele. Byl to logický závěr. Jakmile se totiž jednou našlo nepochybné dobro, bylo možné a správné požadovat, aby mu všichni, kdo jednají, kdo rozhodují, kdo vůbec žijí, sloužili. Pokud tak nečinili, prohřešovali se proti němu, a protože dobro ztělesňovala obec, bylo třeba s nimi jednat jako se zločinci.

V tom jsou dávní zastánci ideálních obcí i jejich moderní pokračovatelé zajedno. Když čteme Marxova díla, ale i Platonovu Ústavu, Utopii, Campanellův Sluneční stát či Bolzanovu vizi nejlepšího státu, žaseme nad tím, jak všechny sny o spravedlnosti a novém uspořádání obce představovaly vlastně krutovlády anebo aspoň předobrazy moderních pojatých diktatur. Jejich autoři správně tušili, že by se lidé stěží nadchli pro uměle vytvářené vztahy, a proto bez milosti trestali smrtí každého, kdo se vymkl nařízenému řádu věcí. Thomas Morus navrhoval uvěznit každého, kdo se dopustil předmanželského sexu, a protože za takovouto zkaženost svých potomků jsou odpovědni i jejich rodiče, žádal uvěznit i je. Ještě hůř by trestal manželskou nevěru; kdo by se jí dopustil opakovaně, propadl hrdlem. Popravit chtěl rovněž každého, kdo by se odvážil neoficiálně pojednat o veřejných záležitostech, a vyhlásil by válku každému státu, který má neobdělanou půdu a neumožní přistěhování nadbytečným obyvatelům Utopie. Nevíme, zda Adolf Hitler četl Utopii, ale rozhodně aspoň v tomto bodě konal podle jejích zásad.

V Cabetově *Ikarii* není k spatření policejní uniforma. Ale to není podstatné, policie v uniformách není nutná, protože ***nikde není četnější policie, u nás všichni občané musí bdít nad dodržováním***

zákonů a stíhat anebo oznamovat zločiny. Jak výstižná je ta dvě stě let stará charakteristika policejního státu.

Campanella zase žádal popravu každého, kdo by se odchýlil od přísného řádu jeho státu, například by trestal smrtí *tu ženu, která by z touhy po kráse začala nosit střevíce s vysokými podpatky, aby se zdála vyšší postavy, nebo příliš dlouhé šaty, aby skryla své nehezké nohy.* Přímo prorocky zní jeho představa o žalářích a katech v budoucím ideálním státě, jak jej několik století po jeho smrti uskutečňovali bolševici. *Žaláře nemají, mají jen věž k věznění vzpurných nepřátel... Obžalovaný, který je shledán vinen, se objímáním a polibky atd. smiřuje se svými žalobci a svědky, jako s lékaři své nemoci. Trest smrti je prováděn jen rukama lidu, který viníka usmrtí anebo ukamenuje... Některým viníkům je dovoleno, aby se usmrtili sami: ti si dají kolem sebe v pytlích střelný prach, zapálí jej a pak uhoří; přitom jsou povzbuzováni diváky, aby zemřeli důstojně... **Viníka pak přesvědčují a přemlouvají tak dlouho, dokud sám nesouhlasí a nežádá pro sebe trest smrti...** Ale byl-li zločin spáchán proti svobodě státu nebo proti Bohu nebo proti nejvyšším úřadům, vynášejí rozsudek okamžitě bez jakéhokoliv slitování. A takoví zločinci jsou trestáni pouze smrtí. Odsouzený k smrti je povinen objasnit před tváří lidu (jak strašlivá hrozba ona nedefinovatelná tvář lidu) podle svého svědomí příčiny, pro které myslí, že by nemusel zemřít, **uvést provinění jiných, která by měla být také potrestána smrtí, i zločiny úřadů, uváděje, je-li o tom ovšem přesvědčen, důkazy toho, že oni zasluhují ještě těžší trest.***

Moderní dobu jako by otevírala Rousseauova *Společenská smlouva*, která podobně jako mnoho utopií vychází z představy, že lidé kdysi žili ve stavu nádherné nevinnosti, jejich hlavním bohatstvím byla svoboda a vůle. Tento rajský stav vzal za své se vznikem soukromého vlastnictví. Rousseau nenavrhuje soukromé vlastnictví odstranit, jako první však důsledně rozvádí vidinu *lidu* či *občana* jakožto převratné síly, zdroje pravdy, garanta poznání, a tedy i nej-

vyššího soudce. Existuje cosi nezvratného, spravedlivého, co nazývá obecnou vůlí, která vzniká z jednotné vůle všech občanů, majících na mysli obecný zájem. Ten vyjadřují zákonem. Na plnění zákonů a spravedlnosti dohlíží sám stát. Obecná vůle vždy ztělesňuje pravdu. Ten, kdo se jí odmítá podrobit, může být donucen, *aby byl svobodný*. Kdo se stále přičí, kdo pohrdá vůlí lidu, zaslouží smrt. Rousseau uvažuje i o tom, kdo bude sledovat, aby se tato obecná vůle naplňovala a zároveň nebyla zneužívána, a vymýšlí si osvíceného vládce, *který bude takřka schopný změnit lidskou přirozenost i každého jedince*.

Lid se pak po další staletí stává zástěnou, která kryje zločiny těch, kdož jeho jménem vystupují jako jeho dobrodinci a osvícení vládcí.

Karel Marx pak tuto převratnou sílu, která jediná může dospět k spravedlivé společnosti, ztotožnil s proletariátem. Ten, až získá moc, vytvoří společnost převratně se lišící od všech předešlých společností. Svoji utopickou vizi budoucí společnosti, tak jak ji proletariát vybuduje, předkládá Marx v *Komunistickém manifestu*: předpovídal, že jakmile všechen majetek bude v rukou proletariátu, buržoazie bude zničena, a tím tedy zaniknou třídy a třídní boj a protichůdné společenské zájmy. *Místo staré buržoazní společnosti s jejími třídami a třídními protiklady nastoupí sdružení, v němž svobodný rozvoj je podmínkou svobodného rozvoje všech*. Společné všem tvůrcům utopií je fanatické přesvědčení, že našli klíč ke štěstí, spravedlnosti, hojnosti, důstojnějšímu životu, k pravdě. Je možné, že si úsilí vytvořit takto šťastnou společnost vyžádá něco času, ale budoucnost za to lidi odmění. Utopisté dokáží využít lidské touhy po nadosobním směřování, aby je získali pro svoji vizi, jakkoli je nereálná či dokonce absurdní. V zaostalém a zbídačeném Rusku se pokusil ke všemu odhodlaný fanatický stoupenec Marxovy komunistické vize, V. I. Lenin, komunistickou společnost opravdu vybudovat. Neváhal v roce 1920 prohlásit, že *generace, které je nyní*

patnáct let, se komunistické společnosti dožije... za 10–12 let bude žít v komunistické společnosti.

V komunistické společnosti, jak ji Lenin pojímal, měl mít každý právo uspokojit všechny své potřeby. Za deset až dvanáct let zemi, kde měl zavládnout blahobyt, zachvátil hladomor, jemuž padly za oběť miliony obyvatel. Další miliony zahynuly proto, že odmítaly nebo dokonce jen neprojevíly dostatečné nadšení pro neuskutečňovanou, protože neuskutečnitelnou vizi.

Největší nebezpečí lidstvu hrozí, když se vyznavačům utopie podaří v jejím jménu uchvátit moc a začnou svoje představy o lepší společnosti uskutečňovat. Jejich nereálná vize je nutí nevidět skutečnost. Strašlivé zločiny komunismu i nacismu plynuly mimo jiné z utopičnosti těchto ideologií. Ta nutila život do krutého sevření iluzí. Když se iluze hroutila, režim ji nemohl potlačit, protože bez ní by ztratil jakoukoliv legitimitu, potlačoval tedy život, tedy právě lid, jehož se dovolával.

Navzdory všem neblahým zkušenostem se budou objevovat nové utopické projekty. Člověk touží žít v lepším, spravedlivějším, laskavějším světě, a proto je připraven znovu a znovu podléhat lákavým slibům zločinců, politických či náboženských snílků, kteří mu jej slibují, ať už na nebi, nebo v zemském ráji, v obou případech však na věčné časy.

Kapitola pátá

1

I když jsem tehdy po válce předpokládal, že nejlepší z lidí vždy směřovali k tomu, aby konečně vytvořili ideální společnost, která nepovede války, vymýtí chudobu a postará se o nemocné a staré, o politiku jsem se zajímal málo. Nevím, jestli někdo z mých spolužáků byl tehdy po válce ve Svazu mládeže, spíše nikoliv. Bylo mezi námi několik skautů a sokolů, v kvintě k nám přibyl jeden repetent, který byl členem komunistické strany. Starší než my, měl už vážnou známost a svůj neblahý osud studenta, kterému nedovolili projít do další třídy, nám vysvětlil politickou perzekucí. Tvářil se ukřivděně a zároveň s odtažitou svrchovaností, jako by chtěl naznačit, že on jediný dospělý člověk mezi námi a navíc příslušník strany proletariátu spadl mezi nezralé a neuvědomělé příslušníky maloměstácké sedliny a potomky třídně nespolehlivé inteligence. Navzdory tomu, že zřejmě se mnou sdílel přesvědčení o komunistické budoucnosti lidstva, mi nebyl sympatický.

Já sám nebyl s výjimkou evangelického dorostu členem ani jedné organizace nebo spolku. Víc než politika mě zajímal sport, zkoušel jsem hrát tenis, hrál jsem slušně fotbal a odbíjenou, ale neuměl jsem šplhat po laně a nikdy jsem nevyhověl naléhání našeho tělocvikáře Balouna (čouhával mu z kapsy deník Československé stany národně socialistické Svobodné slovo), abych skočil plavmo přes švédskou bednu. Ve volném čase jsem psal své romány, trochu sbíral známky a dosáhl jsem mistrovské dovednosti v knoflíkové kopané (dodnes trnu při představě, kolik času svého života jsem při téhle hře promarnil), zato jsem neměl rád hospody, kam můj mladičký bratr docházel hrát kulečnick a později i popíjet pivo.

Smířil jsem se konečně se skutečností, že smrt všech mých kamarádů z doby války je nezvratná, a začal si hledat přátele mezi spolužáky. Brzy jsme se dali dohromady v trojici dosti nesourodé; každoročně jsme sedali ve třetí a čtvrté lavici v prostřední řadě naší rozlehlé, zašlé třídy. Předě mnou Rosta, který v dětství prodělal obrnu a zřejmě od tč doby zůstal zimavě bledý. Nikdy se nepral, vynikal především v dějepisu, i v ostatních předmětech byl z nás nejlepšđ, když byl vyvolán, odpovídal plynně a spisovným jazykem, jako by předčítal z knihy. Vedle něho můj kamarád Jirka, který se zajímal o antickou filozofii, především o Platona a skeptiky, také sbíral zkameněliny a přiměl mě k tomu, že jsem s ním lezl po barrandovských skalách a jako on bušil do vápencových skal v naději, že z nich vytluču obzvláště zachovalého trilobita. Vůbec jsme byli všichni tři vzorní, nikoli pokud se týká učení, ale neoslovovali jsme se: ty vole, nemluvili vulgárně, odmítali jsme alkohol, dokonce i pivo, nekouřili jsme ani nechodili za děvčaty, četli si Platona a Aristotela a zkoušeli číst i knihu, kterou obvykle nikdo nedočte, Odysea od Jamese Joyce (také jsem ji nedočetl).

Jirka byl ochoten naslouchat mým literárním příběhům, odvyprávěl jsem mu většinu z dějů svých rozepsaných románů i her, dokonce mne občas chválil, což mě povzbuzovalo v mém odhodlání vytvořit dílo, které si získá oblibu čtenářů a chválu kritiků. (Netušil jsem ještě, že obě zároveň lze získat jen zřídka.)

Pokud jsme se někdy dostali k tématům, o nichž se psalo v novinách, jako byla třeba milionářská daň, neshodli jsme se. Můj tatínek byl ředitelem podniku a navíc vynálezce, který dostával dosti peněz za své patenty, ale daň mi připadala spravedlivá. Ať bohatí co nejvíce přispívají na obnovu země. Jirka byl sice synem krejčovského dělníka, ale měl za to, že lidé, kteří si víc vydělají, si zřejmě své peníze zasloužili.

A když je ukradli?

Pak by je měli zavřít.

Zopakoval jsem tatínkovu moudrost o tom, že bohatství jedněch vzniká vykořisťováním druhých, tedy dělníků anebo chudých rolníků, a vykořisťování je vlastně jen trpěný způsob krádeže.

I Platon tvrdil, namítl mi, že v ideálním státě mají být lidé rozděleni do majetkových tříd.

Je otázka, co by říkal Platon dnes.

Taková otázka ovšem nikam nevedla, nedala se zodpovědět.

Dnes by proti němu vystoupil i sám Marx.

Bylo mi právě šestnáct, když nekomunističtí ministři dostali poštou balíčky údajně s voňavkami. Ve skutečnosti balíčky obsahovaly takové množství třaskaviny, že by byla schopna zabít všechny lidi v blízkosti výbuchu. Já měl o odesílatelích jasno: balíčky poslali nějakí dosud nevypátraní esesmani, kteří se ještě stále toužili pomstít za svou porážku.

Tohle vysvětlení mému příteli nepřípadalo pravděpodobné, esesmani měli jiné starosti než posílat balíčky českým politikům. Ale nemá smysl se hádat o něčem, o čem stejně nic nevíme. Uvidíme, až se všechno vyšetří.

Jenže se po léta nic nevyšetřilo; když to konečně vyšetřili, jeden z těch, co měli být zavražděni, byl už dávno mrtev (pravděpodobně tentokrát jeho vražda proběhla úspěšněji), druhý byl ve vězení a třetí v emigraci. (Balíčky poslala buňka mladých moravských komunistů, jejím členem byl i jeden špatný, zato třídně uvědomělý spisovatel.) A pokud se týká milionářů, na ty nebylo třeba vymýšlet daň, prostě jim vzali všechno (tak jak to žádal i sám Marx) a ještě je, pokud se jim nepodařilo utéct, poslali do pracovních táborů, jak se v nových, teď už lidových demokraciích nazývaly koncentráky.

2

Neměl jsem podobně jako většina moudřejších a životem protřelejších spoluobčanů ani tušení o budoucích proměnách. Pokud tatínek

přijel domů, příliš času na rozmluvu se mnou mu nezbývalo. Ale věděl jsem, že odsuzuje národní správce, kteří myslí jen na to, jak by se obohatili. V tom se liší od těch, kdo řídí nové národní podniky. Hospodářství začne fungovat teprve tehdy, až všechny podniky budou patřit lidu.

Teta, co se vrátila ze Sovětského svazu, mi pravidelně přinášela balík čerstvě vydaných románů od sovětských autorů a zaplňovala tak naši knihovnu díly Gorkého, Paustovského, Erenburga či Simonova.

Já se ovšem daleko víc než o sovětskou literaturu musel zajímat o literaturu antickou, protože náš latinář neznal slitování a zvolna vybíjel všechny, kteří neprojevíli požadované znalosti. *Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrisque inopiam trans Rhenum colonias mitterent.* Nikdy nezapomněl na současnost. Nikdy se řečnický neotázal: kde jste byli Galové v nedávné válce, kolik let uplynulo od doby, kdy jste naposledy předčili Germány svou bojovností? Jeho zajímala gerundiva a plusquamperfekta. A tak verše, které si pamatuji, utkvěly mi jen pro svoji krásu:

*Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi,
silvestrem tenui Musam meditaris avena:
nos patriae fines et dulcia linquimus arva.*

Spolužák Polívka si začátkem roku, který se měl stát rokem převratu, vymyslel, že uspořádáme politické volby. Přinesl do třídy starou krabici od margarínu značky Sana (*Mens sana, in corpore sano*), do ní vyřízl otvor a rozdál každému z nás, kdo byl ochoten se voleb zúčastnit, po čtyřech lístcích, na nichž byla vždy razítkem vyznačena jedna z povolených politických stran.

Zúčastnil jsem se nejen hlasování, ale i přepočítávání hlasů. Na rozdíl od skutečného parlamentu komunisté v naší třídě utrpěli

porážku, která se v tisku obvykle označuje jako drtivá anebo přímo zdrcující. Naše třída byla zjevně přeplněná odpůrci socialismu.

Stalo se to někdy v půli února. V rozporu se školním řádem jsme si během přestávky vybíjeli nadržanou energii kopanou, při které jsme místo míče používali kusy uhlí. Nebylo to hygienické ani účelné, protože při téměř každém nákopu se náhražka míče rozsypala v množství úlomků, takže po chvíli byly stupínek a jeho okolí posety uhelnou tříští. Když naše sportovní nadšení vrcholilo a vzduchem poletovaly desítky kusů stále ještě vzácného topiva, vstoupil do třídy ředitel a osud (*inexorabile fatum*) chtěl, že dostal ránu přímo do tváře.

Zasažený vládce školy, muž úctyhodného zjevu a správného ředitelského jména Fořt, nás znehybnil pouhým pohledem, pak otevřel třídní knihu a jal se do ní zapisovat jména viníků. Když skončil, sdělil nám, že ještě zváží trest. V lepším případě ředitelská důtka a trojka z mravů, v horším případě podmínečně vyloučení ze školy. *Culpam poena premit comes.*

Vyhliídka na tak přísný trest mě zdrtila. I když ostatní postižení tvrdili, že z téhle prkotiny může být nanejvýše dvojka z mravů, nedokázal jsem po několik večerů usnout; žil jsem v očekávání trestu. Přitom mi úplně uniklo, že se začíná odvíjet jakýsi osudový děj, v němž se můj titěrný přečin zcela skryje.

3

Uprostřed týdne přijel nečekaně tatínek a zvěstoval nám, že se blíží konečné účtování s reakcí, že pracující už mají dost toho, jak se rozkrádá majetek, který patří všem, a my máme poslouchat rádio, které bude vysílat přenos ze sjezdu odborů.

Poslouchal jsem ten přímý přenos ze sjezdu organizace, o níž jsem nic nevěděl. Z rádia znělo mnoho vášnivých a patetických slov a ještě více nadšených potlesků a skandování hesel.

Synové dělnické třídy, synové nouze a boje, synové neuvěřitelného strádání a hrdinského úsilí říkáte své už nikdy, volal řečník.

Cítil jsem, jak mnou prostupuje vzrušení.

Reakce, křičel jiný řečník, který mě nadchl, by ráda utopila v krvi vaše hnutí. Jenže oni zapomněli, že jsme v Praze, že nejsme v Athénách ani v Madridu. My se nepůjdeme učit demokracii k těm, kteří vytvářejí veřejné mínění pomocí atomové bomby. A ještě připomněl za jásavého souhlasu ostatních, že když dělníci v Paříži žádají o chléb, střílejí do nich, ale tahle demokracie u nás už skončila. Naši demokracii teď chrání náš velký a věrný přítel pracujících, velký slovanský bratr, náš zachránce před fašistickým morem mocný Sovětský svaz, který je zárukou toho, že u nás už nikdo nikdy do dělníků střílet nebude.

Se Sovětským svazem už na věčné časy!

Tatínek se radoval, zato maminka se spíše děsila a ptala se, jestli se konečně dočkáme normálního života a klidu.

„Právě teď,“ vysvětlil jí tatínek, „teď se teprve všechno začne hýbat kupředu, když se zbavíme všech těch pijavic, co nás vysávaly. A neměla bys zapomínat,“ napomenul ji, „za co položili život tví bratři!“

Pak už se událo to, co mělo naší zemi už navždy zajistit komunistickou budoucnost. Vše proběhlo tak rychle a nekrvavě, až jsem ve své prostomyslnosti podlehl zdání, že se to pouze naplnila vůle většiny. Dokonce jsem požádal tatínka, jestli bych si mohl půjčit jeho komunistický odznak.

Trochu se podivoval, nač ho potřebuju, ale nakonec mi ten kovový fetiš půjčil. Příštího dne ráno, abych dal najevo, na čí straně v téhle historické chvíli stojím, jsem si jej zapíchl do klopky saka, vlastně jen o kousek výš, než jsem kdysi nuceně a zahanbeně nosil příšitou Davidovu hvězdu. Ten kovový odznak s malými písmenky KSČ jsem pyšně nosil několik dní, než mě maminka napomenula, abych nepředstíral něco, co nejsem.

Kdyby mi tehdy někdo řekl, že připnout si v těchto dnech odznak komunistické strany bylo stejně ohavné jako si připnout odznak

s hákovým křížem ve dnech, kdy hořel Říšský sněm a Hitler nastoloval svoji diktaturu, byl bych žasl a pohoršil se nad tím neslýchaným a podlým srovnáním.

4

Nezdálo se mi toho prvního jara komunistické vlády, že by došlo k nějaké významné změně. Tatínek se tvářil spokojeně, maminka plakala, protože ministr Masaryk, jak psali v novinách, spáchal sebevraždu skokem z okna svého bytu v Černínském paláci. Proč to udělal? ptala se. Zřejmě nesouhlasil s tím, co se stalo.

Nemohl nesouhlasit, tvrdil tatínek, byl to slušný a lidový člověk. A opakoval to, co nejspíš vyslechl na schůzi anebo v rádiu, že citlivého ministra uštvala reakce, která mu nemohla odpustit, že se postavil na stranu pracujících.

Ve škole náš tělocvikář se jménem žrouta ze slavného Haškova románu zřejmě zaznamenal ve dnech převratu můj stranický odznak a najednou začal bez námitek přijímat mé prohlášení, že nehodlám skočit plavmo přes švédskou bednu, protože mě bude živit hlava, a ne nějaké sebevražedné skoky.

Ředitele, co nám hrozil nejpřísnějšími tresty, odvolali a na jeho místo nastoupila přísně vyhlížející dáma, která promluvila do školního rozhlasu a oznámila nám, že začíná nová doba. V naší zemi tak jako ve velkém Sovětském svazu budeme budovat spravedlivější společnost, ta bude potřebovat novou pokrokovou inteligenci. Proto nás žádá, abychom se s ještě větší pílí věnovali studiu. Už to není jen zájem váš, upozornila nás, je to zájem všeho pracujícího lidu, který vám svým budovatelským úsilím studium umožňuje.

Mně připadala její řeč vhodná pro převratnost doby, ale většina spolužáků si to zjevně nemyslela, což dávala najevo pokašláváním, kolega Toušek dokonce zařehtal (koňské řehtání ovládal dokonale) a konec proslovu nové ředitelky zanikl v halasném smíchu.

Pak maminka jako sestra národních hrdinů dostala pozvání na slavnostní přejmenování Riegrova náměstí v Nuslích na jejich jméno.

Strýce jsem téměř nepamatoval, ale lichotilo mi, že se v naší rodině našli hrdinové, kteří natolik přispěli k osvobození země, že po nich pojmenovali náměstí, tak jako pojmenovali náměstí po svatém Václavovi, císaři Karlovi Čtvrtém anebo Františku Palackém.

Brzy nato mi oznámil náš třídní, že se mám ihned dostavit do ředitelny.

Takový nečekaný příkaz mě vzhledem k mému nedávnému provinění vyděsil.

Ředitelka mě však přijala vlídně, vyzvala mne, abych se posadil. Chvilí listovala v nějakých lejtrech. Slyšela jsem, řekla pak, že jsi dobrý soudruh.

Nevěděl jsem, co mám na to říct, nikdo mě ještě nikdy nenazval soudruhem.

Slyšela jsem taky, pokračovala, že bratří Synkové jsou tví příbuzní.

Řekl jsem, že to byli mí strýcové.

Byli to opravdoví hrdinové, řekla, jsi na ně jistě pyšný.

Přisvědčil jsem, že jsem na ně pyšný.

A tví rodiče jsou ve straně?

Řekl jsem, že ve straně je jen tatínek.

A ty, řekla vyčítavě, ty nejsi ani ve Svazu mládeže.

Pochopil jsem, že bych se měl stydět za to, že nejsem ve Svazu mládeže.

Pak mi k mému úžasu nabídla, že ji mám oslovovat: soudružko. Přece nastala nová doba a všichni, kdo usilujeme vybudovat socialismus, jsme si teď rovni: učitelé i studenti si musí navzájem důvěřovat a pomáhat. „Chtěla jsem ti říct, soudruhu Ivane,“ vstala a podala mi ruku, „že s tebou počítáme. A do Svazu si podej přihlášku.“

Její důvěra a přízeň mi lichotily, ale představa, že bych měl vstoupit do nějaké organizace, mě lekala. Osmělil jsem se namítnout, že teď na konci školního roku by asi nemělo smysl, abych někam vstupoval, ale že se o tom poradím doma.

5

Na Prvního máje naši školu ověsili československými a sovětskými vlaječkami a my jsme byli vyzváni, abychom se všichni už v sedm hodin ráno po třídách shromáždili před školou. Zúčastnit se průvodu, kázala nám opět do rozhlasu soudružka ředitelka, je pro nás čest a příležitost ukázat, kde stojíme. Naše škola bude také hodnocena podle toho, jak se postaví k této manifestaci, která demonstuje naši jednotu s dělnickou třídou a všemi pracujícími.

Měl jsem do školy jen dvě a půl minuty chůze, a protože cesta vedla z prudkého kopce, dokázal jsem tam doběhnout i za padesát vteřin. Tenkrát jsem před školu dorazil asi s minutovým zpožděním a překvapilo mě, že tam už postával náš tělocvikář s rozevřeným notesem. Cosi si do něho poznamenal a prohlásil: „Tohle bych od vás, Klímo, nečekal. Vy jste tu měl být první. Rozumíte, příkladně první.“ Z kapsy mu čouhal komunistický deník Rudé právo.

Jeho výtka byla nesmyslná, nic totiž nenasměřovalo tomu, že bychom měli vyrazit. Profesoři pobíhali podél našeho průvodu jako vylekaní mopslíci, neustále se vyptávali, proč někdo chybí a jestli je naděje, že by se ještě mohl objevit. Pak přijel rozhrkaný nákladák, z něho vyskákali mladíci v modrých košilích a začali nám podle tělocvikářových pokynů cpát do rukou rudé prapory a obrazy Gottwalda, Lenina, Stalina a dalších velikánů. Mně tělocvikář přidělil obraz jugoslávského maršála Tita.

Na Václavské náměstí, které bylo naším cílem, se dalo od naší školy dojít za pětadvacet minut, ale průvod se podivně motal celé hodiny po přilehlých ulicích. Jak jsme se přece jen blížili do středu

města, přibývalo praporů, povykujících pořadatelů a z různých míst k nám doléhal zpěv a pochody vyhrávané neviditelnými kapelami. Zvuky se navzájem křížily a přehlušovaly, takže namísto sváteční nálady vytvářely ovzduší jakéhosi pekelného baletu.

Po více než třech hodinách postávání a seřazování jsme konečně dorazili na Václavské náměstí. Stěny domů tu zakrývaly obrovské československé a sovětské prapory a ochraptělý hlas z mikrofonů vybízel znovu a znovu k provolávání slávy socialismu, Sovětskému svazu a jedinému mluvčímu pracujícího lidu, jímž byla komunistická strana. Tady jsem prvně v životě zblízka zahlédl všechny nové vůdce. Stáli na tribuně pokryté, jestli mě neklame paměť, červeným sukmem. Většina mých spolužáků se už dávno stačila vytratit, těch několik, kteří tu zbyli, polohlasně vtipkovalo. Ale jinak bylo náměstí plné hluku, řinčivé hudby, řevu, nadšených výkřiků, pozdvižených paží, mávátek a vlaječek. Byla to má první manifestace, když neberu v úvahu prezidentův příjezd hned po válce. Ale tehdy to bylo něco jiného, tam se lidé seběhli, protože chtěli pana prezidenta vidět, nikdo lidi nemusel z megafonů burcovat k tomu, aby provolávali slávu. To povzbuzované davové nadšení se mi překvapivě protivilo.

Předseda vlády Gottwald nám blahosklonně kynul, z části průvodu, který se sunul zároveň s námi, mu hlasitě přáli, ať žije. Napadlo mě, že bych měl také něco zavolat, ale nedokázal jsem ze sebe vydat ani hlásku. Svíral jsem tyč, na které byl přibit svěřený mi maršál, a dělal si starost, co si s ním počnu, až manifestace skončí.

O vítězích a poražených

Několik dní po převratu otiskl komunistický týdeník Tvorba patetický úvodník. *Den 25. února je jedním z největších dní našich dějin. Skutečně v tento den si vytvořil náš národ poprvé za celou dobu svého tisíciletého trvání vládu v pravdě lidovou. Vládu, která je odhodlána uskutečnit všechny spravedlivé požadavky pracujících mas, jíž už nebude nic bránit v tvořivé práci.* Autor úvodníku Arnošt Kolman, jak je vidět i z kratičkého úryvku, nevyňikal stylistickým umem; v následujících letech musel několikrát emigrovat, aby unikl zatčení. Jednou paradoxně do Sovětského svazu, později do Švédska. Je však pravděpodobné, že tomu, co psal, v této chvíli věřil. (Na sklonku života ve svých pamětech připustil: ... *těžké úvahy se mi vnucují kolem výročí Vítězného února 1948, toho dne, kterým bohužel byl předurčen i 21. srpen 1968. Ostatně přiznávám, že jsem k onomu Pyrrhovu vítězství také přiložil ruku.*)

Vzápětí po převratu se objevil v novinách i manifest „Kupředu, zpátky ni krok“. Propagandistický text plný fráží o lidu a pokroku, nepochybně vytvořený na ideologickém oddělení komunistické strany, pateticky vyzýval všechnu tvůrčí inteligenci k podpoře nového režimu:

Veliké dni, v nichž se rozhoduje o osudu našeho národa i naší republiky, volají k přísné pohotovosti i odpovědnosti všechny poctivé vlastence, všechny lidi dobré vůle... V této historické chvíli se obracíme ke všem pracovníkům ducha, k celé tvořivé inteligenci národa, aby zaujala místo po boku českého a slovenského lidu, jenž tak pohotově vystoupil na obranu vlasti. Československy pracující lid... mohutným národním pozdvižením zmařil záškodnickou práci, zabránil zmatku a rozvratu a houfuje se v těchto dnech v novou živoucí Národní frontu, skutečnou představitelku českého a slovenského národa...

Vstupujte do akčních výborů Národní fronty, pomáhejte zneškodňovat síly temna a zpátečnictví, účastněte se činně při formování pokrokových sil národa, které zajistí naší krásné zemi šťastnou a dobrou budoucnost.

Kupředu, zpátky ni krok.

Tento text, sepsaný už novým jazykem, v němž zastánci demokracie jsou nazýváni silami temna a zpátečnictví, zatímco představitelé diktatury poctivými vlastenci usilujícími o společenský pokrok, ohlašoval konec demokracie v zemi. Přesto jej podepsaly stovky vzdělanců, spisovatelů, herců, zpěváků či malířů. Jistě byli mezi signatáři oddaní členové komunistické strany, oportunisti nebo lidé se špatným svědomím, ale bylo víc těch, kdo v té chvíli věřili, že budoucnost lidstva patří socialismu. Očarováni a zmateni iluzí, která žila jen v myslích snílků, demagogů a falešných proroků, byli připraveni obětovat (na krátký čas, jak si mnozí namlouvali) svobodu svoji i svobodu celé společnosti.

Po léta se ve výroční den únorového převratu promítaly záběry nadšeného davu na Staroměstském náměstí. K nadšení lze lidi přimět nejrůznějšími způsoby, nadšení lze předstírat či organizovat, ale dá se předpokládat, že nadšení davu onoho pozdně únorového dne ještě nebylo vynucené ani předstírané. Přivést stoupence revoluce na náměstí nebylo pro spiklence v pozadí nijak obtížné.

Dějiny moderní doby jsou prostoupeny revolucemi a převraty, které vždy probíhaly za nadšeného souhlasu davu v ulicích. Lid ve Francii se nadchl popravou krále i královny, později se radoval, když stínali revoluční vůdce, a tentýž anonymní lid vítal o několik let později Napoleonovu korunovaci za císaře. Bylo dost těch, kdo uvěřili, že bolševická revoluce otevírá novou etapu dějin, odstraní nerovnost mezi lidmi a vrátí rozhodování o všech podstatných záležitostech lidu – té nedefinovatelné, ale zaklínané společenské entitě. Volali slávu vůdcům: Leninovi, Trockému, Zinověvovi, Bucharinovi.

(První včas zemřel, druhého zavraždili jeho bývalí soudruzi, poslední dva skončili za nadšeného či vynuceného souhlasu davů na popravišti a všichni předtím měli na svědomí nespočítatelně vražd, za něž ovšem souzeni nebyli.)

A davy po celém Německu hystericky jásaly nad vítězstvím Hitlerovy nacistické strany, od níž si slibovaly návrat pokořeného národa ke slávě a blahobytu.

V našich myslích jako by dřímал sen o ráji, z něhož byli předkové vyhnáni a kam konečně dostaneme možnost vstoupit. Už křesťanští myslitelé poznali, že lidé rádi uvěří v nové království, v němž poznají více lásky a božího odpuštění, jenže toto království bylo dostupné až po smrti. Nyní přicházel nový příslib: pozemská říše, v níž zavládnou spravedlivé vztahy tady za jejich života, chudým se dostane majetku, umlčovaným hlasu, utlačovaným svobody a nespokojencům zadostiučinění.

Nastane-li vhodná historická situace, anebo když se sejde dostatečně všehoschopná skupina těch, kdo se spiknou, aby dosáhli změny poměrů, případně se zjeví osoba, která slíbí dovést ty, kdo touží po nedosažitelném, k cíli jejich tužeb, davy vyjdou do ulice a křičí v blažené předtuše, že se konečně změní jejich život, až do té chvíle mučivý svou každodenností, konečností, osamělostí, svou banalitou. Davy provolávají slávu vůdci, myšlence, budoucnosti, kterou, jak věří, právě začínají tvořit. Davy tleskají, mávají prapory, hesly, portréty, revolučním vůdcům nabízejí čerstvě natrhané květy, zvoní klíči, zpívají anebo i tančí. Na okamžik naděje vítězí nad soudností, nadšením nad rozvahou, ojedinelelost zážitku nad životní zkušeností. Nadšený dav má v sobě cosi fascinujícího, nejen pro ty, kdo tvoří jeho součást, ale i pro ty, kdo, často s hrůzou, přihlížejí. Ta fascinace je totiž ohromuje, vyvolává v nich děs a podvazuje jejich vůli vzdorovat chodu událostí, o jejichž zkázonosnosti jsou přesvědčeni.

Když se ohlížíme za těmi převratnými chvílemi a jásajícími davy, obvykle zapomínáme či aspoň nevnímáme, že to zahlédáme jen

část, někdy dokonce jen nepatrnou, i když hlučnější část současníků. Neboť každá revoluce má kromě vítězů i poražené, těch poražených pak bývá obvykle daleko více než vítězů.

Když vznikala Československá republika, v zemi žilo tři a půl milionu Němců; ti se vzniku „republiky Čechů a Slováků“ děsili, neboť pro ně znamenala ztrátu jejich vlivu a vůdčího postavení v zemi. Neradovalo se ani na statisíce občanů spjatých se starou monarchií. Její zánik hrozil zhroucením jejich světa či aspoň jejich kariéry.

Když končila německá okupace, žilo v zemi kromě milionů done dávna československých občanů německé národnosti i na statisíce těch, kteří byli nějak spjati s okupační mocí, sloužili jí, udávali své spoluobčany gestapu, nenáviděli Židy i demokraty, hajlovali, přispívali na Zimní pomoc anebo aspoň poslušně pracovali pro blaho říše.

Když komunisté provedli svůj dobře naplánovaný převrat, kromě jásajícího davu na Staroměstském náměstí v únoru osmačtyřicátého roku, kromě v omyl uvedených proletářů a několika set poblouzněných, naivních, prohnaných anebo stranicky ukázněných umělců podpisujících manifest kulturního zotročení, žilo v zemi mnoho těch, kdo věřili v demokracii, kdo za ni bojovali v zahraničních armádách, těch, kdo odmítali uznat, že v díle Marxe, Engelse, Lenina či Stalina dosáhlo lidské poznání vrcholu, kdo věřili v Boha na nebesích, nikoliv v kremelském paláci, statisíce těch, kteří něco vlastnili a tušili, že nový režim jim ukradne vše, co často vznikalo prací celých generací, žili tu mnozí, kdo nepodlehli svodu krásných, ale lživých iluzí, kdo prohlédli anebo aspoň tušili do poslední chvíle skrývané cíle komunistických vůdců. Byli však zaskočení prudkostí změn, znehybnění řevem vítězného davu, bezohlednou rozhodností nových vládců. Někteří se rozhodli vyčkávat, jiní uprchnout a ještě jiní se z úzkosti anebo vypočítavosti rozhodli přidat k vítězům.

Stejně tak v době pádu komunistického režimu nezmizeli všichni ti, kdo z režimu tyli, kdo jej do poslední chvíle hájili, nezmizel mi-

lion členů strany, která ještě před několika dny neomezeně vládla, těch, kdo měli za dobrou mzdu hájit a střežit totalitní režim, těch, kdo se těšili akademickým titulům či ředitelským místům, k nimž jim pomohla stranická legitimace a bezvýhradná služebnost vůči stávající moci.

Každá euforie vyvolaná společenskou změnou rychle zmizí a na jednu se ukazuje, že co do počtu převažují ti druzí, ti poražení. Pokud revoluce nastolila diktaturu, nová moc se snaží všechny poražené zničit silou, vyhnat je z jejich míst, umlčet, případně zavřít, ty nejvzdornější připravit o hrdlo. Tím vyvolá všeprostopující strach, ale zároveň zklamání, které postupně přerůstá buď v otupělou nečinnost, anebo v nenávisť, často právě mezi těmi, kdo se dali zlákat falešnými sliby. Ti všichni budou postupně připravovat pád revoluční moci.

Pokud diktatura padne anebo dokonce sama ustoupí demokratické změně, nadšení vítězové brzy s úžasem zjišťují, že nedávno poražení představitelé totality se opět prodírají k moci, o kterou se zdáli být připraveni. Tomuto prolnutí vítězů s poraženými nelze zabránit nejen proto, že demokracie odmítá pronásledovat kohokoliv, kdo se viditelně neprovinil, ale proto, že často nelze zjistit, kdo vlastně byl vítězem a kdo poraženým. Právě tento stav přispívá k tomu, že očekávaná společenská náprava se zdá rozplývat a mizet a už se opět objevují ti, kdo by přivítali viditelnější dělení na vítěze a poražené, předpokládajíce, že oni sami by se ocitli mezi novými vítězi.

Tak se zvolna pohybuje kyvadlo dějin.

Kapitola šestá

1

Školní rok pro mě nezačal dobře. Když jsem vstoupil do třídy a zamířil ke své lavici, zjistil jsem, že místo přede mnou, kde sedával neduživý Rost'a, obsadil už Richter. Na mé místo se neodvážil, ale správně předpokládal, že Rost'a mu nebude klást odpor. Richter byl sice nejhorší žák, zato největší rváč v naší třídě. Jen zázrakem (možná jej podpořil únorový převrat, měl totiž jako syn domovníka a uklízečky nejlepší třídní původ z nás všech) nepropadl (to se mu podařilo až o rok později). Jeho místo mu bývalo vždy přikázáno: většinou v první řadě, vpředu se přece jen neodvážil dávat příliš najevo svůj nezáměr o výuku, výjimečně v řadě poslední, to aby svým tupým zjevem nedeprimoval přednášející soudružky či soudruhy za katedrou. Rost'ovo místo přesně uprostřed tří řad lavic bylo rozhodně výhodnější, dalo se tu i opisovat a skrčit se za záda těch před ním.

Křikl jsem na Richtera, ať místo, které mu nepatří, okamžitě vyklidí. Odpověděl, že místo mu patří, protože je začátek roku a on přišel dřív. V podstatě byl v právu, ale považoval jsem za nutné zastat se kamaráda, který rozhodně nemohl síle vzdorovat zase silou. Pokusil jsem se Richtera přesvědčit, že od něho není slušné zabírat místo někomu, kdo je po těžké nemoci. Takový argument vzbudil jeho úžas, ale velkomyslně mi nabídl, že ustoupí, pokud mu uvolním své místo já, který po těžké nemoci nejsem. Řekl jsem mu, že se chová jako vyděrač a navíc jako nacista, což byla nejstrašnější nadávka, jakou jsem dokázal vymyslet, a zkusil jsem ho z lavice vytlačit. Během okamžiku jsme se začali rvát. Protože lavice ani ulička neposkytovaly dost místa, dostrkali jsme se až před stupínek, kolem nás se utvořil hlouček přihlížejících. Jedna ze spolužaček

se rozječela, aby nás někdo roztrhl, jinak se zabijeme. Neroztrhli nás, kdo a proč by se také o to měl pokoušet, a tak jsme střídali boxerské údery s řeckořímským chvaty, v nichž byl tentokráte můj soupeř dovednější, a já se po chvíli ocitl na zemi, zatímco vítězný Richter mi klečel na prsou a s velkým zanícením mi třískal hlavou o zem. Ale dříve než mi stačil vymlátit z hlavy většinu mých vědomostí, zničehonic v běsnění ustal, uvolnil mne ze sevření a docela mírumilovně povstal.

Uvědomil jsem si podivné ticho, které zavládlo.

Vstal jsem, otřel si zakrvácenou tvář a teprve teď se rozhlédl. Vedle mě se tyčil profesor, kterého jsem neznal, ale zaujal mě na něm kratičkový cůpek vlasů v týle, jaký snad podle obrázků soudě nosívali Číňané. Mluvil však plyně česky, zjistil si naše jména a do třídní knihy zapsal: *Richter a Klíma se rvali jako dva psi a nehodlali přestat ani v mé přítomnosti*. Můj spolužák Rosta mezitím zaujal své vysezené místo, a než mohlo dojít k další rvačce, vstoupil do třídy další neznámý muž. (Naši profesori se teď neustále měnili.) Vyhlížel jako mírně prošedivělý gentleman z britských filmů, které se ještě donedávna hrály v kinech, a také nás oslovil bezvadnou angličtinou. Když z výrazu našich tváří usoudil, že mu nerozumíme ani slovo, dodal česky, že se jmenuje Marek, a jak vidíme, bude nás nejen učit angličtině, ale bude zároveň naším třídním, což, jak ho informovali kolegové, je to nejhorší, co ho mohlo na této škole potkat. Potom otevřel třídní knihu, chvíli do ní se zájmem nahlížel a pak řekl: „Hleďme, hleďme! Kolegové nepřeháněli. Na to, že školní rok začal před pěti minutami, jste si opravdu pospíšili. Klímo a Richtře, vstaňte.“ Chvíli si nás prohlížel. „Jsem povinen vás přísně potrestat. Ale nejdřív: co mi k tomu řeknete na svoji obhajobu?“

Můj spolužák, jako obvykle, byl-li na cokoliv tázán, zarytě mlčel.

„Já jsem se nerval,“ namítl jsem.

„Jak tomu mám rozumět?“

„Byl jsem rván,“ vysvětlil jsem.

Profesor se ušklíbl a vyzval nás oba, abychom se zase posadili. Pak na nás dlouho mluvil angličtinou, která nám připadala dokonalá, a proto jsme z ní nerozuměli ani slovu.

Příští hodinu, sotva se posadil za katedru, se nám svěřil: „To byste neuhodli, co mě potkalo. Paní, tedy ted' soudružka ředitelka mě pověřila, abych se staral o sběr starého papíru, pravděpodobně i kostí a hadrů. Což se dalo čekat, jsem tu nový a navíc tou politicky prospěšnou činností můžu napravit své ničemné úsilí šířit jazyk imperialistů, válečných štváčů a Shakespeara. Nezbývá mi, než abych i já vám poskytl podobnou příležitost, jak vykoupit hřích, kterého se trvale dopouštíte tím, že jste se rozhodli studovat.“

Chvíli se rozhlížel po třídě, kde zatím znal pouze dva darebáky, co se stačili porvat ještě dřív, než vůbec začal školní rok.

„Klímo,“ ukázal pak na mě, „řekl bych, že vy se nejen dopouštíte ohyzdných přečinů proti školnímu řádu, ale umíte si poradit i ve svízelné situaci. Myslím, že pro tuhle záslužnou činnost jste nejvhodnější adept. Jmenuji vás sběrovým referentem pro celou školu. Vy máte cit pro pasiva, takže si uvědomte: jste od této chvíle pověřen. You are put in charge.“ Ušklíbl se spokojeně a dodal: „Věřím, že ve funkci obstojíte lépe než v té rvačce.“

2

Vstoupil jsem do Československého svazu mládeže. Z naší třídy nás vstoupilo několik. Přijímali nás na schůzi, která se konala v kreslárně. Předsedala usměvavá septimánka v modré košili s odznakem Svazu; nikdy předtím jsem si jí nevšiml, ale představila se jako Milena. Přivítala nás krátce, řekla jen, že je to skvělé, jak naše organizace roste, a hned nás pozvala na brigádu, která měla uklidit okolí školy.

Když schůze skončila, přišla za mnou a sdělila mi, že o mně mluvila se soudružkou ředitelkou. Ona si myslí, že bys mohl dělat u vás ve třídě předsedu.

Dosud jsem byl předsedou dorostu v našem sboru církve česko-bratrské-evangelické. Připadlo mi, že by se ty dvě funkce dohromady nehodily. Zeptal jsem se, co si o tom myslí ona.

Mně by ses líbil, stále se usmívala. Dodala, že bych vlastně neměl žádnou práci, jednou za čas bych svolal schůzi, a když bude třeba, získával bych lidi na brigády. Ona by mě vždy a včas o každé akci pověděla.

Líbilo se mi, jak se usmívá. Kdybych byl trochu smělejší, pozval bych ji, aby se mnou šla třeba do parku, ale řekl jsem jen, že si to ještě rozmyslím.

Stal se tedy ze mne svazák, ale nic se tím pro mě nezměnilo. Jako bych se jen zařadil tam, kam jsem přece svým přesvědčením patřil.

Také jsem po dohodě s paní ředitelkou začal vydávat školní časopis. Pamatuju si jména některých přispěvatelů (vesměs se pak věnovali literatuře anebo aspoň překladatelství), ale to, co jsem psal já, mi vypadlo z paměti. Možná jsem tam propašoval kousek ze svého románu a také jsem pravidelně všechny vybízel, aby nezapomínali nosit sběr. Pamatuji si také, že jsme museli všechny použité rozmnožovací blány vrátit zpět do ředitelny. Netušil jsem, že dostat se k rozmnožovací bláně a k cyklostylu je velká výsada v zemi, kde už se nesmí objevit ani řádka, která by neprošla kontrolou pověřených a prověřených soudruhů.

Ve filmových týdenících ukazovali záběry svědčící o budovatelském nadšení pracujících. Ženy tkadleny přecházely na stále větší počet stavů, horníci přijímali závazky, že vytěží více uhlí, a v hutích nadšení dělníci odlévali po tunách bělostně zářící ocel pro náš, teď už opravdově náš, průmysl. Také se začalo za pomoci mládežnických brigád s výstavbou nových hutí a přehrad na Vltavě. Na početných, zdánlivě zcela rozličných schůzích účastníci nadšeně tleskali a provolávali slávu komunistické straně, soudruhům Stalinovi, Gottwaldovi, Slánskému či Zápotockému. Oslavovaní se přátelsky usmívali a občas se při nějaké manifestaci sklonili k děvčátku, které jim přineslo kytici,

a pochovali je. A lidé tleskali ještě nadšeněji. Ve filmovém týdeníku také ukazovali keřasy, kteří si ve skladech ukrývali stovky štočků látek, párů bot či pytlů mouky a tím chtěli rozvrátit náš trh; jenom vinou takových upírů, sdělovali divákům, bylo dosud všechno zboží na lístky.

Zaměstnanci z nejrůznějších odvětví průmyslu v rezolucích žádali pro tyto nepřátelské živly nejpřísnější tresty.

Hodiny latiny klesly počtem na polovinu a nová latinářka byla vlídná dáma, která pochopila, že latina patřila do úplně jiné epochy.

Dostali jsme také novou profesorku na dějepis i zeměpis. Byla to maličká paní s velikým hrbem a se skvělou výmluvností. Pro svůj výklad zřejmě čerpala fakta z oněch Všeobecných dějin socialismu v rudé vazbě anebo z nějakého podobného pramene, rozhodně zkoumala historii především jako postupné šíření a vítězné tažení socialistických idejí. Tohle pojetí dějin mi díky mé četbě dovoľovalo, abych v dějepisu začal vynikat.

V občanské výchově jsme namísto Platonovy Ústavy, nebo aspoň té naší, probírali Komunistický manifest. *Dějiny veškeré dosavadní společnosti jsou dějinami třídních bojů... Komunisté pokládají za nedůstojné, aby tajili své názory a úmysly. Prohlašují otevřeně, že jejich cílů lze dosáhnout jen násilným svržením celého dosavadního společenského řádu.* Šedovlasá profesorka, kterou jsme nazývali Uspávačka hadů, vykládala vždy jakoby v melancholickém zamyšlení, teď ještě přidala na bezvýraznosti svého výkladu. Jako by říkala: *Odpusťte, že vás s tímhle zatěžuji. Necht' se vládnoucí třídy třesou před komunistickou revolucí. Proletáři v ní nemají co ztratit, jen své okovy. Dobýt mohou celý svět.*

3

Našeho domácího zavřeli, sdělovala maminka otci, když přijel na neděli domů. Prý je v nějakém pracovním táboře, aspoň to říkala jeho žena.

„Byl to buržoust,“ vysvětlil tatínek.

„Nevěděl jsem, že jsou u nás nějaké tábory,“ vmísil se bratr.

„Zřejmě jen pro takové, jako byl on,“ odbyl ho tatínek. „Neuškodí, když pozná skutečnou práci.“

„Když mi to povídala, plakala,“ pokračovala maminka o paní domáci, „ptala se, jestli nevím, co má dělat. Odvedli ho, a vůbec jí neřekli kam.“

„Proč by jí to neřekli? Proč věříš všemu, co ti takovíhle chtějí namluvit.“ Tatínek slovo „takovíhle“ doprovodil štítivou grimasou a odešel ke svému psacímu stolu, kde měl vždy hromadu papírů popsaných spoustou číslic a nesrozumitelných vět. Dal tak najevo, že ho maminčina zpráva nezajímá, nestalo se nic, čím by se měla znepokojovat, buržousti přece byli zvyklí žít z práce druhých lidí, když je teď přimějí, aby pracovali, bude to jen spravedlivé.

Náš domácí byl ovšem jen obyčejný stavitel a vídal jsem ho téměř denně, jak odcházel do práce.

Ve třídě jsme vždycky na začátku první hodiny hlásili, kdo chybí, často byl někdo nemocný a chyběl i celé týdny. Vše profesori pečlivě zaznamenávali do třídní knihy, na konci roku to bylo sečteno a uvedeno na vysvědčení. Několik dní teď chyběli i dva mí spolužáci, jedním z nich byl také organizátor nápodoby parlamentních voleb v naší třídě Polívka. Hlásili jsme oba chybějící, jak se patřilo, ale jednoho dne nám třídní oznámil, že je hlásit nemusíme, určitě mezi nás už letos nepřijdou. Hleděli jsme na něj udiveně, ale nic nám nevysvětlil, jen šel k tabuli a napsal: *It is better that ten guilty persons escape than one innocent suffers. (Sir William Gladstone)* Poznamenejte si, kdo máte zájem: *good, better, the best.* Jedná se – o jaké stupňování?

Když jsme na něho tupě zírali, vysvětlil: Jak by ti bystřejší pochopili, kdyby zrovna nechyběli: o nepravdivé!

O několik dní později přišla spolužačka, která bydlela ve stejné ulici jako Polívka, se zprávou, že oba naše spolužáky zatkl a obvinil je z nějakých hrozných protistátních zločinů.

Byl bych o tom rád věděl něco víc, ale všichni jako by se báli o tom mluvit.

Brzy nato zmizel také náš profesor kreslení. Byl původem Srb a zdržel se hlasování při nějaké rezoluci odsuzující ještě nedávno velkého syna pracujícího lidu Jugoslávie (nyní zrádného agenta imperialismu a vzteklého psa), jehož obraz mi na Prvního máje přikázali nést v průvodu. Náš profesor byl zřejmě jedním z mnoha titovských špionů. Tak jeho zmizení aspoň zdůvodňoval náš spolužák, co byl na rozdíl ode mne opravdu v komunistické straně.

Profesoři se o svém kolegovi ani nezmnili, jako nám ostatně nesdělili svůj názor na nic z toho, co se právě dalo. Až na našeho angličtináře, který si vybral Sira Gladstona, aby nás jeho prostřednictvím upozornil, že je lepší nechat deset provinilců uniknout než připustit, aby jeden nevinný trpěl.

4

Uprostřed hodiny češtiny zazněla ze školního rozhlasu smuteční hudba a pak paní ředitelka oznámila hlasem, který zněl ještě vážněji než obvykle, že nám všem musí sdělit smutnou, velmi skličující zprávu. Jedna z našich spolužaček, předsedkyně celoškolního výboru Svazu mládeže, dneska ráno nečekaně podlehla zákeřné nemoci, dětské obrně. Zнала jsem soudružku Milenu, byla skvělé děvče, stála ve svých sedmnácti letech se vši svou mladistvou rozhodností na straně pokroku, pokračovala ředitelka. Nikdo z nás, kdo jsme ji měli rádi, na ni nezapomene. Budeme, drahá soudružko, pokračovat ve všem, co sis přála a cos nestačila vykonat. To ti slibujeme. Opět se ozval Pochod padlých revolucionářů a pak jsme se dozvěděli, že škola se musí vydezinfikovat a pro nás nebude po celý týden přístupná. Jakékoliv podezřelé onemocnění musíme okamžitě hlásit lékařům i do školy.

Ještě než jsme se rozešli na nečekané prázdniny, vzrušeně jsme mluvili o smrti spolužačky. Smrt pro mne ani pro všechny ostatní nebyla tak krátkou dobu po válce ničím, s čím bychom se v životě nesetkali. Co nás zaskočilo, byl fakt, že smrt mohla uhoďit i teď v míru, bez varování, bez soudního rozhodnutí, bez popravčích čet, bez plynových komor.

Někdo se tu nečekanou smrt pokusil vysvětlit jako trest boží.

Za co?

Pochopil jsem, že mysleli její funkci.

Ale nikdo nahlas neřekl nic určitého. Báli se. Nenapadlo mě tehdy, že se možná bojí mluvit přede mnou. Museli si přece pamatovat stranický odznak, jímž jsem ve dnech převratu předváděl, ke které straně se hlásím.

Jenže, proč by měl Bůh trestat jednu usměvavou holku za to, že ji zvolili předsedkyní školní organizace? Byla to nespravedlivá myšlenka vůči ní i vůči Bohu.

Chodil jsem ještě stále, i když už méně pravidelně, v neděli na služby boží. Napadlo mě, že bych se mohl za mrtvou spolužačku pomodlit.

Farář kázal na text z epištoly ke Korintským. *Rozsívá se porušitelné, vstane neporušitelné*, což byl, jak vysvětlil v kázání, obraz vzkříšení duševního těla.

Když jsme se modlili, vzpomněl jako vždy všech pochybujících, přátel i nepřátel, všech starých, chorých i těch, kteří nás navždy opustili. Já tedy v duchu přidal jméno spolužačky, kterou jsem vlastně neznal. Bůh, pokud je, se jistě nezajímá o nějakou školní skupinu Svazu mládeže, a tedy ji neztratí jen kvůli tomu, že byla její předsedkyní.

Když jsem vycházel z modlitebny, zahlédl jsem ke svému údivu naši profesorku občanské výchovy. Překvapení bylo vzájemné.

Pozdravil jsem a ona řekla: Bylo pěkné kázání, že? Myslel jste taky na to děvče, co umřelo?

Přikývl jsem.

Vy to přece víte, život není lehký. Někdy je lepší umřít dřív, než vás dotlačí někam, kde jste nikdy nechtěl být. A Bůh pak odpustí. Odpustí určitě víc, než dokáží odpustit lidé.

Za několik měsíců zmizela ze školy i ona.

5

Blížila se maturita. Byla to jiná maturita než ta, o jaké nám vyprávěli rodiče. Profesori už nebyli páni, před nimiž se všichni třásli, ale soudruzi na naší společné cestě k socialismu. My nosili svazácké košile (ve Svazu mládeže už byli všichni), někteří z profesorů přestali nosit kravaty (náš tělocvikář teď dokonce vedl ranní tělocvičnou čtvrthodinku v rozhlase), profesorky se oblékaly co možná nenápadně a všichni se tvářili, že jsou vlastně jenom dělníky na poli vzdělávání.

A vzdělávání nyní spočívalo spíše v přehodnocování toho, co nám ještě nedávno vykládali jako pravdu znovu nalezenou po temném období protektorátních lží. Týkalo se to především dějin. Američané a Angličané už nebyli spojenci, Masaryk ani Beneš milovanými prezidenty Osvoboditeli či Budovateli, ale představiteli buržoazie. Dějiny se změnil v dějiny třídních bojů. Revoluční duch zachvátil i hodnocení literatury, velcí básníci se scvrkli jak seschlá jablka anebo úplně zmizeli a nade všemi čněli *velkolepý praporečnick*, autor Rudých zpěvů Neumann, a také Jiří Wolker.

Málem jsem na to doplatil. Vybral jsem si jako téma písemné maturitní práce Třicet let bojů o Jiřího Wolkera a vůbec jsem netušil (asi jsem při výkladu chyběl), že téma práce nemělo na mysli dílo Wolkera, nýbrž důležitý projev Ladislava Štolla, který v něm nově zhodnotil českou literaturu, znectil a odsoudil většinu českých básníků, neboť se *nedovedli jednoznačně odhodlaně postavit na historicky konkrétní stanovisko dělnické třídy a zaujímali jakousi*

vzdušnou mezitřídní pozici, pokud z jejich díla přímo nečpěl puch vrcholícího imperialistického kapitalismu.

Měl jsem tehdy Wolкера rád (anebo aspoň několik jeho básní) a nadšeně jsem se o něm rozepsal.

Bohužel, řekla mi češtinářka, jsem naprosto nepochopil téma, takže musela přivřít obě oči, aby moji práci vůbec mohla hodnotit jako dobrou.

Nad očekávání dobře zato dopadla obávaná písemka z latiny (byli jsme posledním ročníkem, který ještě písemnou práci z tohoto zemřelého jazyka podstupoval). Dozor nad naší třídou měl totiž náš přírodopisec, který slavnostně rozpečetil obálku a pak na tabuli psal latinský text Ciceronovy řeči a přitom ho zároveň jakoby jen sám pro sebe překládal. (Nikdy se už nedozvím, jestli byl tak skvělým latinářem anebo jestli text znal předem.)

Mezi písemkami a ústními zkouškami si mě zavolala do sborovny naše profesorka dějepisu a oznámila mi, že stranická skupina na gymnáziu se rozhodla nabídnout mi členství v komunistické straně. My všichni věříme, pravila s přátelskou přísností, že ti strana napomůže v tvém úsilí o větší uvědomělost a tvá práce bude pro naši stranu přínosem.

Poděkoval jsem.

Doma jsem přihlášku pečlivě vyplnil. Můj třídní původ nebyl zrovna nejlepší, nevěděl jsem ani o jediném dělníkovi mezi svými předky, ale zato jsem měl dva popravené strýce, kteří (se stejně špatným třídním původem) byli předváleční komunističtí funkcionáři a národní hrdinové.

Asi tři týdny po maturitě mě pozvali do školy na schůzi stranické skupiny, jejímiž členy, jak jsem překvapeně shledal, byla většina profesorů.

Vyslechl jsem jakýsi nudný referát a stejně nezábavnou diskusi k němu, ale nakonec jsem se dočkal. Profesorka dějepisu, která zřejmě byla předsedkyní organizace, oznámila, že okresní výbor

strany schválil moji přihlášku za kandidáta, takže tě, soudruhu, vítám v našich řadách. Nikdy nezapomeň, že být členem strany je závazek na zbytek tvého života, musíš vždy jednat poctivě, čestně a nezištně a hájit zájmy strany, která stojí v čele naší společnosti na její cestě k socialismu. K tomu ti dopomáhej Bůh – neřekla.

Dostal jsem kandidátskou legitimaci a něco jsem zabreptal; nepamatuji si z toho ani jediné slovo. Nejspíš jsem slíbil, že nezklamu jejich důvěru; ze schůze jsem odcházel se slavnostním pocitem, že jsem byl přijat mezi ty, kdo jsou odhodláni věnovat všechny své síly, aby vznikl nový, spravedlivý řád, uskutečnit, o čem snili ti největší duchové, ať už to byl Platon, Hus, Marx, Lenin, či nejskvělejší ze všech živých, veliký Stalin.

Doma jsem předvedl svůj nový průkaz, ale ke svému překvapení jsem se žádné pochvaly nedočkal. Tatínek jen řekl: Bylo to tvé rozhodnutí! Maminka se tvářila pochybovačně: Tos nemohl ještě aspoň chvíli počkat?

A můj třináctiletý bratr poznamenal, že takovým, jako jsem já, u něho ve třídě říkají čerstvě vylíhlí rudoši.

Copak už jsou i u vás? užasla maminka.

Ne, vysvětlil bratr, ale všude kolem.

Strana

Bylo mnoho těch, kdo věděli, že cíle komunistické strany jsou rozvratné a ve svých důsledcích zločinné. Ve chvíli, kdy se jí zdařil převrat, byli připraveni nové moci vzdorovat. V té době krátce po válce bylo také dosti těch, kdo uvěřili, že tato strana dovede společnost k jakýmsi po generace touženým cílům a že to bude ona, která po strašných válečných zkušenostech udělá vše, aby vytoužený mír přetrval. Ale i ten, kdo do strany vstoupil s důvěrou v její schopnost vést lidi k vznešeným cílům, musel poměrně brzy nahlédnout, že to je organizace, která se neštítí mrzkostí, lží, intrik ani zločinů.

Strana se v době, kdy jsem do ní vstupoval, svým názvem hlásila k Československu, ve skutečnosti byla už dlouho jen kopii Komunistické strany Sovětského svazu.

Komunistická strana v Rusku vznikla (stejně jako později i strana česká) rozštěpením sociální demokracie. Na jejím druhém sjezdu (konal se v zahraničí, v Rusku nebyla legální činnost strany možná) získala frakce vedená Leninem většinu a od té doby pro ni její vychytralý vůdce používal přívlastek bolševická (tedy většinová). Leninova skupina, skládající se z několika tisíců oddaných a ke všemu odhodlaných revolucionářů, koncem první světové války uchvátila několika ozbrojenými revolučními akcemi celkem snadno v zemi moc a vyhlásila diktaturu. A protože se diktatury rády zahalují vznešenými anebo aspoň nezištně se tvářícími přívlastky, označila samu sebe za proletářskou a oznámila, že vybuduje socialistickou a hned v další generaci komunistickou beztrádní, blahobytnou a nanejvýš spravedlivou společnost.

Bolševici zvítězili v zemi, kde se politický život, pokud o něm bylo možno mluvit, po léta odehrával ve skrytu a kde nejen nekonformní politici, ale i mnozí z myslitelů a umělců byli nuceni strávit část svých životů ve vyhnanství anebo v exilu. Strana, jejíž fanatičtí vůdcové žili životem spikleneckých štvanců, se musela podstatně

lišit od politických stran v demokratických zemích. Jako každá spiklenecká organizace musela zachovávat přísnou kázeň a zavést vojenskou hierarchii; o příkazu vůdce se nepochybovalo, bylo jej třeba bez váhání plnit. V teorii se takovýto vůdcovský princip nazýval demokratickým centralismem. Členové strany měli právo hájit své názory do chvíle, než bylo přijato rozhodnutí, pak se mu už museli podrobit. Základní rysy bolševismu v díle *Světová revoluce* vystihl už po několika letech komunistické vlády T. G. Masaryk:

Zejména centralism bolševický je velmi tuhý; je to režim abstraktní, dedukovaný z these a násilně prováděný; bolševism je absolutistická diktatura jednoho a jeho pomocníků; bolševism je neomylnický a inkvizitorský, a právě proto nemá s vědou a filosofií vědeckou nic společného; věda, tak jak demokracie, je bez svobody nemožná.

Leninovo pojetí diktatury bylo nelítostné a vyznačovalo se barbarskou krutostí. Hned poté, co uchopil moc, začal zakládat tajnou politickou policii. Ta měla za úkol odhalovat všechny skutečné i domnělé odpůrce nového režimu. Lenin opakovaně vyzýval k tomu, aby nová moc byla nelítostná, ve jménu revoluce měla právo střílet, všet anebo brát rukojmí. Za rukojmí pak brala celé rodiny. Když se odpůrci nepokořili, dospělí byli postříleni a děti odvezeny do táborů, kde většinou pomřely.

Za vlády Leninova nástupce Stalina se vůdce už stal neomylným, jeho názory nezpochybnitelnými; kdo by se byl odvážil proti nim vystoupit, byl označen za úchylkáře. Kdo se třeba jen domněle odchýlil od oficiálních dogmat, byl ze strany nejen vyloučen, ale mohl počítat s tím, že bude obžalován za protistátní činnost. Tak z jediné existující politické strany mizel politický život, jakákoliv výměna názorů. Strana se proměnila v pouhou privilegovanou vrstvu, jejímž posláním bylo zajišťovat, aby se plnily příkazy diktátora.

První světová válka vyvolala revoluční nálady nejen v ruském impériu, ale i ve většině evropských zemí. Když revoluční nadšení vychladlo, zůstaly po něm všude aspoň komunistické strany; v nich ruští bolševici viděli své spojence. Aby tito spojenci byli opravdu spolehliví a hájili zájmy „první země, kde si vládli dělníci a rolníci“ (jak bolševičtí vůdcové lstivě a lživě charakterizovali svoji diktaturu), bylo jim třeba vnutit tytéž principy, kterými bolševici řídili vlastní stranu. Založili proto Komunistickou internacionálu, a ta si pak osobovala právo zasahovat do politiky jednotlivých komunistických stran kdekoliv na světě. Stalinovi muži v Internacionále hledali (a ve všech komunistických stranách i nacházeli) stoupence metod bolševiků a jejich vůdcovského principu. Protože se komunistické hnutí prohlašovalo za internacionalistické, na vrcholu celého hnutí mělo stát sovětské vedení, tedy sovětský diktátor.

Česká sociální demokracie měla jinou minulost než ruská. Byla od svého počátku legální stranou a neměla důvod, proč by přijímala metody bolševiků. Českým komunistům, kteří se od sociálních demokratů odštěpili už v roce 1921, v nové republice nikdo neupíral podíl v politickém životě země, a jejich vůdce Bohumír Šmeral věřil, že socialismus prosadí parlamentní cestou. (Jaques Rupnik ve svých Dějinách Komunistické strany Československa cituje aforisticky výrok vůdčího rakouského sociálního demokrata Otty Bauera: *Znám jen dvě dobré sociálně demokratické strany: tou nejlepší je samozřejmě rakouská strana a hned po ní to je Komunistická strana Československa.*)

Umírněnost poddané strany nemohla Komunistická internacionála přijmout. Jak bylo v jejich spiklenecké tradici, sovětská bolševická příprava ve straně československých komunistů puč. Měl jediný cíl: vyměnit dosavadní vedení za takové, které by přijalo bolševické principy. V roce 1929 se tento puč uskutečnil, předsedou strany se stal Klement Gottwald, muž bez vzdělání a bez skrupulí; ctil Stalina a plně sdílel jeho nenávisť vůči demokracii. Většina českých

komunistů tehdy na protest proti puči ze strany vystoupila, ale to novému vedení nevadilo. Mělo myšlení sekty, která jediná ví, co je správné, a jejím úkolem je ty druhé buď přesvědčit o své pravdě, anebo je zničit. Ruských bolševiků bylo přece daleko méně ve chvíli, kdy získali moc. A moc, absolutní nekontrolovatelnou moc, museli čeští komunisté získat, pokud chtěli uskutečnit plány, pro něž většina občanů neměla pochopení. O dvacet let později Gottwald a jeho věrní tuto moc opravdu získali.

Členům předválečné strany nelze upírat fanatickou víru, že slouží velkému cíli. Víra jim umožňovala vidět dění v Sovětském svazu pohledem pokřiveným propagandou a také jim přikazovala bojovat s nacisty od chvíle, kdy Hitler napadl Sovětský svaz. Vítězství Spojenců vnímali jako vítězství své komunistické pravdy. Skutečnosti, že většinu republiky obsadila Rudá armáda, využili dokonale a se vši leninskou obmyslností. Představili samy sebe jako obhájce zájmů většiny obyvatel; označili se za jediné skutečné mluvčí nejen dělníků, ale i zemědělců, inteligence, živnostníků a malých podnikatelů: těm všem slíbili, že budou hájit jejich zájmy, zúčtují se zrádci a s největšími vykořisťovateli a rychle přivedou zemi k blahobytu. Prosadili (s přispěním tří naivně povolných anebo mylně kalkulujících demokratických stran) znárodnění velkých podniků, dolů i bank, a především zákaz většiny předválečných politických stran, které by podle nich byly nebezpečné pro budování zdravějších sociálních poměrů. Ve skutečnosti usilovali hlavně o absolutní moc, a snažili se proto proniknout do všech institucí stále ještě demokratického státu. Obsadili nejdůležitější ministerstva a připravovali své ozbrojené milice; věděli, že je budou potřebovat, až nastane připravovaná chvíle, kdy zasadí demokracii poslední úder.

Komunistická strana se po válce změnila v nesourodé uskupení, v němž ke starým stoupencům komunistické vize přibývali jednak ti, kdo podlehli komunistické demagogii, jednak ti, kdo správně vy-

tušili, kam se přesunuje vláda nad společností a s ní i výhody, které bude poskytovat věrným. Po únorovém převratu pak do strany přibyly ještě statisíce dalších členů: bývalí sociální demokraté, které nutili sloučit se s vítěznými komunisty, také oportunisté anebo jen vyděšení občane, jimž položili na stůl přihlášku a dali jim najevo, že pokud ji nepodepíšou, dopadne to s nimi zle – konečně i mladí lidé, kteří toho málo věděli o ostatním světě a o demokracii. Strana v padesátých letech už jen předstírala, že je politickou stranou. Členové sice odzdoła nahoru volili své orgány, ve skutečnosti však jen schvalovali kandidátky, které přicházely právě od těchto orgánů. Straně neomezeně vládl generální tajemník, předsednictvo tvořil úzký sbor, jehož členy si on sám vybíral. Jediným úkolem takto „zvolených“ orgánů bylo vykonávat příkazy toho, kdo stál v čele strany (a jak tomu v diktaturách bývá i státu), zatímco on se v podstatných rozhodnutích zase musel řídit příkazy sovětského diktátora.

Moc, kterou čeští komunisté získali, byla tedy jen zdánlivě absolutní, ze všeho nejvíc totiž byla odvozená a podřízená cizí moci. Zajišťovali ji sovětsští poradci a pečlivě prověřované aparáty stranických orgánů a tajné policie. Od členů strany se vyžadovaly pouze ukázněnost, podřízenost a projevy, tu nadšení, tu nenávisti, podle toho, co strana právě potřebovala. Bylo nemyslitelné, aby člen vznášel námitky proti stranické politice. Pokud by odmítl podepsat nějakou petici, natož vyjádřil nesouhlas s násilným združstevňováním nebo s politickými procesy, projevil by se jako nepřítel a podle toho by s ním také jednali. Když naopak pilně prosazoval vše, co se právě označovalo za politiku strany, mohl se dočkat přiměřených odměn.

Vznikl tak nový ideál člověka komunisty. Odmyslíme-li všechny fráze, jimiž ho ověnčovali básníci a straničtí ideologové, byl to člověk, který se vzdal vlastního myšlení, vlastní osobnosti, a tedy i zodpovědnosti za to, co činí. Byl to člověk, před nímž u nás opakovaně varoval Karel Čapek. Člověk robot, člověk mravenec. Mlok, který sice mluví, ale nemyslí.

Všechny akce se vyhlášovaly z podnětu nejvyššího stranického vedení. Tak vznikaly závazky, vzorní pracovníci, tak se rodily brigády socialistické práce a chodilo se manifestačně k volbám, na organizované oslavy či průvody. Vedení strany rozhodovalo o všem: která epocha je hodna následování a která zatracení, které myšlenky je třeba šířit a které zakázat. Kdo byl hrdinou, kdo zbabělcem, kdo vynálezcem, kdo vědcem, kdo šejdířem, kdo spojencem, a co bylo ještě důležitější, kdo nepřitelem, rozvratníkem, sabotérem, přísluhovačem imperialistů, kdo oportunistou, revizionistou, kosmopolitou, sionistou, trockistou. Nic z toho, co centrum vyhlásilo, nesmělo být zpochybněno, pokud to nezpochybnilo ono samo. Strana vyznamenala svého tajemníka za mimořádné zásluhy nejvyšším státním řádem a rok nato ho dala oběsit. Strana dala postavit Stalinovi monstrózní pomník, strana ho dala zbourat. Kdo odmítal proklínat to, s čím ještě před rokem musel souhlasit, stal se nepřítelem. Základními kameny, na nichž budovala komunistická ideologie, byly lež a krádež. Komunisté lhali ve svých programových prohlášeních. Po vzoru Lenina jeho český následovník Gottwald sliboval rolníkům půdu (*120 000 dekretů českým zemědělcům, podle kterých jim budou usedlosti a půda přiděleny do plného vlastnictví*), živnostníkům podporu, intelektuálům svobodu bádání. *Politická moc... zůstane v rukou bloku dělníků rolníků, živnostníků a inteligence*, ujišťoval rok po válce a pokračoval: *ekonomická opatření nejsou namířena proti malým a středním podnikatelům...* Nic z toho nesplnil, novou lidovou demokracii strana zaměnila za teror. Strana lhala o minulosti, o přítomnosti i o budoucnosti. Nejenže zcizila většinu bohatství, které nashromáždily celé generace, ale zcizila, což bylo ještě horší, všechny hodnoty duchovní. Tvrdila, že mylné názory nahradila vědecky poznanou pravdou a že společnost, kde člověk člověku byl vlkem, vystřídá společnost, v níž zavládnou soudružské vztahy; ve skutečnosti se dál opak. Strana rozbíjela všechny tradiční vztahy. Zavedla kádrové dotazníky a pohovory, kde se lidé,

kteří chtěli pokračovat ve své práci, měli zříkat svých příbuzných. Zcizila dějiny, z nichž vymazávala velké osobnosti a nahrazovala je neosobnostmi, jejichž jedinou zásluhou bylo členství ve straně. Zcizila mír, neboť svůj spolek diktatur vyhlásila za tábor míru, který jen s nejvyšším úsilím bránil imperialistům začít novou světovou válku. Zcizila myšlenku demokracie, neboť svoji diktaturu nazvala nejvyšší formou demokracie. Její vláda byla vládou zvrácených hodnot. Nevzdělanci byli povyšováni na ministry, stranické tajemnice na prokurátorky, ševci či soustružníci se stávali armádními veliteli, zatímco zkušený letci, kteří se zúčastnili bojů o Británii, armádní generálové či příslušníci demokratického odboje putovali do koncentráků nebo dokonce na popraviště.

Politický život ve straně i v celé zemi byl umrtven. Hlasování, ať se jednalo o cokoli, byla vždy jednomyslná. Strana v zemi neomezeně vládla, do ústavy si dala odhlasovat, že je vedoucí silou společnosti.

Ale právě oni, členové strany, se ve chvíli, kdy byli prohlášeni za vládnoucí sílu, stali hlavním nebezpečím pro skutečné držitele moci. Proto bylo třeba i ty její nejvýše postavené členy držet v trvalém strachu. Klement Gottwald přijal tuto Stalinovu zásadu spolu se všemi ostatními principy jeho vlády a neváhal (snad v soukromí i zaváhal, ale to nic nezměnilo na jeho rozhodnutí) dát pověsit své nejbližší spolupracovníky, ačkoliv to byli právě oni, kdo se od počátku po jeho boku podíleli na vražedné (i sebevražedné) bolševizaci strany. (Že dal oběsit odpůrce komunistického režimu, považoval za samozřejmé.)

Teorie o skrytých a zákeřných spiklencích na nejvyšších místech mohla ve straně otrást důvěrou i zbytku idealistů anebo těch, kdo se ještě zcela nevzdali vlastního úsudku. Těm však vedení vzkázalo: Straně věřte, soudruzi, odhalením skrytých nepřátel se strana zakažuje. Přitom nebylo vůbec důležité, jestli někdo z komunistů ztratil víru, důležité bylo, že se báli. Pokud by totiž vláda strachu z nějakých

důvodů zeslábla, strana by mohla ožít – dřímající nebezpečí se probudit. Komunističtí vůdcové sice trvale varovali před nebezpečím, které hrozilo od imperialistů, mezinárodní reakce, zbytků poražené buržoazie či od různých úchylkářů a sabotérů, ale ve skutečnosti se mnohem více báli těch, jichž se trvale dovolávali a jejichž jménem údajně vládli: dělníků, rolníků i členů vlastní strany.

Kapitola sedmá

1

Skončil jsem gymnázium, bylo mi téměř dvacet let. Navzdory tolika neblahým okolnostem jsem měl jakési znalosti z chemie, fyziky, zeměpisu, aspoň něco jsem si zapamatoval z dějin antiky, středověku a z české literatury. Vynikal jsem v matematice a byl jsem schopen přeložit nepřilíš složitý text z latiny. Také jsem si přečetl Kreutzerovu sonátu Lva Nikolajeviče Tolstého v originálu. Díky své tetě Elišce, která vlastnila sebrané spisy Karla Čapka, jsem zhltal většinu jeho děl. Uměl jsem trochu německy a ještě daleko méně anglicky, ačkoliv náš profesor angličtiny byl vynikající osobnost, překládal Thackeraye a vystudoval na Oxfordu. Přečetl jsem (nikoliv prostudoval) několik spisů Platonových a Aristotelových, také některé z biblických knih jsem přečetl několikrát, nejčastěji knihu Kazatel.

Navzdory mnoha ojedinělým životním zkušenostem jsem měl o životě jen bláhové představy. Ještě jsem nepolíbil děvče, nebyl jsem nikdy u výslechu, nezajímal se o osudy těch, které podivně zatkli a odsoudili, a ani mne nenapadlo srovnávat počínání současné vlády s počínáním vlády nacistické. Jako by mi pevnostní zdi, mezi nimiž jsem nuceně strávil část svého dětství, bránily vidět život kolem sebe v jeho skutečné podobě a tragice. Ve srovnání s táborovým životem se mi vše zdálo idylické. Byl jsem slepý, ale namlouval jsem si opak: že zahlédám obrysy nového osvobozeného lidstva.

Navzdory panujícím poměrům se většina mých spolužáků dostala na vysokou školu. Tři odešli studovat medicínu, několik z nich si zvolilo nejrůznější obory na technice, můj nejlepší kamarád Jirka studoval psychologii, Rost'a archivářství. Co jsem měl studovat já,

když mi připadalo, že jediná práce, kterou bych snad zvládl, je nějaký druh spisování?

Jak se vlastně živí spisovatel? Neměl jsem ponětí. Někteří z mých vrstevníků už patřili mezi nadějně básníky, ale já se dosud kromě prvního článku a dvou naivních povídek v dětském časopise nepokusil nic publikovat. A kdo mi mohl potvrdit, že o mé psaní bude mít kdokoliv zájem? Připadlo mi, že nevhodnější by bylo živit se jako novinář, byl jím přece i Karel Čapek, jediný spisovatel, jehož dílo jsem znal trochu obšrněji. Přitom jsem ani nezaznamenal, že novinářství se od dob Čapkových změnilo v jedno z nejnesvobodnějších povolání a nachází se v takovém mravním úpadku, že by se mu měl slušný člověk vyhnout.

Zjistil jsem, že žurnalistika se vyučuje na Vysoké škole politických a hospodářských věd. Nic bližšího jsem o této škole nevěděl, a tak jsem si zašel na rektorát a vyžádal si informace. Sdělili mi, že v zásadě se mohu na školu přihlásit, ale upozorňují mne, že jejich škola je ojedinelá, má vychovávat především zodpovědné politické pracovníky, proto přijímají jediné absolventy dělnických přípravek, nikoliv maturanty. Neřekli mi, možná to ani sami nevěděli, že žurnalistika se už přednášet nebude. Přihlásil jsem se, ačkoliv stát se politickým pracovníkem jsem si rozhodně nepřál.

V kádrovém dotazníku jsem zmínil i své dva popravené strýce; určitě jen právě díky nim mě přijali.

Z jediného semestru, který jsem tu absolvoval, mi toho moc neutkvělo. Vybavuje se mi nabitá velká posluchárna a úvodní projev rektora Štolla, jenž nás v něm upozornil na naši odpovědnost, kterou na sebe jako budoucí opory nové socialistické společnosti bereme.

Ve škole nás hned prvního dne rozdělili do skupin, měli jsme si navzájem pomáhat ve studiu, společně se *kulturně vyžívat*, chodit na brigády a vůbec se učit novým soudružským vztahům. Mí spolužáci byli opravdu původním povoláním dělníci anebo svazáčtí či straničtí funkcionáři, prošli většinou jednoročním, někdy jen ně-

kolikaměsíčním kurzem, jenž měl nahradit čtyřleté středoškolské studium. Ale i vedení školy si bylo vědomo, že narychlo získané vědomosti nedostačují, a tak polovina přednášek probírala středoškolskou látku. Měli jsme hodiny zeměpisu, dějepisu, literatury, základů materialistické filozofie. Učili nás vesměs mladí komunističtí asistenti či docenti, někteří z nich získali ve svých oborech proslulost a později (jako třeba Ivan Sviták či Milan Machovec) skončili buď jako odpůrci režimu doma, anebo v emigraci.

Studentský život býval od nepaměti sice svízelný, ale nabízel mnoho radostí a budoucí dobré postavení; svědčí o tom středověké studentské písně či staročeská satira o hádce podkoního a studenta:

*I budemy dobře sytí
k tomu máme dosti pití
Pití ctného do nerody...
Z žákovť bývají biskupi
komuž toho Bóh popřeje,
v němž jest má dobrá náděje.*

V době, kdy jsem vstoupil na fakultu, studentský život příliš veselý nebyl a nevázanost hrozila být potrestána. Jakékoliv nepovolené shromáždění, neřízená debata, nezaznamenaný a necenzurovaný písemný projev byly považovány za protispolečenskou či dokonce protistátní činnost. O společenských či politických otázkách už údajně nebylo třeba debatovat, neboť vše vyřešilo učení marxismu-leninismu, v němž společenské vědy i organizace politického života dosáhly vrcholu dokonalosti. Mohli jsme tedy nanejvýš pochybovat, zda jsme toto učení dostatečně zvládli, dovedli z něho vyvodit všechny důsledky pro svůj život i práci. Kdo toto vše přijal, kdo se podrobil, nemyslel, kdo jen opakovaně projevoval uvědomělost, ať už řečmi, či účastí na brigádách, ten mohl mít „dobrou naději“, že mu *Bóh popřeje* dobré místo.

Na Albertově, kde se konaly naše přednášky, jakýmsi zázrakem přežíval malý soukromý obchůdek s papírem a s knihami. Zašel jsem jednou dovnitř. V obchodě nebyl ani jediný zákazník, a tak jsem začal s majitelem mluvit o knížkách. Stěžoval jsem si, že spousta autorů, o nichž jsem slyšel anebo četl, jako by přestala existovat, jejich knížky se nedají sehnat.

Chtěl vědět, koho mám na mysli, a já si vzpomněl na Čapka a na Dos Passose, jehož Dva a čtyřicátá rovnoběžka mi připadala jako geniálně pojatý román.

Knihkupec se mnou souhlasil a vysvětlil mi, jak to teď chodí s vydáváním knih. Všechna soukromá nakladatelství zmizela, zůstalo jen několik povolených, ta musí náležet nějakým organizacím, které zase mají určeno, co smějí vydávat, a hlavně to, ušklíbl se, co vydávat nesmějí. Pak se zeptal, co studuji. Řekl jsem, že jsem chtěl studovat na novináře, i když nechci být novinářem, chtěl bych psát knížky. Ale novinářství stejně nestuduji, protože obor byl zrušen a škola, do které chodím, mi připadá hloupá a darmo v ní ztrácím čas.

„Takže vy jste budoucí spisovatel.“ Nejspíš to myslel ironicky. Ale pak řekl: „Počkejte chvíli.“ Zanořil se do krámu a přinesl mi odtud dvě v kůži vázané knihy. „To jsou dva největší američtí spisovatelé, ale jejich knihy už nikde neseženete.“ Byla to Steinbeckova Bitva a Hemingwayův román Mít i nemít.

O obou autorech jsem ke své hanbě dosud neslyšel.

2

V té době se také zaváděla na vysokých školách novinka – vojenská příprava. Měla sice zabrat jeden den v týdnu po všechny semestry studia, ale pak místo dvouleté vojenské služby mělo následovat jen několikátýdenní vojenské cvičení. To byla skvělá zpráva až na to, že škola, kde jsem se ocitl, měla z nás všech vycvičit bojovou elitu,

tedy výsadkáře. Že bych já, který jsem nikdy neskočil plavmo přes švédskou bednu a navíc trpěl závratí, když jsem se díval z pátého patra do ulice, měl najednou skákat z letadla a zakončit šílený let kotoulem (o něm jsem se dozvěděl hned při první přednášce, kterou k nám držel, kotoul ale nepředvedl, zteplilý tříhvězdičkový důstojník)? To bylo vyloučené. Rozhodl jsem se, že na téhle fakultě nezůstanu, i kdybych se zatím musel vzdát vysokoškolského studia.

Maminka si všimla v časopise Tvorba článku, který se zmiňoval o oboru literární věda, který právě otevřeli na Filologické fakultě Karlovy univerzity.

Zašel jsem na děkanát a vyptal se na podmínky přijetí. Znovu jsem slyšel, že na obor literární vědy (byl to v pojetí doby obor ideologický) nepřijali nikoho, kdo měl maturitu na střední škole. I tady dodali, že žádost si samozřejmě můžu podat.

Zkusil jsem to. V žádosti jsem vysvětlil, že chci změnit vysokou školu, protože byl zrušen obor, kvůli němuž jsem se na původní školu hlásil.

V tomto kratičkém období mého života (jistě i díky mému členství ve vládnoucí straně) mi všechno vycházelo. Přijali mne a já mohl opustit školu, která byla tak naprosto k ničemu, že ji o dva roky později zrušili.

O Karlově univerzitě jsem věděl, že je stará a slavná; před třemi roky slavila 600. výročí od svého založení. Nevěděl jsem ale, že právě k tomuto výročí proběhla na fakultě čistka, která poskvřnila všechnu tradici svobodné univerzity; studenti mého ročníku ji už nezažili, a ti z profesorů, kteří tu zbyli (většinou vstoupili do komunistické strany), se o ní ani nezmínili. (Mnozí se na ní pravděpodobně podíleli.) A já sám byl polovzdělaný a zaslepený, nezajímal jsem se o čistky, které proběhly nejen na této fakultě, ale i na ostatních vysokých školách, ve všech novinách, časopisech či v rozhlase, nezaznamenal jsem ani zprávy o spisovatelích, které soudili a zavřeli anebo jim aspoň nepovolili publikovat, nesledoval

jsem diskuse, které se v téže době vedly o socialistickém realismu, o novém hrdinovi či o ideovosti literatury. Teoretické diskuse mě nezajímaly (také jsem se marně snažil přečíst víc než několik stránek z Marxova Kapitálu či Leninova Státu a revoluce), navíc jsem ještě stále doháněl ztracená válečná léta a narychlo hltal klasickou beletrii. V době, která se s vášnivostí každé revoluce dovolávala současnosti, jsem se uzavřel do minulosti. Podařilo se mi přečíst bezmála všechny svazky Jiráskových spisů, četl jsem Havlíčka Borovského, Sabinu, Nerudu, Arbesa, Raise (i když se mi z paměti poztrácely děje, dodnes si připomínám zvláštní dobrotivost, která vyzařovala z jednotlivých postav a byla tak vzdálená mé životní zkušenosti), mezi mou tehdejší četbou byly také prózy od Čechova, Tolstoj, Gogola a Turgeněva, Balzaka a Anatola France, povídky od E. A. Poea, Marka Twaina a jen o něco novější román Arrowsmith od Sinclaire Lewise.

Tolik jsem ovšem pochopil, že předměty jako Dějiny VKS(b), Úvod do marxistické jazykovědy nebo Marxistický pohled na literaturu se jistě donedávna nemohly objevit jako povinné.

Na rozdíl od mých nedávných kolegů, kteří prošli kurzy dělnických přípravek, kam je prostě vybral nějaký závodní výbor, protože byli politicky spolehliví, se moji noví spolužáci, rovněž původním povoláním „pracující“, na literární vědu hlásili proto, že je literatura skutečně zajímavá; z některých se pak stali vynikající literární historici, kritici či překladatelé.

Vojenská katedra, jaká úlevná vyhlídka, měla z filologů a filozofů vycepovat jen obyčejné pěšáky.

3

Vysoká škola (jako každá jiná škola) vnutí studentovi spoustu znalostí, z nichž většinu nikdy nebude potřebovat a obvykle je dříve či později zapomene. Kromě toho by vysoká škola měla studenta

naučit cílevědomému a zodpovědnému přístupu ke zkoumaným problémům, měla by ho naučit hledat prameny a pracovat s fakty. A nejdůležitější ze všeho, co může nabídnout, je setkání s osobnostmi, které mu budou příkladem v jeho dalším životě: příkladem v práci i v občanských postojích.

Moje vysoká škola mi kromě spousty zbytečných znalostí poskytla především znalosti, které jsem musel v dalším životě zavrhnout, protože byly v samé své podstatě lživé. Neučila mne ani odpovědné práci s prameny, protože bádání nahradila hledáním citátů ve spisech klasiků marxismu-leninismu.

Nehorší bylo, že mi téměř nenabídla možnost setkání se skutečnými osobnostmi. Nevěděl jsem o nedávných čistkách, ale brzy jsem postřehl, že někteří z přednášejících nedosahují ani úrovně mých středoškolských učitelů. Zůstalo tu jen několik profesorů, jejichž dílo bylo známé, především někteří z lingvistů, jako profesoři Jílek či Šmilauer, také velikán české lingvistiky, autor příruční mluvnice, kterou jsem si brával ku pomoci, když jsem si nevěděl rady s gramatikou, vzrůstem maličký Bohuslav Havránek (člen předválečného lingvistického kroužku a zakladatel důležitého časopisu Slovo a slovesnost). Zatímco profesor Jílek byl přísný a spíše nevrlý, Šmilauer byl vynikající a zapálený přednášeč, a to navzdory tomu, že přednášel o něčem tak málo vzrušujícím, jako je skladba a rozbor větný; často podoben mlynáři odcházel z hodiny celý obílený, nikoli ovšem moukou, ale křídou, jejíž kousky odletovaly, když s vášní maloval grafy závislostí jednotlivých vět.

Havránek na svých seminářích spíše pospával. Někdy ovšem, pokud referující pronesl nějaký nesmysl, zázračně procital a hned se pustil do polemiky. Zatímco první dva profesoři zřejmě jen taktak proklouzli sítí nově doby, Havránek síto spíše držel, byl nejprve děkanem naší fakulty a rychle to dotáhl až na místopředsedu přípravné komise, která po sovětském vzoru zřizovala Akademii věd, vzápětí i na ředitele čerstvě založeného Ústavu pro jazyk český. Bylo

pochopitelné, že při takovém břemeni funkcí mu na nás obyčejné studenty čas nezbýval, většinou ho zastupovali mladí asistenti, kteří ho nahrazovali i při konzultacích, takže naše vzájemná setkání byla řídká a zcela neosobní.

Zato o literatuře většinou přednášeli a semináře vedli mladí asistenti, kteří často nenapsali nic víc než nějakou brožuru anebo článek do novin. Jeden z nich, jakýsi docent Lang, přednášel velmi zapáleně předmět Marxistický pohled na literaturu, také Teorii literatury, čímž se v té době rozuměly informace o jediné vědecké, a tedy správné literární metodě, jíž byl socialistický realismus v tvorbě i v kritice. Lang vedl i volitelný seminář o S. K. Neumannovi, básníkovi, jenž se stal symbolem uvědomělé, socialisticko-realisticke tvorby. Na tenhle seminář jsem se jako jediný z našeho oboru nepřihlásil, básnění, zvláště to politické, mě nepřitahovalo.

Z moderní české literatury pro naše přednášející zůstala jen její realistická a sociální větev a samozřejmě autoři komunističtí. Výklad se soustřeďoval na obsahy a jejich politické hodnocení, o literární rozbor se v podstatě nikdo nepokoušel, a v důsledku toho se dostávali na výšiny autoři druhořadí a třetířadí, zatímco o mnohých z těch, co je svým dílem převyšovali, nepadla ani zmínka. (Byli totiž katolíci, ruralisté, reakcionáři, legionáři, dekadenti či formalisté.)

V hodinách pojednávajících o pokrokových tradicích světové literatury nám mladý stranický žurnalista Bouček přednášel text své vlastní brožury *Trubaduři nenávisti* a byla to jediná přednáška pojednávající o současné literatuře, vzniklé na západ od našich hranic.

Intelektuál měl v době nástupu fašismu a války dvě možnosti, dvě strany, pro které se mohl rozhodnout – národ nebo zrada, svůj lid nebo fašismus. Řešení, které zvolil Gide, se rovná vlastnímu vymetení na smetiště... Kde jsou dnes potomci Buddenbrooků, Forsytů, Thibaultů? Dnes už netvoří „svět pro

sebe“; dnes stojí jako pioni ve hře jediné dravci síly: amerického imperialismu... Americký imperialismus má plány na dobytí světa. Počítá v nich s elementy vojenskými, diplomatickými, hospodářskými, kulturně i sociálně politickými atd. Jaký bude jejich kulturní ekvivalent? Jaké věci v oblasti kultury a zejména literatury vyhovují těmto choutkám po světovládě?

Padlo několik zmínek o pokrokové či protiválečné literatuře, jak ji tvořili Thomas Mann, Remarque nebo v poslední době Howard Fast. Pak náš učitel pokračoval úvahami o tom, jak imperialisté lámou kupříkladu francouzského intelektuála. Aby překonali jeho morální odpor, *musí mu říci: Všechno je špatné... To proto, víte, že člověk vůbec je tvor v zásadě špatný, že vlastně vůbec není žádného smyslu v jeho existenci... Podívejte se na Camusova díla o Sisyphově mýtu, „Nedorozumění“ a „Cizinec“.* Hlavním motivem, *„vysvobození“; je zde buď vražda, nebo sebevražda... Jméno Sartre se stalo pro světovou kulturní veřejnost symbolem hniloby a mravní degenerace, synonymem úpadku, prototypem bahna, do něhož klesla buržoasní pakultura.* Nadávky, jimiž Bouček častoval zmiňované knihy, a zjednodušující interpretace, které měly dokázat úpadkovost největších současných nekomunistických autorů, neznaly míru. *Sartrova „Smrt v duši“ je jed, smrt, která agituje, která vztahuje své pařáty po živých lidech... Ano, ptejme se, s jakými dušemi počítá literatura úpadku? Vezměme třeba i Steinbecka v jeho poslední sérii kalifornských románů. S jakou duší počítal, když v „Toulavém autobusu“ předvedl odpornou sérii lidských kreatur... nebo v Řadě konzerv (jen o málo později Josef Škvorecký upozornil na nesmyslný překlad titulu románu Cannery Row, tedy Na plechárně; náš přednášející román zjevně nečetl), když středem učinil vandráky, prostitutky a zvrhlého „doktora“... Steinbeck může sloužit jako příklad, kam může dojít talentovaný spisovatel, nechá-li se korumpovat vládnoucím vkusem. Po „Řadě konzerv“ nenapsal již žádnou novou knihu, pouze nová*

zpracování starých námětů: delší povídku „Perla“, kde upadá do mystiky..., a „Neznámému bohu“, kde obskurantismus dosáhl téměř choromyslnosti... Faulknerův Joe ze Srpnového světla je organizovaná výchova k vraždě, nenávisti a k ochotě dát se najmout kýmkoliv pro jakékoliv zločinné cíle... Bezcharakterní dobrodruh, odsouzený v roce 1924 na tři roky káznice pro loupež spáchanou v Kambodže, André Malraux, chce být dnes de Gaullovi, svému idolu a vůdci, Goebbelsem i Rosenbergem... Román „Komu zvoní hrana“ je ideálním dílem pro zahraničněpolitické cíle Spojených států... Dalším paskvilem na válku ve Španělsku byl podle našeho přednašeče román Dobrodružství mladého muže od Dos Passose (toho jsem obdivoval), také Eugene O’Neill projevil svoji zvrhlost ve hře „Muž s ledem přichází“. Za zrádce byl označen Koestler i beznárodní výlupek T. S. Eliot, Albert Camus byl jeden z apoštolů úpadku a bahna, Simone de Beauvoir hlásala ideu lidojedství podobně jako Robert Merle. A literární kritici a historici? Jako smečka šakalů zavylí v unisonu buržoazní pavědci, publicističtí bonzové, teoretizující krkavci přikrývající se profesorskými taláry...

Takový způsob myšlení a především dikce mě zarážel, a i když jsem byl ještě ochoten uvažovat o tvrzení, že umění v nesocialistických zemích prožívá úpadek, odpuzovaly mě nadávky, kterými autor zahrnoval spisovatele, z nichž některé už jsem znal, a to, co jsem z jejich děl četl, mi připadalo skvělé. Od našeho asistenta Parolka, který nám přednášel ruskou literaturu, jsme se zase dozvěděli, jak vzniká dobrá literatura: *Politika strany je rozhodující i pro kulturu a literaturu v jejich aktivní účasti při řešení otázek boje za mír a za vybudování materiálně technické základny komunismu. Politika strany vychází z vědeckého rozboru vnitřní i mezinárodní situace. Řídí vývoj sovětské společnosti i sovětské kultury na základě vědeckého poznání jediným správným směrem.* Psát znamenalo sledovat pokyny, které autora vedly správným směrem. Autor sám nemusel hledat, hledali za něj jiní, povolanejší. O čem měli sověštitelé (jistě i naši) psát, mladý asistent shrnul do čtyř bodů:

1. Zobrazit světodějné vítězství SSSR a ukázat jeho hluboký význam se všemi jeho důsledky.
2. Ukázat hrdinství sovětských lidí v budovatelské práci v závodech i na kolchozních lánech.
3. Bojovat za mír proti reakci za hranicemi. Přejít do ofenzívy proti buržoazní kultuře. Podpořit demokratické síly za hranicemi, bojující za mír.
4. Odhalit přímo v sovětské skutečnosti stále hmatatelnější rysy přicházejícího komunismu, především v sovětském člověku.

Naštěstí byl mezi mými kolegy aspoň jeden, který o současné světové literatuře něco věděl. Josef Vohryzek měl za války skončit v koncentráku stejně jako já, ale rodičům se ho podařilo na poslední chvíli poslat do Švédska. Tam u dobrých lidí přežil válku, vyučil se v továrně práci s kovem a po válce se vrátil do vlasti, kde marně pátral po svých rodičích či příbuzných. Zůstal dělníkem, ale v továrně, kde pracoval, ho vybrali do dělnické přípravky. Když ji skončil, dostal se na naši fakultu. Na rozdíl od nás ostatních znal severskou literaturu, četl ve švédštině i mnoho přeložených knih, které u nás nikdy nevyšly. Po jedné přednášce soudruha asistenta Boučka rozčíleně prohlásil, že to, co ten chlap tvrdí, jsou nesmysly, literární dílo se přece nedá posuzovat podle politických měřítek. Obsáhlý seznam zavrženíhodných autorů, které se asistent snažil zostudit, bychom měli vnímat jako doporučení, že právě jejich díla má smysl číst, neboť patří k tomu nejlepšímu, co ve světové literatuře vzniklo.

V té době jsem si vypsals na kartičku tyto citáty:

Protože sami jsme ukončeni, chceme, aby vše bylo stvořeno k jistému konci. Ale nekonečno přesto přese vše jest. Je dokonce jediné ve vesmíru. Není cíle bytí. Cíl, toť jistá mez; jediná poučka nekonečna a bytí je ta, že tu není a nemůže být mezí. A proto

také hledáme a budeme vždycky hledat stranou této otázky a nikdy ničemu neporozumíme.

A ještě: Demos osudově a bezděčně strhává ke své nízké úrovni všechny ty, kdož mají za to, že jej osvěcují, vedou a slouží mu.

Obojí pochopitelně nenapsal ani Marx, ani Lenin, ale Maeterlinck. Podařilo se mi také sehnat překlad Camusova Cizince a Komu zvoní hrana od Hemingwaye. Oba romány mě nadchly.

Potkal jsem tehdy v tramvaji svého učitele angličtiny Marka. Zeptal se mě, co studuji a jak mi to jde. Když jsem se zmínil o obsahu přednášek ze zahraniční literatury, poznamenal, že ho to nepřekvapuje. Pak dodal: Víte, Klímo, kdo chce zlomit svobodného ducha, zaútočí na vzdělanost. Proto Němci zavřeli vysoké školy a proto dnes velkým duchům spílají do kanibalů a matou pojmy a hodnoty. Cílem je podrýt vzdělanost v samém základu. Kdo chce opravdu vědět, musí zpátky ad fontem. Vám to nemusím překládat, vy jste se ještě učil slušnou latinu.

4

Byl jsem na fakultě sotva dva měsíce, když mě po přednášce z dějin VKS(b) oslovila dívka, které jsem si nikdy nevšiml. (Znal jsem se jen s několika kolegy ze svého oboru, s ostatními jsem se vídal jen na několika málo přednáškách, které byly společné pro všechny, kdo studovali češtinu.) Začala omluvou, že mě okrade o čas, ale ví, že jsem se dostal na literární vědu, ačkoliv mám maturitu (nechápal jsem, od koho to ví), ona o to usilovala také, ale bezvýsledně, povolili jí studovat češtinu jenom ve spojení s ruštinou.

Nevěděl jsem, co bych jí měl poradit. Šla stále se mnou, jako by pořád čekala, že ode mě uslyší něco významného. Už jsme nehovořili o jejím možném přestupu, bavili jsme se o literatuře. Měla

také ráda Čapka a Vančuru, četla i spoustu básní, milovala Puškina, dokonce mi zarecitovala o Tatěně:

*Na toulkách lesem od rána...
s neblahou knihou toulává se,
v ní hledá vlastní tajný sen,
jenž ze srdce se line ven,
a její vzdechy v knize loví
všech cizích vášní ohlasy;
blouznivě předřikává si
list posílaný hrdinovi...*

Ve třídě jí prý přezdívali Tatiána. Teď chtěla vědět, co si myslím o Sovovi, o Tomanovi a Horovi, ale já si nemyslel nic, protože básně jsem četl spíše z povinnosti než z lásky k poezii. Svěřila se mi, že napsala několik básniček, takových šrámkovských, ale nechce se tím samozřejmě srovnávat s velkým básníkem. Pak jsme se dohodli, že ani jeden nekouříme, ani nechodíme do hospod, a ona dodala, že se někdy cítí velice osamělá. Chodila s Tomášem, ale nerozuměli si a rozešli se. Když člověk má pobývat s někým, s kým si nerozumí, je to horší, než když zůstane sám. Po mostě jsme se dostali na Klárov a pak až na Letenskou pláň, kde pobíhali děti a psi; z dálky se ozývaly sbíječky stavbařů, kteří chystali stavbu největšího pomníku v zemi, v Evropě a možná i na světě (o Ježíšovi nad Rio de Janeirem jsem neměl tušení). Už kvetly akáty a na záhonech rané růže, vzduch vůbec naplňovaly líbezné vůně a já ze všech sil potlačoval kýčání.

Řekla, že miluje květiny, růže ze všeho nejvíc. Kousek od domu, kde bydlí, je velký park a tam se chodívá i učit.

Zeptal jsem se, kde bydlí, řekla, že až v Libni, nemusím ji doprovázet, čímž mi zároveň sdělovala, že ji doprovodit mám. Ale já se bál, že začnu kýchat, a tak jsem ji doprovodil jen k tramvaji, a protože na tržíku prodávali také květiny, koupil jsem jí růži, která

byla jemňounce růžová a připadala mi vzhledem k mým ubohým financím jako velkolepý dar.

Začala mi děkovat a v očích, které měly podobnou barvu jako moje, se jí najednou objevily slzy. Blížila se její tramvaj a ona si slzy kvapně otřela a řekla znovu, že mi děkuje nejen za tu růži, a že by si zase někdy se mnou chtěla povídat.

Tak jsme spolu začali chodit. Dozvěděl jsem se, že skoro nepamatuje otce, umřel, když jí byly tři roky, ale přece jen si vybavovala, jak na něj vždycky večer čekala, když se měl vrátit z práce. A on ji hned u dveří zvedl a vyhodil do vzduchu a zase chytil. A když to vyprávěla, po tvářích jí zase stékaly slzy. Ještě na gymnáziu se zamilovala do Tomáše, bylo to hezké, všichni ve třídě věděli, že patří k sobě, ale vlastně byli každý úplně jiný: ji těšila poezie, jeho zase motory a sport, hrál skvěle košíkovou, protože měřil skoro dva metry, ona se míčem do koše nikdy netrefila, kromě toho jí taková činnost připadala zbytečná, nechápe, jak některé lidi může těšit pobíhání v tělocvičně nebo na hřišti.

Někdy jsme spolu jen tak mlčeli, v takových chvílích se mi dívala upřeně do očí, dívala se tak milostně, že mě to vzrušovalo víc než jakákoliv slova (zatím jsme se ještě ani neobjali, jen se několikrát vzali za ruku). Chtěla vědět, jestli jsem už někdy byl opravdově zamilovaný, také se vyptávala na mé dětství, a když jsem jí vyprávěl o Terezíně, opět jí tekly po tvářích slzy, i když jsem nelíčil nic drastického, jen jsem občas zmínil, že někdo z těch, o nichž jsem mluvil, už nežije. Seděli jsme tehdy na lavičce v parku a ona se ke mně přitiskla a pohládila mě po vlasech.

Příštího dne mi vyprávěla, že se jí zdálo, jak spolu jdeme dlouhým tmavým tunelem, kde jen občas zablikala osamocená lucerna, a pořád hledíme dopředu, kdy už se objeví světlo, jenže světlo se neobjevovalo, zato na kolejích ležely mrtvoly a my je museli překračovat, jenže pak už tam nebylo dost místa, museli jsme je přelézat a ony po nás natahovaly své studené ruce. Bylo to strašné, strašlivé.

Připadala mi jemná, něžná a dojemně plachá.

Bylo samozřejmé, že jsme teď na společných přednáškách sedali vedle sebe. Když pak nastalo zkouškové období, učivali jsme se spolu většinou v nějaké prázdné posluchárně a někdy také venku v parku, jednou jsme si vyjeli tramvají až na samý kraj města a lehli si na louku kdesi nad Spořilovem. Chvíli jsme se učili a pak se ona z ničeho nic nade mnou naklonila a začala mě líbat. Neřekla to, ale určitě si myslela: co mi zbývá, když ty se k tomu nedokážeš odhodlat.

Pak přišly prázdniny. Ona odjížděla na brigádu do Ostravy, já zůstal v Praze. Slíbili jsme si, že na sebe budeme každý večer v devět hodin myslet, ona věřila, že se tak naše myšlenky určitě na půl cestě setkají, taky si budeme psát.

Z lásky k ní jsem si začal zaplňovat mezery ve znalosti poezie, přinesl jsem si z knihovny celý balík básnických sbírek, také Nezvalovu Manon Lescaut. Příběh o velké romantické lásce mě nadchl, jako většina zamilovaných jsem se rychle ztotožnil s milostným párem příběhu. Navíc, rytmus veršů mi pronikl do mysli, řekl bych snad až do krve jako nějaké překotně bující mikroby. Na okamžik jsem ztratil vlastní jazyk. Sedl jsem a napsal své milé několikastránkovou romanticky zamilovanou báseň. Zabrala dva dopisové listy (napsal jsem ji během hodiny), pamatuji si už jen několik veršů:

*Umřít, chci umřít pro tvou lásku,
toužím s tebou už zítra jít na procházku,
jak daleko je černá Ostrava,
žít bez tebe je jako poprava.*

*Má lásko, má lásko nadosmrti,
teď sama někde ve stínu huti,
v duchu se dívám do tvých vlahých očí,
učiň něco, ať se mi srdce steskem nerozskočí.*

Dál jsem blouznil o naší lásce, která se podobá hoře, na niž spolu šplháme, a tam nahoře, má drahá, stojí zámek a v něm tři sta šedesát pět komnat,

*každá stvořena pro jednu noc a jeden den,
ať lásky běs je veleben.*

Můj výtvar mě nadchl, byl jsem si jist, že zasáhne city mé drahé, a čekal netrpělivě odpověď.

Nepřicházela dlouho, pak došla velice chladná a strohá zpráva o tom, jak ona pracuje. Ujišťuje mě, že se necítí ani trochu sama, panují tam nádherné, úplně nové lidské vztahy. Nechápe, jak můžu v téhle době plné práce a budování veršovat něco o zámcích a nějaké lásce vzdálené od lidí a všeho života. Ani se jí nechtělo na mé veršování odpovídat, ale připadalo jí neslušné, aby mi neřekla, co cítí a co si myslí, a že už ztratila chuť si se mnou psát.

Když jsme po prázdninách prvně zasedli v posluchárně, sedla si co nejdál ode mne. O přestávce přece jen za mnou přišla a sdělila mi, že tam na brigádě byl také Tomáš a ona si uvědomila, že ho vlastně stále miluje. Ať se na ni nezlobím, nějak tam na brigádě dospěla a pochopila, že život není jenom poezie, ale také práce a radost z vykonaného díla.

5

Jestliže jsem po válce sledoval soudní procesy až s nezdravým zájmem, jak teď pokračovaly v téměř únavném proudu stále znovu odhalovaných a usvědčovaných zrádců, nepřátel státu a lidu (v posledních letech navíc i socialismu), přestával jsem je vnímat.

Teď se však najednou objevila obsáhlá a ohromující žaloba proti spikleneckému centru, jehož členy byli přední komunističtí funkcionáři, v čele s nedávným generálním tajemníkem strany Slánským. Téměř všichni ze čtrnácti obžalovaných byli Židé, obvinění ovšem nikoliv pro svůj židovský původ, *ale za to, že podporovali*

a ochraňovali činnost sionistů, této spolehlivé agentury amerického imperialismu, za to... že umožnili kapitalistickým živilům židovského původu okrádat československý stát ve velkém, spojovali se také se zrádnou emigrací, kryli Trockisty. Žaloba je vinila z toho, že usilovali o návrat ke kapitalismu, dále ze sabotáží a styků s imperialistickými a titovskými agenty a že se dokonce chystali zavraždit prezidenta Gottwalda. Řeč prokurátora zabrala několik stran Rudého práva, což svědčilo o tom, jak velký význam máme my všichni neobžalovaní procesu přikládat.

Hned den po otištění žaloby jakási tkadlena z Jaroměře sdělila v novinách své pocity.

Při pročitání žaloby proti zrádcovské bandě Slánského jsem si plně uvědomila, jaké nebezpečí hrozilo nám všem pracujícím. Slánský a jeho společníci usilovali o návrat kapitalistických časů a odstranění lidově demokratického zřízení. Podle hanebného vzoru svého učitele Tita chtěli přivodit ony doby, na které se my pracující, a zvláště pak dělníci v textilce, velmi dobře pamatujeme. Téhož dne se ozvali i budovatelé Slapské přehrady: My pracující na jedné z velkých staveb – slapském vodním díle – žádáme nejpřísnější potrestání zrádců. Jako odpověď všem našim nepřátelům se zavazujeme, že s ještě větším úsilím budeme pracovat tak, abychom svůj závazek splnit letošní úkol betonáže do narozenin soudruha J. V. Stalina čestně splnili.

Ještě nebyl ani vynesena rozsudek, a k hlasům pracujících se začali přidávat i spisovatelé. Jeden z nich v článku: **Ne, to nejsou lidi**, vzpomínal, jak před válkou psával soudničky.

A přece jsem se nasetkal v procesu s protistátním spikleneckým centrem vedeným Rudolfem Slánským s takovými zjevy, jaké jsem vídal v porotní síni při přelíčení s těmi nejtěžšími a nej-

*otrlejšími zlosyny... Rozpomínaje se poznovu na tváře lupičů,
kasařů, vrahů, jak jsem je vídal v soudní síni, musím říci... ano:
těchto čtrnáct obžalovaných netvorů – to nejsou lidi!*

Uvědomělý básník, rovněž přítomný v soudní síni, přidal svoji charakteristiku: *Zde před námi sedí všechen tento hnus vtělený do živých tvorů, kteří byli kdysi lidmi.*

A jiný se přidal volnými verši:

*Kejklíři dotancovali
svůj tanec
na provaze...*

V té dikci bylo něco přízračně příšerného, jako by se mluvilo o skupině esesáckých vrahů od plynových komor.

Výpovědi jednotlivých obžalovaných a svědků zaplňovaly rozšířené vydání Rudého práva. Překvapivě všichni opakovali jen maličko odlišnými slovy řeč obžaloby. Jeden z nich, ještě donedávna uznávaný novinář André Simone, na dotaz, jak hodnotí své činy, o sobě promluvil slovy prokurátora:

Já sebe hodnotím jako zločince, který zasluhuje nejpřísnější trest. Jako spiklenec jsem odpověden za každý čin a zločin každého člena našeho spikleneckého centra. Jsem židovského původu. Ve kterých zemích roste bujně antisemitismus? Ve Spojených státech a ve Velké Británii. Já jsem se s rozvědkami těchto států spojil. Které státy křísí nacismus? Spojené státy a Velká Británie. Já jsem se s rozvědkami těchto států spojil. Ve kterém státě je zákon proti rasismu a antisemitismu? V Sovětském svazu...

Byl jsem spisovatelem. Krásná formulace říká o spisovateli, že je inženýrem lidských duší. Jakým inženýrem jsem to byl,

když jsem duše otravoval? Takový inženýr duší jako já patří na šibenici.

Ve své závěrečné řeči bývalý generální tajemník komunistické strany, označený jako vůdce protistátního spikleneckého centra, řekl:

Vím, že rozsudek, jaký navrhuje státní prokurátor, bude rozsudek nanejvýš spravedlivý za všechny ty strašné zločiny, které jsem spáchal. Nesu hlavní a nejtěžší vinu ze všech obviněných. Nesu ji proto, poněvadž jsem stál v čele protistátního spikleneckého a špionážního centra, toto centrum vytvořil, jeho činnost řídil a dával všem svým spoluviníkům linii, která nebyla jen mou linií, ale která byla především linií amerických imperialistů, jimž jsem sloužil, která byla linií zrady a spiknutí, sabotáží, diverzí a špionáží... Nepřítel uvnitř hradeb je nejnebezpečnějším nepřítelem, poněvadž může otevřít brány. Byl jsem nepřítelem uvnitř komunistické strany, uvnitř československého státu, uvnitř celého tábora míru. Má pravdu státní prokurátor, když říká, že jsem se maskoval. Musel jsem se maskovat, abych se udržel jako nepřítel uvnitř hradeb... Říkal jsem, že jsem proti imperialistické válce, ale tuto válku jsem připravoval, prováděl jsem sabotáže, nasazoval a chránil špióny, kteří by tvořili pátou kolonu v případě války... Dopustil jsem se nejpodlejších zločinů, jakých se může kdo dopustit. Vím, že pro mne není žádných polehčujících okolností, žádné omluvy, žádné shovívavosti... Nezasluhuji jiný konec svého zločinného života než konec, jaký navrhuje státní prokurátor.

Byl to proces, o kterém jsme mezi sebou na fakultě hodně mluvili. Někteří v něm viděli docela zákonitý důsledek třídního boje a nepřátelského úsilí narušit socialistický vývoj u nás. Kolega Vohryzek

se naopak podivoval, jak je možné, že se o obžalovaných smí psát jako o zločincích, kteří zasluhují smrt, ještě dřív, než byl vynesen rozsudek. Nesvědčí to o porušování zákonů? Není zarážející, že se totéž dalo i v Sovětském svazu? Tam skoro všechny, co bojovali za revoluci a pak vedli zemi, postupně odhalili jako zrádce. To je přece nesmyslná představa, že zemi vedli sami zrádci, špioni a sabotěři. Také ho děsí, že jakmile někoho zatknou, vždycky se přizná. Vždyť i váleční zločinci se v Norimberku hájili, popírali svoji vinu anebo se ji aspoň snažili umenšit. Dovede si chování dnešních obžalovaných vysvětlit jen tak, že je mučili anebo je nějakou drogou zbavili vůle.

Mne zarážela podivná mluva obžalovaných. Copak by někdo, kdo by byl tak nenávisným nepřítelem a špionem, používal pro Sovětský svaz a jeho spojence označení tábor míru a odsuzoval americký imperialismus, tedy používal řeči projevů, jaké nedávno oficielně pronášel? Jak to, že ani teď, když se přiznával, nezměnil svůj jazyk? Bylo možné, že mluvili tak, jak mluvili, poněvadž čekali, že přiznání by pro ně mohlo být polehčující okolností?

Polehčující okolnost jim nepřiznali, kromě tří všechny oběsili.

Doma se maminka začínala bát, že už zase jdou po Židech. Čekal jsem, že tatínek něco namítne, vysvětlí, že přece komunismus je internacionální a jakýkoliv rasismus odsuzuje, ale tatínek mlčel.

Večer, maminka už spala, si mě zavolal do kuchyně, kde pracoval a spával, a chvíli jako by se rozmýšlel, jestli mi má povědět to, proč si mne zavolal. Pak řekl: „Po mně jdou taky.“

Nerozuměl jsem mu.

Vysvětlil mi, že před několika dny zatkli čtyři inženýry, kteří pod jeho vedením zkonstruovali nové vysokonapětové motory pro polskou elektrárnu.

Nevěděl jsem, co jsou vysokonapětové motory, ale pochopil jsem, že to, o jaké motory se jedná, není podstatné.

Motorů bylo objednáno šedesát, pokračoval tatínek, jenže v závodě, kde je vyráběli, neměli zkušenosti, byla to nová továrna,

kde se nezaškolené ženy dopustily při výrobě tolika prohřešků, že většina z vyrobených strojů mohla stěží fungovat. Upozorňoval na to, jak mohl, ale nikdo ho neposlouchal, všichni spěchali, protože by jinak nesplnili plán. Teď zřejmě chtějí je, konstruktéry, obvinít z toho, že motory špatně spočítali. Je to lživé obvinění, ale našli se i slaboši a taky lumpové, jedni ze strachu a druzí z touhy zavděčit se a vyšplhat vzhůru, kteří takové obvinění potvrdili. „Chtěl jsem ti říct,“ přešel k tomu podstatnému, „že kdyby se snad se mnou něco stalo, bude na tobě, aby ses postaral o maminku i o Jendu, jsi už dospělý a sám víš, že maminka pracovat nemůže.“

Namítl jsem, že se mu přece nemůže nic stát, když nic špatného neudělal; i kdyby něco špatně spočítal, přece by to nebyl zločin.

Tatínek přikývl a jen se smutně usmál.

Revoluce – teror a strach

Strach ve chvíli ohrožení je vrozený všemu živému, tedy i člověku. Je projevem pudu sebezáchovy, bojíme se bolesti, ztráty, smrti. Chceme-li přežít, musíme se bát. Chceme-li přežít důstojně, musíme strach přemáhat.

Žijeme tak, že počítáme s trváním toho, s čím jsme spokojeni, a se změnou k lepšímu v tom, s čím jsme nespokojeni. Věříme, že nás v mládí nezaskočí smrt, že neztratíme práci, že nás nezklame blízký člověk, že když budeme žít slušně a poctivě, nepostihne nás trest. Založíme rodinu a budeme mít děti, které budou v nějaké formě pokračovat v díle, které my jednoho dne nevyhnutelně opustíme. Předpokládáme, že pokud budeme dobře pracovat, dostane se nám odměny a zlepší se naše postavení, že nás nikdo neobviní ze zločinů, které jsme nespáchali, a naopak že skutečné zločiny dojdou trestu.

Předpokladem každé revoluce je, že kategoricky prohlásí všechny staré hodnoty i cíle za ubohé a nedůstojné. Starý řád, který je uznával, revolucionáři prohlásí za prohnilý, neschopný potlačit zločinnost, odstranit bídu, zajistit fungování společnosti a tím i důstojný život občanům. Musí se proto odstranit a s ním i jeho hodnoty, jeho morálka. *Proletáři mají za úkol zničit všechno, co dosud ochraňovalo a zajišťovalo soukromé vlastnictví... Proletariát... se nemůže pozvednout, nemůže se vzpřímit jinak než tak, že vyletí do povětří celá nadstavba vrstev, která tvoří oficiální společnost* (Marx, Engels v Komunistickém manifestu). Mussolini byl stručnější: *Vše, co existuje, musí být zrušeno!* Revoluce namísto prohnilého řádu nabídne lidem vizi lepší spravedlnosti, většího blahobytu, důstojnějšího života. Slíbí, že napraví křivdy, ať osobní, či kolektivní, a celé společnosti (s výjimkou těch, které označí za hrstku zrádců a zarytých nepřátel) nebývalý rozkvět, ba dokonce slávu, neboť právě ona se stane praporečkem světového pokroku či národní obrody. Revoluční vůdci vyhlásí novou morální kategorii, kterou nazvou

revolučním svědomím. Tím myslí, že každý občan, který se připojí k revoluci, je zbaven trýzně vlastního svědomí; to za něho přebírají vůdcové, které znepokojí jen porušení revolučních ideálů. Ve jménu ideálů lze měnit všechny dosud platné hodnoty; mnohé, co se dosud považovalo za podlost, co bylo zločinem, stává se revoluční zásluhou: kdo udává, pomáhá nové společnosti očišťovat se od nekalých živlů, kdo rabuje, napravuje jen staletou nespravedlnost, kdo vraždí nepřátele revoluce (stačí, když kohokoliv za takového nepřítelě sám označí), je vojákem revoluce a zaslouží si být vyznamenán. Tomuto zmatení hodnot mnozí podlehnou. Tak se stane, že i lidé donedávna počestní se dopustí činů, které by jim ještě předešlého dne připadaly odporné a nepředstavitelné.

Potupným znamením se pro jednu revoluci stává urozenost, pro jinou původ či vlastnictví a z něho plynoucí bohatství, pro ještě jinou třeba náboženská vlažnost nebo jiná víra a téměř vždy vzdělání, slušnost, vlastní přesvědčení, které není připraveno vzdát se osobní zodpovědnosti. První velká revoluce ve dvacátém století roztřídí lidi podle jejich třídního původu. Na nejvyšší stupeň hodnot její vůdci postaví původ dělnický, připustí ještě původ malorolnický a neváhají zbavit základních práv všechny ostatní společenské vrstvy. Některé prokleté jedince se snaží využít, jiné vyženou, internují anebo dají zavraždit. Zavraždí i cara s celou rodinou včetně malých dětí. Vraždu zdůvodní tím, že živý car by mohl ohrozit budoucnost revoluce.

Albert Camus, když uvažuje o popravě krále Ludvíka XVI., která vyvraždění carské rodiny předcházela o více než sto let, dospěje k závěru, že *způsobem zdůvodnění a svými důsledky zahajuje odsouzení krále novou epochu moderních dějin. Symbolizuje jejich desakralizaci...* A jinde dodává: *Nepřehlédnutelným formotvorným a charakterizačním rysem většiny revolucí je vražda.*

Vražda cara i s malými dětmi měla být až symbolickým varováním o zločinné podstatě bolševické revoluce.

Další revoluce jen o několik let později roztřídí lidi podle jejich rasového původu a na nejvyšší stupeň postaví rasu germánskou, neváhá příslušníky jiných ras pronásledovat, a ty, které označí za Židy či Cikány, se rozhodne vyhladit. Společnost, která přijme tak scestná měřítká, nemůže zvláště v moderní době fungovat bez hlubokých otřesů. Ale s tím revoluce počítá: v první chvíli má své zapálené přívržence, kteří jsou ochotni všechno obětovat pro ideály, v jejichž velikost věří anebo se aspoň domnívají, že jim přinesou osobní prospěch. Počet nadšenců však nikdy není dostatečný, revoluce tedy získává přívržence právě mezi těmi, kteří se k ní často z vypočítavosti anebo ze strachu hlásí, a daří se jí získávat stoupence mezi těmi, které nečekaně vyzvedla. Po vítězství revoluce se hrou noví členové ať už do nacistické, nebo do komunistické strany. Nicméně tyto strany budou rozlišovat mezi „starými“ a „novými“ členy. Komunisté navíc občas uspořádají čistky; tak ve svém žargonu nazývají proces, jímž se zbavují těch, kdo jsou jejich místním vůdcům nepohodní anebo které podezřívají z neloajálnosti.

Je příznačné pro každou revoluci, že využívá služeb společenské spodiny, ať už ji posuzujeme z hlediska hmotného, anebo morálního. Revoluce jí nabídne nejen sociální jistoty, podíl na výkonu vlády, ale především podíl na šíření teroru, a tedy i následného strachu, podíl, který zvrhlým, utlačeným či méněcenným dává pocit zadostiučinění. Žádná revoluce se neobejde bez své gardy, kterou rychle ozbrojí a obdaří zvláštními mocemi, do jejího čela postaví své fanaticky zapálené vůdce, kterým není zatěžko vraždit: Trockého, Dzeržinského, Jagodu, Ježova, Röhma, Himmlera či Heydricha, Gottwalda, Bacílka či Kopřivu; teprve s nimi může začít vláda revolučního teroru.

Strůjci revoluce totiž brzy poznají, že se najde dost takových, co netouží po jejich vládě a po právu se děsí chystaných změn. Jak běží čas, ukazuje se, že řád, který na základě svých nepodložených vizí vůdci revoluce usilují uvést v život, nemůže fungovat. Začínají tedy zápasit o jeho existenci.

Policie už nestíhá především zločince, ale ty, které označí za nepřátele nového pořádku. Nově jmenovaní soudci nesoudí, aby posílili spravedlnost, ale aby ji zpochybnili, aby dali najevo, že odsouzen může být každý, koho moc označí za viníka. Občan musí pochopit, že může kdykoliv ztratit práci, svobodu i život a totéž se může přihodit i jeho blízkým. Občan má žít v trvalém strachu. Usínat s hrůzou, co přinese příští den.

První umanutý stoupenec revolučního teroru ve dvacátém století V. I. Lenin vyhlásil: *Jistě si nemyslíte, že zvítězíme, jestliže neuplatníme ten nejostřejší revoluční teror... Jestliže nemůžeme zastřelit bělogvardějského sabotéra, jaká je to potom velká revoluce...? Jaká je to potom diktatura? Jenom samé řečičky a žádný čin...* V dekretu „O rudém teroru“ pak přikazuje: *Je nezbytné chránit sovětské republiky před třídními nepřáteli tím, že tito budou odesláni do táborů, že každý, kdo je zapojený v bělogvardějských organizacích, ve spiknutích a vzpourách, bude zastřelen, že jména popravených budou uveřejněna... Nebudeme váhat zastřelit tisíce lidí...* Ve jménu revoluce dá on a pokračovatelé v jeho díle zastřelit anebo zavraždit tisíce, statisíce a posléze miliony lidí.

Ihned po tom, co se Hitler stal kancléřem, začali nacisté zatýkat své skutečné anebo jen možné odpůrce, zatýkání ještě zvýšili po požáru Říšského sněmu 27. února 1933. Vzápětí Hitler přiměl prezidenta Hindenburga, aby vydal „nouzové nařízení“, jímž se pozastavovala platnost všech základních lidských práv od svobody tisku, projevu shromažďování až po jistotu, že nikdo nebude bezprávně zbaven svobody. Tím se otevřela cesta k bezmeznému teroru, který provázela celých dvanáct let, které zbývaly „tisícileté“ nacistické říši do jejího konce.

V Norimberku vypovídal sociálně demokratický poslanec o tom, co se mu přihodilo deset dní po požáru Sněmu. *Členové SS a SA přišli do mého domu v Kolíně nad Rýnem, rozbili nábytek a zničili mé osobní záznamy. Odvedli mě do Hnědého domu v Kolíně nad Rýnem,*

kde mě několik hodin mučili, tloukli a kopali. Během jediného měsíce následujícího po požáru Sněmu bylo v Německu odvečeno do koncentračních táborů dvacet pět tisíc lidí. Pruská policie měla povoleno používat proti nepřítelům státu zbraně, a opravdu mnoho lidí označených za nepřítel bylo na místě zastřeleno. Hitler o něco později jen tak mimochodem poznamenal: je *dobře, když nás předchází hrůza, že vykořeníme židovstvo.* Nacisté budili hrůzu nejen mezi Židy, ale i mezi křesťany, komunisty, sociálními demokraty či mezi demokraticky smýšlející inteligencí.

Strach rodí udavače i kolaboranty. Žene lidi k volebním urnám, kde volič odevzdává hlas pro kandidáty, které nenávidí anebo mu jsou lhostejní. Chodí manifestovat a nepřítelně aplauduje vrahům, kteří k němu promlouvají z řečnišť. Když lůza vytlouká okna nepřítelům nového pořádku, Židům či kulakům, ti, jejichž okna nejsou cílem, zatahují závěsy. Když tajná policie odvádí nevinné, ti z nevinných, které neodvádí, se tváří, že nic nevidí, nic se jich netýká. Když jsou vyzváni, podepíší rezoluce, které žádají trest smrti pro každého, kdo je označen za nepřítel revolučního státu, a tedy i za jejich nepřítel. Režim totiž nestoudně předstírá, že kromě hrstky nepřítel jsou všichni jeho stoupenci. A masa, která žije ve strachu, přijímá tuto roli a doufá, že prokáže-li povolnost, bude ušetřena.

Ani představitelé režimu a tvůrci teroru však nespějí uniknout strachu.

Lůza v policejních uniformách tedy klepe i na jejich dveře a odvádí je na mučidla. Se zlomyslnou škodolibostí z nich vynutí přiznání obviňující další z revolucionářů. Od dob Francouzské revoluce kati dostávají oběti z řad poražených i vítězů. Pro tuto situaci se vžilo úsloví, že revoluce požívá své děti, ale tato obrazná formulace je falešně sentimentální. Revoluce nepožívá jen své děti, ale i své rodiče, počíná vraždit nejen oběti, ale i jejich vrahy. Dopustili se často opravdu zločinů, za něž by mohli být souzeni, ale jsou souzeni za zločiny, které nikdy nespáchali. Jen tak lze předvést, že každý může

být odsouzen i za nejabsurdnější obvinění, a že tedy není nikdo, kdo by se mohl cítit bezpečný v říši strachu.

V době vrcholného teroru dochází ke klamnému zdání bezmezné podpory, již se vládcům dostává od všech občanů. V době nejvyšší vlny stalinského teroru, jemuž padly za oběť statisíce „rodičů i dětí“ revoluce, pronáší Stalin velkou řeč:

Někteří novináři v cizině žvaní, že prý očista od vyzvědačů, vrahů a škůdců typu Trockého, Zinověva, Kameněva, Jakira, Tuchačevského, Rosenholze, Bucharina a jiných vyvrhelů „otřásla“ sovětským zřízením, vnesla do něho „rozklad“. Toto odporné žvanění je jen pro smích... kdo by potřeboval tuto ubožáckou bandu zaprodavších se rabů...? Roku 1937 byli odsouzeni k smrti zastřelením Tuchačevskij, Jakir, Uborevič a jiní vyvrhelové. Pak se konaly volby do Nejvyššího sovětu SSSR. Pro vládu sovětů se vyslovilo 98,6 % všech voličů, kteří se zúčastnili hlasování. Počátkem roku 1938 byli odsouzeni k trestu smrti zastřelením Rosenholz, Rykov, Bucharin a jiní vyvrhelové. Pak se konaly volby do Nejvyššího sovětu svazových republik. Pro vládu sovětů se vyslovilo 99,4 % všech voličů, kteří se zúčastnili hlasování. Ptám se: Kde tu jsou příznaky „rozkladu“ a proč se tento „rozklad“ neprojevil ve volebních výsledcích?

Ano, strach nerozkládal společnost, i rozklad je pohyb, strach umrtvoval. Ve chvíli, kdy strach bez rozdílu zachvacuje vítěze i poražené, vládnoucí i ovládané, znehybní celé složité společenské ústrojí, neboť se už nikdo neodvažuje o ničem rozhodnout, každý se stará jen o to, aby se zbavil zodpovědnosti za bezvýchodnou situaci. Teror zavedl společnost na okraj zkázy.

Z takové situace se zdají vést jen dvě východiska, prvním je válka, tedy přenesení teroristických metod na mezinárodní pole, druhým zastavení teroru. První východisko, které občana ve jménu válečné

mobilizace podrobuje ještě více, ovšem nikam nevede. V případě válečné porážky (jaká potkala hitlerovské Německo) je porážena i revoluce se svými idejemi, její představitelé jsou smeteni a země zničena. V případě vítězství (jakého dosáhl za přispění demokratických mocností stalinský Sovětský svaz) se společnost vrací do předválečné situace: teror trvá a s ním trvá i vše znehybňující strach.

Druhé východisko, které radí obnovit aspoň částečné svobody, a tak se vymanit z vlády strachu, revoluci rovněž nezachrání. Revoluce ani diktatura, kterou ustavila, nemohou totiž dlouho přežít bez spoluvlády strachu prostě proto, že se ideály, které lidem vnucují, už natolik zkompromitovaly, že je téměř všichni odmítají. Revoluční moc nutně zaniká, někdy záhy, někdy přetrvá i život celé generace. V obou případech po sobě zanechá nespočítatelné množství mrtvých, zničenou zemi, neodhadnutelné množství osobních tragédií, zmařených příležitostí, ubitých talentů, rozvrácenou morálku a vzpomínku na vládu všudypřítomného strachu, který bude ještě dlouho podvazovat činy lidí, kteří tuto vládu zažili.

Kapitola osmá

1

Účast na odborných přednáškách byla ještě stále dobrovolná (jen na přednáškách marxismu-leninismu putovala sálem prezenční listina, ale pochybuju, že jí někdo dbal), zato účast na vojenské přípravě byla povinná a přísně kontrolovaná; případná absence se dala omluvit jen úředně potvrzenou nemocí. První školení se týkalo především řádů a základních údajů o složení a organizaci armády, tedy že nejmenším útvarem je družstvo, ze tří družstev se skládá četa, ze tří čet a případně z jedné motorizované jednotky se skládala rota; byly rozdíly v útvarech pěších a motorizovaných nebo dokonce tankových. Poučili nás také, čím je vyzbrojen prostý voják. Vše, co nám sdělili, bylo tajné, a naléhavě nás varovali, že jakákoliv zmínka o těchto údajích by nás dovedla před vojenský soud, neboť nepřítel nikdy nespí; i zdánlivě banální maličkost může pro něj mít zásadní význam a hlavně, jak nám vysvětlil neuvěřitelně přitroublý podplukovník, ve chvíli, kdy cokoli třeba zdánlivě nedůležitého vyzradíme, staneme se vydíratelnými a nepřítel od nás bude požadovat stále nové a už závažnější informace (jako kdybychom vůbec nějaké měli). Všichni vyučující, byli to vesměs důstojníci, se vyznačovali neustále zdůrazňovanou bdělostí, připraveností čelit imperialistické agresi, nenávistí k německým revanšistům i jejich americkým chleboďárcům – a mimořádnou tupostí.

Sešity, do nichž jsme si dělali poznámky, byly rovněž označeny razítkem *tajné*, a vždy po skončení výuky nám je sebrali a uzamkli do trezoru na vojenské katedře.

Nevím, jak se to stalo, ale jednou koncem zimy jsem doma po návratu z přednášek zjistil, že jsem sešit z vojenské přípravy omylem

neodevzdal a strčil si ho do aktovky. Teď jsem tento sešit plný přísně tajných poznámek o vojenských povinnostech, o palebné síle houfnic a účinném dostřelu zastaralých protitankových děl měl doma, kde, jak jsem byl poučen, neměl co dělat. Vylekaně jsem uvažoval, jestli se nemám rozběhnout na fakultu a sešit odevzdat. Nejspíš by ale začali vyšetřovat, proč jsem si ho odnesl, co jsem s ním za celý den dělal, zatímco pokud si ho přinesu na příští hodinu vojenské výchovy a pak odevzdám, nikdo si mého přečinu nevšimne. Zasunul jsem ho tedy do hromady jiných sešitů a víc na něj nemyslel.

Příští ráno v pět hodin u nás zazvonili. Když jim tatínek otevřel, vhrnuli se do bytu, bylo jich pět a připomněli mi dávný zážitek z prvního dne okupace, kdy takhle vtrhli do bytu gestapáci pátrající po mých strýcích. Jenže gestapáci tehdy jen prošli bytem, nahlédli pod postele, do skříní, do spíže i na balkon a zase vypadli. Tihle vytáhli jakési papíry, přistrčili je tatínkovi a přikročili k důkladné prohlídce bytu.

Zatímco vyděšená maminka se snažila zjistit, co to dělají, jakým právem se hrabou dokonce i v jejích věcech, bratr dosud spal a tatínek němě přihlížel, já v té chvíli myslel na svůj sešit označený razítkem: *tajné*. Pokud jej najdou, nikomu nevysvětlím, že jsem si ho strčil do tašky omylem, a nikoli s diverzním záměrem jeho obsah ofotografovat a pak předat nějakému agentovi CIA. Za to budu nejspíš odsouzen jako špion.

Zaujat vlastním titěrným problémem jsem sotva zaznamenával, jak na stole v předsíni narůstá hromada lejster s tatínkovými výpočty, odborné knihy v němčině, angličtině, francouzštině, ruštině a maďarštině. Ti podivní hledači jim nebyli s to porozumět (neznali jazyky a neměli tušení, o čem lejstra i knihy pojednávají), a proto je považovali za podezřelé. Ke knihám a výpočtům přidali ještě fotoaparát, promítačku a dalekohled, jiné cenné předměty jsme doma neměli.

Pak jeden z nich přišel i k mému stolku, otevřel zásuvku a vynadal vrchní sešit s poznámkami z ruštiny. Chlap, který patřil dávné minulosti i současnosti, se mě zeptal: To je tvoje?

Přisvědčil jsem.

Studuješ?

Řekl jsem, že studuji češtinu.

Vzal další sešit, rozevřel jej a zatřepal jím. K zemi se snesl růžový piják. Nechal jej chvíli ležet na zemi, ale pak ho napadlo, že by na něm mohl být napsán nějaký vzkaz, shýbl se pro něj a prohlédl si ho proti světlu.

Nepamatoval jsem si, kolikátý svrchu je můj *tajný* sešit, stejně jako on nevěděl, co by měl v mém stole hledat. Řekl jsem: Tenhle je z dějin ruské literatury.

Vrátil sešit do zásuvky a zasunul ji. Nahlédl ještě do dalších dvou, ale já věděl, že už jsem zachráněn.

Tatínek zachráněn nebyl. Odvedli ho a ani mu nedovolili, aby se s námi rozloučil.

V bytě to vypadalo, jako by všechno rozmetala vichřice. Knihy, stohy popsaných papírů, vše se válelo po židlích, po zemi i po jídelním stole. Něco odvezli, něco prostě nechali ležet tam, kam to odhodili.

Snažili jsme se s bratrem všechno uklidit a nějak srovnat. V kupě tatínkových výpočtů jsem zahlédl malý červený sešit, který slídiče zřejmě nezaujal, ale bratr si povšiml poznámky v pravém dolním rohu měkkých desek. Oranienburg, März 1945.

Zalistovali jsme v sešitě a zjistili, že obsahuje tatínkovy zápisky z pochodu smrti, o němž nám vyprávěl jen jedinkrát, v den, kdy ho k nepoznání vyhublého repatriovali z Německa.

Začetli jsme se do nich. (O mnoho let později, změnil jsem jen jména, jsem z nich citoval v románu Soudce z milosti.) Tatínek si zaznamenával den po dni:

22. dubna. Jdeme dál. Začíná pršet, fičí to studeně, asi od moře, možná už není tak daleko. Dám si deku přes hlavu. Táhne se to hrozně. Těžce zvedám nohy. Kabát i deka váží cent, nevím,

jak to nést. Nejráději bych to zahodil, ale co v noci? A co jestli nepřestane pršet...?

Procházíme vesnicemi, až konečně už pozdě večer SS v lese ohraničí čtverec. Je strašlivě mokro, všechno je prosyceno vodou. Shodil jsem deku ze sebe a myslím, že padnu dopředu. Jsme tři, kteří se snažíme nalézt sušší místečko ke spaní. S G. hrabu listí a sháním drát nebo klacek na kostru střechy. Tu střechu udělám z jedné deky, několika klacků a provázků, kterými to všechno svážu. Když jsem hotov, sním kousek chleba a lehnu si. Nemam sílu ani na myšlení. V noci prší. Úplný liják. Jsem hrdý na svoji střechu. Je to zázrak, voda stéká po dece jako po stanovém plátně. Vzpomněl jsem si na skautské výlety. To bych si netroufal udělat tehdá. Spát na zemi a místo stanu jednu tenkou deku. V dubnu! A bez jídla 35 km denně. Ale viděl jsem jednoho chlapce, který už nemohl dál. Zůstal ve škarpě, červenou díru uprostřed hlavy. Nechci takhle skončit! Nesmím. Musím vydržet všechno. Němci válku prohráli, nechci ji také prohrát...

23. IV. Vaříme čaj. Je málo času, dostal jsem jen šluka... Táhneme se opět po rozmoklých a bahnitých cestách. Vyměnil jsem si s jedním Polákem svoje polobotky za větší a vysoké boty. Jsou mi až moc volné. Dělalí se mi puchýře na chodidle, bolí to pokaždé, když došlápnu... Trápí mě hlad a žízeň. Žvýkám nějakou rostlinu, která roste ve škarpě a chutná jako pórek. Ušli jsme již nejméně 35 km od rána a plazíme se jako raněný had. Přece však jsme došli do vesnice bez jediného mrtvého. Většina hochů dostávala balíčky z domova, takže jsou v dobré kondici, jsem jeden z mála v těch pěti stech, který již měsíc skutečně hladověl a teď žil jen z vlastního těla.

24. IV. Začít den bez jídla? Jdu tedy na dvůr ke strážci – esesák hledá lidi k práci. Hlásím se a doufám, že se dostanu do styku s domácími a že se mi podaří vyměnit to jediné, co mám: kávovou konzervu. Jdeme pro pitnou vodu ze sousedního dvora.

Ve dveřích sedí nějaký Polák (na práci) a jí chleba. Dívám se na něj. Vypadal jsem asi strašně smutně při pohledu na ten krajíček, takže mi ukazoval, abych si řekl esesáku, že mi ho pak dá. Tož jsem se ho dotázal. Neodpověděl, tak jsem skočil k tomu Polákovi, a on mi dal ten krajíček celý. Byl namazán sádlem a kousky masa v něm byly. Půlku jsem dal G., půlku jsem snědl já. Bylo to nebeské. V životě jsem nejedl nic lepšího.

Asi v jedenáct hodin jsme vyrazili, šli jsme několik hodin písečnou pouští, najednou vidíme vedle cesty v lese tábořit esesáky, všude je spousta aut, vozy, bedny, kuchyně, vězni, koně. Blížíme se k jakémusi vysokému lesu, který roste na písčíně. Všechny tábory z okolí Berlína jsou teď v Meklenburku v lese... Prý tu zůstaneme delší dobu. Je to vlastně štěstí, jsem strašně unavený. Ani stan se mi nechce udělat. Neprší, tak si jen nahrabeme listí u jednoho velkého kmene... Den minul bez příhod a bez jídla. Jak dlouho to můžu vydržet...?

26. IV. Moje první myšlenka ráno je: Dostaneme něco jíst? Nejsem sám. Všechny nás ovládá stejná myšlenka. Nedostali jsme nic. Hledám na zemi bukvice. Jsou těžko k nalezení. Sedím na zemi a hrabu v listí, až nějakou najdu. Vyloupnu ji, chutná jako lískový oříšek. Ale většina z nich už je shnilá. Čas od času popolezu kousek dál. Představuji si, že to listí už je nesčíslněkrát přehrabané. Od zvěře a teď ještě od lidí. Ale trpělivě pročesávám svoje okolí, neudělám zbytečný krok. Hlad mám hrozný, bukvicemi se vůbec nelze nasytit. Myslím už jen na jídlo. Stydím se za to a zlobím se na sebe. Tak, říkám si, teď ti dal život příležitost ukázat, dokážeš-li víc než ostatní. Sedět a počítat bimotor se proti tomu tady zdá směšně lehké. Sváteční. Musím přestat zabývat se myšlenkami na jídlo a jednat rozvážně. Rozhodl jsem se, že budu šetřit silami – hledáním bukvic ztratím víc síly, než jí nazpět získám. Lehnu si tedy, vleže člověk spotřebuje méně energie, a jen třikrát denně se krátce projdu, aby si moje údy

zcela neodvykly pohybu. Ležím. Myslím na svobodu. Jak by to bylo krásné být zase svoboden, nebát se smrti a najíst se. Být opět se svými drahými, že mě čekají, že mě budou potřebovat, to mi dodává odhodlání. Musím vydržet! Nenávidím v téhle chvíli systém, který zavinil tu hroznu bídu a utrpení. Finanční magnáty a průmyslníky, kteří tak dlouho spekulovali, až svět uvrhli do války. Utrpení nás všech je jim lhostejné, jen když zůstane zachována jejich moc, jejich impérium. Správní rady zbrojařských koncernů Imperiál Chemical Trust, Krupp – ti všichni vytvořili Hitlera, bez jejich pomoci by skončil v blázinci při prvním pokusu získat moc. Ale jejich šílená nenávist vůči socialismu v SSSR, kde poslali pány pracovat, kde na místa vládců usedli obyčejní pracující lidé, jim docela zatemnila oči. Snad aspoň k tomu všechno tohle strádání bylo dobré, že mi docela otevřelo oči. Jestli se dožiju svobody, vím, komu za ni budu vděčit.

2

Smuteční hudba v čase, kdy měly z rádia znít budovatelské písně. Pak hlas chvějící se zřejmě vzrušením anebo bolestí předčítal: *Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu, Rada ministrů SSSR a presidium Nejvyššího sovětu SSSR s pocitem velikého smutku oznamují...*

Protože den předtím už vyšla lékařská zpráva o těžké nemoci J. V. Stalina, nemusel jsem ani čekat, až hlasatel dojde na konec svého sdělení. Bylo jasné: Stalin skončil.

Noviny vyšly v černém rámečku a s mladistvou podobiznou čerstvě zesnulého. Rudé právo hned v den, kdy přineslo zprávu o úmrtí (pamatuji se, že mi přišlo podivné, jak to mohlo stihnout), otisklo text, který jsem si vystříhl pro jeho pozoruhodné spojení jazyka lidové písně a politické fráze (vždycky mě, i když jsem ještě

nedokázal plně postihnout falešnost obsahu, zarážela falešnost řeči):

Když se truchlivou zprávou dovídali naši dělníci, naši pracující lidé, byli zachvázeni nezměrným bolem a přehořce zalkali. Zalkali nad nejbolestivější ztrátou, která mohla postihnout sovětskou zemi, mezinárodní dělnickou třídu, pracující lid všech zemí a celé pokrokové mírumilovné lidstvo. A o kousek dál nelyricky: Marně si imperialistické hyeny dělají naděje ve chvíli úmrtí velikého Stalina. Jeho dílo je nevývratné. A jeho ideje jsou nezničitelné a živoucí... Necht' jen američtí imperialističtí zběsilci ukazují ve chvíli úmrtí J. V. Stalina svoji surovou duši a necht' se jejich titovští, fašističtí a sociálně demokratičtí služebníci překonávají ve svém cynismu. Celý pokrokový a mírumilovný svět bude mít pro ně tím hlubší opovržení. A tím světleji bude zářit památka velikého Stalina, která je pro pracující lid všech zemí svatá.

Vyhlášen byl národní smutek, vlajky spuštěny na půl žerdi anebo vyměněny za černé smuteční prapory.

Moje bývalá láska Taťána, která na mě v létě tak zanevřela, za mnou přišla a zeptala se, jestli bych neměl chvíli času.

Sedli jsme si v nejvyšším patře na lavici, kde čekávali studenti na zkoušku z vymřelých jazyků Blízkého východu, a ona mi po svém zvyku dlouho upřeně hleděla do očí. Řekla, že ví, jak mi strašně ublížila, a dovede si představit, jak se teď, když nás potkalo takové neštěstí, musím cítit osaměle.

Nechápal jsem, o jakém neštěstí mluví, v první chvíli jsem myslel, že se nějak dozvěděla o tom, že mi zavřeli tatínka, ale ona vysvětlila: Je to strašné, že i ti největší z lidí musí zemřít.

Řekla, že se teď taky cítí sama, úplně sama. Položila si hlavu na mé rameno a rozplakala se.

V Literárních novinách (čítal jsem je v naději, že se v nich dozvím něco podstatného o spisování, kterému jsem se hodlal věnovat, jakmile dostuduji) vyjadřovali vážení básníci své hoře:

*A každý cítil u srdce ten chlad
i odpovědnost – dál už půjdem sami.
Ne, nikoho jsem neměl tolik rád
jak otce, který nyní umírá mi.*

*Stalin – je síla Sovětského svazu.
Stalin – je moudrost všech budoucích knih.
Stalin – je vše, co zkáze nese zkázu.
Stalin – je život lidí budoucích.*

Básník Jan Skácel, jehož pozdější sbírky patřily k tomu nejlepšímu, co kdy český básník vytvořil, napsal o Stalinově smrti bylinu:

*Ticho je na Rusi, žal chodí Ukrajinou,
řekami Sibíře se černé hoře valí.
Pro tebe, synáčku, dnes pláče celá země,
Pro tebe, Staline, by všichni život dali...*

Ve filmovém týdeníku ukazovali davy na pohřbu, zněly přísahy věrnosti věčné památce a černý flór se zdál zahalovat svět, který údajně tonul v slzách.

Několik dní nato zemřel i prezident Klement Gottwald.

Znovu davy na pohřbu, přísahy věrnosti svaté památce prvního dělnického prezidenta, znovu černé prapory a slzy. Kina ani divadla nehrála, z rádia zněla truchlivá hudba.

O tatínkovi nepřišla žádná zpráva a my nevěděli, kde je, co se s ním stalo, proč ho odvedli, nevěděli jsme ani, z čeho budeme žít.

Tatána se mi svěřila, že s Tomášem se přece jen tragicky mýlila, podlehla ovzduší tam při ostravské brigádě, ale život není postaven z cihel a z betonu, ale z citů a porozumění. A teď, v těchto těžkých a ponurých dnech si to zvlášť uvědomila.

*Těžké je letošní jaro.
Těžké a tvrdé
jak rakev
v slzách a vzdoru ji vysoko budeme nésti.
Soudruzi,
dva velké žaly nás potkaly
na cestě k našemu štěstí...*

V prázdné posluchárně s vyhlídkou na černě přioděné nábřeží i hrad jsme se objali a chvíli líbali.

V našem domě se někteří začali tvářit, že nás neznají, naopak domovník, který vždycky pokukoval po mamince, se ji pokusil pozvat do hospody.

Zastavila se také teta Hedvika, která kdysi s takovým nadšením mluvila o velkém Stalinovi. Řekla, že tatínek se určitě ničeho nedopustil. Nabídla mamince, že by jí aspoň trochu přispívala penězi, dokud se tatínek nevrátí. A ona, která žila tolik let v Sovětském svazu a o Stalinovi mluvila jako o velikánovi, dodala větu, která mě ohromila. Vilík má štěstí, že vožd' umřel. Třeba se teď všechno změní a přestanou ty hanebné procesy.

3

Maminka si zoufala. Všiml jsem si, že každou chvíli přistupovala k oknu a chvíli z něho vyhlížela, jako by čekala, že zahlédne tatínka, kterého přece nemohou držet ve vězení, když nic nespáchal.

Protože byla sestra národních hrdinů, po nichž přece pojmenovali pražské náměstí, odhodlala se a napsala dopis novému prezidentovi republiky. Psala, že tatínka zná od jeho studentských let a ví docela jistě, že by se nikdy nedopustil ničeho nečestného. Ví, že práce pro něho byla vším a pracoval denně až dlouho do noci, ví také, že ještě když pracoval v Brně, ho někteří napadali, a to jen proto, že je měl k poctivé práci, ale nějaké pomluvy přece v naší nové společnosti nemohou dojít sluchu.

Lámala si hlavu nad každým slovem, dokonce i nad závěrečným pozdravem, věděla, že by měla skončit soudružským Čest práci, ale ten pozdrav jí nikdy nepřešel přes rty, a tak napsala jen: *s hlubokou úctou*.

Neměl jsem představu, jak může vypadat místo, kde tatínka drží. S vězněním jsem měl svoji zkušenost, jenže tehdy nás všechny zavřeli nacisté, a to jen dočasně, zbavili nás svobody do chvíle, než nás zbaví i života. Současné vězení jistě vypadalo jinak.

Odpověď na mamčin dopis nikdy nepřišla, zato asi po pěti týdnech jsme našli ve schránce dopis od tatínka, na obálce bylo razítko: *Uherské Hradiště*. Tatínek psal, že na nás všechny myslí, nemáme si o něj dělat starosti, nic mu nechybí, je zdravý a doufá, že i my jsme zdraví a nějak si poradíme se živobytím.

Dopis byl napsaný na šedivém kousku papíru a okamžitě mi připomněl lístky, které jsme směli čas od času za války napsat z Terezína.

Paradoxně mi právě v těchto dnech vypršela kandidátská lhůta, a měl jsem být buď přijat, anebo nepřijat mezi komunisty.

Na schůzi bylo mé přijetí posledním bodem programu. Do hustého tabákového dýmu, který halil posluchárnu, seznámil předsedající přítomné členy strany s mým případem. Studoval jsem výborně, na letní brigádu jsem nejel z důvodů zdravotních, vztah ke kolektivu jsem měl dobrý, pokud se týká mého kádrového původu, pocházím z rodiny úřednické, ovšem moji strýcové byli národní

hrdinové a věrní členové strany, kteří padli v boji s nacisty. Ted' ovšem byl můj otec zatčen, zjevně z důvodů politických, takže nad mým případným členstvím je nutné se zamyslet.

Dostal jsem slovo, abych se vyjádřil k případu zatčeného tatínka.

Řekl jsem, že tatínek se stal obětí nějakého omylu anebo falešného obvinění, určitě se ukáže jeho nevina.

Z pléna se přihlásil jakýsi soudruh (většinu z těch, co tu seděli, jsem neznal) a dotázal se, jaký je můj vztah k socialismu.

Odpověděl jsem, že věřím v jeho budoucnost.

Onen soudruh se s mou odpovědí nespokojil. Můj otec v socialismus zjevně nevěřil a nenáviděl ho. Jsem připraven zříci se ho, když se ukáže, že se dopustil protistátních zločinů? Na něco takového jsem připraven nebyl. Bylo pro mě nemyslitelné, že by se tatínek zapletl do nějakého zločinného spiknutí, a tak jsem rozčileně odpověděl, že můj otec by se nikdy ničeho takového nedopustil.

Soudruh z pléna trval na svém a žádal, abych všem jasně odpověděl: ano, nebo ne. K mému překvapení se vmísil předsedající. Řekl, že už jsem přece odpověděl a nemá ted' smysl předjímat rozsudek soudu. Protože se už nikdo další na nic nedotazoval, dal hlasovat o mém přijetí. Bylo mi zřejmé, že je nemožné, aby mě přijali, a proto jsem pozoroval s úžasem, jak postupně zvedají ruce mí spolužáci, mladí asistenti z různých kateder, zaměstnanci děkanátu, nakonec i uklízečky.

Byl jsem tedy přijat a předsedající mě zavolal ke stolu a blahopřál mi. Jenže já neměl ani v nejmenším slavnostní pocit, podobný tomu před dvěma lety, když mě přijímali za kandidáta, spíš mě sklíčovala úzkost. Jako bych byl právě přijat do jakési nelítostné řehole, kde mohli žádat cokoli, dokonce i to, abych se zřekl vlastního otce.

Nedokázal jsem v té době odhalit podstatu systému, který strana ustavila, ale to jsem vnímal, že jsem se dobrovolně přihlásil za vojáčka v bitvě, kterou vedou jacísi vzdálení generálové. Nejsou

povinni mi cokoliv sdělit, jen mne seznamují se svými odhalenými, rozhodnutími či rozsudky, a na mně je, abych je přijal.

Chodil jsem tehdy dlouho do noci podél břehu Vltavy s podivným pocitem, že můj svobodný pohyb je pouhý přelud, ve skutečnosti se jen zmítám v kruhu mezi šancemi, které mě svíraly po většinu mého dětství, a všechny brány, co vedly ven, byly uzavřeny. Tentokrát jsem si je dobrovolně uzavřel já sám.

Pak mne napadlo, že když mne přece jen přijali, znamená to, že přijali i moje přesvědčení o tatínkově nevině. V tom se snad přece jen dalo nalézt cosi povzbudivého.

4

Tatínek doufal, že si nějak poradíme se živobytím, tím samozřejmě chtěl povědět, že si musím nějak poradit já. Úspory jsme neměli žádné (stejně by nám nepomohly, na počátku toho léta by nás o ně měnovou reformou připravili). Maminka stále věřila v diagnózu, podle níž už vlastně ani neměla žít. Jak jí radil pomýlený lékař, snažila se vystříhat jakékoliv námahy. Navrhla, že by mohla aspoň doma plést, jenže vlna se nedala sehnat. Mohla by také překládat z francouzštiny, ale o tenhle jazyk nikdo nejevil zájem.

Na fakultní nástěnce jsem si všiml, že ve Slovanském semináři je volné místo pomocné vědecké síly. Zřejmě o ně nikdo nestál, za několikahodinovou péči o knihovnické výpůjčky a katalogizaci knižních přírůstků platili měsíčně pouhých dvě stě korun.

Místo jsem dostal, zaplatil jsem si aspoň stravenky do menzy a pro večere chodil vždy až na poslední chvíli před zavřením kuchyně; tehdy totiž dobrosrdečné kuchařky rozdávaly aspoň části zbytků, a tak jsem domů přinášel skoro každý večer nejméně deset krajíců mírně oschlého chleba a obvykle i velký vojenský esšálek (ten původně patřil nějakému německému vojákovu a tatínek ho ukořistil, když skončila válka a on čekal v Německu na repatriaci), krásně očazenou

a mírně zdeformovanou nádobu, naplněnou teď knedlíky a nějakou omáčkou anebo aspoň hustou polévkou od samého dna kotle.

Bratr, který si s podivuhodnou urputností vymazal z paměti všechno, co souviselo s pobytem v Terezíně, si občas posteskl, že mu to jídlo z esšálku připomíná cosi nepříjemného; maminka si obvykle jen uždíbla z krajíčku chleba a tvrdila, že si uvařila brambory. Co jedl v té chvíli tatínek, jsem netušil, jen jsem si bláhově namlouval, že současné vězení se nemůže v ničem podobat válečným koncentrákům.

Ale dlouho jsme takhle žít nemohli, věděl jsem, že buď budu muset nechat studii, anebo si najít ještě nějaký další a pokud možno výnosnější zdroj příjmů. Jenže, co jsem uměl? Na gymnáziu jsem vynikal v matematice, ale tu už jsem zvolna zapomínal, také němčina, kterou jsem během války pochytil, se mi vytrácela. Trochu jsem uměl malovat, ale i tuhle zálibu jsem, bohužel, opustil. Zbývalo moje spisování. Ale nedovedl jsem si představit, že bych některý ze svých literárních výtvorů odnesl někam do nakladatelství.

Začínaly právě prázdniny a v Brdech vypukla kůrovcová kalami-ta. Hledali tam brigádníky, kteří by pomáhali s kácením napadených stromů. Přihlásil jsem se na lesní správě v Dobříši a docela vlídný lesník mě odvedl do ubytovny, kde jsem si nechal věci, a hned nato mě vzal do lesa, kde parta neznámých, jistě zručnějších chlapů kácela stromy. Les byl vzrostlý a vznikající paseka, prozářená sluncem, voněla čerstvě pokáceným dřevem. Všechno se zdálo kvést a vzduch přeplňovaly dráždivé pyly.

Na vzdálenějším konci paseky pokojně stáli dva mohutní koně a čekali, až jim naplní valník osekanými kmeny.

Lesník mě dovedl k jakémusi Slovákovi, ten mi vysvětlil, jak se strom kácí. Je to docela jednoduché, jde jen o to, aby se člověk nedopustil chyby, protože pak by strom spadl na něj, a na vlastní pohřeb člověk už nejde, tam ho vezou.

Vybral asi dvacetimetrový smrk a začali jsme spolu řezat. Usilovně jsem se snažil, ale myslím, že jsem výkonem svého učitele nepotěšil. Ukázal mi ještě, jak se musí strom naseknout, aby padl tam, kam chceme, a při pádu se větvemi nezachytil v koruně jiného stromu. Potom mě odvedl ke skupině tří brigádníků a podotkl, že jestli si budu chtít aspoň trochu zarobit, musím mnohem víc zabrat.

Naučil jsem se nasměrovat pád stromu docela přesně, naučil jsem se, jak zabírat pilou, jak loupat kůru i osekávat větve, pracoval jsem se ze všech sil, na dlaních mi naskákaly puchýře, takže při každém pohybu pily mi projela tělem bolest. Po dvou týdnech mě lesník upozornil, že si nevydělám ani na to jídlo, které za námi vozili do lesa, a já pochopil, že tohle není způsob, jak bych mohl přijít k penězům.

Vrátil jsem se do Prahy. Studoval jsem přece literární vědu, což by mě snad mohlo v očích druhých lidí kvalifikovat jako člověka povolného posuzovat literární díla.

Bez jakéhokoliv doporučení jsem se vydal na pouť po prázdninově prořídlých redakcích novin a časopisů a dotazoval se, zda by nechtěli, abych pro ně napsal recenzi. K mému překvapení mi obvykle na zkoušku nabídli jednu nebo dvě knížky. (Teprve později jsem zjistil, že v redakcích se válejí knihy, kterým se raději každý trochu znalý recenzent vyhne.)

Výběr z titulů, které vůbec směly vyjít, byl ubohý; psal jsem tedy o povídkách K. V. Raise, Marka Twaina či Maxima Gorkého, ale většinu toho, co mi nabídli k recenzování, tvořily knihy těch nejoficielnějších sovětských autorů; dodnes si pamatuji některá jména: Fadějev, Ažajev, Babajevskij, Malcev, Karavajevová, Trifonov, Popovkin, Fedin. Ti všichni se ve svých dílech vraceli do dní nedávno skončené války, tedy do období, které mě ještě stále fascinovalo, a byl jsem připraven věřit, že příběhy, které jsem v dílech nacházel, přinášejí svědectví o nových lidech, jejich statečnosti, o sovětském vlastenectví. Nejhorší bylo, že většina autorů si osvojila patetický

projev (patosem často zakrýváme pocity vlastní viny či dodáváme zdání pravdy tam, kde ji zrazujeme), jejich obraznost byla na hranici fráze. *At' mrzne sebevíc, at' vítr zuří sebeprudčeji, slibuji, že splním plán, že budu pevně stát na svém místě, jako stál můj muž.* Vše špatné ještě zdůraznily narychlo pořízené překlady plné rusismů a dávno už vymírajících přechodníků. Vnímá jsem sice tu jazykovou křečovitost, ale stejně hrozila, že zamoří i můj vlastní jazyk. Snažil jsem se zachytit poselství těch knih, které obvykle znělo: každý projev lásky, oddanosti či obětavosti je vysvětlitelný výjimečností sovětského režimu. *V sovětské zemi, kde žijí desítky Meresjevů, kázal jsem, lze najít štěstí pro každého člověka.*

Tatínek byl pořád ještě ve vězení a my neměli tušení, co se s ním vlastně děje. Neměl jsem také ani tušení, co se opravdu děje v sovětské zemi, kterou tak vtíravě velebili autoři, které jsem chválil. Jenže člověk, který nemá ani tušení, má usilovat o poznání. Pokud to nesvede, má aspoň mlčet.

5

V redakci mládežnického deníku, kam jsem občas napsal recenzi, mi nabídli, že bych mohl zajet na konferenci o Jiráskových Psohlavcích. Konference se konala, jak se patřilo, na místě románového děje, tedy v Domažlicích. Protože konference začíná ráno, měl bych být na místě o den dřív, ale nemám se tím znepokojoval, nocleh mi noviny uhradí.

Nabídku jsem přijal, Jirásek mi byl bližší než současné sovětské romány. Když jsem na přednášce z marxismu seděl (už opět) vedle Taťány, oznámil jsem jí, že příští týden budu dva dny pryč, pojedu na konferenci do Domažlic. Pokud by se jí to líbilo, odhodlal jsem se k pozvání, mohla by jet se mnou.

Překvapila mě. Přikývla bez rozmyšlení.

Upozornil jsem ji pro jistotu (co když to nedomyslela), že budeme muset zůstat v Domažlicích přes noc.

Ano, to předpokládá, když tam máme být dva dny.

Poslední noc před svým prvním výletem s dívkou jsem spal bídně. Opakovaně jsem se ocital před pultem v recepci hotelu, kde jsem žádal o pokoj. Mám chtít jeden dvoulůžkový, anebo dva jednolůžkové? Pokud dvoulůžkový, co tomu řekne ona a co recepční? Podívá se na naše legitimace a zavrtí hlavou. Bohužel, pane, tahle dáma s vámi nemůže sdílet pokoj, nejste ještě oddáni. Ale co když jen pokrčí rameny, bude mu úplně jedno, že ta dáma není moje manželka, a vydá mi klíče ke společné ložnici? Co tomu řekne ona?

Znamenal její souhlas, že se mnou pojedje, i souhlas, že se mnou stráví noc v jednom pokoji či dokonce milostně na společné posteli? A co udělám, když nás neumístí do jednoho pokoje? Zaklepu na dveře jejího pokoje a přijdu na noc za ní? Nebude to považovat za nestoudnost? A co udělám, když mě pustí dovnitř? Nebyl jsem si jist, že ji opravdu hluboce miluju. Ale pokud si tím nejsem jist, nesluší se, abych se choval, jako bych si přál s ní strávit celý život.

Druhý den ráno jsem z obálky vybral celou svoji měsíční mzdu pomocné vědecké síly a ve stavu zvláštní roztřesenosti se vydal na nádraží. Vlak právě přistavovali a mně se podařilo vniknout do posledního vozu jako první a zabrat dvě místa u okna. Pak jsem ji v nesnesitelně se vlekoucím čase vyhlížel oknem. Když už se blížil okamžik odjezdu a ona stále nepřicházela, nevěděl jsem, zda cítím víc zklamání anebo úlevu.

Přiběhla tři minuty před odjezdem, usměvavá, dobře vyspaná, s malou cestovní kabelou. Je ráda, že to stihla, nejela jí tramvaj, teď se moc těší na Domažlice, kde ještě nikdy nebyla.

Vlak supal v oblaku vlastního dýmu slunným údolím Berounky, seděli jsme proti sobě a dotýkali se navzájem koleny. Uvědomil jsem si, že máme před sebou dva dny, které možná rozhodnou o naší budoucnosti, ale o tom, připadalo mi, se nehodilo mluvit; bavili jsme se o jiných, odtažitějších věcech. Co to je krása, do jaké míry závisí na době, na sociálních poměrech? Má umění také vychovávat?

Když jsme konečně vystoupili na domažlickém nádraží, zeptala se mě, kam půjdeme, kde jsem zamluvil nocleh.

Nocleh jsem nezamluvil, nenapadlo mě, že bych měl něco takového udělat. Upokojil jsem ji, že o naše ubytování se jistě postarají organizátoři konference.

Zapochybovala o tom, hlavně pokud se týkalo jejího noclehu.

Jenže se nepostarali ani o můj. Hotel na náměstí byl naprosto plný. Recepční mi vysvětlila, že se ve městě koná nějaká literární konference, a poradila mi, kde bych se mohl ještě přeptat. Nejméně dvě hodiny jsme bloudili po Domažlicích, než jsme pochopili, že nocleh neseženeme. Ještě ke všemu začínalo pršet.

Představa, že strávíme naši první společnou noc někde na lavici v nádražní čekárně, nebyla sice povzbudivá, ale zřejmě by oddálila chvíli osudového rozhodnutí, uvědomil jsem si s úlevou. Taťána úlevu zjevně nesdílela. Ztrácela náladu a zatvrzele mlčela. Jak jsme se promoklí motali v uličkách města, najednou mě upoutala malá tabulka, oznamující, že v domě, který jsme právě míjeli, se nachází modlitebna církve československé evangelické. V prvním patře domu se svítilo, a já tedy zazvonil.

Farář byl ještě mladý a tvářil se, jako se tvářívají lidé, když u jejich dveří večer zazvoní někdo zcela neznámý. Řekl jsem mu, že jsem členem vinohradského sboru a je mi velice trapné obtěžovat ho, ale já a moje kolegyně (nelhal jsem, byla přece mou kolegyní) jsme přijeli na literární konferenci a marně sháníme nocleh. On je naše poslední naděje.

Přikývl, že rozumí. Jsme vítáni. Mají pokoj pro hosty a samozřejmě u nich můžeme přespat. Pohlédl jsem pyšně na svou zaraženou společnici, doufal jsem, že ocení moji schopnost najít i ve svízelné situaci řešení.

Farář nás zavedl dovnitř a vyptával se na můj sbor, s naším vikářem chodil na fakultu, ale teď ho už dlouho neviděl. Pak přišla jeho žena a nabídla nám chleba, máslo a čaj.

Farář hovořil o svém sboru, stěžoval si, že mezi mladými zbožnost upadá. Ve škole se jim dostává jen jednostranná výuka a rodiče musí o to, aby jejich děti směly chodit na hodiny náboženství, požádat písemně. Mnozí se takový papír bojí podepsat, dneska už je ochoten málokdo trpět pro víru. Chtěl také vědět, jestli se nějak hlouběji zajímám o historii, a já vysvětlil, že studuji literaturu a vím spíš něco o Jiráskovi než o chodské historii.

Byla trochu jiná, než jak ji viděl slavný spisovatel, poučil nás farář. Jirásek byl příliš zaujatý bojem lidu proti šlechtě a proti Němcům. Ve skutečnosti, pokud se na to díváme z hlediska zákonů, které tehdy platily, a jak jinak se na cokoliv v minulosti dívat, právo nebylo na straně Chodů, ale na straně majitele panství. Chodové totiž v době svého povstání svá původní privilegia už dávno nevlastnili, některá z nich zastavili a nikdy nazpět nevykoupili, o zbytek je už před desetiletími připravily císařské výnosy; s tím se nedokázali smířit, chtěli nadále lovit zvěř a těžit dřevo v lesích, které jim už nepatřily. Možná císařské výnosy ani pořádně neznali, byli včetně Koziny negramotní. Je pochopitelné, dodal, že se jim nechtělo přijmout skutečný stav věcí, raději věřili v to, v čem se po generace utvrzovali a co jim vyhovovalo.

Byl jsem zvyklý přijímat, že pravda stojí vždy na straně těch, kdo se bouří proti pánům a vykořisťovatelům, a tak mi způsob, jak pan farář viděl historii, připadal pomýlený. Tatána se tvářila nezúčastněně, možná rozpačitě, uvědomil jsem si, že za celou dobu nepronesla ani slovo.

Farářova manželka nám pak přišla oznámit, že pokoj pro slečnu je připraven, a mě se zeptala, jestli mi nebude vadit vyspat se na kanapi v kanceláři. Pro noční milostné setkání nebyla evangelická fara příhodným azylem. Popřál jsem tedy své milé dobrou noc, ani jsem ji nepolíbil a odešel do místnosti s knihovnou plnou náboženských spisů, nad hlavou jsem měl podobiznu Komenského a na protější zdi reprodukcii obrazu Jana Husa před koncilem kostnickým.

Na židli vedle kanape ležela připravená bible.

Jest čas rozmítání kamení a čas shromažďování kamení, čas objímání a čas vzdálení se od objímání;

čas hledání a čas ztrácení, čas chování a čas zavržení;

čas roztrhování a čas sžívání, čas mlčení a čas mluvení;

čas milování a čas nenávidění, čas boje a čas pokoje.

K snídani jsme dostali čerstvý, ještě teplý chléb a mléko.

Konference byla nudná, navíc jsem naléhavě vnímal nelibost jediné bytosti, na které mi tu záleželo. Jen chvílemi jsem se dokázal přinutit k tomu, abych si udělal několik poznámek.

Ve vlaku během zpáteční cesty jsem se až křečovitě snažil být zábavný anebo jsem aspoň vedl zajímavé úvahy. Má milovaná Tatána se na mě chvílemi usmála: smutně, lítostivě a snad i chá-pavě. Nemohl jsem nevnímat, že právě začíná „čas vzdálení se od objímání“.

Když jsme dalšího dne měli společnou přednášku z dějin české literatury, držel jsem jí jako obvykle místo vedle sebe.

Přišla, sedla si však o několik řad přede mne, jako by mě vůbec neviděla, a během hodiny se ani jednou neohlédla.

Pochopil jsem, že Tomáš by předem zamluvil noclehy a určitě by ji nezavlekl na faru, kde i polibek na dobrou noc byl nepřístojný.

Zneužití mládí

Prvního března roku 2006 přinesla ČTK kratičkou zprávu: Asi pět tisíc dětí od osmi do dvanácti let se sešlo na demonstraci v pákistánském Karáči a vyzývalo k popravě autorů karikatur proroka Mohameda. (Děti zajisté karikatury nikdy neviděly, pokud kdy vůbec nějaké karikatury viděly.) Únosci letadel, která v New Yorku a Washingtonu připravila při sebevražedném útoku o životy tisíce civilistů, byli mladí lidé. Většina sebevražedných muslimských útočníků jsou mladí lidé. Mládež, dokonce dvanáctileté děti ozbrojené samopaly, bojovala ve většině afrických občanských a kmenových válek. Bojovala nadšeně a bezohledně.

Všechny totalitní režimy, všechny fanatické ideologie vidí v mladých nejhodnější vykonavatele svých cílů.

*Chlapci a děvčata vpřed,
stavíme nový svět.
Jeden, ten má malou sílu,
proto všichni ruce k dílu.
Chlapci a děvčata vpřed,
stavíme nový svět.
Lenin, Stalin, Gottwald v čele,
a my s nimi hej, vesele...*

zněl text jedné z mnoha budovatelských písní z padesátých let. Byla to optimistická píseň, i když na místo *hej, vesele* se přímo vnucoval rým pádnější, zato vlastizrádný.

Také svoboda se dala oslavovat jako *mladá, v červený květ rozkvetlá*.

Všechno bylo mladé, protože chvíle převratu se měla stát novým počátkem dějin. Ale byl tu, a dodnes je, pádnější důvod, proč oslavovat mládí. Radikalismus je vlastní více mládí než stáří stejně

jako představa, že svět by se dal organizovat lépe, nežli se to doposud dařilo. Mládí má sklon nedůvěřovat hodnotám, které vyznává rodičovská generace, tedy je otevřenější heslům, zjednodušeným vysvětlením všech společenských neduhů i příslibům lepšího světa. Nemůže postavit proti lživé ideologii dostatek vlastních životních zkušeností a obvykle mu chybí hlubší znalost dějin a společenských zákonitostí. Totalitní režim mladým lidem na jedné straně lichotí, na druhé straně jim vnucuje svoji představu ideálního člověka a ideální společnosti.

V roce 1920 V. I. Lenin vykreslil ideál mladého komunisty.

Svaz komunistické mládeže si zaslouží svého jména a prokáže, že je svazem mladé komunistické generace jedině tehdy, bude-li každý krok svého učení, výchovy a vzdělání spojovat s účastí ve společném boji všech pracujících proti vykořisťovatelům... Tato generace musí vědět, že celým jejím životním posláním je výstavba této společnosti... (Její) mravností je to, co slouží zničení staré vykořisťovatelské společnosti a sjednocení všech pracujících kolem proletariátu, budujícího novou společnost komunistů.

Za patnáct šestnáct let poté byla právě tato generace vybíjena ve stalinských čistkách a lichotkami byli zahrnováni noví patnáctiletí. Školák Pavlík Morozov, který udal své vlastní rodiče, a naplnil tak Cabetovu vizi, že každý občan bude i udavačem, se stal novým oficiálním hrdinou a doporučeným vzorem pro sovětskou mládež, vedenou podle Leninových zásad k nové mravnosti.

V téže době (1935) vtělil Adolf Hitler svoji představu o mladé generaci do obrazů, které odpovídaly jeho básnické invenci.

Podle našeho názoru německá mládež budoucnosti musí být štíhlá, rychlá jako chrt, pevná jako kůže, tvrdá jako Kruppova

ocel. Musíme vychovat nový typ člověka, aby náš národ neničily dekadentní projevy dnešní doby.

O rok později přijala říšská vláda zákon, v němž se mimo jiné pravilo, že *všechna německá mládež kromě výchovy doma a ve škole bude vychovávána v Hitlerjugend fyzicky, intelektuálně i morálně v duchu nacionálního socialismu, aby sloužila národu a společnosti.*

První bod z Desatera pro studenta, vydaného v nacistickém Německu roku 1934, zněl: *Není nezbytné, abys žil, ale je nezbytné, abys plnil svoji povinnost vůči německému národu. Čím se staneš, staneš se jako Němec.*

Nacisté zdůrazňovali poslání národa, komunisté poslání pracující třídy, dnes teoretici muslimského fundamentalismu zdůrazňují očistné poslání své náboženské víry zjevené v Koránu, z něhož ovšem vybírají to, čím mohou zdůvodnit nenávisť a násilí, které páchají.

Poválečná mladá generace u nás byla obzvláště vhodnou částí společnosti, na niž se komunistická propaganda mohla soustředit. Životní zkušenost lidí narozených v rozmezí dvacátých a třicátých let minulého století byla jednostranná a spíše negativní. Způsob, jakým rodičovská generace organizovala společnost, se zdál pochybený a zřejmě zavinil anebo aspoň připustil nejen krutou hospodářskou krizi, ale nakonec i válku s těžko uvěřitelným počtem mrtvých.

Politikové a myslitelé starší generace, dokonce i ti demokraticky smýšlející, si svá pochybení připouštěli. Prezident republiky Edvard Beneš v řeči na právnické fakultě při své promoci na čestného doktora práv nedlouho po konci války podrobil liberalismus z konce devatenáctého století kritice. Dokazoval, že svět byl v oné době v hluboké krizi a vytvářela se společnost se všemi negativními rysy:

*... **politicky** je to společnost s rozvaděným a svářícím se světem četných, anarchizujících politických stran, rozvracejícím svým*

*bojem národ jako celek; **hospodářsky** – společnost s krajně vypěstovaným kapitalismem a industrialismem, vyvolávajícím neúprosný třídní boj vykořisťujících a vykořisťovaných; **sociálně** – společnost s vypjatým sporem o člověka minulosti s feudálními koncepcemi aristokratickými na jedné straně a člověka s egalitářskými idejemi, snažícího se uplatnit rovnost lidí na straně druhé; **kulturně a umělecky** – společnost s vytvářením společnosti ploše estetizující, žijící ve změti idejí, názorů a představ chaotických, nemající ani literárního, ani výtvarného slohu a stylu; krátce: **společnost chorobnou, nejistou, hledající něco nového a nejsoucí s to to najít.***

I když Beneš vyvozoval, že nová společnost musí být demokratická, zároveň hájil přátelství se Sovětským svazem i novou sociální politiku: *Jedna z otázek nejdůležitějších: otevřít brány ke změně sociální ve smyslu socializačním...*

Pro komunistické ideology nebylo obtížné Benešova slova vyložit příslušníkům mladší generace, která sotva pamatovala první republiku, jako jasný odsudek liberalismu a nespravedlivého sociálního systému, platícího i za první republiky, a zdůraznit nutnost minulý systém odstranit a nahradit ho systémem socialistickým.

Jiní demokraté šli ještě dále a připouštěli, že socialismus představuje základ pro budoucí organizaci společnosti. *Chci začít zjištěním jedné překrásné okolnosti, píše až s překvapující emfází po válce ve svém Kulturním měsíčníku jeden z členů demokratického odboje, profesor Václav Černý, budovatelé socialistické kultury přinášejí v tuto chvíli do svého díla jednu úžasnou investici, **zásluhy socialismu o osvobození světa.** Toto je sláva a krása nesmírná, kterou socialismu neodejme žádná závist ani pomluva.*

Lidem v politice nezkušeným či naivním se tak mohlo zdát, že v potřebě společenských a hospodářských změn se shodovali demokraté i komunisté.

Když komunisté získali převratem moc, hleděli co nejrychleji zničit anebo odstranit ze všech významných míst své politické odpůrce nebo i nevyzpytatelné jedince. Odstraněné však bylo třeba urychleně nahradit. Najednou se otevřela příležitost nejen pro ty „spolehlivé“, ať už skutečně věřící v komunistickou ideologii, anebo pragmatiky či kariéristy, kteří pochopili, že nová moc tu bude vládnout dlouhá léta, ale především pro mladé, kteří ještě neměli žádnou politickou minulost a jimž teď komunisté nabízeli skvělou budoucnost, pokud přijmou její nabízenou podobu. A tak se mohli za pouhých několik týdnů, když prošli potřebnými kurzy, mladí nadšenci stát prokurátory, soudci, učiteli, důstojníky, řediteli podniků, dokonce lékaři, ačkoliv jim často chyběla i maturita. (Jedna z prokurátorek při procesu s Miladou Horákovou byla povoláním sekretářka, která prodělala takzvaný právnický kurz. Neznalost práva nahradila horlivou krutostí a budovatelskými frázemi.)

Ve snaze vlichotit se mládeži tehdejší vládci zorganizovali velkolepou akci: *mládež vede Brno*. Během ní na den vystřídali členové Svazu mládeže či mladí komunisté i ředitele podniku či škol, aby předvedli, jak má vypadat revoluční, zbytečnými ohledy či zkušenostmi nezatížené řízení.

Něco podobného, jenže v čínském rozměru, uskutečnil zhruba o dvě desetiletí později Mao Ce-tung. I on zneužil mládež, když jí ve jménu zachování revolučního ducha přikázal vyhánět vzdělance a odborníky z jejich míst, hnát je uličkami hanby, bít je a případně i zabíjet. Rozohnění výrostci pak ničili jak lidi, tak staré kulturní hodnoty, které pro ně znamenaly jen symboly starého světa a jeho hodnot, a ty přece měli navždy pohřbit.

Zvláště muže přitahuje příležitost k velkým, pokud možno hrdinským činům. Komunistický režim nabídl jako hrdinství v mírové době práci, budování velkých staveb. (Nacisté nabízeli příležitost k hrdinství na válečném poli; arabští fundamentalisté nabízejí mladým příležitost k ještě skvělejšímu hrdinství: s výbušninou na

těle se mohou vyhodit do povětří, a tak zabít ty, které jim označí za nepřátele.)

Koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let mladí lidé dobrovolně a často s nadšením odjížděli budovat vysoké pece na Ostravsko, stavět trať družby na Slovensko. O jejich práci oslavně psaly usměrněné noviny a točily se o ní filmy, komentátoři s dobovým patosem velebili skvělé výkony. Tyto obmyslné akce sloužily několika cílům. Opatřovaly levnou pracovní sílu, účast v brigádách přispívala k další převýchově lidí v přesvědčené stoupence nového režimu. Na velké stavby jejich organizátoři zvali i mládež z demokratických zemí, a tak docházelo k žádoucímu setkávání mladých stoupenců komunismu z různých zemí, tedy k šíření revoluční ideologie.

K tomu, že část mladé generace opravdu projevovala vůči novému režimu vstřícnost a přijímala jeho počínání bez podezření, přispělo jistě i to, že dospívala během nacistické vlády, kdy jí bylo odepřeno vzdělání. Hned na začátku okupace nacisté zavřeli vysoké školy a všechny zbylé školy se měly proměnit v nástroje nacistické propagandy. Toto úsilí mělo paradoxní důsledek. Nacistická propaganda byla vnímána jako nepřátelská a prolhaná, a takto se vnímaly i všechny její útoky proti bolševismu. (Když nacisté odhalili masové hroby polských důstojníků, které v kатыňském lese zavraždili příslušníci stalinské tajné policie, málokdo zapochyboval, že se jedná o nacistický podvrh; naši spojenci a zachránci se přece nemohli dopustit zavrženíhodných masových vražd.)

Poválečné vzývání velkého a přátelského Stalina se zdálo pocho-pitelné vzhledem k tomu, že nahrazovalo nucené vzývání muže, jenž byl největším nepřítelem národa a v podstatě celého lidstva. Kdo z mladých lidí znal podrobnosti o krvavé cestě sovětského diktátora k moci? Kdo se ve svých deseti či patnácti letech zajímal o procesy, v nichž sovětský diktátor po skupinkách likvidoval své odpůrce? Kdo věděl o tom, že miliony nevinných obětí komunistického režimu živoří či umírají v sibiřských koncentracích?

Ale protože se procesy s nepřáteli lidu, s reakcionáři, spiklenci, špióny a zrádci staly jedním ze základních a nepostradatelných pilířů komunistické diktatury (bez nich se nemohla obejít ani komunistická moc v naší republice), bylo třeba s nimi seznámit i ty, kdo o nich netušili, kdo se o ně nezajímal.

A tak se brzy po převratu začaly objevovat pečlivě zmanipulované informace o těchto událostech. Vedle narychlo přeložených a vydaných záznamů z inscenovaných procesů (někdy přece jen ve své absurditě těžko přijatelných) či nudných a pro nezasvěcence málo srozumitelných Dějin VKS(b) vycházela i další, co do prolhanosti až mistrná díla stalinské propagandy. Mezi nimi vynikla kniha *Velké spiknutí*, která se tvářila jako literatura faktu: pro zdání větší objektivity ji napsali (anebo aspoň podepsali) dva američtí komunisté Sayers a Kahn. Jejich pamflet o celosvětovém imperialistickém spiknutí proti zemi sovětů obratně a sugestivně využíval záznamy z politických procesů; citoval smyšlené rozhovory a tajné schůzky mezi stoupenci Trockého a dalšími později odsouzenými „zrádci, špióny a teroristy“, jako by se skutečně udály a byly bezprostředně na místě zaznamenány. Z nich pak autoři dovozovali existenci obrovského spiknutí, jehož cílem bylo zničit první socialistický stát dělníků a rolníků. Tato kniha vyšla ve statisícovém nákladu a jako všechna podobná propagandistická díla sloužila jako podklad všemožných školení. A jeden z největších českých básníků, autor Edisona, Básní noci či Matky naděje, Vítězslav Nezval, tuto mystifikaci historie, tuto vražednou orgii i zveršoval:

*Brady falešných proroků
rozklepaly se neprorocky,
když zazněl povel k útoku,
Zinověv, Kameněv, Bucharin, Trocký.*

*Kdo zradil jednou, zradí zas.
Úlisně, způsobem ryze černosotněnským.
Zrádcové zrádců, přijde čas,
a půjdete také k čertu za Kerenským.*

*Vítězný listopad vyrazil nůž
z nečistých rukou menševické kliky
a zocelený ocelový muž
pomáhá budovat sovětské republiky.*

Pro čtenáře, který o těchto událostech nikdy nic neslyšel, nebylo snadné vytušit, že žádné sabotážní jednotky, spiknutí ani setkání s prohnanými imperialistickými špiony neexistovaly, že vše, co se tu vydávalo za historickou skutečnost, se opíralo výhradně o protokoly z politických procesů, které probíhaly v Sovětském svazu prakticky od jeho vzniku, a že všechna neuvěřitelná fakta byla na příkaz zoceleného ocelového muže Stalina získána krutým mučením vězňených, předem sepsána vyslychajícími katany a pak pod hrozbou dalšího mučení opakována zlomenými vězni při přelíčce-ních.

Souhrn neblahých okolností napomohl tomu, že část mladé generace včetně mladé inteligence aspoň na čas několika let podlehla komunistické agitaci, anebo se jí dokonce sama činně zúčastnila.

*Zpívejme straně na pozdrav.
Je mladá mládím údernickým,
má rozum milionů hlav
a sílu milionů rukou lidských.
A jejím praporem jsou slova
Stalinova a Gottwaldova.*

Mladí básníci opěvovali dokonce i stranické sjezdy, obdivovali jednomyslnost jejich usnesení i věrnou oddanost všech, kdo zasedli na tribuně.

*Z tribuny soudruh Uchytíl
s hrdostí člověka nového věku
do rukou sjezdu skládá slib:
Za dva a půl roku splním pětiletku!*

Tito mladí veršující anebo jinak agitující služebníci diktatury byli svým způsobem zneužití, o tom svědčí i fakt, že se z nich až na výjimky stali už za krátkou dobu odpůrci diktatury nebo ze zoufalství dobrovolně ukončili svoje životy. Ti, kdo přežili a neztratili soudnost, si do konce života v sobě ponesou vědomí, že přehlíželi první zjevná bezpráví i akty násilí (a pokud si je snad připustili, s neodpustitelnou lehkomylností si je omluvili novou třídní spravedlností), že někdy více, někdy méně sloužili zločinné moci, že bloumali po vlastní zemi a viděli jen to, o čem směli mluvit, a neviděli nic z toho, o čem mluvit nesměli. Že tedy pomáhali budovat představu o nadšené podpoře, jíž se komunistický režim mezi mladými těší, a tím přispěli i k tomu, že další lidé mohli být oklamáváni.

Kapitola devátá

1

Přišel dopis s hlavičkou Advokátní poradna Uherské Hradiště. Jakýsi pan JUDr. S. nám oznamoval, že mu přidělili případ obžalovaného pana Dr. Ing. V. Klímy, který bude projednán dne dvacátého čtvrtého června. Má pro nás dobrou zprávu, že paragraf 135 (ohrožení jednotného hospodářského plánu), podle něhož má být v odstavci druhém jeho mandant žalován, připouští trest pouze od tří měsíců do tří let, ale on se domnívá, že vzhledem k současné situaci soud maximální výměry nepoužije. Jednání bude pravděpodobně prohlášeno za neveřejné; dá se předpokládat, že vzhledem k počtu obžalovaných potrvá možná i dva dny. Čtení rozsudku však bude veřejné a je pravidelně spojeno s možností návštěv.

Maminka se rozplakala, protože stále ještě věřila, že tatínek, který přece nic nespáchal, bude jednoho dne jako nevinný s omluvou propuštěn, zatímco teď měl být jako nějaký zločinec postaven před soud.

Bratr namítl, že soud ho může přece také osvobodit, ale hned dodal, že to není pravděpodobné, když ho nevinného drží ve vězení jako Edmonda Dantése, a mě zase zaujalo slovo „situace“, rozsudek by přece neměl záviset na nějaké situaci.

Do soudního stání zbývaly jen tři dny. Maminka se nás ptala, jestli si myslíme, že by se měla k soudu vydat, a hned dodala, že by ji cesta a zážitek z procesu nejspíš zabily. Bratr se ihned nabídl, že pojede, ale matka namítl, že přece musí do školy, a kdyby do soudní síně šel on, určitě by řekl něco, co by neměl, protože když má vztek, neumí se ovládnout. Bude nejlepší, když pojedou já, protože já jsem rozumný a neplácnu hned všechno, co mi přijde na jazyk.

Odjel jsem tedy do Uherského Hradiště, do města, kde jsem nikdy nebyl a nikoho tam neznal.

Tatínkův obhájce vypadal tak nenápadně, že mi z jeho podoby nic neutkvělo kromě brejliček se zlatými obroučkami, ale ty vlastně patřily jen k vnějším znakům, podobně jako jeho šedivé sako. Navrhl mi, abychom si raději odešli sednout do kavárny, kde měl zřejmě svůj stůl, nabídl mi cigaretu (tu jsem odmítl), oslovil mě „milý hochu“ a sdělil mi, že vyšetřování, jak zjistil ze spisů, zjevně usilovalo dokázat mému panu otci sabotáž, ale pak, jak jistě vím, došlo ke změnám obecnějšího dosahu, a teď vlastně, on nechce nic předpovídat, sám to uvidím, ale vypadá to, že by se mohl pro otce dožadovat i zproštění viny. Ujistil mě, že udělá, co je v jeho silách, i když jak jistě vím...

Řekl jsem, že nevím, co má na mysli.

Dneska, vysvětlil, zmůže advokát míň než, rozhlédl se, zda u okolních stolků nikdo nesedí, a téměř zašeptal: zmůže míň než uklízečka na okresním výboru.

U žádného přelíčení jsem nikdy neseděl, za války nás zavřeli bez soudu, protože jsme byli všichni odsouzeni k smrti jediným rozhodnutím zběsilého vůdce, jen pro značný počet odsouzených nestačili všechny rozsudky vykonat.

Když jsem vstoupil do ponuré místnosti, kde jedinou výzdobu tvořil státní znak a obraz prezidenta Zápotockého, padla na mě tíseň; také mě rozechvívalo, že uvidím tatínka v pozici obžalovaného.

Vstoupil soud, pak pět uniformovaných kolohnátů přivedlo tatínka a čtyři další obžalované, tatínek mi z nich připadal nejmenší, byl velice pobledlý, ale nikoliv k nepoznání vyhublý, jako tehdy, když jsem ho prvně uviděl na korbě nákladáku přivázejícího osvobozené vězně z koncentráků.

Zahlédl mě v lavici, trochu se usmál a pokusil se mi pokynout aspoň hlavou, když na rukou měl pouta.

Byl jsem z pohledu na tatínka sedícího na lavici obžalovaných tak vyvedený z míry, že jsem stěží dokázal sledovat řeč prokurátora,

který navíc mluvil bez jakéhokoliv zápalu, spíše jako by chtěl soud co nejrychleji uspat.

Pak nás všechny vykázali z místnosti a já odešel bloumat po městě. V masně jsem si koupil kus laciného salámu a dvě housky, a teprve když mi o polední přestávce advokát ve zlatých brejličkách řekl, že rozsudek vynesou nanejdnív zítra, začal jsem uvažovat, kde přespím. Nocleh v hotelu mi připadal jako hříšné vyhazování peněz. Naštěstí bylo léto a noc byla jen docela kratičká, dala se přečkat v parku pod stromem.

Druhý den k večeru mě znovu vpustili do soudní síně, abych vyslechl rozsudek.

„Obžalovaný Klíma,“ pravil soudce a neobtěžoval se uvést ani tatínkovy akademické tituly, „ve své funkci ředitele národního podniku MEZ vývoj, kterou konal od 1. 8. 1947 do 30. 6. 1951, se nepostaral o řádné plánování práce. Dále,“ pokračoval, „nevěnoval řádnou péči výchově kádrů, snášel těžce kritiku své práce, také soustavně nespolupracoval s výrobním závodem, ačkoliv věděl, že stroje, které projektoval, mohou vyrobit jen kádry po stránce odborné i politické naprosto zdatné.“

Soudce zároveň připustil, že projekty strojů, jež tatínek navrhl ke konstrukci, byly tak náročné, že výrobní závod ani nemohl tak složité stroje vyrobit.

Soud také konstatoval, že obviněný se většinu obvinění snažil vyvrátit tím, že na nedostatky při výrobě upozorňoval a varoval před nimi.

„Národnímu hospodářství však vznikly rozsáhlé škody a nelze je ani dohlédnout bez rozsáhlého šetření,“ pokračoval unaveným hlasem trhovce, který už vpozdvečer tuší, že nikdo jeho povadlou zeleninu nekoupí. „Nicméně soud se domnívá, že nelze přece jen činit závěr, že by šlo o sabotáž. Obvinění se totiž snažili o nápravu poměrů.“

Otce i všechny ostatní obžalované inženýry odsoudili ke třiceti měsícům vězení, tatínka navíc k dvoutisícové pokutě.

Hned po procesu ke mně přiběhl rozčilený advokát, odvedl mne stranou, kde nás nemohl nikdo slyšet, a sdělil mi, že soud měl jen pokrýt vyšetřovací vazbu, a protože rok měli všichni obžalovaní prominutý nedávnou amnestií, měli jít hned domů, a ostatní také půjdou, ale ten trouba soudce si nevšiml, že tatínka zatkli o tři měsíce později než všechny ostatní, takže mu vlastně přišil tři měsíce navíc.

Přiznal jsem, že mi vůbec nedošlo, za co vlastně tatínka odsoudili, když se zřejmě ničeho nezákonného nedopustil.

„Ale milý hochu,“ řekl advokát s úžasem, „přece záleží na tom, jak se věci vykládají, a nějak se mají. To by zavánělo buržoazním právem, že ano? Ještě před rokem by za totéž váš pan otec dostal nejmíň dvanáct let. A ještě o rok dřív – radši ani nedomýšlejte.“

2

Když jsem přinesl do redakce Mladé fronty jednu ze svých recenzí, zeptali se mě, jestli bych si nechtěl zajet do pohraničí a napsat reportáž. (V té době totiž Svaz mládeže vyhlásil velkou akci dlouhodobých zemědělských brigád v pohraničí, které se stále nedokázalo vzpamatovat z hromadného odsunu německých obyvatel.)

Řekl jsem, že to rád zkusím.

Chtěli ještě vědět, jestli k nějaké části pohraničí mám zvláštní vztah, a já z obavy, aby si svoji nabídku nerozmysleli, jsem za místo, které mám rád, vyhlásil Šumavu.

Šumava se zamlouvala i jim, redaktor vytáhl z jedné složky dopis, v němž jakási skupina brigádníků v Kašperských Horách slibovala, že sklídí seno z dvaceti hektarů horských luk, ačkoliv mají k dispozici pouze dvě kosy. V redakci mě vybavili orazítkovaným potvrzením, že jsem jejich spolupracovníkem, a dodali ještě, že pokud budu nucen přenocovat, mám jim přinést účet.

Tentokráte jsem neměl nikoho, komu bych navrhl, aby mě doprovázel, sedl jsem tedy příštího dne na svůj bicykl a rozjel se

směrem k Plzni. V batůžku jsem si vezl kromě pyžama, rezervních bot a kartáčku na zuby i skládací mapu z roku 1935. Její výhodou bylo, že zachycovala i to, co na současných mapách z důvodů utajení scházelo, navíc ještě uváděla výsledky sčítání lidu z roku 1930. V okrese Sušice, kam Kašperské Hory náležely, žilo tehdy, jak jsem si přečetl, na dvacet tisíc Němců. Nepochybně tu, aspoň jako pracovní síly, chyběly. Zatímco jsem usilovně šlapal do kopců nad Berounem, už jsem si dopředu skládal první věty své reportáže, v níž zatím neznámí nadšenci kosili v nepřístupných kopcích. Modré košile se zdálky podobaly květům chrp.

Četl jsem sice několik knih Egona Ervína Kische či podkarpatské reportáže Ivana Olbrachta, také reportáže Julia Fučíka či americké črty od Maxima Gorkého, ale ve skutečnosti jsem neměl ponětí, jak taková reportáž vzniká, jak se člověk dopátrá podstatných údajů a poté je uspořádá způsobem, který by zaujal čtenáře. Nevěděl jsem, za kým mám jít, mám-li prozradit, že jsem dorazil mezi brigádníky s úmyslem o nich psát, anebo zda by bylo rozumnější vydávat se za náhodného turistu. Možná by bylo užitečné nejdřív vyslechnout mínění lidí v místě, jenže kdo bude mít chuť bavit se s klukem, který přijel na kole a vydává se za reportéra?

Cesta do Kašperských Hor mi trvala skoro devět hodin, a když jsem vjížděl do města, které vyhlíželo, jako by tady teprve před několika týdny skončila válka, připadalo mi, že jakmile sesednu z kola, podlomí se mi nohy a zřítím se na rozbitý chodník. Přesto jsem dojel až před budovu, kde soudě podle nadpisu po straně vchodu sídlil Národní výbor. Sesedl jsem z kola, ale ještě než jsem vstoupil do budovy, zarazila mě neočekávaná hudba. Když jsem vzhlédl vzhůru, uviděl jsem u otevřeného okna saxofonistu, také on mne zahlédl, na okamžik přerušil hru a udělal zjevně odmítavé gesto, jako by mě chtěl vyhnat z chodníku, ne-li z celého města. Tím jen posílil můj pocit nenáležitosti. Protože jsem už neměl sílu znovu nasednout na kolo, dovedl jsem se do hotelu Kašperk a tam

si v restauraci dřepel na nejbližší židli. U dlouhého stolu seděli dva zarostlí, otrhaní a zřejmě už přiopilí chlapi, kteří ke mne vzhledli se zřejmým podezřením či dokonce nevraživostí. V sále, který páchl kouřem z laciných cigaret, pivem, gulášem a plísní, bylo ještě několik stejně přiopilých, stejně zarostlých chlapů v montérkách. Docela v rohu místnosti seděla parta mladých lidí a opile vyřvávala píseň o Andulce šafařové.

Po chvíli se přikolébal rovněž opilý číšník a beze slova přede mne postavil půllitr s pivem. K jídlu mi dal na vybranou mezi gulášovou polévkou a buřty s cibulí.

Když se po dlouhé době objevil s talířem polévky, zeptal jsem se, kde se mám hlásit, abych dostal nocleh.

Podivil se, jak mě mohlo napadnout, že by se tu dal sehnat nocleh. Oni jsou plní, Bílá růže má zavřeno, možná v Sušici u Fialků, poradil mi, to je velký hotel. Řekl jsem, že do Sušice už nedojezu, přece tady musí být nějaké místo, kde bych se mohl vyspat.

Možná na statku, tam jim navezli vojenské postele, určitě budou mít nějaké volné, protože polovina brigádníků už utekla. Ukázal do rohu místnosti, kde seděla parta těch mladých opilců, a já pochopil, že se jedná brigádníky, za nimiž jsem devět hodin šlapal na kole.

Bylo jich deset, šest kluků a čtyři děvčata, modrou svazáckou košili na sobě neměl nikdo z nich. Dívky mi připadaly opilejší než kluci, s nimiž se objímaly, docela hezká černovláska měla na sobě vojenskou khaki košili skoro úplně rozepnutou, takže nic nezakrývalo její ňadra. Seděla na klíně mládenci v kovbojském ustrojení a chichotala se. Když jsem se přiblížil ke stolu, mládenec ji sesunul, nadzvedl své sombrero a zamával mi. Zřejmě to byl jejich vedoucí.

Poprosil jsem o nocleh, ale svoje reportérské poslání jsem zapřel. Vydával jsem se za studenta na výletě; to brigádníky rozveselilo a chtěli vědět, jestli náhodou nehodlám zmizet za kopečky.

Takový úmysl jsem popřel, a tím jsem je rozesmál znovu. Ujistili mě, že se jich nemusím bát, někteří z nich sem přijeli právě kvůli

tomu, ale poznali, že tudy se neprojde, protože ty zelený svině hned střelí, lepší je vzít to přes Berlín.

Zkusil jsem se zeptat, jak se tu žije. Můj dotaz jim připadl směšný. Copak to nevidím? Kromě chlastu tu není nic. Občas nějaká střelčeka. A ještě tu řvou prasata, protože není, čím je krmit.

Pak už si mě nevšímali, a já se je neodvážil rušit.

Po půlnoci nás číšník vyhnal a já se plížil za prozpěvujícími brigádníky na statek. V rozlehlé ratejně jsem při světle petrolejky, kterou rozžehli, napočítal dvanáct vojenských lůžek. Dvě byla prázdná, jen holé slamníky. Jedna z dívek se odněkud připotácela s třemi dekami a poradila mi, abych si jednu dal pod hlavu. Pokud se chci umýt, na dvoře je pumpa. Nikdo z ostatních se zřejmě pod pumpu nechystal, padl jsem tedy na slamník a okamžitě usnul.

Když jsem se vzbudil, ložnice už byla poloprázdná, dva z brigádníků oblečení do čistého se chystali do Sušice k zubaři, kdybych se chtěl s nimi svézt, za chvíli odjíždí autobus. Jedna z dívek, ta, co (podle mého názoru necudně) seděla na klíně soudruha v kovbojském klobouku, dosud spala, čelo převázané mokrým ručníkem. Další právě vešla do místnosti s kbelíkem plným vody a hadrem namotaným na koště.

Zeptal jsem se jí, kdo je vlastně vedoucím brigády, že bych rád zaplatil za nocleh.

Vedoucí odjel před týdnem a už se nevrátil. Platit nemusím, posteťe tu jsou zdarma. Odložila koště do kouta a chvíli si stěžovala. Přišla sem s dobrým úmyslem být nějak platná, teď vidí, že tu je k ničemu. Tady na ně všichni kašlou, ani pořádné nářadí k práci nedostali. Zeptal jsem se, kde pracovala předtím. Řekla, že leckde, ale nikdy v zemědělství a už nikdy v něm pracovat nechce, tady se nedá vydělat ani koruna. Kdyby nenadojili trochu mléka a ve sklepě nenašli rok staré brambory, pošli by stejně, jako tu hlady chcípají prasata. A zavedla mě k chlívkům, kde opravdu kvičelo několik vyhublých vepříků, za nimi smutně postávaly dvě špinavé kozy.

Odešel jsem do hospody, abych se nasnídal. Už vystřízlivělý číšník se mě zeptal, jak jsem se vyspal.

Poděkoval jsem.

Zajímal se ještě, kterou jsem si vybral.

Nepochopil jsem jeho otázku. Všechny jsou to kurvy, vysvětlil, proč myslím, že sem přijely? Chtěli se jich ve fabrikách zbavit, tak je vykopli až sem. Tady mají zákazníků dost, a ukázal k výčepu, kde popíjelo několik pohraničníků.

Vyšplhal jsem na strmý svah nad městem. Zahlédl jsem tu několik krav, které hlídal chlapík asi tak v mém věku. Seděl si tu opřený o strom a pokuřoval z malé dýmky. Poznal jsem v něm jednoho ze svých spolunocležníků.

Podivil se, co tu ještě dělám. Anebo se snad kochám krásou divočiny?

Připustil jsem, že mi to tu připadá krásné.

Je to prdel světa, vysvětlil svůj vztah ke zdejší kráse. Pasu krávy, dodal, jako by se omlouval, jinou práci pro mě nenašli.

Stáhl si z ruky měděnou obroučku, na níž byly vytepaný hrozny vína a květy růží, a podal mi ji na ukázkou toho, co dělal předtím. Dodal, že ho sem poslali za trest, chodil totiž v neděli na mši.

Tady se mše slouží tak jednou za měsíc, ale zato je tu člověk blíž Bohu. Anebo aspoň nebi. Znovu si nasadil měděnou obroučku, odložil dýmku, popel vysypal do trávy, natáhl se a ještě řekl, že někdo se o ty krávy starat musí, když ti, co se o ně starali předtím, jsou někde tamhle, a ukázal za vršek nad sebou.

Vrátil jsem se ještě na statek, kde zůstala jen ta černovláska s mokrým šátkem na hlavě. Omlouvavě povzdechla, že zřejmě vypadá strašně. Ví, že by neměla tak chlastat, ale ať jí poradím, co má tedy dělat. Otevřela jedinou skříň v místnosti, vytáhla z ní láhev rumu a dvě skleničky od hořčice. Řekl jsem, že nepiju, nalila si tedy sama. „Stejně nemůžu makat,“ povykasala svoji tentokráte zapnutou vojenskou košili a já viděl, že se jí na břiše táhne krvavý,

zanícený šrám. Vysvětlila, že se trochu mezi sebou porvali. Tohle má asi od vidlí. Moc si nepamatuje, co se s ní dělo.

Zeptal jsem se, jestli byla u doktora. Mávla rukou. Tady by stejně žádnou nemocenskou nedostala. Znovu mi nabídla skleničku, a když jsem odmítl, vypila ji za mě. Pak se natáhla na postel, hleděla na strop plný pavučin a mokvající omítky a po chvíli mi sdělila: „Stejně se jednou zabiju. Ale předtím někomu rozbiju hubu. Nesnáším chlapy. Hlavně ty chytrý sviňáky, co nás vykopli sem do těch sraček.“ Nejspíš mě považovala za jednoho z nich, protože po mně mrštila prázdnou skleničkou.

Hned příštího dne jsem sepsal poněkud moralistní reportáž, tvrdil jsem v ní, že brigádníci, které vyslali do nečekaně svízelných podmínek, se cítí jako vyhnanci, nevědí, jak by tu měli pracovat a žít, proto popíjejí anebo se snaží zachránit útekem. V redakci se nad mou reportáží zděsili a poučili mě, že pokud už se zmiňuji o negativních jevech, musím je něčím vyvážit. A zeptali se, jestli jsem se vůbec zastavil na okresním sekretariátu Svazu mládeže. Přiznal jsem, že to jsem neudělal. Nato někam dlouze telefonovali, pak mi poradili, abych zajel do Dolního Krušce, kde brigádníci plní plán na dvě stě dvanáct procent. Z jejich středu vybrali dokonce delegáty na kongres do Varšavy a na zemědělskou výstavu do Moskvy.

Tak se mi dostalo první lekce, o čem se má, anebo spíš, o čem se nesmí psát reportáž, pokud by člověk chtěl, aby ji otiskli.

3

Tatínek se konečně vrátil. Tentokráte se velké rodinné setkání nekonalo, jen teta Hedvika přišla tatínka přivítat a přinesla mu pravé ruské pirohy plněné mletým masem a zelím.

Tatínek je s chutí jedl a přitom vyprávěl, jako kdyby se vrátil z daleké ciziny, o svých nedávných zážitcích. Poslední tři měsíce trávil spolu s odsouzenými mnichy, s jedním skautským vedoucím

a také se skutečnými kriminálníky. Ti mniši byli opravdu svatí lidé, kteří nic nespáchali. V kriminále vlastně o sobě všichni tvrdí, že jsou nevinní, tvrdil mu to i jeden kasař anebo účetní, co zpronevěřil asi sto tisíc, ale ti mniši opravdu neudělali nic jiného, než že kdysi odešli do kláštera a pak odmítli zapřít, v co věřili.

Teprve teď jsme se dozvěděli, že tatínka devět měsíců drželi v samovazbě a celou tu dobu ho přesvědčovali, že chce-li odtamtud vyváznout, musí se přiznat, že je sabotérem. Všechno, co kdy vykonal, dokázali proměnit v důkaz o jeho úmyslu poškodit budování socialismu. Chtěli vědět, proč chtěl před Hitlerem uniknout do Anglie, a ne třeba do Sovětského svazu. Do komunistické strany podle nich vstoupil, aby mohl v budoucnu lépe škodit. Na své podřízené byl přísný proto, aby jim znechutil práci a tím poškodil společné dílo. Zahrnoval je tak náročnými úkoly, aby se nedaly splnit, a tím narušoval pětiletý plán. A své kumpány, jak nazývali ostatní členy jeho týmu, přesvědčil, aby spolu s ním připravili vadné výpočty, podle nichž se vyráběly motory, které nemohly fungovat. Ti čtyři z jeho sabotážní skupiny už to přiznali a litují, že se od něho dali svést.

Když trval na tom, že nikdy žádná vinutí špatně nespočítali, dali ho odvést, třeba týden se nic nedělo, ale pak pro něj přišli uprostřed noci a opakovali znovu a znovu totéž až do rána. A pak celý další den. Střídali se a ujišťovali ho, že oni vydrží, on ne. A to mu ještě hned na začátku oznámili, že má štěstí, teď už vězně nebijí.

Nejdřív po všechem čas, který mu nezabraly výslechy, přemýšlel, jak by vyšetřovatele přesvědčil o své nevině. Nakonec pochopil, že jim nejde o pravdu, měli za úkol dostat z něho přiznání a měli na to dost času. Začínal také chápat, že stejně to probíhalo ve všech podobných procesech. Přinutili lidi, aby se přiznávali k zločinům, které nespáchali. Nemělo smysl, aby si znečišťoval mysl a ztrácel všechem čas marným úsilím o něčem je přesvědčit. Nemohl psát, protože mu nedali papír ani tužku. Naštěstí měl vždycky vynikající paměť, začal tedy uvažovat o tom, co by ještě dodal ke své geometrii

vícenásobných vinutí, a z hlavy propočítával různé způsoby vinutí. Bylo to namáhavé, ale zároveň mu to uvolňovalo mysl a byl hrdý na to, že zvládal i složité výpočty bez logaritmického pravítka.

Nakonec to vzdal a podepsal hory protokolů. Oni pak několik týdnů připravovali materiál pro obžalobu. Už se smířil s tím, že se odtud nedostane dřív než za nějakých deset roků. Jenže pak ho přivedli k prokurátorovi a ten ho k jeho překvapení neoslovil „obžalovaný“, ale „pane inženýre“, a poradil mu, aby na všechno, co vypověděl, případně podepsal, zapomněl. Původně bylo rozhodnuto, že má dostat dvacet let za sabotáže, ale už tu není ta potřeba. Ano, použil slovo „potřeba“.

„Teď jsem se měl jen doznat, že jsem věnoval málo času výchově mladých lidí, zanedbával pravidla řízení práce a tím narušoval plnění pětiletého plánu, a pak že půjdu domů. Nerozuměl jsem, co se to stalo,“ vykládal tatínek, „připadalo mi to jako zázrak. Byl jsem dokonce ochotný připustit, že se taková zanedbání mohla přihodit.“

Ano, měl jsi vlastně štěstí, souhlasila teta Hedvika a vysvětlovala, že co umřel „vožd“, začalo se všechno měnit, z Moskvy přišly nové instrukce a prokurátoři dostali příkaz dbát o to, aby se neporušovaly zákony, nevynucovaly výpovědi a neodsuzovali nevinní.

Když se konečně dostal mezi obyčejné zločince, pokračoval tatínek, poučili ho, že člověk nesmí přiznat nikdy nic. Nejen to, co nespáchal, ale ani to, co spáchal. Tohle si pamatujte, obrátil se k nám, nikdy nevíte, co vás může potkat.

Všechno, co tatínek vyprávěl, mě zdrtilo. Pokud se takové věci dály, pokud byli souzeni, a dokonce popravováni nevinní, bylo to zločinné. „Zkusím o tom napsat!“ navrhl jsem.

„Psát o tom? Ty ses zbláznil,“ rozčílila se teta Hedvika. A dodala, že když už chci někam napsat, tedy ústřednímu výboru strany anebo komisi stranické kontroly. Protože strana teď sama začne napravovat všechny nezákonnosti.

Jako by se dal vrátit život mrtvým, jako by ti, kteří dřív mučili, teď byli předurčeni zajistit spravedlnost a nápravu vlastních zločinů.

4

Napsat cokoliv o tatínkově případu jsem jistě mohl, ale otisknout něco podobného se nedalo. Vnukalo by to oprávněné podezření, že pokud mohl být držen v samovazbě a odsouzen jeden nevinný, mohlo se totéž týkat i tisíců ještě přísněji odsouzených, a taková představa by nebezpečně narušovala obraz dokonalé a spravedlivé společnosti.

O čem se tedy dalo psát? Kde až se nacházela hranice toho, co se ještě smělo? Bylo životním posláním každého novináře nebo i spisovatele jen chválit, jen potvrzovat obraz společnosti, kde až na několik nepřátel a spiklenců všichni nadšeně budují socialismus?

Napadlo mě, že bych mohl o brigádě, kterou jsem poznal v Kašperských Horách, napsat místo reportáže povídku. Sepsal jsem ji za jediný poněkud prodloužený večer. Vymyslel jsem si učitelku a vložil jí do úst příběh o tom, co zažila na brigádě. V odlehlém místě, kde brigáda působila a pozvolna se morálně rozkládala (což jsem, jak se mi zdálo, působivě popsal), dostal malý chlapec otravu krve a potřeboval ihned odvézt do města k lékaři. Telefony nefungovaly a jediný dopravní prostředek, připadající v úvahu, byl traktor, který brigádníci dostali pro svoji práci. Bohužel, v oné kritické chvíli byl traktorista tak opilý, že nedokázal vstát od hospodského stolu. Učitelka nakonec sedla za volant traktoru sama, chlapce odvezla k lékaři, vše tedy dopadlo dobře a navíc právě tato událost přivedla brigádníky k jakési sebereflexi a všeobecné nápravě. I když jsem si celý příběh včetně šťastného konce vymyslel, připadlo mi, že přece jen jsem něco pověděl o skutečnosti, a v návalu pýchy jsem povídku odnesl do Literárních novin, které jsem považoval za nejdůstojnější literární tribunu.

Povídku pod titulem *Daleko od lidí* kupodivu otiskli. Ani já, ani redaktoři jsme netušili, že povídka navzdory dvojité štěstí konci zle popudí stranické dohlážitely. Dovolil jsem si totiž v úvodu popsat, jak se brigádníci začínají opíjet a zvolna se jim vytrácí smysl jakéhokoliv konání.

Snad si ani nedovedete představit ty dlouhé večery v dubnu a květnu. Venku pusto, nikde ani člověka, jen déšť padá a fičí vítr – a uvnitř? Někteří odejdou do hospody, jiní zůstanou a mlčí... Chtěla jsem si číst, a tu mě napadlo: Proč vlastně číst? Snad si i ostatní mysleli, že všechno tady je zbytečné a bez cíle – i práce, protože pro ni jako by se vytrácelo z nás něco cennějšího... Nikdo z nás přece nežije jen proto, aby si odpracoval své hodiny na poli... to všechno se dělá pro lidi... a zatím vidíte, jak lidé scházejí před vašimi očima; proč jsme tu tedy? Žít takhle rok dva, asi bych si řekla: proč vlastně žít?

Byl jsem pozván na redakční schůzi, kde měl promluvit sám předseda svazu spisovatelů Jan Drda. K mému překvapení byla předmětem jednání moje povídka a také povídka dělnického spisovatele Vaška Káni. Slávou věnčený Jan Drda se pokusil rozebrat obsah mé prózy. Privil, že jsem zjevně nadaný autor, což je při mém mládí slibné, rád by i pochválil snahu napsat příběh ze současnosti. Jenže byla ta skutečnost takhle ponurá? Copak lze o mladých budovatelích tvrdit, že ztrácejí smysl života, že výsledkem jejich kolektivního úsilí se může stát otázka: Proč vlastně žijeme?

Zatímco mně se dalo vzhledem k mé nezkušenosti ještě ledacos prominout, nechápal, jak mohla tak politicky vyspělá redakce (vždyť ji s několika soudruhy ještě před nedávnem sám vedl) otisknout text, který v podstatě hanobí snahu mladých lidí pomoci pohraničí. I kdyby se to, co je v povídce popsáno, skutečně událo, a on o tom pochybuje, táže se: byl by takový obraz typický pro dnešní mladé

lidi, pro brigádníky? Nakonec mi celkem dobromyslně popřál, ať se mi psaní daří, abych jednou opravdu obohatil současnou literaturu.

Jen o několik dní později mi došel dopis od dramaturga divadla D 34, který psal, že si přečetl moji povídku a vidí v ní zárodek divadelní hry. *Myslím*, končil svůj dopis, *že by bylo dobré, kdybychom si někde u kávy popovídali o možnostech takového budoucího osudu vaší povídky.*

Byl jsem nadšen. Rodiče, pokud se kdy zmiňovali o divadle, mluvili o Osvobozeném divadle Voskovce a Wericha a o D 34 vedeném avantgardním režisérem E. F. Burianem, tvůrcem mnoha skvělých inscenací a nového žánru voice-band spojujícího recitaci s hudbou.

Tatínek mě také brzy po válce na jedno představení v tomto podzemním divadle vzal. Hráli Klicperovu hru *Každý něco pro vlast*. Hra mě nijak nenadchla a pamatuju si jen na jedinou působivou scénu. Hrdinové v ní zasedli k velké prostřené tabuli a nadšeně zvolali: „A teď se bude žrát!“ Následovala zrychlená scéna hodování, při níž se příbory jen míhaly. Víc z Burianových inscenací jsem neviděl, četl jsem jen jeho povídky z koncentráku, také jsem zkoušel přečíst jeho verše z knížky *Horkým dechem*, ale ty mi nepřipadaly ani trochu skvělé, spíš jen jako zveršovaná hesla:

Stalin nerozkazuje

Stalin je rozkaz sám:

Vpřed – Vpřed – Zpět ani krok

Sešel jsem se s laskavým panem Danešem v místnosti dramaturgie, probírali jsme povídku, na okamžik se objevil i velký režisér, a teď i plukovník, Burian ve vojenské uniformě. Byl překvapivě malý vzrůstem (v té době už z jeho velikosti zbývalo málo, doba ho zhubila jako tolik umělců, kteří měli více nadání než politické soudnosti) a řekl mi, že chce rozhodně uvádět na scéně mladé odvážné autory a že potřebuje nová, neotřelá díla, která by povzbuzovala víru našich lidí.

Zeptal jsem se hloupě, jakou víru má na mysli, a on hněvivě odpověděl, že samozřejmě víru v novou společnost, a zase odešel – už jsem se s ním nikdy nesetkal, jenom s jeho poslední hrou, která, jestli se dobře pamatuji, se jmenovala Pařeniště. Zvědavě a s očekáváním jsem se na ni zašel podívat; byla strašlivá.

Během hovoru s dramaturgem jsem si udělal spoustu poznámek, a sotva jsem se vrátil domů, dal jsem se do díla. Za hlavní hrdinku, jak jsme se domluvili, jsem zvolil onu pochybující učitelku. Psal jsem s nadšením o mravní otrlosti, s níž se setkala, o tom, jak její víra v ideál zkouší, trpí a zmítá se při setkání se skutečným životem. Nakonec má hrdinka dospěje k poznání, že víra je špatným vůdcem, pomůže jenom poznání, které se nebojí setkání se životem. Má učitelka zmoudří – už si nedá nic namlouvat o životě kolem sebe, odloží brýle mámení (její povolání mi dovolilo vzpomenout Komenského), bude se dívat tak, aby viděla svět, jaký doopravdy je; v tom mělo být poselství mé hry.

Hru nazvanou *Učitelka* jsem pak s velkým očekáváním odnesl do divadla, kde se o ní zřejmě nějakou dobu radili, rozhodné však shledali, že mé poselství žádnou víru v novou společnost neposílí, nejspíš byla hra i špatně napsaná, už to nejsem s to posoudit. Sdělili mi, že *Učitelka* sice prozrazuje moje nadání, ale obávají se, že pro ni nenajdou ve svém dramaturgickém plánu místo. *Přejeme mnoho zdaru v další tvůrčí práci, se soudružským pozdravem*, a tak jsem svoji *Učitelku* přidal k ostatním nepovedeným rukopisům, které po letech skončily ve sběru.

5

Tatínka kupodivu (nejspíš na nějaký zásah shora) přijali nazpět na jeho místo ve výzkumném ústavu. Trávil teď většinu volného času tím, že usiloval o rehabilitaci i o to, aby ho přijali nazpět do strany, z níž ho, jakmile byl zatčen, vyloučili. Maminku to zlobilo a ptala

se, proč se po zkušenosti, co udělal, chce vrátit do strany, která tu zodpovídá za všechno, tedy i za jeho kriminál. Tatínek namítl, že o to mu nejde, chce, aby uznali, že byl zcela nevinný, že mu křivdili.

Stále jsem se vracel k myšlence, že by se mělo napsat o tom, co se dalo nejen při tatínkově vyšetřování, ale zřejmě i v desítkách jiných případů, v procesech, které jsem ani nezaznamenal, protože jsem měl pocit, že se mě netýkaly, a navíc jsem věřil, že poté, co skončila válka a nacisté zmizeli, se u nás už nemohou páchat justiční zločiny.

Vzpomněl jsem si na své dva spolužáky, kteří jednoho dne prostě nepřišli do školy a o nichž jsme se jen dozvěděli, že je zatkli. Jak to, že jsem se nikdy nad tím ani nepozastavil a nezajímal se o to, jak skončili?

A těch, co mizeli, bylo přece víc.

Zašel jsem za svým bývalým spolužákem Jirkou, který bydlel jen o několik domů od nás. Ještě nedávno jsme seděli vedle sebe v lavici a jezdili spolu na prázdniny a ve svých debatách přeskakovali od řecké filozofie (tu studoval hlavně on) k marxismu (o němž, jak jsem se domníval, jsem měl víc znalostí zase já). Teď jsme spolu probírali, co jsme věděli o svých bývalých spolužácích. Zeptal jsem se, jestli netuší, co se stalo s těma dvěma, které krátce před maturitou zatkli.

Polívka dostal tři roky, už mu to zřejmě muselo vypršet, byla přece amnestie.

A za co ho vlastně odsoudili?

Chvilíčku váhal, pak řekl: „Třeba s tím nebudeš souhlasit, ale za nic. Roznesli pár letáků při výročí Masarykových narozenin. Prý v nich bylo jen několik citátů o demokracii a tak.“

Masaryka jsem nečetl, jedině, co jsem s určitostí o prvním prezidentu v našich dějinách věděl, bylo, že umřel v den mých šestých narozenin. Měl syna Jana, ten za války promlouval z Londýna (knížku z těch rozhlasových řečí jsme měli doma) a byl po válce ministrem zahraničí. Svého otce přežil jen o jedenáct let. Když spáchal sebevraždu, ve třídě se mluvilo o tom, že ho ve skutečnosti zavraždili komunisté.

Na semináři marxismu měl jeden spolužák referát, v němž tvrdil, že Masaryk byl pozitivista, a pozitivismus označil za buržoazní pavědu. Masaryk šel dokonce tak daleko, že kritizoval Marxe a odsuzoval i Velkou říjnovou revoluci.

„Letáky stejně nic nezmění,“ dodal ještě Jirka k případu našeho spolužáka Polívky a pak už jsme mluvili o jiném a o jiných.

Několik dní poté jsem na návštěvě u tety Elišky zahlédl v její knihovně knížku Hovory s T. G. Masarykem, jak je zaznamenal Karel Čapek. Knížku jsem si půjčil a hned večer si ji začal číst.

Mám-li říci, vyprávěl Masaryk, v čem se můj život vyvrcholil, tedy ne v tom, že jsem se stal presidentem a že mohu nést tuto stejně velkou čest jako těžkou povinnost. Má osobní satisfakce, smím-li to tak nazvat, je hlubší: že jsem ani jako hlava státu nic podstatného nevyškrtl z toho, več jsem věřil a co jsem miloval jako chudý student, jako učitel mládeže, jako nepohodlný kritik, jako reformní politik; že, stoje v moci, nenacházím pro sebe nižádného jiného mravního zákona ani jiného vztahu k bližním, k národu a k světu, než jaké mne řídily před tím. Smím říci, že se mi potvrzuje a naplňuje vše, več jsem věřival, takže jsem nemusel změnit nic na své víře v humanitu a demokracii, ani na svém hledání pravdy, ani na nejvyšším mravním a náboženském příkazu lásky k člověku... Poznání je mravní povinnost, stejně jako láska a služba bližnímu, jako kterýkoliv z mravních příkazů. Na vědcích a filosofech neuctíváme jejich nadání, nýbrž to veliké usilování o pravdu... Pravda není nikdy v rozporu s mravností; žádná lež nebo nepravda není trvale dobrá, ani tak zvaná fraus pia. Máme život, máme názory a přesvědčení, máme společenské styky zatížené spoustou lží, a k tomu ještě zbytečných. Lež je nemužná; je zbraní slabochů, dost často také násilníků – ne lidí silných...

Potřeba víry

Člověk si od nepaměti chtěl vysvětlit souvislosti mezi sebou a vším, co mu bylo vzdálené, chtěl odhalit svůj vlastní původ i původ země, chtěl vědět, proč slunce vychází a opět mizí, odkud se berou bouře i vítr, chtěl znát příčiny toho, co jej udržovalo při životě anebo naopak ohrožovalo a děsilo.

V různých obdobích lidé na různých místech světa pro tyto jevy nacházeli vysvětlení, která je uspokojovala a která pak přecházela z pokolení na pokolení, neboť jim věřili jako něčemu nezvratnému. Víra jim pomáhala žít ve světě plném záhad, nevysvětlitelných jevů, ve světě, kde jednou je dostatek potravy, zatímco podruhé hrozí hlad či žízeň, kde člověk jeden den žije a příštího dne se promění v jakousi nehybnou, studenou hmotu, která už nevidí, neslyší, nemluví.

Na různých místech naší planety lidé přijali jako vysvětlení všeho dění, že někdo daleko mocnější, než jsou oni, si zřejmě přeje, aby se věci dály tak, jak se dějí. Lze ho možná uprosit, aby své rozhodnutí oddálil, ale stejně nadejde chvíle, kdy se uprosit nedá, člověk musí zemřít; pak je třeba aspoň prosit, aby se to, co bylo v člověku živé, dál těšilo přízni mocného, aby to netrpělo a mohlo dál přebývat v nějaké jiné říši, která je možná pod zemí, možná nad ní, anebo vtěleno do jiné bytosti či neživého předmětu, a ten je proto potřeba ctít.

Odedávna byl svět v představách našich předků zabydlen bohy a bohyněmi, mocnými bytostmi, dobrými i zlými, z nichž některé sídlily nablízku: ve stromech, zvířatech či vodách, jiné dlely na výšinách a ukazovaly se jen v podobě blesku, hromu, slunečního svitu anebo nemoci, jež se přiblížila z neznáma jako divoká šelma. Člověk ve vztahu k mocným silám byl plný pokory, přesto věřil, že se jednou dočká jakéhosi blaženého stavu, který nazýval různě: tu Rájem, tu Nirvánou, tu Zlatým věkem, ale vždy to byl stav, v němž člověku bylo

dobře, ztratil všechny bolesti, starosti, všechnu hrůzu z konce sebe sama i věcí kolem sebe. V tradici judaisticko-křesťanské dokonce věřil, že kdysi v takovém stavu žil a jen vlastní neukázněná touha po poznání jej blaženého stavu zbavila. Jenže touha po poznání i takto ocejchovaná trvala.

Postupně jednotliví bohové ztráceli konkrétní podobu anebo před nejmocnějším Bohem ustupovali do pozadí, až docela zmizeli nebo se proměnili v jeho služebníky či přežívali jen jako rusalky, víly, najády, džinové, andělé.

Od samého počátku lidé hledali také prostředníky, kteří by záhadnému světu bohů lépe rozuměli a dovedli jim tlumočit jejich prosby o pomoc. Protože bozi byli mocni, odlesk jejich moci padal i na prostředníky, kteří s nimi dovedli hovořit a posléze si osobovali i právo jejich vůli nejen zprostředkovávat, ale i vykládat.

Zatímco bohové měnili svoji podobu, lidská potřeba víry se měnila jen málo, potřeba věřit, že s temným osudem lze smlouvat, že život, který jednou beznadějně skončí, má naději anebo aspoň nějaký smysl. Člověk chtěl věřit, že existuje kdosi nad ním, kdo posoudí všechny jeho činy, kdo odmění dobré a potrestá zlé, kdo napraví křivdy, které život napáchal, dokonce kdo zařídí, aby se i po smrti setkal s těmi, které miloval. *Ale at' si uctívatel pobízený vírou vyvolá jakýkoliv druh bohoslužby, Já Bůh, utvrzují ho v této víře, praví Krišna v Bhagavadgítě. Ti, kteří by chtěli uniknout zkáze a smrti, naleznou ve Mně své útočiště, neboť hled', jsem sama Skutečnost, jsem samo Vysvobození.*

O spáse z víry opětovně káže apoštol Pavel: *Když jsme tedy ospravedlněni z víry, máme pokoj s Bohem skrze našeho Pána Ježíše Krista, neboť skrz něho jsme vírou získali přístup k této milosti.*

Také Mohamed slibuje po smrti pekelná muka nevěřícím a rajskou zahradu těm, kdo uvěří v jediného Boha.

Většina náboženství nabízela svoji představu světa a času. Svět byl nevelký, omezený, stejně tak jako jeho existence. S výjimkou starých Mayů, kteří mluvili o statisících let, se přijímalo, že svět byl

stvořen poměrně nedávno a stejně brzy i zanikne. Vesmír i věčnost si ještě držely svůj zcela lidský rozměr.

Ačkoliv lidská společenství žila po desetitisíce let od sebe ve světě oddělena a vznikala různá, často velice odlišná náboženství, mnohé je spojovalo: všechna měla své rituály, slavila svátky slunovratu, příchodu dešťů, proměnu chlapce v muže, spojení muže se ženou, slavnostně doprovázela zemřelé na jejich poslední cestě. Svoje svátky měli i sami bohové, Bůh či Bohorodička. To všechno po generace trvalo a nikomu ani nepřišlo na mysl zpochybňovat účelnost a nutnost všechny rituály dodržovat a přijímat jejich nezbytnost.

Každé náboženství, každé božstvo navíc mělo svůj vyvolený lid či kastu, mělo své šamany, mnichy, lámy či kněze, a ti zajišťovali, že se budou zachovávat všechny předepsané příkazy. Náboženství vždy nabízela nějaký panteon dobrých bůžků či světců, kteří konali zázraky a byli proto uctíváni. Stejně měla i své svržené anděly, své příšery, své hady, bohyni Kálí a ďábly, ti všichni ztělesňovali zlo a k němu sváděli i člověka, aby se odvrátil od toho, co bylo vyšší a dobrou mocí stanoveno jako správné.

Náboženství si vyžadovala nepochybnou víru ve vše, co tvrdila, co vyžadovala, i v to, co slibovala. Nevěřit mohl jen blázen, vyvrhel či rouhačský kacíř.

Jak plynula tisíciletí, člověk pokračoval nadále v usilování, jež zavinilo jeho vyhnání z ráje, chtěl poznávat a nacházet nová a lepší vysvětlení jevů ve světě, v němž žil, která se zdála pravděpodobnější, rozumnější než ta, jimž věřili jeho předci.

Proti staré a po věky panující víře v neměnnost odvěkých vysvětlení se najednou počal stavět rozum, který hlásal, že vše je možno zpochybnit, vše je nutno znovu prověřit a prozkoumat. Už v antickém Řecku se objevili filozofové, kteří ve svých úvahách dospěli k tomu, že člověk je přece součástí přírody, a tedy jako vše v ní podléhá stárí a posléze zániku. *Proti všemu je možné si opatřit ochranu, ale vzhledem k smrti my lidé obýváme neopevňené město, uvažuje*

Epikuros. Ani řeční materialističtí filozofové ještě nepopírali existenci nesmrtelných bohů, ale předpokládali, že nesmrtelné bytosti se budou málo starat o osudy smrtelníků. Ti sami musí hledat, jak se vyhnout úzkosti z nebytí, ze zřejmé nesmyslnosti své existence, a jak zároveň této nesmyslnosti unikat.

Začátkem sedmnáctého století se však objevují myslitelé, kteří začínají proti odvěkým závěrům plynoucím z víry zdůrazňovat význam rozumu. V *Novém organonu* současník našeho Komenského Francis Bacon píše:

A konečně bych chtěl všechny lidi vyzvat k tomu, aby měli na paměti pravé cíle vědy, aby o ni neusilovali ani kvůli svému duchu, ani pro nějaké vědecké spory, ani proto, aby mohli opovrhovat ostatními, ani pro zisk a slávu, ani proto, aby dosáhli moci, ani pro nějaké nízké úmysly, nýbrž proto, aby z ní měl prospěch a užitek sám život.

Za osvícenství se stává rozum tím, co má řídit smysluplný život. Rozum v následujících staletích dosahoval nečekaných (v době Baconově ještě nepředstavitelných) úspěchů. Nemá smysl je vypočítávat, ale rozum, jeho dítě věda a jeho vnuk technika podstatně změnily podmínky a užitek života. Jak se poznání rozvíjelo, začalo aspoň v naší civilizaci zpochybňovat některá dogmata, která křesťanské církve, v té době významné strážkyně víry v trojjediného Boha, považovaly za nezvratná. Věda přišla s novým, odlišným pojetím času, začala zcela jinak vysvětlovat původ člověka a vznik Země i vesmíru, začala zkoumat a nakonec i rozbíjet hmotu, konečně začala zpochybňovat i samu existenci bohů či Boha a odhodlala se vysvětlovat ji neznalostí přírodních zákonů. Vše, v co lidé po věky věřili, byly pro vědu pouhé mýty, výplody básnivé fantazie, které teď vědci začali navzájem porovnávat a upozorňovat na jejich shody, a odvozovali z toho jejich lidský původ.

Jak postupně, aspoň v každodenním lidském životě, ubývalo nevysvětlitelného, na místo Boha se prodíral rozum. Rozum, jež začala uctívat renesance a osvícenství, a pokusila se jej uvést v život jako nejvyšší autoritu Francouzská revoluce, nabízel lidem mnoho výhod. Sliboval jim nejen blahobyt, ale také spravedlnost, svobodu, rovnost, bratrství – tedy vzájemné porozumění. Zároveň jako by se zpochybňovala sama odvěká potřeba lidí věřit v něco nadosobního; měli věřit v sebe, v člověka a v jeho budoucnost.

Jenže potřeba lidí věřit, obracet se k nějaké síle nad sebou, k síle, která sice není rozumově vysvětlitelná, ale lze se k ní Přiblížit ve vytržení, pomocí tance, hudby či zpěvu, nebyla ani zdaleka mrtvá.

Lidé postrádali kultu a rituály stejně jako světce, postrádali nezpochybnitelnou, nadlidskou autoritu.

Osvícený rozum zpochybňoval boží moc i její odlesk, který dopadal na světské i církevní panovníky. Císař Josef II. rušil kláštery a vyháněl mnichy jako darmoedý; jen o málo Později byl popraven anebo přesněji zavražděn francouzský král i s rodinou, a ne tak dlouho poté zavraždili ruští bolševici i cara, rovněž s jeho rodinou. Vládci i jejich služebníci, k nimž lidé ještě nedávno vzhlíželi se zbožnou úctou, byli mrtvi anebo svrženi. Ale mohlo jejich místo zůstat volné? Potřeba vzhlížet vzhůru, mít autoritu, která by rozhodovala o tom, co je dobré a co špatné, za které činy si člověk zaslouží trest, za které chválu, trvala. Toho využili noví vládci, jen svůj nárok neodvozovali z boží vůle (i když Hitler rád hovořil o tom, že si jej vybrala sama prozřetelnost), ale z vůle lidu, kterému se vlichocovali jako samému ztělesnění moudré a rozumné vůle.

Je příznačné, že obě mocné ideologie dvacátého století byly ateistické a hlásily se k vědeckým či spíše pseudovědeckým teoriím; přitom v podstatě vykazovaly všechny znaky náboženské víry, a jistě i proto v první chvíli fascinovaly milionové zástupy vzdělaných i nevzdělaných.

Ideologie německého nacionálního socialismu smíchala prvky socialismu a obskurní rasistické teorie. Vyhlásila německou rasu, která podle ní měla představovat nejvyšší stupeň lidského vývoje, za předurčenou ke světovládě. Tato teorie se neopírala o žádný vědecky prokazatelný fakt, a mohla tedy být přijímána pouze na základě víry těch, k nimž se obracela. Ale tuto víru uspokojovala na nejvyšší míru. Vyvyšovala totiž své stoupence nad všechny ostatní, nabízela jim vizi velkolepé budoucnosti, budování čehosi nadosobního – tisícileté říše.

Komunistická ideologie především zdůrazňovala svoji racionalitu, tvrdila, že vznikla na základě nejmodernější, geniální a v podstatě nepřekonatelné vědecké metody Marxe a Engelse. Závěry, k nimž Marx a Engels při studiu společenských sil a jejich dosaďadního vývoje dospěli, měly mít věčnou platnost jako třeba zákony Archimedovy anebo Newtonovy. Právě vědecký základ jejich učení měl lidem zaručit, že je dovede k dokonalé společnosti, k pozemskému ráji. Ve skutečnosti tato utopické vize byla nevědecká už svým důrazem na konečnost a nepřekonatelnou, věčnou platnost svých tvrzení, dalo se jí uvěřit jen na základě slepé víry.

Učebnice marxismu či historického materialismu se podobaly katechismu, na každou otázku měly připravenou odpověď, která nevyvratně platila.

Historický materialismus je ucelenou a harmonickou vědeckou teorií, která vysvětluje vývoj společnosti, přechod od jednoho společenského zřídzení k druhému. Zároveň je jedinou správnou vědeckou metodou zkoumání všech společenských jevů a dějin jednotlivých států a národů. Historický materialismus je vědeckou metodou pro všechna odvětví společenských věd. Prokázal, že buržoazie hospodářsky, politicky a ideově zkrachovala. Nemůže společnost uchránit před hospodářskými katastrofami. Nemůže národům zabezpečit mír, národní nezávislost

a demokracii. Fašismus a válka se staly nástrojem a metodou imperialistické buržoazie... V současnosti je pouze jedna síla, schopná pozdvihnout prapor demokratických svobod a národní nezávislosti a vést všechny demokratické a vlastenecké síly národů vpřed. Touto silou je proletariát a jeho marxleninská strana, stmelující kolem sebe všechny pracující masy.

Vše, co se nepřizpůsobilo dogmatům nového „Písma“, bylo posuzováno jako kacírství, a mělo tedy být potlačeno a potrestáno.

Písmo svaté se ovšem těšilo přirozené autoritě, ve Starém zákonu byla nashromážděna moudrost celých generací, jeho autory nebylo třeba neustále opěvovat (nehledě na to, že podle ortodoxního výkladu pisatelé textů byli jen tlumočníky boží vůle). Marxistická, fašistická i nacistická ideologie však přinášely novou víru, a její vykladači tedy považovali za nutné přesvědčit čtenáře, že teprve noví proroci jsou opravdovými vyvolenci a zvěstovateli jediné pravdy a spásy.

Už ve vzpomínané Beerově knize o dějinách socialismu je takováto charakteristika Karla Marxe:

Marx našel socialismus jako článek víry nebo jako dogmatické, pevné, věčně platné učení; učinil z něho hybnou sílu společenského vývoje od soukromého vlastnictví k vlastnictví pospolitému. Proletariát a socialismus byly dříve rozděleny, Marx sloučil je jako tělo a duši: vdechl proletariátu duši... Tento výkon, třebaže jen neúplný, provedl Marx díky své schopnosti prohlédati všemi oklikami a víry jevů a událostí, pronikati podstatu věci a pochopiti červenou nit nejnovější periody dějinné. Tento pronikavý pohled, před nímž rozpouštějí se a rozptylují všechny masky, všechny fráze, všechny přetvářky, všechny objektivní poruchy, závady a trhliny, jako mlha před sluncem, činí z něho génia, duchovního hrdinu.

Anglický historik Wickham Steed cituje ve své studii Diktatura a demokracie z fašistického deníku Popolo d'Italia charakteristiku Mussoliniho:

V našich myslích nevznikne s ním a díky jemu žádný problém. My víme, že on nás vede, víme, že nic není příliš obtížné anebo příliš nebezpečné s ním a pro něj. Jeho intuice je správná, jeho vůle posvátná, jeho porozumění pro lidskou sílu i slabost nekonečné. Jeho denně opakovaným zázrakem je, vštípit všem ve svém okolí, všem, kteří ho poslouchají, zlomek svých nadpřirozených darů.

Ještě padesát let poté, co zemřel Lenin a kdy už bylo zjevné všem, kdo neztratili soudnost, že režim, který se mu podařilo s neobvyklou krutostí ustavit, byl zločinný, uvrhl obyvatelstvo obrovské říše do bída a nesvobody a připravil několik desítek milionů lidí o život, vyšel v Sovětském svazu Leninův oficiální životopis s tímto hodnocením jeho osobnosti:

Leninova činnost a jeho hluboké ušlechtilé myšlenky ovlivňovaly a stále víc budou ovlivňovat běh světových dějin a osudy všeho lidstva... V. I. Lenin ukázal národům světa cestu k opravdové svobodě a štěstí. Jeho myšlenky inspirují pracující k boji proti temným silám reakce, zla a útlaku. Za vytvoření a upevnění společnosti založené na naprosté spravedlnosti a rovnosti všech lidí, společnosti, která zabezpečí svobodný a všestranný rozvoj osobnosti a plné uspokojování jejich hmotných i duchovních potřeb.

Snad nejvíce prorockých vlastností přisoudili komunističtí ideologové Stalinovi. To on se svým geniálním bystrozrakem zahlédl obrysy budoucích úspěchů... a mistrně propracoval a nastínil grandiózní program socialistické výstavby..., ve svém neopakovatelném,

geniálním rozboru ukázal propastný rozdíl mezi světem kapitalistické hniloby a rozkladu a rozkvétajícím a hluboce lidským světem socialismu.

Navíc jako správný prorok byl Stalin: *krajně prostý, skromný, jasnozřivý, nesmlouvavý, geniálně bystrozraký, jeho logika byla drtivá, jeho myšlenky křišťálově jasné.* Proto se stal naším učitelem a otcem, *největším světlem světa, koryfejem vědy, velkým vůdcem dělnické třídy, geniálním stratégem, který se nesmazatelným písmem zapsal do knihy dějin.*

Hitlerovy školy, jak uvádí ve své studii o Hitlerjugend Rupert Butler, vychovávaly mládež k tomu, aby si osvojovala články nacistické víry. Na otázku, co bylo důsledkem Hitlerova uvěznění, děti sborově recitovaly odpověď: *Důsledkem bylo, že vůdce našel dostatek času, aby mohl napsat Mein Kampf, který je vodítkem pro nás všechny.*

Vůdce říšské mládeže a špatný básník Schirach sepsal na Hitlera chvalozpěv: *Co ho činí největším? Že není jen vůdcem a skvělým hrdinou, ale sebou samým, že je upřímný, pevný a prostý... V něm leží kořeny našeho světa. Jeho duše dotýká se hvězd...*

Snaha totalitních ideologií vyjít vstříc tradiční potřebě člověka věřit byla pozoruhodně důsledná. Vůdcové obnovili význam rituálních shromáždění, poutí, pochodů za zvuku monotónní muziky, vrátili do rukou lidí praporece a obrazy vlastních světců, používali slov, která měla náboženský charakter, rádi mluvili o věčnosti i o nesmrtelnosti, často banální a nicneříkající sdělení vydávali za prorocká zjevení. *Díky jeho bezmezným mystickým kouzlům, poznamenal si Goebbels o Hitlerově vystupování na jednom ze stranických shromáždění, to byl téměř náboženský obřad.*

Nacisté každoročně organizovali osm dní trvající rituální slavnosti, které svým průběhem měly účinkovat jako náboženské pouti. Americký diplomat a spisovatel Frederic Spotts o nich v knize Hitler a síla estetiky zaznamenává:

Pátý den byl věnován „Dni politických vůdců“ a od roku 1936 tato akce bývala vždy vyvrcholením celého shromáždění. Po západu slunce připochovalo 110 000 mužů na přehlídkové pole za přítomnosti 100 000 diváků. Jakmile se setmělo, zazněl signál a celý prostor byl náhle obepnut prstencem světla a 30 000 praporů a standart se třpytilo v mocné iluminaci. Pruh světla se pak soustředil na hlavní bránu, když vzdálené volání na pozdrav ohlašovalo Führerův příjezd. V okamžiku, kdy se objevil, rozsvítilo se 150 silných světlometů, které vystřelily do nebe gigantické světelné pruhy, kterým se říkalo „katedrála světla“... Termín katedrála byl přiléhavý, jelikož podstata obřadu byla jedním z posvátných výrazů oddanosti Führerovi a jeho straně. Všichni účastníci tohoto spektaklu, uzavřeni v kruhu světla a tmy, byli uvedeni do stavu obrovské fantasmagorie.

Filmové záznamy davů nadšeně zdravících nová božstva vtělená do postavy Adolfa Hitlera, V. I. Lenina, Josifa Stalina nebo jejich následovníků dodnes svědčí o tom, že mnozí při setkání se svými vůdci opravdu prožívali extázi náboženského vytržení a byli připraveni konat vše, co nové božstvo přikáže. Pracovat do úmoru, jít na smrt anebo vraždit.

Často se za tímto vytržením také mohl krčit strach, jenž ovšem nikdy nebývá zcela vzdálen při vzniku jakékoliv náboženské víry.

Totalitní ideologie vyžadovaly od svých stoupců oddanost, naprostou poslušnost v plnění svých často absurdních přikázání. Požadovaly, aby lidé uvěřili obrazu skutečnosti přesně v té podobě, v jaké jim jej předkládaly. Miliony Němců pak uvěřily v ničemnost Židů natolik, že připustily jejich vyvraždění. Našlo se dost těch, kteří tuto zvrhlou ideu s nadšením uskutečňovali. Stejně tak mnoho Němců uvěřilo, že jsou předurčení ke světovládě, a byli ochotni za tento sice hrůzný, ale nadosobní cíl obětovat novému božstvu své životy.

Komunisté přijali, že celé skupiny obyvatel je nutno potlačit, případně vyvraždit, má-li se uskutečnit idea nové, lepší společnosti. Bylo třeba také naprosto nekritické víry, aby se dalo uvěřit, že nedávno oslavovaní členové panteonu nových božstev, tedy členové stranických vedení, byli vzápětí odhalováni jako vtělení ďábla, tedy v nových termínech světského náboženství jako vtělení zrady, a proto museli být násilně odstraněni ze světa živých.

Víra některých byla tak silná, že se jí nebyli ochotni zříci, nedokázali se odvrátit od svého ničemného boha ani na popravě. Když Hitler s pomocí Himmlerovy SS potlačil neexistující spiknutí SA, vodili esesmani údajné spiklence před vražedné čety. Ti před smrtí stačili ještě vykřiknout své prosté krédo: „Heil Hitler“ (zatímco takzvané popravčí čety dostávaly rozkaz: „Heil Hitler, pal!“). Bylo také zaznamenáno mnoho případů, kdy komunisté odsouzení k smrti v procesech, které se odehrávaly na Stalinův příkaz, umírali s výkřikem „Ať žije Stalin!“, neboť si nedovedli představit, že to byl jejich bůh, kdo, aby sám sebe vyvýšil, si vyžaduje jejich smrt, a neměli odvahu si připustit, že by celá jejich víra byla jen bludem, omylem, jemuž marně obětovali život; naopak snad právě služba této víře, již se svým posledním výkřikem dovolávali, si vyžadovala jejich smrt. Je pravděpodobné, že Stalinovo jméno vzývali rovněž aspoň někteří z těch, kteří stanuli proti nim, aby vykonali popravu, je dokonce možné, že někteří z nich právě tak jako ti, kteří měli vzápětí zemřít, věřili, že slouží velkému cíli, k němuž se údajně společnost stále více přibližovala. Paradoxně se tedy přiházelo, že proti sobě stanuli fanaticky věřící kati i oběti, společně přesvědčeni, že vším, co žili, dokonce i tím, co právě v této chvíli podstupují, slouží velkému cíli.

Mnozí němečtí občané téměř do poslední chvíle nesmyslně věřili megalomanovi, který je hnal na smrt, a do samého konce slavili jeho jméno tak, jako se slavívalo jméno boží. I po porážce nacismu, i po odhalení zločinů stalinského režimu, zůstávalo mnoho těch,

kteří odmítali přiznat, že jejich víra byla klamná, ba ničemná. Svě víře zůstávali věrni, neboť bez ní by se jejich život propadl do ještě větší nicoty.

Totalitní ideologie postavené na víře se zhroutily, ale potřeba víry zůstává živá. I tam, kde tradiční církve ustupují do pozadí, lidé hledají za tradiční víru nějakou náhradu. Věří v astrologii, v ufony, v zázračnou moc léčitelů, v čakry, v karmu, v jasnovidnost. (Koncem dvacátého století vznikla v USA sekta, jež uvěřila v kosmickou loď plující za kometou, která vstoupila do sluneční soustavy. Příslušníci sekty spáchali hromadnou sebevraždu, neboť ta jim měla zajistit, že vstoupí na tento nebeský koráb a na něm proplují do věčnosti.)

Ale paradoxně nejsilnější víru vzbuzuje to, co odvěký předmět víry vyvracelo: rozum, věda a technika. Aspoň v naší části světa lidé začali věřit v jejich vševědoucnost, v jejich spásonosnost, v jejich moudrost. Věda by měla odhalit minulost a předpovídat budoucnost, zajišťovat blahobyt pro každého, kdo se přičiňuje, přemáhat nemoci a nakonec i smrt. (Když v poslední době vědci začali experimentovat s klonováním a luštit kódy, které řídí život, stále častěji se aspoň v populárních člancích a v komentářích začaly ozývat nadšené výkřiky, že člověk stojí na prahu nesmrtelnosti.)

Lidé začali znovu věřit v ráj, který jim tentokrát přenese z nebes na zem věda.

Ve chvíli, kdy lidé začnou věřit v dosažitelnost ráje, obvykle vstupují na cestu, která vede do pekel. Některé z činů moderní vědy, ať už se to týká výroby ničivých zbraní, nebo pokusů tvořit nový život ve zkumavkách, to potvrzují.

Kapitola desátá

1

Na jednom ze svých reportážních výletů, tentokráte do východních Čech, jsem přijel do vesnice, kde velké plakáty oznamovaly, že tu právě dnes budou hostovat se svou estrádou herci z Východočeského divadla. Představení se konalo na jevištěátku v místní hospodě. Koupil jsem si lístek a zasedl do přeplněného sálu.

Obecenstvo bylo v té předtelevizní době vděčné, tleskalo po každém vystoupení, ať mluveném, či zpívaném, ale při několika scénkách, jejichž smysl jsem nedokázal pochopit, se diváci chovali obzvláště hlučně, smáli se, přerušovali herce potleskem anebo pokřikovali cosi, co zřejmě mělo ještě doplnit předváděnou situaci.

Po konci jsem zašel do zákulisí a představil se jako dopisovatel Mladé fronty: rád bych o představení napsal.

Herci nebyli o mnoho starší než já a jako většina herců ve všech dobách si přáli, aby se jim dostávalo co nejvíce pozornosti i ve chvíli, kdy už opustili jeviště. Ochotně mi tedy vylíčili, jak jezdí ve volném čase po svém kraji a zpívají lidové i nové revoluční písně, recitují klasiky jako Nerudu anebo Sládka a k tomu pokrokové básníky, kteří dnes píší verše o naší současnosti. Snad jsem si všiml, s jakým nadšením diváci přijímají nové umění, pro mnohé z nich je to třeba za celý rok jediné setkání s živými herci. A největší úspěch mají scénky, které jsou přímo z jejich života. Vysvětlili mi také, že do místa, kde mají vystupovat, pošlou pár dnů předem svého autora, ten vyslechne, jaké mají v místě potíže anebo co se tu přihodilo zvláštního, a napíše o tom krátký skeč. Lidé pak poznají ve scénce samy sebe či své sousedy, a tak se vlastně divadlo vrací k pradávným kořenům, kdy si lidé u ohně vyprávěli či zpívali o událostech, které se jich bezprostředně týkaly.

Představa autora, který se dopátrává příběhů ze života vesničanů a pak o nich sepisuje malá dramata, mě zaujala. Věřil jsem, že tohle bych svedl také, jenže mi chyběli herci a také vše ostatní, co by tvořilo program.

Ale sotva jsem se vrátil do Prahy, jednotlivá čísla budoucího programu se začala míhat kolem mě. Na naší fakultě si osvojovali základy češtiny studenti z ciziny a mě napadlo, že by právě oni v době, kdy celá země byla neprostopupně uzavřena, mohli vzbuzovat divácký zájem. Během několika dní jsem zjistil, že Čiňanka, jejíž jméno v překladu znamenalo *Laň pasoucí se na jarní louce*, hodlá studovat v Praze operní zpěv, Ital Fabri hrál na harmoniku a uměl spoustu lidových i revolučních písní a důstojník korejské lidové armády Nam Ki Duk dokázal obstojnou češtinou vykládat o hrůzách nedávné války. Dvojice mladých asistentů češtiny a obdivovatelů Vítězslava Nezvala byla ochotna recitovat verše svého milovaného básníka, navíc měla nastudováno několik satirických scének, se kterými už veřejně vystupovala. Dalším pátráním jsem zjistil, že na koleji si děvčata dala dohromady trio, které si pro radost zpívalo moravské lidové písně, a jeden z mých kolegů, Miroslav Červenka, který už vydal sbírku básní, byl ochoten se mnou jezdit a k mým zatím neexistujícím scénkám napsat satirické verše; ty by se pak měly zhudebněné zpívat. Studentek a studentů, kteří by mohli recitovat básně nebo přečíst nějaký prozaický text, bylo na fakultě dostatek. Záměr sestavit soubor, který by s takovým, jak jsem byl přesvědčen, přitažlivým repertoárem jezdil po vesnicích, se mi jevil jako reálný. Pro většinu z oslovených by takové zájezdy znamenaly příjemné vytržení z nudy fakultního života. Program v mé fantazii už nejen žil, ale radostně poskakoval po jevišti za bouřlivého potlesku diváků. Zbývalo už jenom nalézt provozovatele.

Na akce, jakou hodláme pořádat, řekla mi tajemnice na děkanátu a tvářila se, že je jí to líto, nemají naplánované fondy, a poradila mi, abych si zašel na ministerstvo kultury.

Musel jsem si v telefonním seznamu najít, kde se ministerstvo nachází, netušil jsem, s kým bych tam měl jednat, v životě jsem se nesetkal ani s jediným ministerským úředníkem.

Ve vrátnici mě vyslechli a kupodivu nevyhnali, nýbrž po chvíli přemítání někam zavolali; za chvíli si mě postarší soudružka, která měla na starosti soubory lidové tvořivosti, odvedla do kanceláře, v níž se vedle laciného psacího stolu nacházela ještě barokní komoda a několik nádherných čínských váz, všechno zřejmě ještě z bývalé palácové výbavy. Soudružka se posadila za stůl, zapálila si cigaretu, chvíli na mě mlčky zírala, odklepla popel do čínské vázy a vyzvala mě, abych povídal.

Snažil jsem se ji ohromit čínskou operní zpěvačkou a korejským bojovníkem, také bohatostí a pestrostí programu. Naši recitátoři, vykládal jsem nadšeně, přiblíží skvosty naší literatury lidem, kteří tak dostanou možnost uslyšet je v profesionálním přednesu. Kromě toho naši autoři objedou předem místa vystoupení a připraví scénky, v nichž satiricky pojednají o místních problémech. Nezmínil jsem se o tom, že soubor se jako celek ještě nikdy nesešel, tudíž nikdy nevystupoval a neměl tedy ani ty nejmenší zkušenosti.

Soudružka chtěla vědět, zda máme v repertoáru také něco ze sovětské literatury.

Takové pásmo teprve připravujeme, napadla mě odpověď. Ale naše pěvecké trio zpívá dvě ruské lidové písně: Volga, Volga a Stěnka Razin, uvedl jsem polehčující okolnost.

Soudružka mě opět chvíli pozorovala (do čínské vázy odhodila další oharek), potom řekla, že náš projekt vypadá zajímavě, jen tím nápadem s původními scénkami si není jista, nikdy o ničem podobném neslyšela, ale zkusit se to pro jednou může. Zalistovala v tlustém diáři a pak mi navrhla, že se přijde příští týden ve středu ve dvě hodiny na náš program podívat, dřív se k nám bohužel nedostane.

Její ochota zhlédnout náš program už za týden mě zaskočila, ale byl teprve čtvrtek, zbývalo tedy šest dní času. Řekl jsem, že ve středu ve dvě hodiny na ni budu čekat ve vrátnici.

Následující úterý večer jsem si byl jist, že je vše ztraceno. Oba naši asistenti, kteří měli připraveny satirické scénky odjeli na jakýsi seminář, sopranistka dívčího tria ležela v horečkách, konferenciér, který navíc skvěle přednášel verše současných básníků, měl seminář, z něhož se nemohl omluvit, a náš italský harmonikář odjel na pohřeb do Itálie. Scénky, které měly satiricky pojednat o místních problémech, nemohly být napsány, a i kdyby napsány byly, neměl by je kdo zahrát.

Moje soudružka z ministerstva přišla skoro s půlhodinovým zpožděním a tvářila se provinile, doprovázela ji kolegyně, která se tvářila spíše nedůvěřivě.

Vedl jsem obě ženy do jedné z poslucháren ve druhém poschodí a cestou je seznamoval s ranami, které nás postihly.

Ve velké posluchárně, z jejíchž oken se člověk mohl kochat pohledem na Pražský hrad, nás očekával nudící se hlouček zbylých členů našeho neexistujícího souboru. Dvě zdravé členky pěveckého tria si na sebe nevzaly svazácké košile, ačkoliv jsem je o to žádal, a s hrůzou jsem zjistil, že v místnosti chybí jediné oslňující číslo, má *Laň pasoucí se na jarní louce*.

Obě soudružky se usadily do druhé řady a zapálily si na znamení toho, že jsou připraveny. Poprosil jsem o malou chvíli strpení.

Má známá soudružka na okamžik upřela pohled na Pražský hrad a zavzpomínala, jak v téhle učebně seděla v roce 1939, byla to přesně poslední přednáška z dějin umění, kterou vyslechla, pak Němci univerzitu zavřeli a po válce se už sem nikdy nevrátila, protože se mezitím vdala, měla dceru a pak, když Němci zmizeli, chtěla hned být nějak platná. Vtom se otevřely dveře a jimi vešla naše Laň oděná v nádherné hedvábné roucho rudé barvy. Zaznamenal jsem se, že obě soudružky na ni hleděly s potěšením.

Zaskočil jsem za konferenciéra a oznámil, že zahájení, které mívá náš italský přítel revoluční písní *Bandiera rossa*, dnes neuslyšíme, protože Fabrimu bohužel zemřel otec a odjel do Itálie;

také následující satirická scéna, která nás měla přenést přímo do zasedací síně OSN, odpadá, protože oba její protagonisté museli až do Ostravy na konferenci o Petru Bezručovi. Báseň velkého mistra tedy zarecituji místo nich.

Pak jsem povolal ženské trio, aby zazpívalo dvě chodské lidové písně, a když dvě spolužačky nastoupily na stupínek, pohlédl jsem omluvně na ministerské soudružky, abych jim připomněl, že třetí zpěvačka se někde na koleji zmítá v horečkách.

Teď měla přijít na program satirická scénka, která dosud nemohla být napsaná, ale určitě nebude při skutečném vystoupení chybět.

Soudružka, co se tvářila od počátku nedůvěřivě, se podivila, proč jsme nenapsali takovou scénku o našem fakultním životě, jistě by se tu našlo dost témat.

Ale to už na stupínek vystoupila naše Laňka z jarní louky. Zazpívala čínskou píseň a potom svou měkkou češtinou árii Rusalky o měsíčku na nebi. Zpívala tak nádherně, že obě soudružky zatleskaly.

Program skládající se už jen z mála vystoupení a z mnoha omluv klopýtal ke konci. Ještě korejský důstojník Nam vyprávěl o nádherném životě v míru i o strašném vpádu imperialistických vojsk do jeho krásné země. Utkvěla mi jen jedna jediná (mnohokrát ještě slyšená) věta: „Po jedné bitvě šel jsem vesnicí a potkal jsem mrtvolu, a to byla žena, která nesla děťátko, co ještě ani nenaříkalo, jen plakalo, a já ho vzal a odnesl do jiné vesnice, kde ho podal dobré ženštině, a ta ho nakrmila.“

Když bylo po všem, soudružky vstaly a řekly, že vše ještě zhodnotí, mám jim příští týden zavolat, řeknou mi svoje rozhodnutí. My účinkující jsme zůstali sedět v učebně a shodli se na tom, že to, co jsme předvedli, snad s výjimkou naší čínské zpěvačky, by nemohlo uspět ani na školní besídce.

Za týden jsem s pocitem marnosti své návštěvy zašel na ministerstvo kultury.

Ohromili mě sdělením, že projekt Souboru filologické fakulty shledali jako zajímavý, a proto jsou připraveni poskytnout nám důvěru a autobus se šoférem, navíc pro každého člena souboru denní diety. Na otázku, kam plánujeme vyjet prvně, jsem stále ještě ve stavu ohromení odpověděl, jako bych už měl dohodu se všemi místními ochotnickými scénami, že na Šumavu.

Zeptali se, jestli máme zajištěno nocování, a když slyšeli, že o tom jsme zatím nejednali, nabídli, že můžeme zdarma nocovat na zámku ve Velharticích.

Na první zájezd nás doprovázel šedivý mužik; představil se jako zástupce ministerstva kultury, který má posoudit náš program vcelku. Byl to pochopitelně cenzor, jak mě upozornili o něco bystřejší členové našeho souboru. Choval se tiše, zhlédl všechna představení, nepochválil je ani nepohaněl, ale zřejmě ho náš program nepopudil. Snad ho také okouzila čínská zpěvačka anebo se mu líbilo naše pěvecké trio, ale nejpravděpodobnější bylo, že ocenil vystoupení korejského studenta jako politicky užitečné. To ostatní bylo zřejmě nezávadné, také moje scénky a písničky přítele Červenky byly sice hubaté, ale mluvily jen o neschopných místních vládcích či zlodějích.

Když jsme se po týdnu vrátili, pochválili nás a chtěli vědět, na kdy chystáme další podobný zájezd.

Teprve po letech, když jsem začínal chápat souvislosti, které jsem tehdy nevnímал, jsem si dokázal vysvětlit tu zázračnou vstřícnost a těžko zdůvodnitelnou důvěru. Stejní ministerští pracovníci (nebo jejich straničtí nadřízení) před několika lety umlčeli (občas i vězením) desítky umělců, ale nedůvěřovali ani těm, které „prověřili“. Vždyť všichni ještě příliš pamatovali demokracii a její svobody, a vstřícnost novému režimu mohli jen předstírat. My mladí jsme nepamatovali už nic, anebo jen tak málo, že jsme byli ještě s to uvěřit ideologickým smyšlenkám o minulosti, přítomnosti i budoucnosti, a byli jsme pro ně ti správní lidé, příslušníci generace, která podle

předpovědi geniálního Lenina už vybuduje komunismus a bude v něm šťastně žít. Bylo tedy politicky správné nás podpořit.

2

Hned po návratu ze šumavského zájezdu jsem odjížděl spolu s kolegy na stavební brigádu do Mostu. Jeli jsme autobusem a na místě nás nečekalo žádné slavnostní uvítání. Období velkých budovatelských brigád, o nichž nadšeně psávaly noviny a pravidelně je oslavovaly filmové týdeníky, skončilo. Také nám nepřikázali stavět nic tak skvělého a důležitého jako hutě nebo železniční trať v horském terénu, měli jsme jen položit základy pro obytné sídliště.

Vedení brigády nás hned od autobusu odvedlo do dřevěného baru, který mi připomněl Terezín, kde ženy v podobných barácích loupaly slídu nebo vyráběly hračky.

Shromáždili nás v jídelně a já se ke svému překvapení dozvěděl, že jsem byl jmenován vedoucím osmičlenné party, která bude pracovat na bloku číslo padesát a něco, přesné číslo se mi už vytratilo z paměti. Nechápal jsem, proč si vybrali právě mě, nikdy jsem na žádné stavbě nepracoval a neměl jsem ani ponětí, co se ode mě očekává, ale nikdo z členů mé party (většina z nich chodila do stejného ročníku jako já) proti mému jmenování neprotestoval. Všichni správně předpokládali, že zatímco jim skončí směna a budou volní, parták teprve začne přeměřovat množství vykonané práce, vyplňovat různé výkazy, jednat s mistrem a docházet na nějaké zbytečné aktivity.

Poučili nás ještě, že práce začíná v šest ráno, čtvrt hodiny předtím pro nás přijedou dva nákladáky, které nás odvezou na staveniště. Také nám poradili, abychom si radši nazuli holinky nebo aspoň galoš. Protože oběd se bude vydávat, až skončí směna, měli bychom si vzít s sebou svačinu. Ostatní nám vyloží naši mistři. Pro většinu následoval rozchod, ale já jako parták musel se stejně postiženými ještě počkat a vyslechnout kázání o bezpečnosti práce. Mluví

(rovněž v holinkách) nám vyjmenoval desatero největších hrozeb, většinu z nich jsem ihned zapomněl, ale utkvělo mi, že udusit se v závalu hlíny, jílu a kamení je strašný způsob smrti. Ten, kdo strká hlavu do míchačky, riskuje, že o ni přijde, rovněž jízda na japonce může mít tragické následky, které nejsou kryty pojištěním. (Co anebo kdo je ta japonka, jsem netušil.)

Ráno jsem při pohledu z okna zjistil, že venku vládne žlutavý úsvit, vzduch páchne sírou a bůhví ještě jakými chemikáliemi. Na chodbě jsem spatřil frontu před záchody, také umývárna byla přeplněná, ale na to všechno jsem byl zvyklý z Terezína, takže mě to nevyvedlo z míry.

Jakmile nás (většinou vystrojené jako hastroše) auto vysadilo na pláni, po níž se převalovaly vlny smrduté mlhy, pustili jsme se vzhůru po staveništi. Jednotlivé bloky byly označeny čísly, někde jsme uviděli už vykopané stavební rýhy, jinde byla země ještě téměř nedotčená, občas jsme míjeli ušmudlané maringotky a dřevěné boudy, v nichž bylo uskladněno nářadí a pytle s cementem. Když jsme konečně našli blok, který nám byl přikázán, zjistili jsme, že rýhy jsou sice už zčásti připraveny pro betonáž, ale byly téměř až po okraj zaplněné vodou. Pochopil jsem, proč nám doporučili, abychom si nazuli gumáky. Když mí kolegové obhlédli terén, požádali mě jako partáka, abych proti tomuhle pracovišti, zjevně nejhoršímu ze všech, šel okamžitě protestovat. Ale to už se objevil náš mistr, hubený dlouhán středního věku s tváří, kterou by Jack London charakterizoval jako ošlehanou, a s rysy, které se označují jako ostře řezané. Řekl se zjevnou nechuť, že nás tu vítá, vyzval nás, abychom si ze všeho nejdřív došli do skladu pro pumpu, a ukázal k jedné z dřevěných bud'. Takže jsem se namísto protestu vydal ještě se dvěma kolegy pro pumpu. Byla samozřejmě ruční, a jak jsme brzy zjistili, napůl polámaná; ať jsme se snažili sebevíc, vyplivovala jen čurek vody. Po všechen čas strávený na tomhle nehostinném místě jsme mluvili o okolí výkopů jako o břehu.

Mistr chvíli skepticky pozoroval naši marnou námahu, jako by se tázal, co může parta nezkušených studentů dokázat.

Když zjistil, že jim dělám partáka, přečetl mi seznam náradí, které nám vydají ve skladu, provedl mě podle výkopů, z nichž jen pomalu ubývala voda, a předvedl mi vykolíkovanou trasu, kterou ještě musíme vykopat, uvedl i hloubku, jíž musíme dosáhnout a kterou mám přísně kontrolovat, protože po mně ji bude kontrolovat zase on. Potom se obrátil k nám všem a upozornil nás, že se musíme sakra snažit, jinak si nevyděláme ani na ten horský vzduch, co tu dýcháme. Oslovil nás: pitomečkové, a to slovo používal vždy, když s námi mluvil, ačkoliv doba požadovala oslovení soudruzi.

Na rozdíl od poválečných zemědělských brigád, kam nás zaháněli ještě v našem dětském věku, jsme se tady opravdu dřeli ze všech sil.

Druhého dne jsme vyfasovali míchačku a vozík oblepený ztvrdlým betonem. Byla to ona japonka, která, jak jsme byli varováni, se nesměla používat k jízdě; varování bylo zbytečné, protože by do ní nikdo nevlezl, ani kdyby ho k tomu nutili. Dostalo se nám také poučení, jaký má být poměr vody, cementu a písku, a mistr mě upozornil na moji zodpovědnost. Pokud základy nebudou pevné, snažil se mě vyděsit, dům, který na nich pak zbuduje už někdo jiný, se zřítí a v troskách můžou zahynout jeho obyvatelé včetně žen a dětí. Se smyslem pro černý humor vzpomněl svého kolegu, ten, když viděl spoušť, kterou způsobily ošizené základy, dobrovolně skončil svůj život v barelu s nehašeným vápnem.

Střídali jsme se u míchačky, tahali půlcentové pytle s cementem, sypali jejich obsah do otáčejícího se jícnu a lokali prach, který se usazoval všude kolem nás, a tedy jistě i na našich plicích.

Zpočátku jsme se snažili zdůraznit přechodnost tohohle zaměstnání a vedli při práci navzdory dřině a úmornému vedru docela učené rozpravy o realismu, surrealismu a neorealismu, o příbuznosti litevštiny a slovanských jazyků, ale pak jsme seznali, že se do tohoto prostředí podobné řeči nehodí, a čím dál, tím víc jsme

se dohadovali jen o takových věcech, jako odkud nám do výkopu stále znovu zatéká, v jaké třídě bude zemina, kterou kopeme, nebo kdo si vezme zítra službu u míchačky. Ta se občas zastavila a nikdo z nás nedokázal obnovit její chod. Tím jsme ztráceli čas i peníze, a na mně bylo, abych sehnal opraváře. Nebylo to snadné, protože pokud náhodou nepobývali na některém ze sousedních bloků, seděli v hospodě, pili pivo, někdy hráli mariáš anebo ferbla a nikdy nespěchali, aby přerušili čas své siesty.

Jednou, když jsem je vyzval (podle jejich názoru drze), aby se už konečně pohnuli, jen taktak že jsem nedostal facku. Potrestali mě aspoň tím, že toho dne vůbec nepřišli. Považovali také jako všichni stálí zaměstnanci za samozřejmé, že v pondělí dopoledne a v pátek odpoledne se na stavbě ani neukážou. Brzy jsme pochopili, že tady panuje jiný pracovní rytmus, než jaký panoval na pracovištích ve filmových žurnálech.

Mistr postupně zaznamenal, že děláme víc a snad i líp, než očekával, jenže normy nebyly vyměřovány pro snaživé vysokoškoláky a nejspíš ani pro zkušené stavbaře, ale tak, aby si nikdo nevydělal víc než na nejnutnější živobytí, což si zaměstnanci vyvažovali buď tím, že kradli stavební materiál, anebo si v pracovní době odcházeli přivydělat nějakou fuškou. Zato my, jak mi sdělil mistr, si tu nevyděláme, měli jsme smůlu, že jsme vyfasovali právě tenhle blok.

Smůly jsme měli víc. Během našeho třetího týdne nepřestávalo pršet, a když jsme konečně dorazili na staveniště, bylo to v sobotu, kdy směna končila už o dvanácté, uviděli jsme, že se část čerstvého výkopu po délce zřítla a zavalila rýhu tunami nové zeminy. Z odhalené stěny prýštila voda, nejspíš to byl právě ten zdroj, který nám během každé noci naplňoval náš výkop.

Mistr přišel, prohlédl si dílo zkázy, a jako bychom byli stavbaři my a ne on, uzavřel, že jsme to měli dřevit. Takhle budeme vyhazovat zeminu, kterou jsme už jednou vykopali, a to nám samozřejmě nikdo nezplatí. Pak ještě dodal, že teď by bylo nejlepší to celé

zabetonovat, jinak tu do pondělí budeme mít jezero, a asi ho mít budeme, protože tohle se do oběda zabetonovat nedá. Poslal mě pro pumpu a oznámil, že odjíždí za rodinou do Varnsdorfu, a ztratil se stejně jako všichni ostatní, kteří tu nebyli za pitomece.

Nafasovali jsme cement a prkna na dřevění a s jakousi umanutostí zoufalců, kteří se snaží uniknout beznadějnému osudu, jsme betonovali až do tmy, kdy jsme snad svému vodnímu nepříteli konečně zacpali ústa.

V pondělí ráno, když jsme přišli, byly výkopy suché, mistr stál nad nimi a s mírným podivením se dotazoval, jak jsme to mohli stihnout. Pak mě pozval k sobě do maringotky, usedl za svůj nepředstavitelně zašlý stůl a zeptal se mě, jestli jsem si spočítal, kolik máme za minulý týden brát.

Brali jsme až dosud vždycky málo, ale tenhle týden v důsledku opakovaných poruch míchačky, zatopených výkopů, dvou dnů, kdy se kvůli déšti nedělalo, a konečně zříceného břehu, který jsme museli celý znovu vyházet, to nedělalo ani sto korun na osobu.

Řekl, že to opravdu není moc, tak na šňůru, pokud by nás napadlo se oběsit. Ale šňůra by se snad i dala nafasovat anebo kabel, ten je aspoň pevný, zaručeně se nepřetrhne.

Pak se zeptal, kolikrát jsme nosili pumpu. Řekl jsem, že minulý týden, pokud jsme dělali, tedy každé ráno.

Vytáhl úkolový list a napsal: ruční přiblížení pumpy šestnáct hodin. Potom ještě přidal tesařské práce a ruční přiblížení dřeva osm kubíků.

Namítl jsem, že jsme dřevili jenom v sobotu a bylo to jen několik fošen.

„Nemluv mi do toho, pitomečku!“ vyzval mě.

Vymyslel si ještě několik úkonů, o nichž jsem nikdy netušil, že existují, a nakonec nám naši mzdu spočítal na tři sta korun a něco drobných.

V rozpacích jsem mu začal děkovat.

„Neděkuj,“ napomenul mě a dodal, že ze svého mi to nedává, to oni berou na hůl nás stejně jako jeho, zapomněl jsem snad na podařenou komedii s měnovou reformou, když nám pro naši lepší budoucnost ukradli všechny naše úspory?

Bylo to tady vlastně moje první setkání s těmi, o nichž jsme se učili jako o dělnické, tedy vládnoucí třídě, když nepočítám ty její představitele, kteří u nás před dvěma roky dělali domovní prohlídku.

3

Nebylo snadné vybrat si téma pro seminární či dokonce diplomovou práci v oboru, který jsem studoval. Měl jsem v podstatě možnost zvolit si buď nějaké historizující téma z dějin naší literatury: české obrozenské spisovatele (většinou to byli spíše obrozenci než spisovatelé), nebo venkovské realisty, případně pochvalně pojednat o díle některého z nemnoha předválečných levicových autorů či některého z mnoha autorů současných.

V té době se objevila tenoučká brožurka sovětského slavisty Nikolského chválící protifašistické dílo Karla Čapka, autora, který byl až dosud na černé listině, neboť patřil mezi přední osobnosti demokratické republiky, byl přítelem prezidenta Masaryka, napsal hněvivou stať *Proč nejsem komunistou* (půjčil mi ji jeden z mých kolegů opsanou na stroji, v kopii téměř nečitelné) a komunistické hnutí, zvláště v jeho počátcích, napadal.

Skutečnost, že Čapek byl v Sovětském svazu vydáván a chválen, poněkud zmátla ty, kdo rozhodovali, co v literatuře je ještě přípustné a co už škodí. Nakonec dovolili vydat *Válku s mloky*. Přihlásil jsem se, že bych o tomhle románu napsal seminární práci. Čapkova politická utopie mě tak nadchla, že jsem se rozhodl, že o jeho díle budu bádát dál.

Zřejmě jsem zdědil anebo odkoukal něco z tatínkovy vědecké důkladnosti, začal jsem pravidelně docházet do čítárny časopisů

v univerzitní knihovně. Kupodivu v době, kdy z knihoven i z obchodů zmizela všechna „ideově závadná díla“ z oblasti politiky, historie, ekonomie, filozofie i sociálních věd, tedy všechna nemarxistická díla (autoři jako Camus, Hemingway, Sartre, Faulkner nebo Franz Kafka jako by vůbec neexistovali), v čítárně časopisů jsem si mohl požádat o jakýkoliv časopis počínaje protikomunisticky bojovným Nebojsou a konče antisemitskými a fašistickými plátky, jako byly Arijský boj anebo Vlajka, a titul mi za několik minut přinesli.

A tak jsem sedával hodiny a hodiny nad ročníky předválečných Lidových novin, Přítomnosti a desítek jiných časopisů, do nichž Karel Čapek kdysi přispíval; byla to pro mě zvláštní a poučná četba tím, jak se úplně lišila od způsobu, jakým psaly noviny v mé současnosti.

Před několika dny navrhl starosta dr. Baxa v zastupitelstvu města Prahy, aby sedmdesátiletému Ignátu Herrmannovi za literární činnost a paní Renátě Tyršové za činnost humanitní byla udělena čestná plaketa města Prahy. „Návrh byl přijat všemi hlasy proti hlasům komunistů.“ Dobrá, i když člověk není přítelem zevních poct vůbec, a plaket zvláště, musí uznat, že je tu třeba veliké... síly, aby zástupci politické strany překousali v sobě všechnu slušnost a lidskou přívětivost a naplivali do kytice podávané někomu k sedmdesátým narozeninám. K tomu velkému činu musili mít radniční komunisté velmi silné a zásadní důvody, při nejmenším ty, že: 1. Oba jubilanti jsou ovšem buržousti, a žádný zásadní komunista nemůže buržoustovi projevit uznání, vděk nebo sympatii, ať je to za cokoliv; 2. že komunisté jsou přece v opozici, i musejí hlasovat proti všemu, co navrhují ti druzí; 3. že vzdát někomu za zásluhy dík a poctu je slušnost, a že slušnost, jak známo, je něco naprosto buržoazního; 4. že jubilanti nejsou komunisty nemají vůbec žádných zásluh, neboť jedinou zásluhou na tomto světě je třídní a revoluční vědomí,

a 5. že komunisté nemohou přece s něčím v bídném starém řádu projevit souhlas a spokojenost a nic oslavovat. Možná že těch důvodů je ještě víc; ale musí to být, draží lidé, velké sebepřemáhání, tvářit se pořád jako zlý pes a ani na okamžik si nemoci odpočinout v blahovůli, přívětivosti a slušnosti. (Lidové noviny, 11. 9. 1924)

Zůstalo mi z těch let na tisíc kartiček, do nichž jsem si poctivě zapisoval všechno, co mi připadalo podstatné, dokonce i programy kin či zprávy o sociálních bouřích anebo o bídném životě nezaměstnaných, také výňatky z projevu politiků i výroky, které se zdály potvrzovat mé přesvědčení, že socialismus je historickou nezbytností. *Až dnešní iluze o obratu napravo, vzbuzené vítězstvím fašismu v některých zemích, definitivně dodýchají, přijde důkladný obrat nalevo, jak ani není jinak možno v světadíle, na který bude míti čím dál větší vliv rostoucí nový řád v zemi sovětů...*, tvrdil třeba Ferdinand Peroutka v Přítomnosti v říjnu 1934.

Nakonec mi povolili, abych o Čapkovi sepsal i svou závěrečnou práci, která se měla zabývat protifašistickou částí jeho díla. Jenže díla, která se označovala velmi nepřesně jako antifašistická, tolik jsem pochopil, jen dovršovala Čapkovo celoživotní úsilí varovat před každou totalitou, před každou snahou přinést lidem spásu, objevit nějakou pravdu nadřazenou jiným pravdám.

Napsal jsem práci, která se zabývala celou Čapkovou tvorbou. Chválil jsem ji i hájil, ale dost místa jsem věnoval jeho relativistické filozofii, která se mi zdála v rozporu s jeho zápasem o demokracii, s jeho humanismem. Stále jsem si ještě myslel, že se dá nalézt nějaké všeplatné řešení lidských otázek, nějaká osvobozující pravda, proto mi tehdy Čapkův relativismus připadal sporný, tedy hodný kritiky.

Jako vedoucího práce mi určili akademika a ředitele Ústavu pro českou literaturu Jana Mukařovského, kdysi významného představitele strukturalismu (o tomto směru jsem věděl málo, sám

Mukařovský jej odsoudil a zavrhl). Mukařovský před lety napsal o Čapkovi zajímavou studii a já byl bezmála pyšný na to, že jsem měl pracovat pod vedením muže tak zasloužilého. Jenže akademik se už dávno věnoval více boji za mír než literatuře, a tak mi poskytl jen jedinou konzultaci. O své čapkovské studii se ani nezmněl, dost možná ji rovněž zavrhl, zato mi dlouze vysvětloval, že umění je částí teologické nadstavby, zatímco základnu tvoří výrobní vztahy, nesmím tedy nikdy pustit ze zřetele, jaké vztahy ve společnosti vládly. Umění v sobě totiž obráží rozpory základny, a jedině když pochopíme jeho vztahy k ní, můžeme umění porozumět. Čapek byl typickým představitelem a obhájcem buržoazní demokracie. Jenže v době, kdy žil, vrcholila krize buržoazní společnosti, Mussolini i Hitler bezvýhodnost krize a ničemnost buržoazního východiska z ní přímo ztělesňovali. To, co ti dva dělali a požadovali, Čapek nemohl přijmout, bál se o demokracii. Mukařovský si vzpomněl, jak krátce před Mnichovem Čapka potkal před Národním muzeem a Čapek se mu svěřil: „Vy víte, že nejsem žádný levičák, ale teď musíme všichni držet dohromady, jinak je s republikou amen.“

Možná že si to setkání velký akademik vymyslel, ale na tom nezáleželo, protože k němu koneckonců mohlo docela dobře dojít.

4

Koncem února šestapadesátého roku se v Sovětském svazu konal v pořadí dvacátý sjezd komunistické strany. Každý sjezd ruských komunistů byl oslavován ve všech zemích, kde komunisté vládli, také ve všech komunistických stranách rozsetých po světě, jako událost historického významu. Tentokráte se prvně konal bez velkého vřdce; jeho jméno jako by se navíc v posledních letech propadalo do zapomenutí, poslední výročí jeho narození byla v novinách sotva zmíněna, což zjevně souviselo s kritikou jevu, který se oficiálně nazýval kultem osobnosti.

O sjezdu se psalo v obvyklém duchu. Komunistická strana provedla hrdou bilanci úspěchů při obnově válkou zničené země a nabídlá závratné pohledy do budoucnosti, lid kráčel semknutě za leninským vedením strany a země. Nicméně tu zaznělo cosi ohromujícího: kritika Stalinových ekonomických omylů! Sovětští komunisté také oznámili, že kapitalismus může dočasně dosáhnout lepších hospodářských výsledků než socialistická ekonomika, následovalo ovšem ujištění, že Sovětský svaz už brzy přežene Spojené státy, jako už předešel i ostatní země. Sjezd zakončily volby, v nichž jako obvykle byli jednomyslně schváleni navrhovaní kandidáti.

Krátce nato pozdě večer nás tatínek všechny svolal k rádiu, na němž míval od chvíle, kdy ho pustili z vězení, naladěny častěji zprávy z Vídně než z Prahy. Němčinu jsem sice pozvolna zapomínal, navíc rádio chvílemi spíš šumělo, než mluvilo, ale tolik jsem pochopil, že na jakémsi tajném a uzavřeném zasedání ústředního výboru v Moskvě přednesl Stalinův nástupce N. S. Chruščov kacířský projev, v němž o svém předchůdci mluvil jako o zločinci, který měl na svědomí nezákonné pronásledování nevinných, mučení vězňů; to vše, jak vyplynulo z jeho projevu, vyústilo v masové vraždění podle seznamů, které Stalin sám vypracovával anebo aspoň schvaloval. Stalin prý také podcenil nebezpečí německého útoku a svou vojenskou ignorancí zavinil bezmála zoufalou situaci na frontách během prvních měsíců války. Ale spíš než samotný obsah sdělení mi připadlo neuvěřitelné to, že by něco takového mohlo zaznít právě na sjezdu sovětských komunistů a ještě k tomu z úst jejich nejvyššího funkcionáře. O Stalinovi se přece až dosud mluvilo jen jako o věrném Leninově následovníkovi, obdařeném moudrostí, dobromyslností a laskavostí. Všechny stranické schůze a posléze všechny veřejné projevy končily vzýváním Sovětského svazu a věčné družby s ním a voláním: Ať žije velký vůdce mezinárodního proletariátu (případně velký přítel našich národů) Stalin!

Napadlo mě, že to, co jsme slyšeli z rozhlasu, je nějaký výmysl, ale tatínek nepochyboval, naopak, radoval se, že konečně vyšlo najevo, jak pracovala Státní bezpečnost, protože u nás přece nedělali nic jiného než to, co jim Sověti nařídili. Vraždili nevinné, i když u nás k tomu naštěstí měli méně času.

Stále jsem nebyl úplně přesvědčen, ale krátce nato přišla na návštěvu teta Hedvika, která o tom, co se děje v Sovětském svazu, kde strávila tolik let života, bývala obvykle dobře zpravena. Zdála se nesmírně rozrušená. Nejenže všechno, co jsme slyšeli, je pravda, ujistila nás, ale je to jen její malinká část. A ona, která nikdy neřekla o svém pobytu v Rusku jediné špatné anebo aspoň kritické slovo, začala vyprávět. Když pracovala v českém vysílání moskevského rozhlasu, lidé kolem ní jeden den byli a druhý den zmizeli, a nikdo se neodvážil ani zeptat, kde jsou, co se s nimi stalo, dokonce ani vyslovit jejich jméno. A pokud někdo ze zmizelých předtím napsal nějaký článek anebo knihu, už se z nich nikdy nesměla citovat ani věta, tu knihu hned vyřadili z knihovny a zničili. Od nejvyšších míst až po vrátnice seděli udavači, stačilo vyprávět hloupou anekdotu nebo se jí jen zasmát, a pro toho nešťastníka, který si to dovolil, si často přišla Bezpečnost ještě téže noci a odsoudili ho na deset let do lágru na Sibiři. Anebo zmizel úplně, nanejvýš jeho rodina dostala po čase balíček s jeho šaty.

Řekl jsem, že to tedy bylo jako za Hitlera, a teta odpověděla jen lakonicky, že spíš horší, protože to trvalo déle. Zatýkat chodili vždycky ráno kolem páté, pokračovala, ať lilo, anebo bylo třicet pod nulou, auto zastavilo před domem, kde bydlela ona a další cizinci. V té chvíli bývali už všichni vzhůru a čekali, u kterých dveří příslušníci zazvoní, jestli to bude jenom někde u sousedů, anebo nedej Bůh... A kde zazvonili, tam končila naděje, koho odvedli, už se nevrátil. Soudy, pokud vůbec zasedly, trvaly jen pár minut, protože rozsudek už dostaly předem ze stranického sekretariátu.

Zeptal jsem se, proč nám o tom nikdy neřekla, proč nás nevarovala, když to všechno zažila?

Vysvětlila, že to nebylo možné právě proto, že to zažila. Nikoho v cizině nesledovali tak, jako toho, kdo ve Svazu žil a kdo o těch hrůzách mohl svědčit. Stejně by jí to nikdo neuvěřil. Nikdo by nevěřil, že se něco takového mohlo dít v zemi, jejíž vojáci nás osvobodili.

A taky jsem vždycky doufala, dodala jakoby na obhajobu, že o tom strana jednou sama promluví. Nebylo přece možné pořád řídit a přitom tvrdit, že se buduje spravedlivější společnost. A je přesvědčena, že právě teď nadchází čas nápravy.

Teprve za několik týdnů nám na stranické schůzi fakultní organizace přečetli aspoň výňatky z onoho kacířského projevu.

Fakta ukazují, že mnohé zlořády se děly na Stalinův pokyn bez ohledu na jakékoli formy stranické a sovětské zákonnosti. Stalin byl člověk velmi ješitný a chorobně podezřívavý... Chorobná podezřívavost ho přivedla k všeobecné nedůvěře včetně vůči vynikajícím funkcionářům strany, které dlouho znal... Protože měl neomezenou moc, dopouštěl se kruté zvůle, potlačoval člověka morálně i fyzicky... Když Stalin říkal, že nějakého člověka je třeba zatknout, pak bylo třeba uvěřit, že je to nepřítel lidu... A jaké důkazy se uváděly? Doznání zatčených. A vyšetřovatelé na nich tato „doznání“ vymáhali. Jak je však možné od člověka získat doznání ke zločinům, které nikdy nespáchal? Jenom jedním – použitím fyzického násilí, trýzněním, zbavením rozumu, ztrátou vědomí, zbavením lidské důstojnosti. Tak se získávalo údajné „doznání“.

Následovala čísla a několik vybraných případů porušování zákonnosti, jak řečník jemně nazýval vraždění, jímž velký vůdce získával a upevňoval svoji moc.

Překvapilo mě, že ještě stále byla spousta těch, kdo o tom projevu neslyšeli, anebo pokud něco slyšeli, považovali to jen za smyšlenku nepřátel. Teď byli ohromeni. Některé z žen vzlykaly, pamatuju se na hysterický výkřik: „Vy jste nás podvedli.“

Uvědomil jsem si, že podvod se netýkal jenom mrtvého, za života zbožněného vůdce, ale celého systému, který to připustil, který vydával teror za nejvyšší formu demokracie, který pronásledoval všechny, jež sám označil za nepřátele, který udělal ze spravedlnosti, z voleb, z humanistických ideálů jen trapnou a ponižující parodii.

Nikdy jsem nevolal Stalinovi slávu, protivilo se mi vzývání živých, k nimž jsem neměl žádný vztah, ale teprve v této chvíli mi začalo docházet, že on byl jen ztělesněním klamu, jemuž naletěly miliony lidí po celém světě a který jsem také já přijímal jako jedinou pravdu o tom, kam a jak se má ubírat vývoj společnosti.

Mohla tato odhalení týkající se zločinného vůdce zachránit ještě něco z ideje, které věřily celé generace?

5

Zdalo se, že se opravdu cosi proměnilo. Na schůzích i na doposavad nudných seminářích marxismu-leninismu se začalo mluvit svobodněji. Pokud v Sovětském svazu odsuzovali nevinné lidi, jak tomu bylo u nás? Nemí třeba znovu zvážit všechny politické procesy? Nemělo by vedení komunistické strany, které zjevně klamalo své členy, odstoupit?

Prvně se mluvilo o čistce, která proběhla na fakultě před několika lety, i o tom, že některé z předmětů vyučovali lidé k tomu nezpůsobilí. V celé zemi byly potlačeny základní svobody, které se oficiálně obdařovaly hanlivým přívlastkem „buržoazní“, ačkoliv bez nich se nemůže žádná společnost rozvíjet, natož ta, jež se prohlašuje za nejpokrokovější a nejsvobodnější.

Odhlasovali jsme na stranické schůzi, že by se měl konat mimořádný sjezd, který by se pokusil zjednat nápravu. Ještě jsem jako tolik jiných v možnost takové nápravy věřil anebo jsem v ni, omámen náhlým pocitem svobody, nerozumně a nesmyslně doufal.

V tomhle omámení jsme začali chystat studentský majáles – tradiční májovou slavnost (původem o století starší než okázalé

prvomájové slavnosti). Připravili jsme si masky a táhli za zpěvu od naší fakulty po mostě směrem k výstavišti, kde jsme hodlali podle tradice zvolit krále majálesu. Pokud se pamatuji, krále jsme nezvolili (to až o devět let později si ti, co přišli po nás, zvolili králem beatnického básníka Allena Ginsberga). Už nevím, na čí návrh jsem si nasadil zmačkaný širák a hodně obnošený kabát a měl jsem představovat nešťastného a pronásledovaného kulaka. Zpíval jsem s ostatními Gaudeamus igitur a byl jsem hrdý na to, že jsem student jedné z nejstarších univerzit, že pomáhám obnovit letitou tradici svobod, které se nazývaly akademické.

Když jsem se vracel na fakultu, ještě u vchodu mne zastavili dva muži, ukázali mi jakýsi průkaz a žádali si moji legitimaci. Odvedli mě kousek za vrátnickou kukaň, kde byla klubovna Svazu mládeže, a začali mne vyslýchat.

Odkud jdu?

Řekl jsem, že z průvodu.

Co si o tom průvodu myslím?

V té chvíli se mi vynořila tatínkova ne tak dávná rada, nic neříkat o tom, co člověk dělal. I kdyby nedělal vůbec nic.

Řekl jsem, že to byl průvod studentů.

Kdo ho organizoval?

Odpověděl jsem, že nevím, ale jistě si to můžou zjistit. (Všechno vždy organizoval buď stranický, anebo svazácký výbor.)

Křikli na mě, abych jim neradil, zato chtěli, abych jim označil toho, kdo mě do průvodu pozval.

To jsem si opravdu nepamatoval.

Za co jsem se to maskoval?

Nemaskoval jsem se. V životě jsem nikdy nevlastnil žádnou masku.

Jeden z mužů na mě zařval, abych je nepoučoval. Za koho jsem se vydával?

Řekl jsem, že za muže v klobouku.

Začali ječet, že jestli si z nich chci dělat legraci, může to se mnou špatně dopadnout.

Asi jsem chtěl vypadat jako rolník, vysvětlil jsem.

Proč? Jsem snad rolnického původu?

Mlčel jsem.

Proč jsem křičel protistátní hesla?

Řekl jsem, že jsem nic nekřičel, protože zásadně žádná hesla nekřičím.

Takže vy jste tichošlápek?

Mlčel jsem.

A kdo je tedy křičel, když vy ne?

Řekl jsem, že jsem nikoho neslyšel křičet nějaká hesla.

Takže vy jste taky hluchý?

Do místnosti přivedli další zadržené, tentokrát to byly dvě spolužačky v moravských krojích.

Mí dva muži zjevně spěchali. Ten, který mi kladl otázky, teď přednesl důrazné varování. Ať si nemyslím, že nastal čas pro nějakou kontrarevoluční činnost. Dělnická třída nám umožnila studovat, abychom byli platnými členy socialistické společnosti, a ne proto, abychom někde po ulicích vykřikovali protistátní hesla.

Ten druhý mě upozornil, že moje jméno mají zapsané, a kdyby mě přistihli ještě jednou při podobné provokaci, takhle lacino bych už nevyvázl.

Dovolili mi, abych odešel, a poradili mi, abych koukal rychle vypadnout co nejdál odtud.

Ještě v tramvaji mě napadlo, že se zatím nic tak podstatného nezměnilo. Rozhodně akademická svoboda platit nezačala.

Diktatura a diktátoři

Mého života se bezprostředně dotkly vlády dvou obzvláště krutých diktátorů, ale během téže doby vládla také fašistická diktatura v Itálii, koncem třicátých let byla potlačena demokracie ve Španělsku, totalitní anebo aspoň nedemokratické režimy se dostaly k moci i v Polsku, v Maďarsku a v Rumunsku. A mimo Evropu? Diktatury trvají dodnes: v komunistické Číně, v severní části Koreje, na Kubě, v řadě muslimských zemí, ať už v Asii, či v Africe, také většina zemí v Jižní i Střední Americe od Paraguaye a Argentiny po ostrovní Dominikánskou republiku má zkušenosti s totalitními režimy.

S odstupem času se lidé opakovaně podivují nad tím, že v zemi s takovou tradicí vzdělanosti a kultury, jakou bylo Německo, mohli občané v podstatě dobrovolně svěřit své osudy do rukou Adolfa Hitlera a lůzy, která mu pomohla k moci. Totéž se ovšem dalo říci o zemi, kde psával Dostojevskij, Čechov či Tolstoj, kde žili hudební géniové jako Musorgskij, Čajkovskij či Prokofjev, kde aspoň část vládnoucí šlechty byla nejen vzdělaná, ale libovala si v úvahách, jak změnit k lepšímu nelehký osud většiny obyvatel Ruska. I tady déle než třicet let docházelo za nadšených provládních ovací k vraždám, jejichž množství se nelze dopočítat, přesáhlo však desítky milionů lidí, kteří se ničím neprovinili.

Obvykle se zdůrazňují očividné důvody, které vedly k takovému rozkvětu bezohledných diktatur: válečné pokoření, rozvrat hospodářství a následná světová ekonomická krize (připravili třeba v Německu o práci bezmála polovinu práceschopných obyvatel), neschopnost vyřešit sociální otázky, militaristická tradice či fascinace sebeobětí a smrtí v Německu, a naopak dumání a oblíbené rozpravy o lepší společnosti v Rusku. Ale je zřejmé, že nad tím vším se ještě klenulo cosi obecnějšího.

Úvahy o národní povaze, vzdělanosti či chování obyvatel většinou zaměňují obraz společnosti obrazem elit. Vzdělaní Němci znali

Goetha, Schillera (není pravděpodobné, že je také všichni četli), snad také Hegela či Kanta (pravděpodobně jejich díla nestudovali), jistě někteří vzdělanci znali germánský mýtus o Nibelunzích a mohli uvažovat o tom, že smyslem německého osudu je tedy sebeobětování; dá se však předpokládat, že většina občanů v těchto kategoriích neuvažovala, že většina Němců neznala myšlenky velkých německých duchů, stejně jako v pologramotném Rusku většina mužiků jen těžko kdy slyšela o Tolstém, Dostojevském, Čechovovi, Černyševském, Berďajevovi či Plechanovovi, natož aby přemýšleli o jejich dílech a dali se jimi podnítit k jakýmkoliv činům.

Kdo byli lidé dvacátého století? Čím se lišila doba vyměřená našim životům od dob, v nichž žili naši předci?

Dvacáté století přineslo nebývalý technický pokrok, nový převratný rozvoj komunikací, telefonní spojení i mezi kontinenty, automobilismus, rozhlas, rozbití atomu, také nové druhy zábavy, mezi nimiž vévodily záznamy obrazu i zvuku. Objevili se i noví hrdinové. Duchovní elity byly nahrazeny celebritami zábavního průmyslu: filmovými herci, sportovci a zpěváky. Dvacáté století přineslo zmar mnoha tradičních hodnot: náboženská víra ochabovala, vesnické pospolitosti ztrácely na významu stejně jako rodová urozenost, rodina se začínala rozpadat. Před lidstvem se najednou rozevřelo duchovní prázdno. Ovzduší překotného rozvoje přímo vnucovalo, čím lze takovou prázdnotu zaplnit. Pohybem, změnou, převratem, kultem novosti. Nejpatrněji se to projevilo v umění. Moderním se stalo pohrdat tradicí, zatímco vše nové se zdálo být převratným přínosem a bylo zahrnováno nadšenou chválou. To, co se ještě nedávno považovalo za ctnost, třeba sdělnost, srozumitelnost nebo dokonce myšlenka, bylo zahrnováno výsměchem těch, kdo se cítili povoláni umění posuzovat. Mezi těmi, kdo se cítili být povoláni tvořit, a mezi těmi ostatními se začala rozevírat propast. Tragédií bylo, že na straně „těch ostatních“ zůstávala obrovská většina. Její příslušníci, zbaveni jistot, které jim ještě nedávno poskytovala víra, tradiční

uspořádání společnosti a obecně vyznávané hodnoty (i když mnohé z těch hodnot mohly být pochybené), se ocitli v prázdnu. Rozvrat tradičních hodnot byl ještě prohlouben vážnými společenskými krizemi, z nichž tou nejvážnější byla na počátku století světová válka, až dosud největší a nejkrvavější válka v dějinách, a to jak rozsahem, tak použitím nových smrtonosných zbraní. Válka však skončila porážkou militaristických a nedemokratických režimů. Namísto nich, namísto poražených monarchií, se začaly ustavovat demokratické republiky. Slibovaná lidovláda vzbudila na okamžik překotné a velkolepé naděje na únik z prázdna; naděje se však nenaplnily a lidí se zmocňovalo zklamání. Bída, ze které toužili uniknout, trvala a navíc nenacházeli nic nadosobního, nic absolutního, k čemu by se mohli upnout, před čím by se mohli sklonit, nebyl nikdo, ke komu by mohli vzhlížet, od koho by mohli očekávat pomoc, natož spásu.

Jaká skvělá příležitost pro fanatické hlasatele naděje, pro demagogy slibující zaplnit prázdnotu a dát životu nový smysl.

Prvním místem, kde propukla netrpělivost, se stalo ještě za války Rusko, kde odstranili vládu cara a pokusili se ji nahradit vládou demokratickou, neodhodlali se však ukončit válku a nezdálo se, že nová demokracie může splnit jakoukoliv z nadějí, které do ní lidé vkládali. Nicméně pád autoritativního režimu umožnil, že do života vklouzly dosud potlačované svobody. Svoboda umožnila bez zábran uvažovat o důvodech, které vedly k válce, a podrobit celou společnost, všechny vztahy, které v ní vládly, kritickým rozborům. Otevřel se prostor jak reformátorům, tak revolucionářům. Jako první využil nově se utvářející svobody Vladimír Iljič Uljanov, zvaný Lenin, fanatic utopické vize, pro niž byl ochoten spojit se s kýmkoliv, obětovat kohokoliv. Cenu myšlenek, které hlásal, nadřadil ceně lidského života, a byl tedy připraven prolít pro ně jakékoliv množství krve. Jakmile získal moc, vyhlásil, že okamžitě začíná budovat nový, spravedlivý společenský řád, že ukončí válku, neboť v ní umírají pracující za zájmy svých vykořisťovatelů, provede pozemkovou reformu,

naplní projekty, o nichž mohly dávné utopie jen snít, ale v moderní době je dva komunističtí teoretici Marx a Engels vědecky propočítali, a proto jsou uskutečnitelné. Nové uspořádání společnosti, které nemělo být omezeno národními hranicemi, neboť naplňovalo zájmy všech vykořisťovaných vrstev, tedy většiny obyvatel planety, se mělo vyvíjet ve dvou stupních: Prvním byl socialismus, který odstraní majetkovou nerovnost, vyvlastní výrobní prostředky a tím rozvine výrobu a zajistí obecný blahobyt. Vládu převzou sověty lidových zástupců, do nichž mohou volit i být voleni jen příslušníci pracujících tříd. Během života nejvýše dvou generací vznikne nová, svobodná a beztřídní společnost, kde každý dostane možnost uspokojit všechny své potřeby. Tento druhý stupeň, myslím lidem přinejmenším podezřelý jako zjevně blouznivá a neuskutečnitelná utopie, se měl nazývat komunismem. K této nejsvobodnější společnosti měla lidi kupodivu dovést diktatura.

Leninova myšlenka revoluce vzbuzovala nadšení i v jiných zemích. První zprávy o bezuzdném bolševickém teroru však vzbudily také odpor či dokonce hrůzu jak u majetnějších členů společnosti, tak mezi osvícenějšími vzdělanci. Navíc Lenin nikdy nezapíral, že pohrdá demokracií (jedním z jeho prvních činů bylo, že rozehnal parlament vzešlý z prvních svobodných voleb, kde ovšem jeho bolševici byli v naprosté menšině). Demokracie měla (a to ještě ve zpotvořené formě) existovat jen uvnitř jeho strany. Navzdory znepokojujícím faktům, které se hrnuly ze země sovětů, se našlo v demokratických zemích dost politiků shodujících se v tom, že dosavadní společenské uspořádání je nevyhovující. Ve společnosti rozložené a zchudlé válkou, s hospodářstvím, které se ještě nedokázalo vzpamatovat z válečných ran, se začali prohánět věrozvěstové nových myšlenek a nových nadějí, budoucí vůdcové, kteří byli ochotni nabídnout jakékoliv sliby a dopustit se jakýchkoliv zločinů, jen aby získali moc.

Nejvíce se zdály být postiženy válkou dvě země: poražené Německo a vítězná Itálie. Německo pokořené, Itálie neuspokojená

ve svých nadějích, ošizená, jak se domnívala, o válečnou kořist, kterou si zasloužila. Německo hned po válce zasáhla inflace, která ožebračila většinu občanů. Itálie oslabovaná dělnickými nepokoji a rychle se zmáhajícím násilím, které páchali v zápase se socialisty příslušníci sílicího fašistického hnutí, marně hledala vládu, která by dokázala zemi opravdu vést a vyvést z krize.

V obou zemích především dělníci, ale také část inteligence spatřovali řešení v socialistické vládě. V obou zemích v téže době našli své mluvčí i jiní odpůrci demokracie. V Itálii to byl učitel a novinář, demagog cílevědomě směřující k uchopení moci Benito Mussolini a v Německu zneuznaný a na školách odmítnutý malíř, ctitel opery a honosné architektury, polovzdělaný povaleč, chorobný antisemita, megaloman přesvědčený o svém poslání Adolf Hitler. Oba nacházeli nadšené posluchače. Hřímali proti neschopné demokracii, varovali před bolševickým (Hitler navíc před židovským) nebezpečím a slibovali obnovit národní slávu a moc, a tím dát životu cíl. Nabízeli i nového spasitele, který vše vyřeší a jehož silná vůle vyvede zemi ze všech nesnází, a každému, kdo mu uvěří a bude ho následovat, slíbili podíl na věčné slávě v nové říši, do níž ho uvedou. Jako vůdce, jako spasitele nabízeli sebe.

Tito dva muži shodně vystupovali jako vášniví odpůrci Leninovy revoluce a byli za ně dosti dlouho považováni. Teprve když s odstupem času porovnááme jejich činy, nacházíme, že ve skutečnosti se diktatury, které jejich tvůrci ustavili a vedli, od sebe jen málo lišily. Při neustálém vzájemném osočování jejich vůdci hledali jeden u druhého inspiraci při zavádění krutovlády.

Diktatura, jak ji prosazoval a definoval Lenin, *neznamená nic jiného než moc naprosto neomezenou jakýmkoliv zákony, absolutně nestísňenou směrnicemi a založenou na přímém uplatnění síly.*

Téměř ve stejnou chvíli Benito Mussolini vyhlásil: *Nyní ve světle nových politických a parlamentních zkušeností musí být seriózně*

zvažována možnost diktatury. A jindy: Násilí není nemorální, někdy může být morální.

Jen o málo později své krédo formuluje španělský vůdce (caudillo) generál Francisco Franco: *Náš režim stojí na bajonetech a krvi, nikoli na pokryteckých volbách.*

Během svého krátkodobého pobytu ve vězení (odsouzen za nezdařený puč) formuloval svoji nenávisť k demokracii Adolf Hitler:

Světový názor je nesnášenlivý a nemůže se spokojit s úlohou strany vedle jiných stran, nýbrž žádá panovačně své vlastní vylučné a úplné uznání stejně jako úplnou proměnu všeho veřejného života podle svých názorů. Nemůže tedy trpět současnou další existencí představitelů dřívějšího stavu... Tím však je hnutí protiparlamentaristické a sama jeho účast v parlamentní instituci může mít smysl jen tehdy, pokud jeho činnost směřuje k rozbití této instituce, v níž spatřujeme jeden z nehlubších projevů úpadku lidstva. A v politickém testamentu jen několik hodin před svou sebevraždou ještě naposledy vykřikl svoje násilnické krédo: Já jsem pro (jednotnou) Evropu poslední šance. Nová Evropa nebude vytvořena parlamentním hlasováním, ani diskusemi a rezolucemi, nýbrž vynucena pouze násilím.

Fanatický revolucionář a hlasatel třídní nenávisti Lenin zemřel příliš brzy, než aby mohl se zadostiučiněním zaznamenat, jak jeho teorie táhne světem. Našel však ve vlastní zemi vykonavatele svého odkazu. Nedostudovaný seminarista, bezohledný revolucionář a mazaný intrikán Stalin změnil jeho teorie v dogma, o němž se nesmělo pochybovat. Kdo zapochybuje, nebude za Stalinovy vlády přesvědčován, ale popraven.

Diktatura proletariátu má svá období, své zvláštní formy, různé metody práce. V období občanské války zvláště bije do očí

násilná stránka diktatury. Z toho všeho nevyplývá, že se v období občanské války vůbec nic nebuduje... V období výstavby socialismu naopak zvlášť bije do očí pokojná organizátorská, osvětová činnost diktatury, revoluční zákonnost atd. Z toho však naprosto nevyplývá, že v období výstavby násilná stránka diktatury odpadla nebo může odpadnout. Potlačovací orgány, armáda a jiné orgány jsou nyní, v období výstavby, stejně nezbytné jako v období občanské války...

Ve skutečnosti Stalin na cestě za absolutní mocí učinil násilnou stránku diktatury, abych použil jeho charakteristiky, hlavním nástrojem své politiky. V době největšího teroru rozesílal požadavky, kolik lidí v daném obvodu má být zneškodněno, a potvrzoval často i stovky rozsudků smrti denně. Dal v procesech, jimž předcházelo kruté mučení obžalovaných, odsoudit k smrti příslušníky všech vrstev společnosti, své nejbližší spolupracovníky, přední umělce, prakticky celé vedení armády, kněze, nešetřil ani své příbuzné, manželky popravených dal buď rovněž zavraždit, anebo je odeslal do koncentračních táborů, kam posílal i každého, kdo zapochyboval o jeho неотřesitelném vůdcovství. Veden logikou diktatury (a všech mafiánů) dal zastřelit i ty, kdo mohli svědčit o jeho zločinech, neboť je na jeho příkaz páchali.

Všichni diktátoři se vydávali za mluvčí lidu, tedy všech, které ovládali, a vynaložili tedy mnoho úsilí, aby v nich občané viděli dobrotivé otce. Diktaturu ovšem, vyhlásil Lenin, nemůže vykonávat celá dělnická třída (mimo jiné proto, že není dostatečně uvědomělá a je *zkorumpovaná imperialismem*), může ji uskutečňovat *jedině předvoj, který do sebe vstřebal revoluční energii třídy*. Tak je zdůvodněn teror, který v teorii vykonává jedna strana vůči celé společnosti, ve skutečnosti hrstka vedoucích činitelů této strany a konečně jménem této hrstky jediný vůdce.

Široké masy národa, uvažoval ve svém programovém díle Adolf Hitler, nesestávají z diplomatů nebo profesorů státního práva, ba ani ze samých rozumných a vlastního úsudku schopných lidí, nýbrž z kolísajících lidiček, kteří mají sklon k pochybování a nejistotě... Národ je ve své většině založen tak žensky, že jeho myšlení a činy určují spíše citové vjemy než střízlivá úvaha.

Pohrdání lidmi a demokracií je příznačné pro všechny diktátory; vede je k závěru, že je možné podrobit si myšlení mas a že je dokonce nezbytné věnovat tomuto úsilí veškerou péči, pokud chtějí vládnout. Diktatury došly ve způsobech ovládnání lidských myslí tak daleko, jak vůbec bylo možno dojít. K ospravedlnění všech svých činů, o nichž tvrdily, že zachraňují společnost před zkázou (ať už přicházející zvenčí, anebo zevnitř), potřebovaly vytvořit obraz nepřítele, který, ač třeba slabý a historií předurčený k propadu do věčné nicoty, je neustálou hrozbou, a musí být tedy důsledně odhalován, izolován a posléze zlikvidován. Lenin měl širokou škálu nepřátel: buržoazii, bílé důstojníky, imperialisty, příslušníky všech ostatních stran, šlechtu a všechny své odpůrce, ať patřili do uvedených kategorií, anebo to byli významní umělci či vědci, kteří se děsili jeho teroru. Hitler zlo, nebezpečí, zkázu ztělesnil v postavě Žida jako nepřítele kultury, míru a celého lidstva, které Žid usiluje ovládnout a krvežíznivě vysávat. Samozřejmě z židovství či nadržování Židům byli obviňováni všichni jeho odpůrci. (Pro současný muslimský fundamentalismus jsou ztělesněním zla a ďábelské zvrhlosti Spojené státy a posléze všechny demokratické země, mezi nimi nejproklínanější – Izrael.)

Dualistické vidění světa, přesné rozhraničení dobra a zla, je lidskému vnímání tradičně vlastní. Démoni tmy a světla, ďáblové a andělé, bohyně hojnosti a bůh podsvětí, toto rozhraničení se nalezne ve všech mytologiích světa. Diktatura přenesla mytologii do života: prvně nabídne lidem, že zlo navždy odstraní ze světa, a to tím, že jeho představitele prostě vyhubí. Některé tedy zavraždí rovnou bez

soudu, pro zbylé založí koncentrační tábory, sveze do nich všechny, které označí jako představitele zla, a tam je postupně ničí hladu, těžkou prací a nakonec je hubí plynem jako obtížný hmyz.

Proti těm, které označí za nepřátele státu, národa či jediné pravé víry, vyhlásí diktatura neúprosný boj či fatvu a odpouští každému, kdo by nepřátele či kacíře zavraždil. V boji proti imaginárnímu zlu se formují skutečné kohorty zločinců (jednou se nazvou Čekou, podruhé SA či SS, potřetí Lidovými milicemi), odhodlané ve jménu ideje, víry či neomylného vůdce páchat násilí, nespoutaně vraždit a mučit každého, koho jim jejich vůdci předhodí anebo koho si sami vyberou. Protože jejich vůdcové dobře vědí o skutečném charakteru své činnosti, jejich řádění probíhá vskrytu. Ani lidé žijící v sousedství vyhlazovacích táborů často netušili, co se za ostnatými dráty dalo; ani o plynových komorách po celé měsíce nepronikla ven zpráva, ačkoliv tu vraždili několik tisíc lidí denně.

Ve svých vrcholných okamžicích se diktatura zdá být nezničitelná, a tedy věčná. Tak i Hitler po krátký čas, kdy vládl říši, která zahrnovala téměř celou Evropu a sahala od Atlantiku a severoafrického pobřeží až po Kavkaz a Volhu, se zdál být neporazitelný. Stalin před svou smrtí vládl nejen největšímu státu světa (jehož území ještě rozšířil o pobaltské republiky a východní části Československa, Polska a Rumunska), ale řídil i loutkové vlády v řadě evropských a asijských zemí, v těch ostatních se jeho vůli podřizovaly často početné a vlivné komunistické strany.

Diktátor zákonitě spíná osud režimu s vlastním osudem. Ač se jeho zásluhy vydávají za nezpochybnitelné, jeho sláva za nesmrtelnou a idea, jíž sloužil, za věčnou pravdu, jednoho dne diktátor podlehne v boji, který sám rozpoutal, anebo ho zastihne ať už přirozená, či násilná smrt. A najednou, může se tak stát v malé Dominikánské republice, ve větším Španělsku nebo v obrovském Sovětském svazu, se umné dílo diktatury, které vybudoval, zřítí anebo aspoň začne chátrat. Nacistická diktatura přežila smrt svého

vůdce sotva o týden, komunistická diktatura v Sovětském svazu přežila Stalinovu smrt bezmála o čtyřicet let, ale už nikdy nedosáhla bývalé brutality. Hitlerovy zohavené ostatky kamsi zmizely. Sovětského diktátora jeho dědicové ještě nabalzamují a nějaký čas se mu chodí davy klanět do mramorem obloženého a fámou opředeného mauzolea, ale diktatura už začíná ochabovat. Jednoho dne mrtvolu z mauzolea vynesou a řeknou, že ji důstojně uloží do rodinného hrobu, ale nejspíš ji zahrabou někde na mrchovišti jako tělo vzteklého psa, neboť tuší, že v prázdnu současné doby i mrtvý zločinec vábí k následování.

Kapitola jedenáctá

1

Odevzdal jsem závěrečnou práci o Karlu Čapkovi; měla více než dvě stě stránek, a tím několikanásobně překročila požadovaný rozsah a mírně rozladila jednoho z mladých posuzovatelů, který pracoval v Ústavu pro českou literaturu. Čapek byl podle něho příliš spojen s politikou „buržoazní republiky“, což jsem já nedostatečně odsoudil, a vůbec jsem podle jeho názoru význam Čapkova díla přecenil. Student měl právo se k posudku své práce vyjádřit, i když obhajoba se považovala za pouhou formalitu. Málokdo totiž toužil oponovat někomu, kdo bude rozhodovat o jeho osudu. V přesvědčení, že Čapkovi (a tím i mně) posudek křivdí, jsem pronesl útočnou řeč, v níž jsem dokazoval, že posuzovatel nejen nepochopil Čapkovo dílo, ale ani pořádně nečetl moji práci. Práci jsem obhájil a získal směšný titul: promovaný filolog, směšnější o to, že jsem vlastně kromě svého rodného jazyka pořádně žádný jiný jazyk neznal.

Odešel jsem z fakulty s červeným diplomem, pochlubil se s ním doma a pak ho uložil do krabice s dokumenty a už nikdy jsem ho z ní nepotřeboval vytáhnout, protože nikdy nikdo neprojevil zájem tenhle doklad o mém vzdělání vidět. (Když mě o dvanáct let později po americké premiéře mého *Zámku* pozvali jako hostujícího profesora přednášet o české literatuře na Michiganskou univerzitu v Ann Arboru, dokonce se mě ani nezeptali, jestli jsem literaturu anebo vůbec něco studoval.)

Obor, který jsem skončil, nenabízel příliš mnoho příležitostí, jak se uživit. Mohl jsem se ucházet o místo v Ústavu pro literaturu anebo snad dokazovat, že jsem získal kvalifikaci pro literární kritiku, ale představa, že bych měl zbytek života strávit bádáním o tom, co

kdo napsal či jak to napsal, mě děsila. Chtěl jsem sám psát a zdálo se mi, že by pro mne bylo snad přijatelné pracovat jako redaktor v nějakém časopise. Časopisů však vycházelo málo, pokud nepočítám odborné časopisy pro včelaře, houbaře anebo nejrůznější druhy inženýrů. Mohl jsem těžko očekávat, že v těch několika, které mají něco společného s literaturou, čekají právě na mě.

Pomohla mi politická situace, která nastala poté, co vládnoucí strana, jejímž jsem byl členem, zveřejnila aspoň částečně příznání, že v některých oblastech konala mylně. Stranickým činitelům došlo, že se budou muset trochu ucházet o přízeň občanů i v oblasti duchovní (pokud se do této sféry dají zahrnout i populární časopisy), nabídnout jim v přísně sledovaných tiskovinách kromě budovatelských frází také něco zábavy. Toto jejich nové odhodlání vedlo k rozhodnutí změnit týdeník Květy (naprosto neprávem se hlásil k tradici časopisu, který vydával Karel Havlíček Borovský) v rodinné, pokud možno záživné čtení, list, kde by se vyskytovaly módy, šachová či filatelistická hlídka, koutek pro děti a reportáže z domova i ze světa. Hledali proto mladé redaktory, kteří by tento cíl začali uskutečňovat. Obrátili se i na moji fakultu, a tak jsem se o možném místě dozvěděl.

Do redakce jsem zašel. Nikoho jsem tam neznal ani jménem, neměl jsem se čím vykázat kromě jediné zkritizované povídky a několika novinových reportáží, z nichž se dala vysoudit nanejvýš má chuť psát o ožehavých tématech. Redaktor Klánský, s nímž jsem mluvil, byl asi o deset let starší než já, když vstal, aby mi podal ruku, všiml jsem si, že kulhá. Řekl, že by chtěl, aby reportážní oddělení, které má on na starosti, začalo psát o skutečných životních problémech, nejenom o tom, jak se kde plní anebo překračují plány. Věří, že obhájí i velmi kritické články. Řekl, že si přečte, co jsem mu přinesl, a mám si zatím zajít na kádrové oddělení, abych vyplnil příslušné dotazníky.

Za týden mi zavolal. Moje povídka i články se mu líbily, a pokud ví, nebudou ani kádrové námitky proti tomu, abych se stal členem redakce. Kdy by se mi hodilo nastoupit?

Řekl jsem, že ještě mám jet s kolegy z ročníku na výměnný zájezd do Bulharska, bude to prvně v životě, co se dostanu za hranice, a nerad bych o tu příležitost přišel.

To je výborné, o Bulharsku už dlouho nic nepřinesli, doufá, že se budu chovat jako reportér a napíšu pro časopis něco zajímavého.

Tak jsem se stal redaktorem Květů.

Nepochybně mi pomohlo, že jsem byl členem strany, ale to, jak absurdně probíhalo kádrové prověřování, pocítil můj bratr, kterého v téže době odmítli přijmout na vysokou školu, neboť měl v kádrovém materiálu záznam, že je příbuzný továrníka Kolbena. Tehdy ještě nebyly počítače, které by bděly nad celými rodinami, jen tak se mohlo přihodit, že tahle domnělá kádrová skvrna spočinula pouze na jednom z nás a bratr se stal příbuzným vynikajícího průmyslníka, s nímž nikdo z našich předků nebyl spřízněn.

2

Do Bulharska jsme cestovali nepříliš pohodlným, zato levným lehkotkovým vozem. Prvně v životě jsem se potkal s celníky a s pasovou kontrolou, ale nijak slavnostně jsem tyto okamžiky neprožíval, ostatně cestou se všude daly spatřit tak dobře známé rudé transparenty, hvězdy, srpy a kladiva, všude si vládl lid a budoval se socialismus.

O Bulharsku jsem věděl málo, četl jsem asi dvě z dvaceti dochovaných básní od Christo Boteva, který zemřel, přesněji padl v boji zhruba stejně mlád jako náš Mácha, i když o generaci později. Také jsem prolistoval jeden román od Ivana Vazova, jinak ale bulharská literatura byla u nás téměř neznámá. Pokud se týká jazyka, několik dní jsem se snažil načerpat znalosti z příručky česko-bulharské konverzace, kromě toho jsem před čtyřmi lety skládal zkoušku ze staroslověnštiny, která sice byla bulharštině blízká, ale texty, které jsme překládali, určitě měly jen málo společného se současnou

mluvenou řečí. Skládal jsem také zkoušky ze slovenštiny a z ruštiny, a tak jsem věřil, že se i v zemi jižních Slovanů domluví.

V Sofii nás přijali pohostinně, pojedli jsme musaku, zapíjeli ji bulharským pivem a mastykou, společně se vyšplhali (už strážliví) k Rilskému monastýru a pak ostatní odjeli do Nesebru k vytouženému moři. (Většina z nás ve svých pětadvaceti letech znala moře jen z filmů.)

Slíbil jsem, že se k ostatním připojím po týdnu, a odjel jsem do Plovdivu a odtud zeleným autobusem, který směřoval do města Madan.

O Madanu jsem nevěděl vůbec nic, pouze jsem na mapě zjistil, že leží pod Rhodopami, pohořím hraničícím s Řeckem, což mi připadalo zajímavé; předpokládal jsem, že v této končině, kudy podle mapy nevedla železnice a silnic tam bylo nepatrně, se dá objevit něco vzrušujícího, dosud nezaznamenaného.

Do autobusu jsem se dostal jen proto, že jsem byl cizinec a zastup těch, kdo museli čekat do dalšího dne na příští autobus, se ke mně zachoval s jihoslovanskou pohostinností vůči poutníkům přicházejícím z daleka.

Madan opravdu ležel v údolí sevřen horami, které na první pohled vypadaly divoce a neobydleně. Město zjevně čerstvě vybudovali, nízké činžáky byly ještě neomítnuté, ulice, kromě té hlavní, pokrývala jen vrstva uježděné zeminy. Chodci se proplétali mezi haldami písku a kamení, před řeznictvím čekala dlouhá fronta žen s nákupními taškami, mezi nimi muslimky se zahalenými obličejí.

Nějakou dobu jsem bloumal po městě, přespal v baráku dělnické ubytovny a brzy ráno zamířil k jediné trochu výstavnější budově, kde tabulky na anticky se tvářícím sloupu vedle vchodu oznamovaly jména nejrůznějších úřadů.

Ve vrátnici jsem ukázal rusky psané potvrzení, že pracuji pro redakci časopisu Květy a že redakce prosí bulharské úřady, aby mi vyšly vstříc. Milicionář ve vrátnici můj papír dlouze studoval,

pak pochopil, že jsem cizinec, možná první cizí žurnalista, který tohle zapadlé město navštívil, a zavolal někam telefonem. Pak mě slavnostně přijal předseda městské rady, okamžitě povolal několik svých podřízených, vytáhl ze skříně láhev pálenky a skleničky, pronesl v ruštině slavnostní přípitek na věčnou družbu našich národů a uvedl mě do rozpaků, když chtěl vědět, v čem by mi mohl být nápomocen.

Řekl jsem, že bych rád napsal reportáž o něčem zajímavém, co je příznačné pro tenhle horský kraj. Odpověděl, že Madan je starobylé město, kde už staří Římané těžili rudu, že pak město zničil mor, Turci a loupežní nájezdníci. Oni teď město obnovují, stavějí továrny, znovu těží rudu. Všechno, uzavřel, všechno tu je zajímavé, mohu tu zůstat měsíc anebo i rok, a stále budu mít o čem psát.

Pak k němu přistoupil jeden z jeho podřízených a cosi mu tiše sděloval. Předseda na znamení souhlasu zavrtěl hlavou a obrátil se ke mně. Právě se dozvěděl, že tu na úřadě je náhodou přítomen učitel Dinev, který se vrací ještě dnes do své školy v Kočani. To by mě mohlo zajímat, tam bych uviděl, co ještě donedávna byly Rhodopy.

Tak jsem se ocitl ve vojenském gazíku, který mě vezl po cestě vylámané do vyprahlých úbočí hor, po cestě tak úzké, že kdyby se proti nám vynořilo nějaké jiné auto, nebyla naděje, že bychom se mohli vyhnout. Ale auto se nevynořilo, zřejmě tenhle gazík s rezervní pneumatikou na boku byl jediné motorové vozidlo, které se v téhle končině vyskytovalo. Potkali jsme jen několik vesničanů na oslících, kteří se obvykle přitiskli do nějaké rozsedliny ve skále a my je pak minuli tak těsně, že na jedné straně jsme se téměř dotýkali jejich těl a na druhé, tak mi to aspoň připadalo, se kola našeho vozu vznášela nad propastí.

Pan učitel, už starší prošedivělý pán, místo aby se soustředil na jízdu, mi zaníceně bulharsky vykládal o historii své školy. Stála v muslimské vesničce, kde až donedávna byli všichni obyvatelé negramotní. Po válce se tu pokusila vláda otevřít školu, ale jeho

předchůdce se marně snažil místní lidi přemluvit, aby do ní posílali své děti. Byli přesvědčeni, že škola jim nemá co dát, leda jim bude vymlouvat jejich víru. Učitel nakonec začal pít, a v tom stavu, jak tvrdili vesničané, obtěžoval jednu tamní vdanou ženu. To ho stálo život. V noci vnikli do školy, kde bydlel, muži a ubili ho.

Dojeli jsme do jakési vesničky, kterou jsem mylně považoval za cíl naší cesty, byla to však jen obec, kde končila ta jediná úzká a prašná cesta. Zastavili jsme před hospodou, kde se učiteli po dobu, co byl ve městě, postarali o jeho mulu.

Zbývají nám, vysvětlil mi učitel, ještě asi tři hodiny chůze, ale já samozřejmě nasednu na mulu, protože jít pěšky je obtížné.

Vynesl z auta několik pytlů a zavazadel včetně mého batohu a vše umně rozvěsil po stranách sedla, mě pak usadil na ubohé zvíře a vydali jsme se na pouť po stezce, která se klikatila ve skalách. Mula šla pomalu a rozvážně, občas se zastavila, buď aby si odpočinula, anebo aby sežvýkala listy nějaké rostliny, kterou jsem viděl prvně v životě. V jedné chvíli, kdy se po straně rozevírala stometrová propast, zahlédla mula svou krmí na úbočí skály, a když se k ní naklonila, připadalo mi, že visím přímo nad propastí; stačilo, abych se svezl ze hřbetu toho nevyzpytatelného zvířete, a můj život by se skončil v téhle nehostinné končině. Slezl jsem, jakmile to bylo možné, ze sedla a odmítl se do něho vrátit.

Vpodvečer se před námi rozevřelo mělké údolí a v něm jsem zahlédl několik nízkých kamenných stavení. Učitel mi radostně oznámil, že jsme doma.

Když jsme procházeli mezi domky, všiml jsem si, že se téměř za všemi okny objevily tváře, několik dětí vyběhlo před zahrádky a pozorovalo nás. Jeden z chlapců nás pozdravil a učitel na něj zavolal: Budeme mít hosta, Selime! Zítra mu předvedeš, jak ses naučil číst!

V zahrádkách rudla rajčata, na vysokých stvolech visely papriky a dlouhé tuhé listy snad patřily tabáku. Vzduch tu byl plný kořenné vůně, do níž se mísil pach páleného dřeva.

Škola byla ubohá: jen dvě místnosti, v jedné bydlel učitel, ve druhé stály čtyři lavice, malá tabule a na stěně trčelo v laciných rámech několik vyfotografovaných státníků, z nichž jsem podle hustého obočí a kníru pod nosem poznal jen hrdinu lipského procesu, komunistu Georgi Dimitrova.

Učitel přinesl zavazadla, mulu odvedl do stáje, natočil u pumpy do dvou džberů vodu, jeden přinesl zvířeti a druhý nám. Část vody odlil do velkého železnáku a dal do ní máčet solenou rybu.

Pak vybaloval z pytlů další věci a já pozoroval oknem, jak slunce klesá za obzor, přilehlé horské stráně okamžitě začínaly černat, zatímco na protější skalní stěny ještě padala narudlá záře. Z malé školní zahrádky se ozývali cvrčci anebo snad cikády, jejichž cvrkot jsem znal jen z literatury. Na plácku, který zřejmě byl návsí, stálo několik chlapů, o čemsi rokovali a přitom zvědavě hleděli směrem ke mně. Radši jsem odstoupil od okna a posadil se na lavici, která kdysi sloužila ve škole, jen její horní část byla odřezaná.

Zeptal jsem se učitele, jak dlouho už tady žije. Řekl, že přišel před třemi roky. Zemřela mu žena, byl rád, že v téhle dálce mu ji nebude nic bolestně připomínat. Sklonil se ke kamnům, vzal papír, v němž byla zabalena ryba, několik špalíček dřeva a rozdělal oheň. Ryba by se měla máčet až do zítřka, ale nemá nic jiného, čím by mě pohostil, a nalil na pánev olej.

Pak jsme při světle petrolejky polykali krystalky soli s rybí příchutí a učitel se mi snažil přiblížit, jak pozvolna získával důvěru vesničanů. Nejdříve jim radil, když museli jednat s úřady, pak prosil děti, aby mu pomohly na zahradě, a přitom jim vyprávěl nejrůznější pohádky a příběhy, které, jak jim vysvětloval, se dají najít v knihách. Nakonec je získal, tedy chlapce, děvčatům to rodiče nedovolili, poněvadž ženám nesluší ztrácet čas něčím jiným než péčí o rodinu a dům. Také chodžu, s nímž se jeho předchůdce nepohodl, si naklonil, když mu zdůraznil, že do jeho práce se mu v ničem nebude plést a v jeho duchovním poslání mu nehodlá nijak překážet. My

bulharští křesťané nejsme pro víru moc zapálení, vysvětlil mi, ale oni, muslimové, by se pro víru ve svého proroka dali i zabít.

Druhý den jsem seděl v poslední lavici třídy a osm chlapců různého věku mi předvádělo, jak umějí sčítat, odčítat a slabikovat. Pokoušel jsem se děti vyptat, co pro ně škola znamená, ale nerozuměly mi a navíc se ostýchaly promluvit. Prošel jsem se ještě vesnicí, ale dospělí se mi vyhýbali, stejně bych se s nimi asi nedomluvil.

Krajinu tu zaplňoval povznášející klid, ale život tady byl neuvěřitelně zaostalý a odloučený od všeho ostatního světa, jeho vymožeností i starostí. Nedovedl jsem si představit, že bych tu dokázal žít.

Když jsem po dvou dnech opět nasedal do zeleného autobusu, který mě odvážel do Plovdivu, byl jsem se svou cestou navýsost spokojený.

Příběhy dvou učitelů, z nichž první obětoval život, zatímco druhý už uspěl, se mi zdály dramatické nebo dokonce romantické, a navíc svědčily o pokroku, který pronikal i do nejzapadlejších koutů té nové, socialistické Evropy. Psát o nich mi připadalo daleko vděčnější, než kdybych psal o stavbě nových továren anebo dolů, i když mé nadšení pro statečnost těch druhých v místech, kde jsem vydržel sotva dva dny, bylo hodně pokrytecké.

3

Dostal jsem stůl v malé kanceláři, kterou jsem sdílel dohromady se zhruba stejně starým kolegou. Na stole jsem měl telefon, na němž bylo vypsáno číslo mé linky, dostal jsem i psací stroj a k němu vyfasoval balík papíru, takže jsem mohl aspoň částečně zaplnit jedno ze tří prázdných šuplat. Na dveře kanceláře připevnila sekretářka vizitku s mým jménem; to všechno pro mě bylo znakem, že jsem konečně dospělý: mám svoje úředně přidělené místo a budu si konečně vydělávat na živobytí.

Redakce sídlila v nově zbudovaném sídle Rudého práva v Praze Na Poříčí, vše tu bylo čisté a na konci chodby se nacházela koupelna

se sprchami. Brzy jsem shledal, že cesta tramvají vede zbytečnou oklikou, a rozhodl jsem se, že bude rychlejší, když do práce z doma pobežím. Přetnu Vinohrady, seběhnu po žižkovské stráni kolem „Penzijňáku“ a nádraží Praha-střed (za mého dětství ještě Masarykova), a budu v redakci. Můj každodenní běh trval asi tak patnáct minut, do redakce jsem vždy dorazil celý splavený. Protože se pro redaktora nehodilo, aby se po redakci pohyboval v šortkách a propoceném tričku, zaplnil jsem další z volných šuplat rezervním prádlem a jedněmi kalhotami. Když jsem doběhl, vysprchoval jsem se, převlékl a mohl se dát do práce.

Moje počínání však nenašlo pochopení u vedení redakce. Asi po třech týdnech si mě zavolal zástupce šéfredaktora, aby mi domluvil. Nemá nic proti mně osobně, ale musím si uvědomit, že všude reprezentuji časopis, tedy i jeho vydavatele, a nehodí se, aby mě každý den viděly tisíce lidí, jak se řítím v šortkách a s aktovkou po Praze. Co kdyby mě někdo poznal? Pak si řeknou, že v redakci zaměstnávají blázna, který ještě ke všemu nemá ani na to, aby si zaplatil tramvajový lístek. Pokud se budu pohybovat jako normální člověk, tedy chůzí, je úplně na mně, jestli se do redakce dopravím pěšky anebo třeba trolejbusem.

To bylo tedy moje první provinění z těch, jichž jsem se dopustil během několika měsíců, kdy jsem byl v Květech zaměstnán.

Zato rhodopskou reportáž, která vydala na pět pokračování, mí nadřízení během redakční porady pochválili. Byla prý dobře napsaná a poutavým způsobem ukazovala, jak ve spřátelené zemi bojují s dědictvím minulosti.

Moje práce v redakci byla docela běžná. S kolegou Hamšíkem jsme jeli na lyžích po Šumavě. Jindy mne poslali ke K. F. Sedláčkovi, tehdy vynášenému autorovi budovatelských románů o přehradách či o hornických údernících, abych od něho pro Květy získal nějaký příspěvek. Bydlel ve vilce na venkově a pamatuji si, že působil skromně a trochu v řeči zadržával. V paměti mi však utkvělo něco

jiného. Měl na stěně poličku a na ní stály seřazeny všechny knihy, které napsal (nebylo jich tak mnoho). Tehdy se mě, myslím, že to bylo poprvé a naposledy v životě, zmocnila marnivá touha jednou vlastnit takovou poličku s knihami, na jejichž hřbetě by se skvělo moje jméno. (Za tuhle myšlenku jsem se později tak styděl, že jsem své knížky dlouho ukrýval před zraky hostů a dodnes je mám uložené na nejzastrčenějších policích své knihovny.)

Šéfredaktorem Květů, aspoň tak to bylo uvedeno v tiráži, tehdy byl T. Svatopluk, špatný spisovatel, jehož jedinou zásluhou kromě členství ve straně bylo, že sepsal Botostroj, román, v němž snaživě pomluvil nelítostné vykořisťování v Baťových továrnách; Svatopluk však do redakce ani nezabloudil, i plat mu zasílali poštou. Ve skutečnosti časopis řídil jeho zástupce Zdeněk Adla. Byl to maličký mužík (původním jménem poněkud paradoxně Dlouhý) neurčitě věku, ale ještě pod padesátkou, věčně ustrašený, aby do časopisu nepronikl nějaký článek, který by mohl být označen za chybný, nebo dokonce provokační. V redakci ještě působila uvědomělá a zasloužilá vdova po komunistickém autorovi Egonu Ervínu Kischovi. Tato soudružka rovněž příliš nepracovala, ale zato bděla nad vším, co se v redakci dalo, a zjevně nelibě nesla, že se tu objevili málo uvědomělí mladíci, kteří podle jejího názoru ohrožovali úroveň a především stranické poslání časopisu. Po jejím boku ještě bděla předsedkyně stranické organizace (ta občas i psala, měla na starosti ženskou hlídku, tedy především módu), vždy připravená kvůli každému článku, který považovala za politicky nevhodný anebo pomýlený, svolat stranickou schůzi a vznést otázku, jak k něčemu tak nepřístojnému mohlo dojít. Mezi zasloužilé soudruhy patřil ještě vedoucí zahraniční rubriky Marek, který své zpravodajství omezil na články o sprátených socialistických státech a na rozhovory po telefonu s odpůrci západních imperialistů a stoupenci revoluce ve zbytku světa. Ocitl jsem se poprvé (a vlastně i naposled) v prostředí, kde vládli prominentní a uvědomělí komunisté, vždy odhodlaní

hájit to, co právě vyžadovalo vedení strany. Ohromovalo mě, jak toto prostředí překypovalo nevraživostí, neustálým podezíráním, pomluvami a kádrováním.

Jednou jsme se s kolegou Kabíčkem vydali na reportáž do jižních Čech a místo fotografa jsme s sebou vzali naši rovněž mladou redakční výtvarnici; připadalo nám, že bude zajímavé, když text namísto fotografií oživí její kresby.

Tenhle náš počin pohoršil zasloužilou vdovu, na poradě nás obvinila, že jsme si za redakční peníze zorganizovali výlet s milostnými hrátkami, čímž jsme všichni tři poškodili pověst časopisu. Výtvarnice se rozplakala, a my se marně dušovali, že jsme se jí ani nedotkli: dostalo se nám varování, že podobné výlety by nám už neprošly a že na příští reportáže nás smějí doprovázet jen naši fotografové.

Ale všechny podobné malicherné aféry ztrácely na významu ve srovnání s velkými aférami mezinárodními. Nejdříve se vzdáleným duněním ohlásily dělnické bouře v Polsku a pak se proti komunistickému režimu začali vzpírat Maďaři. Zároveň propukla takzvaná suezská krize. V našem časopise o těchto událostech nepadla ani zmínka, zato v redakci se denně mluvilo hlavně o situaci v Maďarsku. Předsedkyně stranické organizace svolávala teď jednou týdně schůzi, abychom společně probírali politickou situaci. Zasloužilí soudruzi opatrně (byla to přece jen kritika sovětských komunistů) naznačovali, že odhalení Stalinových zločinů bylo přehnané a mohlo povzbudit všechny nepřátele socialismu, a těch se i u nás dá najít spousta. Musíme se vystríhat čehokoliv, co by mohlo vzbudit sympatie k živlům, které si myslí, že teď nadešla jejich chvíle a pod záminkou kritiky kultu osobnosti jsou připraveny napadat samy základy socialistické společnosti a vedoucí úlohu strany. Koncem října začala naše i sovětská tisková agentura přinášet úděsné zprávy o tom, jak v Maďarsku věší komunistické funkcionáře, jak povstalci vraždí i jejich rodiny, jak ti, kterým se

podářilo uprchnout ze vzbouřené Budapešti, hledají záchranu u nás anebo dokonce v kapitalistickém Rakousku.

Tatínek teď poslouchal vysílání svobodného maďarského rozhlasu, a když jsem přišel domů, přepínal na Vídeň, abych i já mohl poslouchat poslední zprávy. Kdyby člověk nevěděl, že se mluví o týchž událostech, myslel by si, že se jedná o dvě různé Maďarské republiky. Zatímco jedny zprávy mluvily o kontrarevoluci, druhé o národním obrození, zatímco jedny hlásily, že v zemi povstalci nastolují vládu teroru namířeného proti lidu a hodlají v zemi zlikvidovat socialismus, druhé mluvily o tom, jak velká většina Maďarů nadšeně vítá obnovu demokracie a svobody. Jenže jaký socialismus se mohl likvidovat? Copak někdy někde nějaký existoval? U nás snad nevládl teror uplatňovaný vůči všem, kdo se nehodlali podrobit? Maďaři, jak jsem je poznal v dětství, tvrdil tatínek, jsou horkokrevní a svobodmilovní. I když sami někdy druhým svobodu upírali, teď nemyslí na výboje, chtějí jen znovu žít jako nezotročený národ, za to budou ochotni i zemřít, a my bychom jim měli před celým světem vzkázat, obrátil se na mě, protože jsem přece pracoval v novinách, že stojíme v téhle chvíli na jejich straně.

Před budovou našeho vydavatelství teď stáli venku i uvnitř milicionáři s puškami, aby všichni pochopili, že u nás žádná podobná vzpoura neprojde. Naše předsedkyně nám přečetla navrhovanou rezoluci. Vyslovovala v ní jménem celé redakce podporu silám socialismu, které jsou odhodlány učinit přítrž řádění maďarské kontrarevoluce.

Ta rezoluce se mi nelíbila; prchl jsem ze schůze, ještě než se o textu začalo hlasovat.

Druhý den mi předsedkyně suše sdělila, že mě pod rezoluci také podepsala, když jsem zřejmě někam spěchal tak, že jsem nemohl ani pár minut počkat. Ví, že bych jistě taky podepsal, nepředpokládá, že bych na to, co se v Maďarsku děje, měl odlišný názor. Konec věty zazněl spíše jako výhrůžný dotaz, a já byl natolik zbabělý, že

místo abych řekl, že mám jiný názor anebo aspoň pochybnosti, jsem začal vysvětlovat, proč jsem musel ze schůze odejít.

Příštího dne, to už bylo začátkem listopadu, odešel náš zastupující šéf na celozávodní schůzi, a když se vrátil, oznámil nám, že socialismus v Maďarsku je ohrožen, že vzbouřenci se začínají zmocňovat dalších a dalších území, všude vraždí členy strany a v jejich plánu je obsadit i části Slovenska, které jsou převážně maďarské. Situace je tak vážná, že se rozhodl něco konat, přihlásil tedy celou redakci do Lidových milicí.

Myslím, že většinu redaktorů tím zaskočil. Řekl jsem nahlas, že to přece nejde, že se nás ani nezeptal. Odpověděl, že vůbec nepochyboval o našem souhlasu, a s tím schůzi ukončil.

Následující noci jsem téměř nespal. Před pěti lety mě přijímali jako kandidáta do strany, byl jsem tehdy přesvědčený, že to, co nás učili o socialismu jako nejpokrokovějším společenském uspořádání, je pravda, že nový, vědecky podložený řád odstraní bídu i války, sociální a rasovou nerovnost. Pak jsem začínal chápat, že nic není tak jednoduché, jak se o tom píše v novinách a přednáší v hodinách marxismu. Že mnohé, co se děje, je opakem toho, co se hlásá, a že za vznešenými slovy se skrývají zločiny. Kdybych byl důsledný, ze strany bych vystoupil ve chvíli, kdy začaly první bezostyšné procesy s politickými odpůrci, a nejpozději, když zavřeli tatínka, o jehož nevině jsem nepochyboval. Je pravda, že až dosud ode mne nikdo nic určitého nevyžadoval, aspoň nic takového, co by mi připadalo jako nepřijatelné. I diplomovou práci jsem mohl psát podle svého; nezvolili mě do žádné funkce, nemusel jsem nic řídit, nikomu ubližovat a nepřipouštět jsem si, že to za mě dělají jiní. Ted' bych měl jako oddaný soudruh někde se samopalem stát na stráží, aby všechno, co je, trvalo i nadále, aby vládli ti, co vládnou. A představa, že už bych měl být nadosmrti zaklet do modrošedé uniformy s rudou páskou na rukávě, podroben vojenské kázni a přísaze věrnosti, z níž už nebude cesty ven, mě děsila. Před ránem jsem se rozhodl, že ze

strany vystoupím a tím vše vyřeším. Věděl jsem, že to bude spojeno s nepříjemnostmi, že ztratím zaměstnání a jen těžko budu hledat jiné. Ale všechno mi připadalo přijatelnější než nadosmrti slíbit, že se budu se zbraní v ruce bít za ideál, na jehož podobu nebudu mít žádný vliv. Kupodivu se mi ulevilo. Ráno jsem si vzal do kapsy svůj stranický průkaz s tím, že ho odevzdám naší předsedkyni. Přišel jsem právě včas na schůzi, kde nám náš zastupující šéf oznamoval, že žádné kolektivní přihlášky do milic se nepřijímají, každý se tedy musí přihlásit sám za sebe. Také ho upozorňovali, že dávají přednost dělnickým kádřům před redaktory, a může se tedy stát, že někteří budeme odmítnuti. Přesto věří, že se všichni půjdeme přihlásit.

Ovšemže jsem se nepřihlásil (pokud vím, nepřihlásil se z naší redakce nikdo), ale ani stranickou legitimaci jsem nevrátil.

Několik dní nato maďarskou revoluci brutálně potlačila sovětská vojska. Když přišla zpráva, že sovětské tanky jsou v ulicích Budapešti, staří, dobří a zasloužilí soudruzi v redakci se začali navzájem objímat a líbat, jako by se právě dozvěděli, že budou navždy vykoupeni. Někdo otevřel láhev vodky a redaktor zahraniční rubriky vášnivě vykřikoval: *venceremos!*

Zástupce šéfredaktora zřejmě dostal pokyn, že náš časopis se už může a má k událostem vyjádřit. Napsal tedy:

S úzkostí a hněvem jsme přijímali zvěsti o tragédii, kterou po deset dní prožíval maďarský lid. Úzkost v nás vyvolávaly obavy o osud tohoto lidu, o jeho lidská práva, o jeho budoucnost a hněvem nás naplňovaly zprávy o tom, jak reakční síly páchaly zvěrstva, bestiálně ubíjely, drancovaly a ničily vše, co si maďarský lid vytvořil, a chtěly mu vzít, co si těžce vydobyl. Reakční spiklenci ničili a vybíjeli nejpokrokovější a nejcennější část národa proto, aby lidu vzali ideály a naděje, aby ho znovu přinutili živořit, aby mu vyrvali vládu nad jeho osudem a vnutili zpět panství grófů a nadvládu imperialismu...

V témže čísle zveřejnil spisovatel (a hlavně stranický byrokrat na poli kultury) Pavel Bojar jakousi ódu na bdělost.

Žít musíme bděle. Žít tak bděle, abychom především sami v sobě nestavěli takové stupínky, po nichž by se pak mohlo ohrožení vyšplhat až k oněm svatým statkům naší společnosti. Starat se, aby nepřítel neprošel jediným průduchem především skrze naši mysl, skrze naše konání... Taková bdělost zároveň plodí neotřesitelnou jednotu národa – a konečně i lidstva... O takovou bdělost se můžeme opřít jako o skálu a nezkłame nás.

Podobně se spěchali vyjádřit i jiní ve všech novinách a časopisech. František Kubka, vážený spisovatel, v Literárních novinách spílal „rozdivočeným nenávistníkům“, kteří užuž viděli, jak ve zříceninách továren a na rozdupaných polích zaplesají tanec černé msty okované boty horthyovských oficírů a lakované holinky magnátů. Svaz čs. skladatelů dokonce svolal aktiv svých členů a přijal rezoluci, v níž volal: *Zarazte nástup fašismu!* Národní umělkyně Jarmila Glazarová proklela všechny vysílače, které přinášely jiné zprávy než vysílače naše: *Éter není čistý a není tichý nad námi. Ne! Hřmí stovkami vysílaček a přetéká špínou, lží, pomluv a intrik, jež směřují ke zlému. Chtěly by směřovat ke katastrofám... Přinášely,* pokračovala z dálky svého domova, *zprávy o uprchlících, kteří se šťastně zachránili před „ruským barbarstvím“... Ani slůvko o strašlivém vraždění, žhářství a loupežích v Maďarsku, proti nimž ruský voják znovu zas musel tasit meč a znovu musel umírat ve jménu lidskosti. Ach, jak lze snadno zmást všechny pojmy, jak je to lehké obrátit skutečnost na ruby! Zvláště pro ty, kdo se tak rádi rozpomenou na recepty Goebbelsovy.*

Jenže jaká byla ta opravdová skutečnost? Kdo o ní lhal a kdo mluvil pravdu?

Nechci tvrdit, že jsem v té chvíli plně pochopil tragičnost současných událostí, ale Bojarův ideál světa, kde každý jednotlivec

střeží, aby do nějakého průduchu jeho mysli nepronikla ani jediná pochyba o tom, co koná a co slyší, kde ten, kdo by zapochyboval, smí jenom mlčet, mi připadal zvrácený.

4

V Maďarsku vládla nová dělnicko-rolnická vláda; nepřivítal jsem ji ani slůvkem, ale ani jsem proti ní neprotestoval, jako by se jen přehnala bouře a po ní zůstalo trochu bahna.

Cosí se však v mé mysli změnilo. Jestliže jsem ještě před několika týdny věřil v možnosti nějaké změny a v nápravu ničemností, které se u nás páchaly, teď jsem si začal uvědomovat, že od chvíle, kdy „ruský voják znovu zas musel tasit meč“, to byly jen marné a liché iluze.

Jediné, co mě těšilo, bylo psát. Vysedávat v redakci, objednávat a redigovat články mi připadalo jako marnění času. Zajímavější byly reportážní cesty, protože ty mne aspoň přiváděly do prostředí, kam bych jinak sotva kdy nahlédl, a vždycky byla naděje, že se stanu svědkem něčeho mimořádného. A tak jsem si splnil i jedno dětské přání: cestoval jsem přímo v kabinách strojvůdců parní a hned nato elektrické lokomotivy z Prahy až do Spišské Nové Vsi. (I když řídit motorový vlak mi proti všem předpisům povolil až po mnoha letech jeden můj známý strojvůdce.)

Začátkem jara mě poslali na stavbu Lipenské přehrady – náš zastupující šéf si totiž přál přinést nějaký článek o budovatelském úsilí pracujících na velkých stavbách.

Protože se blížilo jaro, kdy mi každoročně píchali desenzibilační sérum, vezl jsem si s sebou krabičku s ampulkami a hned ráno se vydal do lékařského střediska. Čekárna už byla plná podivných, neoholených chlapů ve špinavých montérkách, většina z nich měla buď zafačovanou ruku, anebo nohu v sádře. Protože jsem šel jen „na injekci“, vloudil jsem se do ordinace, sotva sestřička pootevřela

dveře. Doktor, který seděl za stolem a vypisoval nějaké lejštro, ke mně vzhlédl a ihned zjistil, že nejsem zdejší.

Vysvětlil jsem, že mám napsat reportáž o práci na přehradě.

To byste měl zůstat tady, poradil mi doktor, aspoň byste uslyšel o tom velkém bordelu něco jiného, než vám napovídají soudruzi direktori.

Ve chvíli, kdy mi hezká sestřička nepříliš dovedně vpichovala do paže injekční jehlu, zazvonil telefon.

Zatímco mi přelepovala vpich náplastí, doktor dotelefonoval a sestřičce oznámil: Tak máme zase jednoho, co se předčasně odebral do věčných lovišť. Žádný smrták na stavbě, našli ho ležet v hospodě. Musím tam zajet. Pak se obrátil ke mně: „Kdybyste měl zájem, pane redaktore, jestli vám nevadí dívat se na mrtvolu, v sanitce je volné místo.“

Dívat se na mrtvoly mi nevadilo, viděl jsem jich určitě už víc než pan doktor, a tak jsem s ním nasedl do sanitky a cestou poslouchal, jak tohle místo má nepopiratelnou výhodu; uhádnou jakou? Neuhádl jsem, a doktor mi vysvětlil: Už mě nemůžou poslat na horší, leda do vězení, jenže odtud naopak chodí lidi sem. Máme tu sebranku, co ji vymetli ze všech kriminálů republiky. Tady zblízka poznáte tu skvělou bídu, co prý u nás vládne.

Řidič nás vysadil před hospodou, kde se kupil dav zvědavců, u vchodu už doktora vyhlížel mladý esenbák. Když se dozvěděl, že jsem od novin, pustil mě dovnitř taky.

I v sále byli dva v uniformách. Mrtvý ležel na lavici, horní část těla i hlavu přikrytou pokecaným ubrusem, zpod kterého mu čouhaly nohy obuté v zablácených holinkách.

Doktor nadzvedl ubrus a hodil ho na špinavou podlahu. Zkusil pohnout paži mrtvého a řekl: „Ten už je v pánu hezkou chvílí.“

Hostinský tvrdí, že ho našli ráno tady pod stolem, vysvětlil esenbák. Pověz panu doktorovi, jak to bylo, obrátil se k tlustému chlapovi za nálevním pultem.

Tady ležel, ukázal hostinský pod jeden ze stolů a dodal, že když ráno přišel, ani si chlapa nevšiml. To až pak, když šel ven, aby přinesl kysnu s flaškami, ale nechal ho být, byl si jistý, že se zas jeden večer sežral tak, až o sobě neví.

Doktor si prohlížel tělo mrtvého. Nevypadá, že by ho někdo praštil nebo bodl. Nikde žádná krev, vidíte přeci, ukázal esenbákovi i mně, a taky by si ho všimli, kdyby se rval. Prostě do sebe nalil víc, než snesla ta jeho pumpa, ukázal mu na hrud'. Mohl se taky udusit zvratkou, to se stává. Pošleme ho na patolku, tam si ho rozeberou. Pak požádal esenbáka, aby za ním přišel do ordinace, že to sepíší, teď musí jet, protože má čekárnu narvanou lidmi.

Mě nejvíc zaujalo, že toho člověka nechali ležet mrtvého v hospodě pod stolem a nikdo si ho nevšiml.

Třeba ještě nebyl mrtvý, když zavírali, namítl mi doktor, prostě si taky mysleli, že se jen moc nalil, vždyť je to jedno, kde se chlap z opice vyspí. Hospodu pak zamkli a bylo.

Chtěl jsem vědět, jestli by mu on mohl pomoci, kdyby ho byli večer zavolali. Doktor jen pokrčil rameny, na tuhle otázku nemůže odpovědět, leda až po pitvě a nejspíš ani potom ne.

Pátrat po tom, jak se plní plán, se mi teď vůbec nechtělo, ale zašel jsem z povinnosti na ředitelství, kde mě zavalili technickými údaji. Odpoledne jsem se ještě jednou zastavil v ordinaci. Doktor právě končil denní směnu, o mrtvém pochopitelně nevěděl nic nového, ale já přišel spíš proto, že jsem chtěl pozvat hezkou sestřičku na večeři do jediné místní hospody, kde nechávali hosty zemřít pod stolem.

Pozvání přijala a přivedla si s sebou přítelkyni, kterou sem poslali z Budějovic učit na základní školu. To vás asi překvapí, představila mi ji, má příjmení skoro stejné jako vy.

Obě dívky se trochu přiopily pivem a střídaly se v líčení nudy zdejšího života. I když se tu výjimečně večer něco koná, stejně je to pro ně k ničemu, protože jít samotné ven za tmy se neodváží. Velice se zajímaly o mé povolání a chtěly vědět, jestli napíšu také o nich.

Učitelka mi nabídla, že se mohu zítra podívat do strašlivého baráku místní školy, kde se potýká s bandou darebáků, polovina z nich ani neumí pořádně česky.

Stmívalo se už, bylo na mně, abych je doprovodil domů. Obě se do mne zavěsily a sestřička s chichotáním poznamenala, že se ještě nikdy nevedla s redaktorem. K mé lítosti bydlela hned vedle restaurace, kdežto učitelka až v sousední Slupečné.

Vedl jsem ji tedy po cestě, která se ztrácela v mlžné tmě. Učitelka, co měla příjmem skoro stejné jako já, si přála, abych jí vyprávěl o své práci, pak mluvila o tom, jak velice se cítí osamocená, samota tu bývá její jedinou průvodkyní! Tady ji obklopuje jen děsivá prázdnota. Nemá nic než svoji práci, a to přece nestačí. Připadlo mi, že potlačuje pláč. Vzal jsem ji kolem pasu a ona se ke mně přitiskla, jako by chtěla povědět, že jsem to já, kdo ji může z té samoty vyvést. U jakéhosi stohu slámy jsme se chvíli líbali, pak mě odstrčila: ví, jací jsou chlapi falešní, zítra odjedu, na ni si ani nevzpomenu a ona bude ještě víc sama.

Slíbil jsem, že nezapomenu, ale druhý den ráno jsem skutečně odjel a ještě ve vlaku vymýšlel povídku o člověku, o němž jsem nic nevěděl, pouze jsem na okamžik spatřil jeho mrtvou tvář. V povídce jsem chtěl zdůraznit zarážející lhostejnost lidí, kteří nechají druhého bez pomoci dokonce i ve chvíli, kdy umírá.

Na učitelku jsem nezapomněl, naopak, jak plynuly dny, Připadalo mi, že objímat ji bylo vzrušující. Psal jsem jí docela zamilované dopisy, na které mi odpovídala krasopisně a bezchybně napsanými sentimentálními psaníčky, plnými zdobnělin.

Děkuji ti za všechna ta slůvka, jimiž jsi mne tolik, tolik potěšil. I u nás už je teď hezky, všechno kvete. A ty kvítky jsou tak čisté. Někdy pocítuji takovou bolest. Jak je člověk proti nim špatný, nehezky. Tak bezděky mi napadá veršik ze Seifertovy Viktorčiny písně:

*Chtěla bych býti jako květ,
jenž úzce přimyká se k větvím.
Co je v tom pravdy! Několik těch hezkých kvítků jsme viděli
spolu, vid'?*

Napsala mi také, že jede do Litoměřic za tetou a zastaví se v Praze. Čekal jsem ji na nádraží, seděli jsme ve vinárně a dotýkali se navzájem koleny. Na víc nezbylo času, protože vlak do Litoměřic jí odjížděl za necelé dvě hodiny. Napsala mi:

Vzpomínám na Tebe. Proč je mi s Tebou tak dobře? Hned ten první večer na Lipně mi bylo s Tebou dobře. Ale snad jsme se opravdu neměli poznat – hned první večer jsem to cítila a myslím, že jsem Ti to i řekla. Přesto však vím, že jsme se museli sejít, jinak bych asi svůj stříbrný vítr neuslyšela. A je to přece tak hezké uslyšet aspoň větřík.

Navrhl jsem jí v dopise, že bychom se mohli sejít na půli cesty mezi Prahou a Budějovicemi. Navrhl jsem i den a vlakový spoj. Neodpověděla mi, ale já se přesto do navrhovaného místa vypravil. V příštím psaní mi vysvětlila, že můj dopis zabloudil a dostala ho až po týdnu.

Jednou jsem se za ní dokonce rozjel, jenže zrovna ležela v horečce a já se místo objímání a případného milování nabídl, že místo ní půjdu učit.

Pak se ještě jednou ona zastavila za mnou v Praze cestou za litoměřickou tetičkou. Chtěla vědět, jestli ji miluji, jestli bych kvůli ní odešel z Prahy. Ještě jednou jsme se líbali – tentokráte na Petříně a za světla.

Několik týdnů nato mi přišlo její svatební oznámení. Protože se svatba konala v Litoměřicích, došlo mi, kdo ve skutečnosti byla tetička, za níž dojížděla.

Fiasko téhle své lásky (i svého několikahodinového učitelování) jsem o mnoho let později popsal v povídce Přehrada.

Zato povídku o nešťastníkovi, co ho nechali zemřít v hospodě pod stolem, jsem napsal hned po návratu z Lipna a nazval ji Cesta za mrtvým.

5

Právě jsem končil studia, když Svazu spisovatelů k jeho zavedeným časopisům, jako byly týdeník Literární noviny a měsíčníky Nový život a Host do domu, povolili vydávat ještě časopis Květen, který měl sloužit hlavně začínajícím autorům. Jak tomu v Čechách už tradičně bývalo, literaturou se rozuměla hlavně poezie. V prvním ročníku otisklo své verše na šedesát těch, co se pokoušeli básnit; mezi těmi, co si na řeč vázanou netroufli, ale přesto se odvážili psát, jsem se ocitl také já povídkou Poupě. Povídka to byla sentimentální a moralistní. Chtěl jsem vyvrátit víru, že dnes už mizí ze vzájemných vztahů všechny bolestné konflikty.

Jako mnoho mladých lidí, když ještě neznala život, psal jsem o hlavní hrdince, učinila si o něm představu z novin a knih. Také v ní se zrodila téměř bezmezná víra v moc našeho dneška, který vše léčí a způsobuje, že nemůže být trvalé bolesti v osudech lidí. Avšak život se neptá, uznáváme-li jej, či nikoli. Čím méně jej pochopíme, tím silněji nás potom udeří nepřipravené a slabé.

K této banální tezi jsem si vymyslel příběh o dívce, která se zamiluje do mladého, pohledného mizery, který ji těhotnou opustí. Moje hrdinka prohlédne. *To jen v knihách se všechno uspořádá, tam se bolest uklízí ze světa, jako hospodyně uklízí špínu, když čeká hosty.*

V redakci kromě hodného a křehkého Bohuslava Březovského a dobrosrdečného laureáta státní ceny Karla Ptáčníka, autora tehdy velmi čteného románu Ročník jedenadvacet, seděl ještě staříčký,

zřejmě dávno penzionovaný „pan profesor“, který měl dohlížet na pravopis a případně slohovou úroveň přinesených příspěvků.

Donesl jsem mu své Poupě, na něž jsem byl náležitě hrdý, neboť se velmi lišilo od příběhů, které se tehdy tiskly. Pan profesor mě za několik dní povolal a já uviděl svůj strojepis zhanobený desítkami oprav provedených řvavě červeným inkoustem. Počet oprav by ve školní práci odpovídal známce pět (protože, bohužel, jak s oblibou říkával náš matikář, horší známku nemáme).

Vyslechl jsem, že povídka není zlá, ale je lajdácky napsaná a musím na ní ještě zapracovat a oprostít ji od literárních kliše.

Odpověděl jsem uraženě, že povídku vůbec tisknout nemusím. Pan profesor řekl, že jak si budu přát. A rukopis mi vrátil.

Za týden jsem se s přeepsanou povídkou pokorně vrátil.

Ačkoliv mě literární teorie nudila a diskutím o literatuře jsem se vyhýbal, má povídka docela dobře vyhovovala tomu, co mí kolegové básníci a literární kritici označili jen o několik týdnů později za literaturu či za poezii všedního dne.

V úvodním čísle druhého ročníku Května totiž kolega biolog a básník Miroslav Holub otiskl svou studii nazvanou *Všední den je naše pevnina*.

Poezie se dělala z obecných výpovědí, z obecných závěrů. Pod etiketou jakési velmi nejasně určené a pochopené typičnosti byly násilně od zeleného stolu poetizovány poučky a oficiální témata. A dokonce za předpokladu, že z toho může být poezie říkající pravdu o světě, poezie zahrnující svět. A zatím vznikl obraz stejně statický, strnulý a nakonec nepravdivý, jaký vznikl i ve vědě, která začínala ontologickými závěry a snažila se je ex post dokládat primitivně hledanými fakty... Nakonec taková obecná a schválená témata jsou živnou půdou pro umělecké podvody, protože jsou k zveršování snazší než co jiného... Holub pak dokládal důležitost životních fakt jako základu

pro tvorbu. *Faktem není Kopretina nebo Traktorista, ale tento konkrétní člověk, který udělal dvakrát tolik, než musel, dárce krve, opilec, kluci a rozbité okno, věrná žena, nevěrná žena. Muž, jemuž ukradli kolo, reaktivní letadlo, psi, koně, byrokrat, povodeň, přehrada – drobné věci života s malými písmeny... Úhrnem tedy... existuje v naší mladé literatuře tendence k poesii všedního dne, která by byla pravdivější a funkčnější než to, co bylo o naší skutečnosti psáno dřív. Časově vágním slovem dřív označoval dobu velmi nedávnou, vymezenou (prozatím) osmi lety socialistického budování.*

Totéž číslo otevírala báseň mladičkého Josefa Bruknera, nazvaná kacířsky *Óda na sušení prádla*:

*Prádlo, ty prapore všedních životů,
slavicí pondělí a pátky,
ke slunci přimknutý na šňůrách u plotů,
kolíky upjatý plameni z látky!*

*Vlajkoví kuchyní, od kliky ke klice.
Stolistá kniha, v blankytu zhlídlá,
do které vepsala pokora světnice
své básně od šmolky a vloček mýdla...*

A Miroslav Holub jen o málo později otiskl verše k oslavě „malé ulice“:

*Nezná parád a lampionů,
průvody asi neuvidí.
Vymletou dlažbou chodí domů
jen kočky a psi a lidi...*

*Nahoře v okně někdo hraje,
než se mu knedlík ohřeje.
Daleko k nebi, nejdál z ráje
tluče se píseň naděje.*

S odstupem času se programová prohlášení i nový obsah básní zdají triviální, ale v době, kdy na pultech knihkupectví ještě ležely svazky veršovanék oslavujících bdělé pohraničnický, mírové hnutí, zemědělská družstva, stranický průkaz a komunistické vůdce, verše proklínající každého, kdo se znelíbil současné moci, byl obrat k všednodennímu jediná ještě připuštěná vzpoura. Dovolili nám psát pravdu o věšení prádla anebo o těhotné holce, kterou opustil kluk, pokud jsme se na oplátku nemíchali do toho, jakým způsobem se vládne. Ale i tato maličká vzpoura pootevřela branku všem, kdo se toužili vzepřít doktríně usmrcující umění.

V Květnu, který jistě i pro svůj nízký náklad byl podroben o něco mírnější kontrole, se sešla nesourodá autorská společnost, pokud se týká názorů i věku. Šéfredaktora Bohuslava Březovského brzy vystřídal Jiří Šotola, rozhodně ne muž, který by chtěl časopisu dát nějaký vyhraněný charakter, ať už literárně, anebo dokonce politicky. A tak se tu vedle sebe ocitli nepateticky věcný Miroslav Holub, který dokázal spojit své konkrétní vidění vědce s viděním básníka, a obratný mísič lyrických frází Florian či mladičká, nadaná Jana Štroblová, své úvahy a kritiky sem psali můj spolužák, švédský navrátilce Josef Vohryzek, a další kolega a přítel Miroslav Červenka či Václav Havel a Jiří Brabec, především mladí rozzlobení kritici Doležal a Lopatka. Ještě nesourodější společnost, jak ukázal i další vývoj, tvořili prozaici. Publikovali tu Josef Škvorecký, Věra Kalábová, J. R. Pick, Arnošt Lustig, Ivan Vyskočil, Ladislav Fuks, Bohumil Hrabal, Jiří Suchý či Ladislav Smoljak, abych vzpomněl aspoň několik jmen.

Příznačně už v téhle době krátce po Stalinově smrti a po období budovatelské poezie tu poprvé vystupovali členové i nečlenové ko-

munistické strany v společném zápase s jediným skutečným nepřítelem umění. Tím pro nás nebyli ani formalisté, ani imperialisté, ani individualisté, ani „bezzásadoví liberálové“, ani „skeptikové, kteří neviděli blahodárné působení socialistických idejí“, ani „trockističtí kazisvětové“, ale nesnášenliví straničtí ideologové, kteří vytrvale nutili nám všem své dogmatické představy o tom, co a jak je správné psát.

Protože jsem postupně otiskl už několik povídek, jmenovali mne jako mladého prozaika v Květnu do redakční rady.

Po redakci Květů se rozkřiklo, že se účastním vydávání literárního měsíčníku, a brzy nato za mnou někdo z kolegů poslal tmavovlasého mladíka, který pracoval v jazykové redakci Rudého práva. Představil se jako Ludvík Vaculík a nesměle mi pověděl, že na základě zkušeností z doby, kdy pracoval jako vychovatel v internátu, dal dohromady takový spisek, vlastně ani neví, jak ho nazvat, a nejspíš to nebude ani moc ke čtení, natož k otištění. Spisek mi zapůjčil a mně připadal plný výborných postřehů a také zlostných narážek na způsob, jakým jsou učni vychovávaní. Ale kdo by ho otiskl, jsem autorovi poradit nedokázal, zato jsem od něho vymámil pro Květen povídku z vojenského prostředí nazvanou Kinosál. Nakonec v dalším ročníku se přece jen objevil i kousek jeho „internátní prózy“.

Květy a Květen navzdory podobně znějícím názvům nabízely dva odlišné pohledy na svět, ty dva časopisy byly jako dva od sebe se vzdalující ostrovy, a mně bylo zřejmé, že dlouho nemohu pobývat na obou zároveň. Tenhle rozpor se brzy vyřešil. Napsal jsem a v Květnu otiskl rozsáhlejší stať s ironickým titulem: *Kádrový posudek Karla Čapka, českého spisovatele*.

Stať jsem otevíral citací z Čapkova článku Co je kultura, otištěného v Přítomnosti v únoru roku 1934: „*Řekl bych, že celé naše vzdělávání má asi ten smysl: vědět aspoň něco o tom, jaké zkušenosti, jaké poznatky a jaké hodnoty už lidstvo vytvořilo, – a už je neztratit, a už nejít pod ně.*“ A pokračoval jsem:

Jak skromný požadavek! A přece v posledních letech jsme se mu zpronevěřili. Naše vzdělání zplanělo a naše myšlení zkostnatělo. Přistříhovali jsme křídla vlastnímu duchu, ze světa fiozofie, literatury a umění jsme vymycovali vše, co neodpovídalo přihrádkám, do nichž měl být vtěsnán svět... Je smutným svědectvím zaslepenosti minulých let, že jsme se snažili oklestit dílo jednoho z mužů, které nám „záviděl svět“. Smutné svědectví. Budiž však zaznamenáno, že český lid po celou tu dobu četl Čapka celého, bral si z něho, co sám za dobré uznal. A stál ve frontě na každou z ojedinelých Čapkových knih, jež byla v té době vydána.

Nějaký čas si článek nikdo nevšiml, pak do Květů dosadili nového šéfa, autora oné ódy na bdělost, Pavla Bojara. Zavolał si mě do šéfovny, před sebou na stole měl moji čapkovskou stať. Zeptal se mě, zda jsem tohle napsal a zda opravdu stojím za vším, co tam tvrdím. Když jsem ho ujistil, že si myslím právě to, co jsem napsal, jinak bych to nenapsal, zeptal se, zda si také myslím, že můžu zároveň zůstat redaktorem Květů, a sám za mě odpověděl, že nemohu, žádá mě proto, abych si ještě dnes sbalil všechny věci a víckrát se tady už neukázal.

Tak ani ne po roce skončilo moje redaktorování v Květech. Květen zakázali o dva roky později.

O zradě vzdělců

Je zarážející, že v čele dvou mocných evropských říší, které jako by určovaly šílené děje dvacátého století, stáli dva polovzdělanci, dvě zdánlivě zkrachované existence, Hitler a Stalin. První dosáhl maturity, druhý dokonce ani té; uprchl z kněžského semináře dříve, než mohl dosáhnout jakéhokoliv vzdělání. Oba usilovali o to, aby budili zdání vzdělců, vždyť žili ve století vědy. Četli tak, jako čtou lidé, kteří se nedokáží orientovat v množství vědomostí, jichž lidstvo dosáhlo. Hitler dokonce slušně kreslil a považoval se proto za znalce umění. Byl skvělým řečníkem, který dokázal fascinovat davy. Stalin byl byrokrat, který nevynikal v ničem s výjimkou intrik, podlostí a bezmezných krutostí. Probíráme-li s odstupem, co oba vraždící maniáci kázali, žasneme nad prázdnotou, nad zaostalostí jejich sdělení. Jim oběma však předcházeli anebo se po jejich boku objevovali jiní, vzdělanější, kteří dávali tvar šíleným vizím, které pak oni uváděli v život.

Všichni tvůrci moderní komunistické utopie byli vzdělanci: Marx, Engels i Lenin. Lenin, který zcela vědomě zrušil jakékoliv právo a nahradil je revoluční spravedlností (jak nazýval revoluční teror) a často přikazoval prostě střílet anebo věšet všechny skutečné i jen potenciální nepřátele, byl paradoxně vzděláním právník. Práva vystudoval i Fidel Castro, Pol Pot kambodžský organizátor neuvěřitelně krutého revolučního vraždění, studoval na Sorbonně. Graduovaní revolucionáři vyhláší vznešené cíle a zákony i hodnoty, které se často protíví všemu, k čemu až dosud lidstvo dospělo. Právě tím na okamžik zaujmou a získají snílky a daleko početnější nespokojence na svou stranu. Aby mohli uskutečnit své vize, revolucionáři usilují získat moc často způsobem stejně bezohledným jako rafinovaným. Ale v první chvíli namlouvají lidem a někdy snad i sami sobě, že to činí jen proto, že jedině moc jim umožní uskutečnit jejich vize; jakmile se království jejich představ uskuteční,

moci se vzdají. Jenže vize se nikdy nenaplní, nezrozená ze života, ale z mudrování, je totiž neuskutečnitelná.

Také základní principy nacionálního socialismu pomáhali formulovat lidé graduovaní. Joseph Goebbels dosáhl doktorátu z literatury a z filozofie a byl to právě on, který se snažil výkřikům Adolfa Hitlera dát jakýsi ucelený tvar. Mezi vzdělance (aspoň podle absolvování škol) patřil i druhý muž Německé říše Himmler; také on se pokusil zdůvodnit vražedné cíle SS mystickou teorií o zvláštním, jedinečném a historickém poslání vyvolené rasy. Albert Speer byl zřejmě schopný architekt, a jestliže pak projektoval megalomanské stavby podle Hitlerových představ, jenom projevoval cynické pohrdání vlastním vzděláním. Hans Frank byl vzdělaný právník, který aspoň v počátcích usiloval o to, aby režim respektoval některé zásadní právní normy jako presumpci nevinny anebo právo obžalovaného na nezávislou obhajobu. Nakonec se pod jeho vedením uskutečňoval opak práva a on jako neomezený vládce obsazeného Polska měl na svědomí bezpočet nezákonností, loupení a vražd.

Porady ve Wansee začátkem roku 1942, kde se projednalo úplné vyvraždění Židů na všech zabraných územích, se účastnili, jak uvádí historik Mark Roseman, většinou lidé s akademickými tituly, *více než polovina z nich měla doktorské tituly, nejčastěji doktora práv.*

Jeden z tvůrců politických či zpolitizovaných procesů sovětského typu, v nichž byli nevinní lidé odsuzováni na základě vynucených přiznání a nadávek zastupujících důkazy (*páchnoucí zdechlina, smrdutá hromada lidských odpadků*), byl vzdělaný předrevoluční právník Andrej Vyšinskij, vzdělaným právníkem byl i jeho český následovník Josef Urválek.

Vysokoškolský profesor Zdeněk Nejedlý, vášnivý komunista, který v každonedělních rozhlasových promluvách opěvoval sovětský režim a *nejvyvolenějšího z vyvolených* Stalina, s velkým úsilím zamořoval myslí všech, kdo ho poslouchali, a ve funkci ministra školství jako málokdo jiný poškodil českou vzdělanost.

Ve jménu fanatické ideje, která byla v rozporu se vším, čeho dosud lidstvo dosáhlo, sloužilo až příliš mnoho vzdělanců, kteří zrazovali všechno, k čemu je zavazovaly jejich vědomosti, jejich profese.

V roce 1934, tedy krátce poté, co nacisté uchopili v Německu moc, Karel Čapek otiskl několik pozoruhodných úvah o roli vzdělanců v právě probíhající politické tragédii.

Jeden celý národ, jedna celá říše přistoupila duchovně na víru v živočišnost, v rasu a podobné nesmysly, prosím, celý národ i s univerzitními profesory, faráři, literáty, lékaři a právníky... Tady se nestalo nic menšího než nesmírná zrada vzdělanců a budí to hroznou představu o tom, čeho je inteligence schopna. Mohlo by se uvést příkladů víc, a nejenom z té jedné země. (Jistě, v Sovětském svazu probíhala tato zrada po léta a úspěšně usilovala přesáhnout hranice této komunistické říše.) Čapek pokračoval: Všude, kde se děje násilí na kulturním lidství, nalézáme vzdělance, kteří to hromadně provozují s sebou, a dokonce se přitom ohánějí ideovými důvody. To už není krize nebo bezmoc inteligence, nýbrž její tichá náramně činná komplicita na morální a politické pasece dnešní Evropy... Žádná kulturní hodnota nemůže být překonána, dokud není opuštěna... Řeknu to tak: selže-li vzdělanost, nepřijde ke slovu „průměrný“ člověk, prostý a řádný muž, sedlák, dělník, řemeslník se svým normálním rozumem a mravním zákoníkem, nýbrž přihlásí se k životu cosi, co je hluboko pod ním, element barbarský a násilný, který začne dělat z kulturního světa paseku... Zrušte hierarchii ducha, a připravíte návrat divochů. Sestup inteligence je cesta k zbarbarizování všech... Tady nemluvíme o kultuře ve smyslu tvorby, ale ve smyslu vzdělanosti, duševního majetku a intelektuální úrovně. Řekl bych, že celé naše vzdělávání má asi ten smysl: vědět aspoň něco o tom, jaké zkušenosti, jaké poznatky

a jaké hodnoty už lidstvo vytvořilo –, a už je neztratit, už nesejít pod ně.

O půlstoletí později, už po zkušenosti s rozkladem komunismu, se podíval francouzský politolog Alain Besançon:

Povaze lidské inteligence skutečně neodpovídá, že by se oba nemsynlné systémy (nacismus a komunismus) mohly prezentovat jako její produkt. Není vysvětlitelné, že by tolik duchů a někdy i vysoce nadaných – profesori, vědci, neobyčejně schopní myslitelé – utrpělo takové ochromení a úchytku od zdravého rozumu.

Nicméně se to přihodilo a důvody toho se opakovaně snaží vysvětlit už po desítky let badatelé zamýšlející se nad hromadným selháním inteligence.

Zmiňoval jsem se zatím jen o vzdělancích, kteří se přímo podíleli na vytváření či chodu totalitních režimů. Je podstatné, že až na výjimky se nejednalo ani o vysoce nadané duchy, ani o obzvláště schopné myslitele. Zjevně to platí o nacistech, které jsem zmínil. Goebbels byl leda schopný demagog, ve skutečnosti, jak ukazují jeho deníky, vnitřně nejistý muž, Po léta si zoufající nad svým osudem, který mu připadal tak beznadějný, že pomýšlel na sebevraždu. Stejně nejistý a po celé své mládí zcela bezúspěšný byl Himmler, z jehož vnitřní nejistoty či ještě spíše prázdnoty se rodil blouznivý fanatismus; když se pak odhodlal vstupovat do oblasti ducha, hlásal jen zpozdilé předsudky, které vycházely z romanticky zkreslené germánské mytologie. O úrovni obou svědčí fakt, že byli také stoupci zuřivého antisemitismu.

Ani mezi komunistickými vzdělanci nenajdeme velké duchy. I když o Leninových myslitelských výkonech bylo napsáno bezpočet chvalozpěvů, nezdá se, že by dnes ještě někdo hledal inspiraci v jeho výletech do oblasti filozofie či společenských věd; jsou to, posuzová-

no objektivně, pouze souhrny zlostných polemik, zjednodušených interpretací, a především omylů a lží, kategoricky vyhlašovaných za vědecké pravdy. Nejsem ekonom, abych se odvážil posuzovat význam Marxova Kapitálu, ale pokud jeho autor vstupoval do oblasti společenských věd či politického dění (a právě odtud pramenila jeho pozdější proslulost), projevil se jako utopista, který prosazoval chiliastickou vidinu o spásonosné úloze proletariátu a o komunistické společnosti dobra a blahobytu, kterou tato vyvolená třída nastolí. Uskutečňování Marxovy utopie, o něž se naneštěstí pokusili jeho vyznavači, si vyžádalo miliony životů.

Jinak to bylo se vzdělanci, kteří se přímo nepodíleli na výkonu totalitní moci, ale buď se k ní aktivně hlásili, anebo ji zcela bez námitek tolerovali; takových byly miliony.

Při zrodu komunistické ideologie její hlasatelé nacházeli všude ve světě (dokonce více ve světě než doma v Sovětském svazu) mnoho nadšených stoupců i mezi vynikajícími duchy. Umělce strhávala utopická vidina, skvělé cíle a umná demagogie, s níž představitelé komunistické diktatury dovedli obhájit vše, co se v jejich říši dalo (od teroru, hladomoru, poprav dětí, vražd až po pronásledování a věznění bezpočtu nevinných), také obdiv k výkonům avantgardních umělců. Někteří z nich v počátcích bolševického panování ještě směli pracovat, Pasternak, Majakovskij, Achmatovová či Babel dokonce došli v prvních porevolučních letech uznání a byli ochotni veřejně hájit komunistickou vizi šťastné společnosti, jako by už byla uvedena anebo aspoň uváděna v život. Jiní z uznávaných a vlivných duchů oné doby sice už hned po revoluci odsoudili bolševismus, ale zároveň přece jen v sovětském Rusku nacházeli cosi pozitivního. H. G. Wells navštívil v roce 1920 Rusko a byl otřesen tím, co tu shledal, napsal však i několik pochvalných vět o Leninovi, především však knihu o své návštěvě uzavřel zjištěním, že jedině bolševici jsou schopni zabránit zhroucení Ruska. Jako by najednou zapomněl, že to byli právě bolševici, kteří Rusko na hranici zhroucení dotlačili.

Jiná vláda než tato není možná, uvažuje. Má ovšem mnoho odpůrců – dobrodruhů – a podobně, připravených pokusit se pomoci evropských států svrhnout bolševickou vládu, avšak ti nemají naprosto žádný společný cíl, ani mravní jednotu, aby dokázali bolševickou vládu nahradit... Musíme se proto smířit s bolševickou vládou, ať se nám líbí nebo ne. Bolševická vláda je krajně nezkušená a neobratná; má za sebou období násilí a ukrutenství; vcelku však je poctivá. Je v ní několik osobností, které mají opravdu tvůrčí představivost a sílu, které, kdyby se jim dala příležitost a kdyby se jim pomohlo, by mohly docílit velkých výsledků. Wells končí (darmo nebyl autorem utopií) vizí. Kdyby se bolševické vládě poskytla velkorysá pomoc, snad by se jí podařilo v Rusku vytvořit nový společenský řád civilizovaného typu, s nímž by mohl ostatní svět jednat. (Bolševická vláda vytvořila řád necivilizovaného typu, a stejně s ní svět jednal.)

Lenin si knihu přečetl a právě pro její závěr přikázal, aby byla v Sovětském svazu ihned vydána.

Ještě rozporněji hovořil o bolševismu Bertrand Russell, který navštívil Rusko v téže době jako Wells.

Člověk, který jako já věří, že svobodný intelekt je hlavním motorem lidského pokroku, musí od základu oponovat bolševismu stejně jako římské církvi. Ale: Naděje, které vzbuzuje komunismus, jsou v podstatě stejně obdivuhodné jako kázání na Hoře [!!].

Je pravda, že první světová válka otřásla důvěrou ve stávající politické systémy, a právě tento otřes mohl způsobit, že i vzdělaní lidé přihlíželi s jistým očekáváním výsledkům velkého sociálního experimentu, který bolševici v Rusku zkoušeli uskutečnit. Také u nás se v prvních poválečných letech našlo dost těch, kteří k ruské-

mu komunismu vzhlíželi s nadějí. (Ostatně hledět na Rusko s nadějí, až na výjimky, jakými byli Havlíček Borovský či Masaryk, patřilo k tradičnímu postoji mnoha českých politiků i vzdělanců.) Ale s tím, jak teror v Rusku postupoval a jaké podrobnosti o něm vcházely ve známost, jak se stupňoval sovětský tlak na českou komunistickou stranu, která se měla podrobit novému stalinskému vedení, začali někteří členové avantgardy protestovat nebo ze strany vystupovali. *Nezáleží na tom*, napsal jeden z nejvýznamnějších českých avantgardních umělců Jindřich Štyrský, *je-li básník kamelotem Rudého práva nebo československým generálem... Skutečný básník stojí stranou politických štvanic a machlů... Básníkovy zájmy pohybují se vždy mimo okruh partají, nechodí tlouci v trikolóře vlastenecké špačky, ani se nestarají, zač je v SSSR pět deka skořice... Pokud básník miluje smrt, vzruší ho poprava Sacca a Vanzettiho stejně jako poprava carské rodiny.*

Když následně v Moskvě proběhly velké inscenované procesy, nadšení pro sovětské zřízení mezi umělci i vzdělanci opadalo. Jedni proti procesům protestovali, jiní se stáhli do pozadí; nevystupovali proti sovětskému teroru především proto, že Československu hrozilo daleko větší nebezpečí ze strany hitlerovského Německa.

Věrným, bojovným komunistou zůstal mezi českými umělci především S. K. Neumann. (Jeho rozsáhlé, dnes pozapomenuté dílo a jeho názory pak po druhé světové válce posloužily jako měřítko pokrokovosti, v jejímž jménu byla ničena česká demokratická kultura.) Nepoužil jsem ve spojitosti s jeho jménem slovo vzdělanec, neboť byl právě oním polovzdělanec (neměl ani maturitu), které komunisté povětšinou přijímali za své mluvčí a vydávali za znamenité vzdělance – novinář, šikovný polemik a nakladatel, uznávaný básník, který během několika let přeběhl od dekadentů k civilistům, od anarchistů k expresionistům, pak k vitalistům a skončil jako bojovný obhájce socialistického realismu (v tom se právě podobal všem komunistickým polovzdělanecům). Ozbrojen

vědeckým světovým názorem sepsal třídní historický kompilát Dějiny francouzské revoluce. V pamfletu Anti-Gide napadl Andrého Gida, který po své návštěvě Ruska vydal knihu Návrat ze Sovětského svazu. Neumann, ačkoliv Sovětský svaz nikdy nenavštívil, odmítl vše, co Gide v této zemi viděl a popsal. Také na obranu zločinných moskevských procesů se Neumann postavil, pro básníka až s neuvěřitelně zuřivou dikcí:

Zhýčkaný individualista, který se domnívá, že je něco sám v sobě, poněvadž třída vyžíračů si ho vydržuje k hrubé práci ideologické, bude vždycky brečet nad odstřelenými zrádci lidu, hlavně mají-li nějakou vyšší šarži... Měšťáckého idealistu nic tak nedráždí jako nástup demokracie lidové; tu jako všichni gentlemani v úzkých odkládá delikátnost a cení zuby s pěnou u úst. Neboť lidová demokracie je konec vyžíračů a jeho potomků... Sovětský svaz buduje, poněvadž se zbavil třídy vyžíračů. Všude jinde je toliko těžká škola k sjednocení proti vyžíračům, která má své objektivní i subjektivní podmínky. Pak jsou lidé více méně obratní. A pak jsou také intrikáni a korupčníci. Někde se jich zbavují tím, že je berou do vlády; v Sovětském svazu jsou odstřelováni. Diktatura proletariátu žije, vzkvétá a buduje největší a nejčistší demokracii [!/] světa.

Tento pamflet sepsaný v roce 1937 mohl být varováním, co by čekalo českou kulturu, českou spravedlnost, českou demokracii, pokud by lidé jako S. K. Neumann získali v zemi moc. Jenže po válce se vše změnilo. Pro komunistickou ideu se nadchlo více vzdělanců, a i když to byly především důsledky války, které rozhodly, že celá část Evropy se stane součástí komunistického bloku, přesto tito lidé zrazovali své poslání a pomáhali mást a svádět ke zlu (třebaže v mnoha případech jen dočasně) své spoluobčany.

Když komunisté převzali moc, vše se změnilo. Byla potlačena demokracie a občané zbaveni všech základních svobod. Mnoho vzdělců bylo uvězněno, mnohým se podařilo utéct ze země, tisíce jich bylo přerazeno „do výroby“ jako manuální pracovníci, dost bylo i těch, kteří se spěšně poddali, a buď z naivity, anebo ze strachu o svou kariéru či svobodu přijali komunistickou doktrínu. Protože komunističtí vůdci (stejně jako nacističtí) měli zájem, aby jejich teze zněly i z úst uznávaných odborníků či umělců, tyto přeběhlíky přijali a často je odměnili funkcemi, tituly anebo řády. Morálnímu selhání se tedy dostávalo ocenění, a ti, kdo se zřekli vlastního nezávislého myšlení, měli naději, že vstoupí do řad režimních prominentů. Tito selhavší vzdělanci často odvolávali své předchozí názory, dokázali se zřící vlastních děl a na příkaz stranických sekretariátů sepisovali hanebné pamflety anebo aspoň podepisovali petice tu proti imperialistům, tu proti nevinně odsouzeným či jinak pronásledovaným, aniž se ohlíželi na to, že se mezi nimi vyskytovali i jejich nedávní spolupracovníci či přátelé.

Není pochyb, že odolávat tlaku totalitního režimu vyžaduje značnou morální sílu. Selhání tak mnoha vzdělců v zemích ovládaných komunisty se nedá omluvit, ale lze je aspoň vysvětlit. Co se zdá nepochopitelnější, jsou postoje řady vzdělců ve svobodných demokratických zemích.

Frederic Spotts ve své knize *Hitler a síla estetiky* uvádí jen jako nekomentovanou poznámku: *Při představení orchestru londýnské filharmonie v Berlíně roku 1936 za Hitlerovy přítomnosti Sir Thomas Beecham vyhověl Hitlerově žádosti a Mendelssohnovu Skotskou symfonii stáhl z programu.* Jak nestoudný ústupek zatvrzelému rasismu.

Ruský historik Radzinskij v monografii o Stalinovi zase zmiňuje, jak se manželka Trockého v době, kdy začínalo v Sovětském svazu masové zatýkání Trockého stoupenců, obrátila s prosbou o pomoc na přední světové umělce (byli mezi nimi i známí humanisté jako Romain Rolland či Bernard Shaw). Z oslovených odpověděl jenom

Theodore Dreiser: *Přemýšlel jsem vážně jako na modlitbách o celé záležitosti týkající se Trockého. Hluboce sympatizuji s jeho stoupenčí..., ale vyvstává tu dilema: Ať je forma dnešní diktatury v Rusku jakákoliv, vítězství Ruska je ze všeho nejdůležitější.*

Vzdělanců, kteří podporovali stalinský režim i v době jeho největších krutostí, bylo mnoho, obvykle si pro svoji slabost vůči nelítostně totalitnímu režimu našli racionální zdůvodnění. Pablo Neruda hledal protiváhu neblahého vlivu americké politiky v Jižní Americe, jeden z nejvášnivějších zastánců sovětského režimu Hewlett Johnson zvaný Rudý děkan z Canterbury považoval sovětský režim za humanější než kapitalismus. Ve své trilogii reportážních knih o Sovětském svazu uvádí jen to, co se hodilo sovětské propagandě, nadšeně chválí sovětské bezplatné zdravotnictví, školství i daňový systém a oprávněnost své chvály dokládá (podobně jako Stalin) podporou, kterou režim dostává ve volbách. *Jestliže tak velké procento se účastní voleb – dne 10. května 1946 to bylo 99,7 procenta – a když 99,18 procenta voličů volilo vybrané kandidáty, pak musí být nějaká živá skutečnost za volbami v zemi, kde je rovné volební právo, kde hlasování je tajné [!] a volba přímá. Zda těmto tvrzením přední duchovní činitel ze země tradiční demokracie opravdu věřil, je těžké posoudit, Lenin však vzdělance jeho druhu případně nazýval užitečnými pitomci. Užiteční pitomci byli pak využíváni a zneužíváni, hojně citováni jako autority a zahrnováni obdivem a vyznamenáními. (Johnson se stal nositelem Mezinárodní Stalinovy ceny míru.)*

Je ovšem pravda, že sovětští politici chytrácky pokračovali v ruské tradici jak předvádět ochotným návštěvníkům svoji zemi, po válce také dovedně využili obavy řady vzdělanců z atomových zbraní, a ačkoliv je sami horečně vyráběli (jenže ty jejich přece měly sloužit obraně tábora míru), rozpoutali obrovskou politickou kampaň proti šíření zbraní hromadného ničení – a pro tuto kampaň získali i nejpřednější vědecké kapacity, laureáty Nobelových cen, jako byli třeba Frédéric Joliot-Curie anebo Linus Pauling.

Někdy chování vzdělců v demokratických zemích dosahovalo až absurdní podoby. V Černé knize komunismu její autoři citují vzpomínku Clauda Roye na podivnou hru, kterou spolu s komunistickými intelektuály hráli. Byla to hra na politický proces, v němž autor musel představovat obžalovaného, zatímco jiný komunistický spisovatel, Roger Vailland, hrál prokurátora. V procesu byl Roy obviněn z deseti politických zločinů, jako byla sabotáž ideologického boje či filozofická velezrada. Obžalovaný byl, jak se na takové líčení slušelo, odsouzen k smrti; přihlížející ženy přitom dostaly nervový záchvat. *Naše bláznovství bylo jen důsledkem bláznovství dějin. Na nás se projevílo a přijali jsme za vlastní obecněji platné šílenství*, končí Roy. Bohužel se tito umělci a vzdělaní muži ve svobodných zemích nezmohli na víc než na satiricky míněné pitvoření. Jen o něco dál na východě se právě konaly procesy, v nichž se vážně odsuzovalo k smrti a skutečně popravovalo; tomu však tito vzdělanci jen mlčky přihlíželi a vymlouvali se sami před sebou na bláznovství dějin. Ještě o několik desetiletí později právě po vydání Černé knihy komunismu prohlásil v televizi redaktor L'Humanité, že ani osmdesát pět milionů mrtvých nijak neposkvřnilo komunistický světový názor. *Po Osvětimi, domníval se, už člověk nemůže být nacistou, ale po sovětských táborech lze zůstat komunistou.*

Jistě, komunistou lze zůstat i nad masovými hroby povražděných (byli to přece nepřátelé té lepší a humánnější společnosti), lze jím zůstat i na popravišti (ať už jako odsouzený, kat, či přihlížející), nikoliv však zůstat vzdělcem anebo kulturním člověkem.

Neboť zrada inteligence je cestou k zbarbarizování všech.

Kapitola dvanáctá

1

Svoji budoucí životní družku jsem potkal téměř symbolicky na mostě. Byl velice horký den a já se tudy vracel ze Smíchova (co jsem tam dělal, si nevzpomínám, ale nejspíš to byla schůze redakční rady Května, i proto jsem měl s sebou aktovku), a proti mně šla moje bývalá kolegyně z ročníku, členka našeho pěveckého tria, a vedle ní neznámá rusovláska, jejíž bledá pleť teď byla zarudlá horkem. S kolegyní jsme se pozdravili a já se ze všeho nejdřív dozvěděl, že rusovláska po jejím boku se jmenuje stejně jako antická krasavice a žena spartského krále Menelaa, kterou unesl Priamův syn Paris. Dívka se jménem nejkrásnější ženy studuje v prvním ročníku češtinu a navíc skvěle zpívá. Napadlo mě, že až na barvu vlasů dělá své jmenovkyni čest, ale nahlas jsem to neřekl, znělo by to příliš banálně.

Rusovláska, aniž na mě pohlédla, poznamenala, že zpívá jen ve sboru Vysokoškolského uměleckého souboru a my dva už jsme se jednou setkali, šel jsem s ní do menzy. Končil jsem už fakultu, a protože v menze byla fronta, hrnul jsem se mazácky rovnou k okénku a na ni jsem ihned zapomněl, což se jí dotklo.

Na nic takového jsem si nevzpomínal, nejspíš si mě s někým pletla. Proč bych měl nějaké cizí děvče doprovázet do menzy? (Jak jsem později poznal, měla opravdu špatnou paměť na tváře, pokud jsme se ocitli ve větší společnosti, mně vždy připadl úkol jí napovědět, s kým právě mluví.)

Stát v úmorném vedru na mostě bylo nepříjemné, a protože jsem zřejmě nikam nespěchal, nabídl jsem se, že obě dívky doprovodím.

Helena se hned za mostem zastavila před honosným měšťanským domem a pozvala mě i naši společnou známou dovnitř, kde se můžeme trochu zchladit.

Bydlela ve čtvrtém patře, otevřela nám dveře od výtahu. Výtah zjevně k měšťanskému sídlu přistavěli dodatečně, vypadal sice pře-pychově, nabízel dokonce i sedačku pro staré anebo pohodlné, ale mně připadalo, že se podivně kývá, navíc vrzal, skřípěl a sténal tak, jako by se měl vzápětí propadnout do hlubiny. (Tehdy jsem ještě netušil, že v budoucnu budu ze sklepa stoupat se čtyřmi kbelíky uhlí raději pěšky, než bych svěřil svůj život této potvoře.)

Když jsem vstoupil do bytu, překvapila mě výzdoba haly. Velký transparent zavěšený pod stropem hlásal: *At' žije 80* a hned za ním, ozdoben chvojím nápis: *Zdravíme Viléma*.

Protože můj tatínek se jmenoval Vilém a žádného jiného Viléma jsem neznal (nebylo to časté jméno), užasl jsem, ale Helena hned vysvětlila, že její dědeček slaví osmdesátiny, a tak mu s pomocí své mladší sestry přichystala přivítání. Pak přinesla velký džbán vody se sirupem, sedli jsme si k velkému černému a hranatému stolu a mluvili o fakultě a o našich společných profesorech. Helena toho příliš nenamluvila, zato já dotázán, co teď dělám, jsem široce vykládal, jak mi moji zatím nejdelší prózu v časopisu *Nový život* sice vytiskli, ale cenzura ji zabavila, protože jsem v ní psal o studentském majálesu. Škoda že text nemám u sebe, přečetl bych jim aspoň úryvek, myslím, že povídka je zajímavá, nešetřil jsem chválou na své spisování, aby bylo zřejmé i té cizí rusovlásce, že jednou budu spisovatelem, což pro mě bylo ze všech možných povolání to nejvíce hodné obdivu.

Za celou dobu na mě Helena ani nepohlédla anebo aspoň ne ve chvíli, kdy jsem se na ni díval já.

Domníval jsem se, že se nesluší, abych příliš zneužíval pohostinství, které vyplynulo spíše ze slušnosti než z potřeby, a tak jsem se po chvíli rozloučil.

Když jsem přišel domů, uvědomil jsem si, že tu rusovlasku chci uvidět znovu; něco mě k ní vábilo: snad barva vlasů, bledost pleti anebo jakási ostýchavost, která mi připadala cudná.

Zavolal jsem své bývalé kolegyni, jestli nemá telefonní číslo „té zrzavé holky, co nás pozvala na limonádu“, naštěstí je měla, zbývalo už jen vymyslet záminku, kterou bych zavolání zdůvodnil.

Naštěstí jsem od zmíněné návštěvy postrádal zámeček na své tašce. Bylo sice nepravděpodobné, že bych jej ztratil právě na návštěvě u cizí dívky, protože jsem tam aktovku vůbec neotevíral, ale jako záminka to snad bylo přijatelné.

Telefon zvedla opravdu ona a ujistila mě, že žádný zámeček nenašla.

Když jsem ze sebe vysoukal, že bych se s ní přesto rád setkal, určitě si myslela, že jsem si ztrátu zámečku vymyslel, přesto připustila, že by to bylo možné.

Navrhl jsem, že posledně hostila ona mě, tentokrát bych mohl zase pohostit já ji. Podotkl jsem, že trolejbus jede od jejího domu až téměř k domu, kde bydlím, pro jistotu budu čekat na stanici.

Připadlo mi, že zaváhala, ale pak řekla, že dobře.

Čekal jsem na ni trpělivě; přijela o půl hodiny později s vysvětlením, že nikdy neví, kolik je zrovna hodin.

Cestou ke mně jsme se bavili o literatuře, ona mi nadšeně vykládala o souboru, kde zpívá, já ji zase strašil atomovým nebezpečím; zvláště jsem zmínil zamoření radioaktivním stronciem a pochlubil se, že mi o stronciu vyšel článek, který měl docela slušný ohlas mezi čtenáři (dostal jsem jeden dopis od vylekaného staříka, který zažil plynový útok v době první světové války), rusovláska však přijala mé sdělení mlčky. (Teprve později mi došlo, že radioaktivní stroncium není dobré téma pro první schůzku s děvčetem.)

Když jsme se usadili v pokoji ke stolu (byl na rozdíl od jejího hnědý a kulatý), ještě chvíli jsme se bavili o Čapkovi a o Vančurovi a já si (jakoby nečekaně) vzpomněl, že jsem se posledně zmínil o své zabavené povídce; myslí si, že by měla zájem si ji vyslechnout?

Bylo těžké říci autorovi ne, když tak nezištně nabízel intelektuální rozkoš, kterou poskytuje jeho dílo.

Vytáhl jsem tedy sloupcové obtahy zabavené povídky. Jmenovala se Dřevorubci a pojednávala o studentovi, který shledal, že lidé kolem něho jenom žvaní o lepším světě, ale ve skutečnosti nejsou s to odhodlat se k činu a mění své postoje jen podle toho, co jim moc nad nimi povolí.

Děsný je svět, předčítal jsem pateticky, v němž žijí šediví lidé. Bez vlastních myšlenek a citů. Bez hlav, bez rukou, bez nohou. Děsný je svět pupků a megafonů. Svět těch, kteří okupovali pravdu a nenalézají už řeč, aby se dorozuměli o tom, co chtějí. A neslyší hlas těch, jejichž jménem mluví. Děsní jsou ti, kteří žijí na výšinách svých představ a neznají už svět, který býval i jejich světem. Mého hrdinu (stejně jako nedávno mě) přepadnou tajní policisté a vyhrožují mu. Hrdina se pak vydá (stejně jako před časem já) mezi dřevorubce. Nikoliv proto, aby si vydělal (už jsem věděl, že by to bylo beznadějně počínání), ale aby sestoupil z intelektuálních výšin a poznal, co si myslí lidé dole, a aby s nimi rozmlouval o svých názorech. Bylo to romantické (připomínalo to beznadějnou taktiku ruských narodníků), ale vyjadřovalo to moji touhu najít nějaké východisko z kruhu, v němž jsem se cítil uzavřen.

Nejméně padesát minut jsem s velkým zápalem recitoval vlastní text v blaženém tušení, že každou větou získávám obdiv své posluchačky. Helena později tvrdila, že předčítání trvalo aspoň pět hodin, ale přeháněla, protože povídka měla jen dvaadvacet stran. Také se přiznala, že mě skoro vůbec nebyla s to poslouchat, protože jsem předčítal příliš afektovaně, a to vadilo jejímu sluchu, ale všimla si, že mám hezké paže, což se jí líbilo, také dlouze přemítala, jak na mě zapůsobily její zelenobílé šaty, které si narychlo vypůjčila od mladší sestry.

Rozhodl jsem se, že ji pozvu do kina na zfilmovaného Moraviu. Nemohl jsem se jí dovolat, hodil jsem jí tedy lístek do schránky a poslal, kde přesně na ni budu v průchodu Alfy čekat. Nepřišla. Zhlédl

jsem nesnesitelně hloupé Filmové noviny a váhal, zda mám zůstat v kině, věděl jsem, že takto zklamaný s prázdným sedadlem vedle sebe z filmu nebudu nic mít. O přestávce se do řad hrnuli opozdílci, a když už všichni zasedli, zahlédl jsem v hlavní uličce krásnou dívku v zeleném svetru a s ohnivě planoucími vlasy. Trvalo mi okamžik, než jsem si uvědomil, že ta dívka míří ke mně a je to *moje* Helena. Čím vysvětlila své zpoždění, pokud je vůbec vysvětlovala, se nepamatuji, pamatuji si jen na svůj úžas, že tak krásná bytost přichází za mnou.

Sešli jsme se potom ještě několikrát, dokonce jsem za ní zajel do Loun, kde pobývala na prázdninách u své tety. Vydali jsme se na velký výlet až na horu Oblík. Přímo pod strmou homolí kopce nás zastavila cikánka (tehdy ještě u nás nežili Rómové, jen cikáni), že nám předpoví naši budoucnost. Všiml jsem si, že má společnice by si ráda o naší budoucnosti poslechla, a tak jsem souhlasil. Cikánka nám pak z našich dlaní vyčetla krásný a šťastný společný život, chlapečka a holčičku, jednu dlouhou cestu (pozor na nemoc, která ale dobře dopadne, naopak síly dodá) a nakonec bohatství, ale velké, páňko, obrovské to bude bohatství. V předtuše obrovského bohatství a vděčen za dvě děti jsem dal věštkyni celou pětadvacetikorunu.

Když jsme vyšplhali až na vrchol, Helena mě překvapila dvěma obrovskými obloženými chleby a tvrzením, že na sever od nás leží jižní Čechy. Marně jsem se jí pokoušel vysvětlit, že něco takového se ve středních Čechách příčí vší logice. Teprve po letech jsem pochopil, že tu vůbec nešlo o logiku, ale o přesvědčení, že kde je sever a kde jih, není pro život vůbec podstatné.

2

Po jednom ze společných výletů po skalách nedaleko Berouna (cestou jsme si jenom povídali a drželi se za ruce) jsem Heleně napsal, snad v důvěře, že svým literárním umem si získám navždy její lásku, sáhodlouhé vyznání.

V pondělí ráno posledního září 1957

Jen jednou jedinou větou,

Vzkaz:

lískovému oříšku, jehož slupka je rozumná, jehož jádro přece vydá život, a proto slupka musí puknout a věřím, že jenom velká láska je silnější než vůle (Tvá) a slupka;

a dítěti v ublácených střevících na mokré trávě skloněné nad kukuřičným klasem Tvé myšlenky jsou jako pramen skalní vody, celého mě obmyly, chtěl bych zůstat u Tebe, až přijde noc a déšť a vítr, dovolit jenom hvězdám, aby vstoupily; zůstat navždy u Tebe;

a dívce s něžnými prsty, které chodí jako ona po neznámých cestách a někdy se maličko chvějí (mé drahé prsty) už je to víc, než co mohlo být, abychom se mohli ještě opustit;

a hvězdě. Co jediná vyšla nad zemí a zrcadlila se tedy v hladině nebe – chtěl bych být větrem lampářem a odhánět mraky, které by připluly, jediná, která se zrcadlíš v nebi, vidím Tvé světlo všude kolem sebe;

a ženě s rukama něžnějšíma než tichá večerní hudba – vlak jel a ty už jsi spala a někdy se zachvěla jako mořský břeh, když do něho uhoď vlna, chtěl bych být mořem v Tvých březích, být mořem s velkými vlnami a tichou vodní hladinou, moře je obrovské a nikdy z něho nezmizí život, vrací se stále ke svému břehu a nikdy neodchází; dovede být tiché a silné a vždycky se vrací, chtěl bych být mořem v Tvých březích, abych se mohl ve snu dotknout Tebe jako osamělá vlna, když doběhne ke břehu, a být mořem v Tvých březích a stále se k Tobě vracet;

a očím, které se bojí dívat, aby nemohly mluvit,

a srdci, které se hrozí, aby příliš nebilo, teprve včera jsem Vás pochopil a mám Vás rád – půjdeme spolu po vysokých stezkách stále výš, tam, kde už uniká země; spíš zůstaneme na ní, a ona se zachvěje, jak pravila cikánka Pilar,

a Tobě – říkám Ti Leničko, je to docela obyčejné slovo, říkám ti milá, říkám Ti milá, milá, milá, a je to málo, protože žádné slovo nemá vůni, dech a ruku, které bych se mohl dotknout, a lásce, nezahub nás, učíš nás čistými, a Tobě –... a už se to bojím říct, aby Ti nezevšedněla ta slova, a Tobě – jsi něžná, čistá a krásná; Tobě – vrostla jsi do mého života a bylo by to jako smrt, kdybych Tě musel vyrvat, ale to neudělám nikdy, protože zůstaneme spolu...

A tak to pokračovalo a končilo přiznáním: *Moje sovičko pálená, docela jsi mi zamotala hlavu.*

Chodil jsem během svých studií s několika děvčaty, jednou jsem už pomýšlel na svatbu, jakmile se má milovaná vrátí ze studijní cesty v Rumunsku. Pak jsem zjistil, že si tam našla – aspoň pro svůj rumunský pobyt – přítele, a už jsem na svatbu nemyslel.

Býval jsem vždycky zamilovaný a zároveň se bál, protože jsem pochyboval, není-li mé zamilování jen prelud, ale tentokráte mě má nová láska ničím nelekala.

Helena byla jiná než já, netoužila nikoho spasit, ale byla přesvědčená, že povinností každého člověka je být nápomocný druhým, být čestný, nikdy nelhat. Krásně zpívala, milovala hudbu, samozřejmě jinou než já. Mě okouzlovali romantici: Beethoven či Dvořák, ji spirituály (*jsou jako temná, hluboká tichá bez jakéhokoliv zrcadlení a světel*), Bach a Janáček. Byla ostýchavě něžná, zatímco já v záplavě slov předváděl své city, pro ni oslovení miláčku znamenalo tolik, co moje sáhodlouhá vyznání.

Byla skoro o šest let mladší než já, ale určitě přečetla víc knih a také mi připadalo, že jim líp rozumí.

Nebyla nijak nadšená mým zájmem o politiku, uznávala jedině mravní autority a ty se v současné politice vyskytovaly jen zřídka. *Naše máma říká, že existuje trojí druh inteligence: inteligence du-*

cha, inteligence srdce a inteligence vůle. Myslím, že to je pravda. A ta druhá platí nejlépe. Když srovnám Marxe s Kristem (nesměj se mi, prosím Tě), myslím, že Marxovi chyběla. Vlastně ani ne tak jemu, jako dnešním propagátorům jeho díla. Myslím, že každá reforma musí vycházet především z lásky k lidem, a nikoliv z nenávisti k té třídě, ke které náhodou nepatřím já sám. Jestliže je člověk determinován svým prostředím, pak ještě nemusí být lepší komunistický dělník než sociálně demokratický vykořisťovatel.

Přála si, abych poznal všechny její přítelkyně i její rodinu, protože ty byly součástí jejího světa daleko víc než všechny ideje, kterými jsem ji zahrnoval já. Rodina pro ni byla tou nejdůležitější hodnotou a několikrát mě vyděsila prohlášením, že chce mít aspoň sedm dětí. Své rodiče milovala a byla na svůj věk nezvykle poslušná dcera, odmítala se zdržet déle do noci, protože maminka by se o ni bála a ona jí nechtěla působit trápení.

V našem milostném vztahu jsme nedošli dál než k tomu, že jsme se někde na smíchovském břehu Vltavy či na zakotvených lodičkách na Kampě dlouze líbali, a než jsme se stačili opravdově obejmout, musel jsem odjet do Domažlic na dvouměsíční vojenské cvičení, jímž jsem měl dovršit povinnou vojenskou službu.

Helena řekla, že se jí bude stýskat k nepřečkání, a slíbila, že za mnou přijede.

Domažlice, napadlo mě, zřejmě mají hrát v mých vztazích jakousi úlohu, jejíž smysl mi sice zůstává skryt, ale jedno jsem už věděl: nocleh musím zamluvit aspoň týden předem.

3

Vojenská služba byla v té době povinná pro všechny mladé muže, jimž se nepodařilo opatřit si takzvanou modrou knížku. Pro všechny ostatní odvedence měla trvat dva roky, pro nás šťastlivce, co navštěvovali na vysoké škole vojenskou přípravu, měla trvat jen

dva měsíce (o rok později stejní absolventi narukovali na půl roku, můj bratr už na celé dva roky). Navíc jsem teď, ač vojensky zcela nevzdělán, rukoval v hodnosti četaře aspiranta a měl jsem velet četě.

Ve vlaku jsem zjistil, že zároveň se mnou povolávají do Domažlic také mého bývalého spolužáka a kamaráda Jirku. Ten se mi hned pochlubil, že si s sebou veze spoustu filozofické četby pro případ, kdy už budeme klesat pod tíhou zmarněného času na cvičišti.

Jako budoucí velitele nás přijali bez obvyklého šikanování, oblékli nás do vojenského, přidělili nám lůžko ve velitelské ložnici, doporučili nám, abychom se na své poslání připravili četbou řádů, a představili nám smečku zarputilých svobodníků a desátníků, kteří měli velet nově ustaveným družstvům. O několik dní později se totiž očekával příjezd nováčků.

Velitel roty, k níž mě i přítele Jirku přidělili, byl malý, suchý chlapík. Předtím, než shledali, že je předurčen stát se důstojníkem lidové armády, ševcoval, nebo přesněji pracoval jako dělník ve zlínské továrně na výrobu bot. Trochu se zajíkal a jakékoliv složitější vyjadřování mu tedy činilo obtíže, naštěstí velitelská funkce řečnické umění nevyžadovala.

Den před příjezdem nováčků svolal nás všechny budoucí velitele čet (jeden byl opravdovým dvouhvězdičkovým důstojníkem z povolání) a upozornil nás, že teď nás čeká zodpovědný úkol přeměnit „ty civilisti v uvědomělé a ukázněné vojáky, co budou bděle stát či že bojovat na stráž pro naše obě vlasti“. Protože mu kdosi pověděl o historii města, kde působí, dodal: „Jako starověcí Chodové a jejich náčelník Kozina.“

Odpoledne krátce po příjezdu rychlíku se opravdu začali do kasáren trousit přiovilí mladíci v civilu. Co pak následovalo, připomnělo mi válečná léta: řev, kletby a bezprávní vyděšenci, kteří se nesmyslně motali po chodbách v příliš velkých botách a nepadnoucích mundúrech, zahánění do nevábných prostor kasárenských

ubikací, kde na ně čekaly palandy se štrozoky, z nichž vykukovala sláma. Zmatené pobíhání, které jsme v první chvíli přičítali vyděšenosti z nového a nepřátelského prostředí, však mělo jiný důvod. Noví vojáčky nerozuměli, co se od nich žádá, pocházeli vesměs z jižního Slovenska a jediný jazyk, který snad ovládali dokonale, byla maďarština anebo podivná směs jazyků, kterou hovořili místní cikáni.

Hned toho prvního dne jsme zaznamenali, že naši velitelé družstev se činí, jejich řev se vítězně a hlaholivě rozléhal po kasárenských prostorách. Sotva si nováčci stačili uložit čerstvě vyfasované věci a výstroj, hnali je do umýváren pro kbelíky s vodou. Potom za neustálého ječení mazáků jedni myli chodby, druzí podlahy ve svých ubikacích, další okna. Jeden cikánek dokonce musel přinést štafle a omývat žárovky. Přihlíželi jsme s přítelem Jirkou mírně užaslí, ale jakožto neznalí praktického chodu věcí jsme se do dění neodvážili zasáhnout. Několik prvních dní jsme dovolili velitelům družstev, ať jednají podle svého uvážení, a oni, zřejmě spokojeni s naší netečností nebo přesněji s naším nezájmem o jakoukoliv vojenskou činnost, nás ve všem ochotně zastoupili. Naučili nováčky stlát postele, skládat plnou polní, po budičku ihned vyskočit, vyřítit se na dvůr a oddat se rozcvičce, především však brát na vědomí, že služba v armádě vyžaduje nepřetržité nasazení, a s velkou radostí vyhlašovali noční poplachy, které po chvilce, když se popásli na tom, jak si zmoření nováčci balí plnou polní, zase odvolávali.

Mnohé jsme postřehli až po několika dnech – jako velitelé jsme totiž hned po službě mohli odcházet z kasáren a zvláště zpočátku jsme toho využívali a toulali se po útěšném okolí města a rozmlouvali o budoucnosti vlastní i světové. Já měl sklon uvažovat o životě spíše z hlediska politického, zatímco můj přítel soudil vše s nadhledem filozofa. Ale navzdory poklidné přírodě, nejspíš i pod vlivem toho, že jsme se na okamžik stali aktivními členy armády, jsme se shodovali, že naše civilizace míří k tragickému konci, že

zahyne nikoliv jako brontosauři v důsledku nějaké kosmické katastrofy, ale že ji my lidé zničíme sami. Tvrzení, že nás zachrání, když patami zalehneme směrem k předpokládanému atomovému výbuchu (jak jsme hned první dny museli nováčky poučit) a přikryjeme se protichemickou pláštěnkou, nám připadalo spíše jako šibeniční humor.

Nicméně jsme podobné skopičiny hned v příštích dnech nacvičovali a nováčci opravdu zaléhali patami k předpovídanému výbuchu, přičemž bezmála polovina z nich buď z neznalosti jazyka, z únavy, anebo z trucu zaléhala v opačném směru, tedy hlavou natočenou k výbuchu; kdo to tak udělal, byl okamžitě prohlášen za mrtvého a za trest mu desátníci přikázali klusat po cvičišti v masce.

Seděli jsme s Jirkou opodál (všichni naši podřízení měli za úkol nás včas varovat, kdyby se blížil některý ze skutečných důstojníků) a oddávali se četbě filozofů.

Cicero hned v úvodu ke druhé knize svého spisu *Předtuchy a výstrahy* prohlašoval: *kteřak můžeme totiž vlasti a státu prokázat větší nebo lepší služby, než když vyučujeme a vzděláváme mládež? Zejména za dnešní doby mravní volnosti, které mládež tou měrou propadla, že je nutné ze všech sil ji krotit a uzdu opět přitáhnout.*

Jednoho odpoledne jsem zůstal v kasárnách a psal dlouhý dopis své milované Heleně. Porušoval jsem vojenská tajemství tím, že jsem popisoval zhovadilost služby, kterou právě podstupuji, ale ze všeho nejvíc jsem se zajímal, kdy se chystá za mnou přijet, a ujišťoval ji, jak mi je po ní smutno a jak velice se na ni těším.

Když jsem dopis dopsal, opustil jsem místnost určenou pro osvětovou a kulturní činnost, do níž kupodivu po celou dobu nikdo nevstoupil, a uviděl jsem, jak jeden cikán, na kterého si jeho velitel družstva obzvláště zasedl, klečí na chodbě a kartáčkem na zuby očišťuje podlahu. Přikázal jsem mu, aby toho okamžitě nechal a odešel do své ubikace. Pak jsem jeho překvapenému trýzniteli řekl, že ponižování lidské důstojnosti ani vydávání nesmyslných

rozkazů nepřipustím. Mohl bych ho potrestat, ale budu si na něj raději stěžovat veliteli roty, protože ten ho může potrestat přísněji.

Našemu ševci jsem si tedy stěžoval. Byl poněkud překvapen, upozornil mě, že takhle je zvykem s nováčky jednat, ale uznal, že drhnout podlahu kartáčkem na zuby je neefektivní, nehygienické ani to nepřispívá k zvýšení bojeschopnosti naší armády. Slíbil, že přijde na nejbližší politické školení a všem promluví do těch jejich zasraných hlav či že duší.

Opravdu přišel a pohovořil. Protože jsem v té době ještě ovládal těsnopis, pořídil jsem si z jeho proslovu doslovný záznam, který dodnes uchovávám pro jeho vzácnou názornost.

Žijeme v etapě, soudruzi vojáci, kdy se všeobecná krize kapitalismu prohlubuje, kdy třetí světová válka je nejlepším faktem čiže třetí etapou, kterou charakterizuje vznik socialismu. Ta třetí etapa trvá dodnes, my vidíme tu na jedné straně upadání revoluční vlny, čiže tu vidíme vliv světového čteníka USA, ale další stránka věci je, že máme naši pokrokovou světovou soustavu. A to pak dobře charakterizuje Dvacátý sjezd Sovětského svazu, čiže to je ta charakteristika epochy, tedy i vliv revizionismu a toho levého a pravého nebezpečí. Ale tato poslední epocha je odlišnější také tím, že se socialistická světová soustava stala dějinným činitelem. Jsou ovšem problémy třeba v Africe, kdy nemůžeme předem poznat, jak se nám který přední činitel čiže náčelník vyvine, ale my máme tu morální povinnost vůči nim, protože tam se nám lidé ještě navzájem pojírají, soudruzi vojáci, ale nesmí se to přehánět, i když ta povinnost tady je, a proto se musí dělat takové ty rozhovory, kde soudruh prezident se setkává s africkými náčelníky.

Pak náš velitel položil kontrolní otázku: Kdo je naším prezidentem?

Po dlouhotrvajícím tichu kdosi navrhl admirála Horthyho a kdosi jiný Tisa. Viděl jsem, jak ta podivná, nikdy neslyšená jména otrásla jistotou našeho velitele. Pohlédl na nás aspiranty a kvapně mě vyzval, abych vojínům sdělil, kdo je teď jejich prezidentem či že i jejich nejvyšším velitelem.

Vojenská služba se vyznačovala od nepaměti spojením drilu, blbství a bezmezného potlačování jakéhokoliv projevu ducha, osobitosti a svobody. Spojením této tradice s ruským duractvím a komunistickou nevzdělaností však vzniklo cosi, co se vymykalo vši představitosti, nemluvě o zdravém rozumu.

Dohodl jsem se s ostatními aspiranty. Svolali jsme všechny podřízené velitele družstev a oznámili jim, že jakmile uvidíme jakoukoliv šikanu, potrestáme je zákazem vycházek. Desatníci se urazili a přestali dbát o dodržování kázně, což mělo za důsledek její rychlý úpadek a následný úpadek bojeschopnosti našich čet, které, jak jsme pochopili, byly v případě války stejně předurčeny k předem naplánovaným obětem.

Jako komunistka jsem se po dlouhé době musel zúčastnit stranické schůze. Ve straně byli všichni důstojníci, s nimiž jsem se během svého pobývání v kasárnách setkal, také několik poddůstojníků, z vojínů téměř nikdo. Mluvilo se tu hodně o imperialismu, revanšismu a o tom, že je třeba zlepšovat kázeň. V paměti mi utkvěla stížnost vojína od tankové roty, brambory, které dostali, byly studené a navíc nedovařené. Jak mohl dozorčí kuchyně něco takového připustit? Dělat si jakékoliv poznámky jsem se neodvážil, protože by v tom kontráš mohl vidět pokus o špionáž.

Ve volném čase jsem pokračoval v psaní svých stýskavých a milostných dopisů. Helena mi odpovídala a slibovala, že za mnou přijede, jen musí přesvědčit rodiče, kteří ji odmítají za mnou pustit. Těší se na mě, i když se bude moci zdržet jenom chvíli, protože večer by musela být zase doma.

Už jí přece bylo skoro jedenadvacet, věřil jsem, že přijede, i kdyby s tím rodiče nesouhlasili, a že ji dokážu přemluvit, aby se zdržela aspoň na jednu noc.

Nocleh jsem zamluvil, ale Helena nepřijela; maminka, napsala mi, ji nakonec nepustila. Místo sebe mi poslala malého plyšového medvídka, kterého sama ušila a jemuž přidělala na nožky z patentků vlastnoručně vyrobené brusle. Jestli mi těmi brusličkami chtěla sdělit něco symbolického, jsem se nikdy nedozvěděl, ale z nesmyslné vojenské služby jsem vybruslil ve zdraví, i když jsem občas musel se svou četou na střelnici, kde se používaly ostré náboje.

4

Tatínek se marně snažil o to, aby dosáhl soudní rehabilitace. Sehnal si posudky předních odborníků, kteří potvrdili, že pokud motory, které zkonstruoval, měly závady, příčiny netkvěly v jejich konstrukci, ale v ledabylé výrobě anebo špatné montáži. Svědci, kteří proti němu během procesu svědčili, byli připraveni vypovědět, že je ke svědectví donutili, nehledě na to, že řada svědků, které při procesu navrhovala vyslechnout obhajoba, nebyla vůbec předvolána. Krajský soud v Uherském Hradišti však znovu potvrdil původní rozsudek s pozoruhodným vysvětlením:

Jestliže se nyní svědkové snaží vylíčit činnost ing. Klímy docela jinak, pak soud, projednávající návrh na obnovu trestního stíhání, z této jejich nové výpovědi nevychází. Tuto dnešní jejich změněnou výpověď pro ing. Klímu příznivou, v níž ho vyličují jako osobu, která se o národní podnik, jehož on byl ředitelem, v každém směru dobře starala, jest možno vysvětlit tím, že uplynutím delšího časového období od spáchaného činu svědkové zpravidla, jak tomu zkušenost naznačuje, uzpůsobují svoji výpověď tak, aby byla pro pachatele co nejlepší.

Tatínek se znovu odvolal a přece jen se dočkal toho, že po čtyřech letech Nejvyšší soud rozsudek zrušil s tím, že tatínkova vina *není nepochybná*, a vrátil případ krajskému soudu. Ten však pouze oznámil, že *v důsledku amnestie presidenta republiky ze dne 1. 12. 1957 se trestní stíhání zastavuje*. Jeho nevina tedy nebyla potvrzena, vina mu byla jen milostí odpuštěna.

Tatínek se cítil takovým rozhodnutím ponížěn, jeho vědecká čest nebyla očištěna, ačkoliv už musela být každému soudu zcela zřejmá. Protože u soudů neuspěl, rozhodl se získat rehabilitaci jiným způsobem: začal se dožadovat, aby ho znovu přijali do komunistické strany, z níž ho, jakmile byl zatčen, vyloučili.

Dával mi jako člověku, o němž předpokládal, že vládne lépe perem než on, číst své žádosti, které zasílal různým stranickým orgánům. V těch žádostech, jak mi připadalo, až příliš pokorně zdůrazňoval svoji uvědomělost a snažil se vyvrátit nesmyslná obvinění, že udržoval styky s trockisty anebo že studoval na německé technice místo na české. Jakoby na obhajobu uváděl, že pro něho byla vždycky vědecká práce na prvním místě, nicméně, psal, *jsem vždycky jako člen strany plnil i své stranické povinnosti přesně a svědomitě a domnívám se, že jsem obstál v řadě ostatních soudruhů, kteří mi také vždy plně důvěřovali*.

Opravil jsem mu stylistické chyby. Namísto *v řadě ostatních soudruhů* jsem napsal: *a ostatní soudruzi, domnívám se, mi plně důvěřovali*. Měl jsem mu tyhle dopisy rozmluvit. Proč se měl doprošovat těch, pod jejichž vedením se odehrálo to, co ho postihlo? Ale připadlo mi nemístné, abych ho poučoval, co má nebo nemá dělat, navíc jsem byl příliš zaujat svými vlastními starostmi, než abych se věnoval tomu, co tak poutalo jeho mysl a ovlivňovalo jeho jednání.

Když mě vyhodili z Květů, nevěděl jsem totiž, jak se budu živit. Byl jsem reportér, novinář, literární vědec anebo dokonce začínající spisovatel?

Ještě jsem nevydal knížku, ale otiskl jsem asi deset povídek; některé z nich zjevně ovlivnil Hemingway, kterého mi před několika lety nedokázal ve svých přednáškách zošklivit marxistický ideolog Bouček.

Nabídl jsem povídky nakladatelství Mladá fronta, ale upozornili mě, že i kdyby knížku přijali, nevyjde dřív než za dva roky. Vzápětí jsem obdržel nečekaný dopis z Literárního fondu. Dozvěděli se od spisovatele Jana Otčenáška, sdělovali mi, že připravuji povídkovou knížku. Abych ji mohl v klidu dokončit, nabízejí mi na šest měsíců stipendium ve výši mého dosavadního platu. Je určeno výhradně na dokončení knížky a pak se mám vrátit zpět do svého zaměstnání, upozorňují mě, že stipendium nemůže být prodlouženo. Na závěr však neúředně prozradili, o co jde: *Prosíme Vás, abyste naši nabídku přijal tak, jak je míněna – ve snaze pomoci Vám v současné situaci.*

O podivně vstřícné a mecenášské organizaci jsem příliš neuvažoval, zato můj dvacetiletý bratr, když jsem se o té skvělé nabídce doma zmínil, suše poznamenal: chtějí si tě koupit. Namítl jsem, že se koupit nedám, ale z něčeho potřebuju žít.

Knížku jsem měl téměř připravenou, byla ovšem příliš tenká, potřeboval jsem ještě nějakou povídku přidat. Rozhodl jsem se jezdit na reportáže v naději, že mi osud nabídne nějaký skvělý námět. Plánů jsem měl několik: zájezd do severních Čech, protože tam žil malíř Bohdan Kopecký, jehož trochu goghovsky laděné obrazy jsem obdivoval (kromě toho mě lákalo prostředí velkodolů a obrovských chemických továren), anebo na východní Slovensko, protože jsem tam čekal romantické příběhy podobné tomu o Hordubalovi, o němž napsal Karel Čapek, nebo o Nikolu Šuhajovi loupežníkovi, jak jej zaznamenal Ivan Olbracht.

Na Mostecko jsem opravdu zajel, sfáral jsem i do dolu Vítězný únor, a i když bych se na rozdíl od Karla Čapka neodvážil po jedné

takové exkurzi napsat z hornického prostředí román, dal jsem dohromady aspoň několik odstavců, v nichž jsem se snažil sdělit svůj pocit, že práce pod zemí je strašlivá a vyžaduje sílu a odvahu. *Civilista, který sfárá prvně..., se během několika hodin v podzemí tak unaví, že sotva vleče nohy a nedovede téměř pochopit, jak někdo kromě toho, že žije, dýchá a pohybuje se, může tu ještě pracovat.*

Navštívil jsem, ve své gigantičnosti hrůznou, chemičku u Litvínova a zbyl mi i čas přesvědčit se, že dům, jehož základy jsem tu před sedmi lety pomáhal budovat, dosud stojí, a také jistil, že v době končící zimy tu člověk *nalezne jen kouř, mlhu, špínu, haldy a dýmající oprámy.* Povětrí mě nakonec zdolalo; dostala mě chřipka, a když má horečka k ránu vystoupala ke čtyřicítce, volal jsem domů, že nevím, co mám dělat.

Tatínek sice musil do práce, ale řekl, že pro mne ihned vysílá Jendu, který se aspoň zacvičí, právě složil řidičské zkoušky. Do dvou hodin bude u mě a přiveze i deky, do kterých, vzkazuje maminka, se mám zabalit. Čekal jsem. Padla tak hustá mostecká mlha, že jízda autem mohla trvat hodiny.

Po více než třech hodinách mě zavolali k telefonu a tatínek mi mírně rozrušeným hlasem oznámil, že můj bratr havaroval, auto je zralé do šrotu a Jenda jen zázrakem vyvázl bez zranění.

Z Mostu jsem se odjel autobusem nezabalen do dek.

Doma jsem vyslechl, jak můj bratr náhle vjel do mlhy, polekal se a šlápl na brzdu a dostal smyk. Naštěstí tehdy ještě neexistovaly bezpečnostní pásy, a když auto v protisměru narazilo do telegrafního sloupu, bratr mimoděk následoval let vytržených dveří a stejně jako ony dopadl do měkkého bahna, které tu zůstavil tající sníh.

Čekal jsem tatínkovu výčitku, že jsem mohl jet autobusem rovnou a že také bratra pokárá, proč nesmyslně šlapal na brzdu, když každý blbec ví, že silnice je pokrytá slizkým sajrajtem, ale on jen řekl, že nám je zřejmě souzeno přežít všechno.

Z chřipky jsem se rychle zotavil a vydával se na další reportážní cesty. Na posláním reportéra jsem měl vyhraněný názor. Heleně jsem v jednom ze svých dopisů o tom sděloval:

... Přijal jsem s povděkem nabídku Literárních novin, abych za ně jel na Karlovarsko s takovou novinářskou delegací, která má za úkol popularizovat výstavbu v tomto kraji.

Je to strašné, představ si (tu akci pořádá ministerstvo stavebnictví), že sem prostě zavezli dvacet novinářů a podobných existencí. Ted' nás vozí přepychovým pulmanem po různých staveništích (je mi trapně vůči lidem, kteří tu skutečně pracují), plodí nám přepychové bydlení v cizineckém hotelu, cpou do nás jídlo a víno – moře vína – to všechno za peníze těch, o kterých máme psát. (Oni se někdy marně hádají o pár korun za přesčasovou směnu.) Proč? Proč ten přepych? A víno? A vyhozené desetitisíce? Aby se psalo, jak se psát má. Tohle není pro mě. Zlobí mě to. Ta korupce, to snobství, ten okázalý přepych – to přece nejsou socialističtí novináři – kdysi jsem si myslel, že tahle profese má lidem sloužit a pomáhat...

Já osobně dávám přednost (a vždycky budu dávat) toulat se někde s pinglem na zádech a říkat, že jsem třeba nezaměstnaný i za cenu toho, že mě z mnoha míst vykážou, ale na mnoha jiných mě vezmou mezi sebe jako svého. (A to jsem nenapsal, ale dodnes si pamatuji, jak redaktor Rudého práva, pro něhož nepřistavili auto k nečekaně spěšnému návratu do Prahy, si vyžádal vrtulník.) Z karlovarského zájezdu jsem nenapsal nic, zato jsem zajel na Plzeňsko, kde na zámku v Žinkovech měl soustředění Vysokoškolský umělecký soubor, v němž Helena zpívala. Poznal jsem také několik jejích přátel. Mezi nimi byl i výborný kreslíř Mirek Klomínek. Sblížili jsme se, a když jsem mu vykládal o svých reportérských plánech, zeptal se, jestli

bych nepotřeboval někoho, kdo by pro mé spisování zhotovil ob-
rázkový doprovod.

Na místě jsme se dohodli, že spolu pocestujeme na východní Slovensko, do pruhu země vtěsnaného mezi hranice tří zemí: Polska, Maďarska a Sovětského svazu (ještě nedávno Podkarpatské Rusi obývané Rusíny, ale dnes označované za část Ukrajiny obývanou Ukrajinci). Nabídl jsem v Literárních novinách, že pro ně napíšu několik reportáží z tohoto nejzazšího konce republiky. (Něco už jsem stačil přečíst v knihovně o osudu Rusínů a o jejich prvním buditeli Olexandru Duchnovičovi, o velké bídě, která v těchto končinách panovala, a o masové emigraci během první republiky, vše ostatní, jak jsem věřil, se mi zjeví na místě.)

O reportáže byla nouze a o těchto končinách republiky zatím nikdo nepsal, nikdo nic nevěděl, takže moji nabídku přijali docela vděčně.

Mirek Klomínek nebyl jen zručný kreslíř a dobrý zpěvák, ale i sportovec se smyslem pro dobrodružné nápady. Když jsme si společně rozložili všechny dostupné mapy oblasti, do níž jsme se chystali, zjistili jsme, že vlak končí v Stakčíně, dál už zřejmě vedly jen silnice nejnižší třídy. K některým vesnicím, jak mapa napovídala (brzy jsme zjistili, že správně), byl přístup jen po polních cestách. Že by tudy jezdily i autobusy, se nezdálo pravděpodobné. Motocykly jsme nevlastnili (o autu nemluvě), rozhodli jsme se tedy pro nejdostupnější a také nejjednodušší dopravní prostředek – bicykl. (Můj byl dokonce vybaven v té době ještě neobvyklou třístupňovou přehazovačkou.)

Začátkem léta padesátého osmého roku jsme si s Mirkem zabalili batohy a nasedli do rychlíku, který nás měl zavézt až do poslední stanice před hranicemi se Sovětským svazem.

Královský Chlumeč (jak jsme si ho počestili) bylo město nepřilíš zajímavé, nízká stavení rozlezlá do šířky i dálky, lidé tu většinou mluvili maďarsky, a hlavní město, z něhož jsme my přijížděli, se

pro ně nacházelo v daleké cizině, odkud se jim náhodným sledem historických okolností právě teď vládlo. Nezdrželi jsme se zde ani několik hodin a vydali se na cestu severním směrem. Z prvního dne našeho putování si pamatuji jediný zážitek. V rozlehlé rovině jsme se před úporným vedrem ukryli do vinného sklepa. Tam jsme zaháněli žízeň vínem, které mi připadalo jako božský nápoj (vínům jsem vůbec nerozuměl). Asi po dvou hodinách jsme se vrátili ke svým kolům, ale po chvíli, zmoženi vedrem a opojeni vínem, jsme ulehli na rozpálenou zemi. Snad jsem na okamžik usnul, ale pak mě probral zvláštní dunivý zvuk a zároveň pocit, že země pode mnou se zachvívá. Ohlédl jsem se a uviděl, jak se k nám ve všezahalujícím oblaku jemného prachu blíží obrovské stádo dobytka. Byla to téměř filmová scéna z amerického westernu a já si najednou uvědomil, že jsme vlastně v cizině.

Postupně jsme projeli tou zvláštní rovinou, kde nám řeka Laborec tekla jakoby nad hlavou sevřena několikametrovými násypy hrází. Pak jsme i s koly nasedli do motoráčku a dojeli až do Sniny. Hnízdo ubohých baráček z vepřovic se honosilo tím, že bylo povýšeno na okresní město. Nejnovější budovou tu byla cihlová škola, a jak jsem kráčeli ulicí, kde stála, všimli jsme si, že na některých domcích, zřejmě čerstvě postavených, bylo mezi vepřovicovými cihlami aspoň několik pálených, které zjevně jejich majitelé stačili při stavbě školy ukrást.

Ze Sniny se panovalo tomu nejubožejšímu a nejzaostalejšímu okresu v celé republice. Lidé tu mluvili těžko srozumitelným nářečím, jazykem na přechodu mezi slovenštinou a rusínštinou, navíc ta řeč oplývala desítkami slov z místního dialektu; první dny jsme se smyslu toho, co jsme slyšeli, spíš jen dohadovali. Navštívili jsme místní funkcionáře (většinou mluvili slovensky) a dostali mnoho doporučení, na koho a kde se máme obrátit. Tajemník pověřený řízením kultury nás pozval na folklorní slavnost do Humenného, ale brzy jsme poznali, že tady folklór ještě žil, i když v podivně zpo-

tvořené formě. Pak jsme se rozjeli do uličské doliny. Mapy nelhaly, asfaltovaná silnice zmizela, zůstaly jen rozježděné a uzounké kameňité cesty, říkali jsme jim kolovrah, každých několik kilometrů jsme totiž lepili píchlé duše. (Když se o něco později do těchto končin vydal na několikahodinovou cestu i prezident republiky Novotný, všechen ten prach, kamení a rozježděné rigoly narychlo polili asfaltem.)

Čekal jsem romantickou cestu, čekal jsem bídu, ale nic z toho, co jsme tu nacházeli, jsem si předtím nedovedl představit. V nádherné, zatím jakoby nedotčené krajině maličké chaloupky s nepatrnými okénky, stěny z nepálených cihel, místo podlahy často jen udupaná zem, zvířata někdy zvlášť, někdy dohromady s lidmi, často s výjimkou slepic vůbec žádná. Na kopci dřevěný kostelík jako z pohádky, uvnitř laciné barvotiskové ikony, ale když se sešli věřící (především ženy), zaznívaly tu východní chorály, tak nádherné, tak neučesaně divoké, až nás mrazilo. Ženy tu chodily v černých nevzhledných šátcích i sukních a všude se dali zahlédnout mrzáci a idioti. První byli oběti války, která tudy před čtrnácti lety procházela se vši svou krutostí, druzí obětí samohonky, která se tu pila od nepaměti.

Obchody se ve většině vesnic nevyskytovaly anebo v nich nebylo téměř nic ke koupi, lidé se živili tím, co vypěstovali, jednou za čas si koupili sůl, cukr, droždí (tolik potřebné k výrobě samohonky) a denaturovaný líh (ten se dal také pít). Protože ani hospody se během naší cesty nevyskytovaly, živili jsme se konzervami a přespávali, kde se dalo, díky pohostinnosti vesničanů někde v kuchyni – jeden na lavici, druhý za pecí.

Lékař byl až ve Snině, občas se na vesnici vyskytl nějaký felčar, který se za války naučil ošetřovat zranění utržená v boji (to se hodilo, protože v lesích stále ještě občas vybuchla mina anebo jiná munice z nedávné války), ale lékaře tu především nahrazovaly porodní báby, báby léčitelky a báby zaříkávačky. Se sninským lékařem panem Hoffinannem jsem se později seznámil, byl to ušlechtilý člověk,

kterého znal pro jeho obětavost celý rozlehlý okres. Vyprávěl mi až neuvěřitelný příběh, jak jeho otec, rovněž lékař v tomto zapadlém kraji, objevil (vlastně náhodou, a aniž chápal podstatu svého objevu, ale tak se to občas přihází u převratných objevů a vynálezů) léčivou sílu penicilinových plísní, které se mu uhnízdily v lahvích s roztoky glukózy. Vyléčil tak řadu pacientů, kteří by až donedávna neměli naději přežít. Když konečně odhalil zřejmou příčinu léčivých účinků takto zasažené glukózy, pokusil se o svém pozorování podat zprávu na úřady ve vzdálené Praze, ale ty považovaly nějaké objevy či pokusy vesnického doktora v oblasti, kde vládla negramotnost a pověry, za nehodné pozornosti a ani mu neodpověděly.

Napsal jsem o něm i o jeho otci vše, co mi vyprávěl. Čekal jsem, že se někdo z odborníků, až si tenhle příběh přečte, ozve mně anebo doktorovi a sdělí nám svůj názor, ale neozval se nikdo.

Brzy jsem shledal, jak prospěšné pro moji práci bylo, že mě doprovázel malíř, a nikoliv třeba fotograf. Umění rychle načrtnout domek, krávu či podobu jejího majitele vzbuzovalo obdivný zájem a bylo výborným podnětem k rozhovorům. Kde se tohle naučil, odkud přicházíme? Až z Prahy? Neznáme tam nějakého Lackoviče? Vztah byl navázán, a já už se pak mohl snadno vmísit a vyptávat se na podrobnosti.

Uslyšel jsem a zapsal mnoho historek, pověstí, pověr, vyslechl epické a často tragické příběhy z války. Válečné příhody mě ještě stále vzrušovaly, ne proto, že nabízely otřesné příběhy (které i po desetiletích rádi využívali hollywoodští scenáristé), ale protože jsem se snažil stále znovu připomínat svoji zkušenost a přesvědčení, že válka zničí všechno, nejen lidské životy, nejen domy, kostely či továrny, ale také něco jemného, co může žít jenom v míru: ať už to nazveme právem, kulturou, anebo jen schopností zachovat si úctu k lidskému životu.

Mezi nejzajímavější lidi, které jsem tu potkal, patřil inženýr původem z Čech, který sem přijel po válce a tak ho zaujaly ničivé záplavy ve východoslovenské rovině, že tu zůstal a snažil se vypra-

covat projekty, které by povodním zabránily. Byl dobrý vypravěč a jeho historky mi připomínaly příběhy z Divokého západu.

Bohužel, všechny zápisníky z východoslovenských putování jsem zahodil a s nimi i jméno muže, který mi vnukl námět pro můj první román.

Zjistil jsem tu také cosi, co se dalo zpozorovat právě jen v tak zaostalé končině: jak stará, letitá kultura, zvyky a způsob života, kroje, písně a rituály rychle ustupují. Vpadávala sem nová kultura šlágrů, kýčů, tranzistorů, silonu a konfekčního oblečení. Přinášeli ji sem především mladíci, kteří jako vojáci strávili dva roky někde v západní části republiky (to byla zásada vojenských správ, umísťovat brance pokud možno do nejuvzdálenějších částí země), a také ti, kdo odešli za prací a najednou, když se vrátili třeba jen na návštěvu, jim připadlo, že doma je všechno k nesnesení zaostalé. Nová doba sem ovšem pronikla zabalena v soudružském hávu. Jednou z jejích podob bylo zakládání zemědělských družstev. Lidé vyprávěli, že agitátoři přijížděli a během přesvědčování položili na stůl nejsilnější argument – pistoli.

Když jsem se o tom zmínil místním funkcionářům, prohlásili, že to je čirá pomluva. Nábor, ujistili mě, probíhá dobrovolně – přesvědčováním. V humenském okrese mě i mého přítele kreslíře na takovou přesvědčovací akci pozvali. Cela skupina agitátorů, skládající se z funkcionářů národního výboru, komunistické strany a národní fronty, z učitelů a také dvou mladých inženýrů, kteří pracovali v nově postavené chemičce, nasedla už za stmívání na korbu nákladního auta a rozjela se do vsi, jejíž jméno se mi už vytratilo. Na místě se rozdělili do několika agitačních skupin. Ta má se skládala z učitele a dvou dívek, nejspíš úřednic.

Dorazili jsme k ubohému domku, jehož majitelé, jak jsem pochopil, byli jedni z posledních, kteří dosud nevstoupili do družstva a tím kazili celkový průměr získaných rolníku.

Hospodyně, jejíž věk, jako vůbec věk žen tady, bylo obtížné odhadnout, ale určitěji bylo aspoň padesát let, byla právě ve stáji a dojila krávu.

O svém zážitku z agitace jsem ještě v noci napsal (učitelovi, který vedl naši skupinu, jsem dal jméno Pufler, hospodyně jsem nechal beze jména) tento text:

Pufler řekl: „To jste si špatně zařídila, matko, já musím doma udělat ženě všechno.“

„Vstávám v půl čtvrté,“ řekla, „a ještě v noci k mužovi.“

„Je nemocný?“

Přinesla židli. Místnost byla malá a chudá, v pravém rohu stály dvě truhly. Od čela postele byla napjatá růžová plachta. Vypadala jako polozřícený stan...

„Už osm let leží,“ začala. „Ani se nepohne. Chtěla jsem, aby ho vzali do nemocnice, ale povídali, že to nemá cenu.“

Mluvila rychle, po zemplínsku, rozuměl jsem jí jen velmi těžko.

„Nevíte, co zkusím,“ mluvila ochraptělým, naříkavým hlasem. „Doktor povídal, že mu praskla žíla v hlavě. Bylo to zrovna v poledne a v tom strašném horku mu praskla ta žíla, potom se už ani nepohnul.“

Díval jsem se na nataženou plachtu. Nezdálo se, že by pod ní mohl být člověk.

„Osm let se nepohnul, musím ho krmit a přebalovat. Dřív ještě občas promluvil. Když mu řekli: Pozdrav pánbůh, odpověděl: Až na věky. Jako by rozuměl, jako by chudáček věděl, co mu povídají. Ted' už nemluví, ted' už jen mlčí zlato moje... Vynáším ho vždycky na slunce, když je pěkně. Vítr mu odhání mouchy. Tady ho strašně žerou. Musím ho přikrývat.“

Vstala a prudkým pohybem strhla plachtu.

Ležel pod proužkovanou dekou. Díval se vzhůru nad sebe. Měl šedé vyhaslé oči a vyhublou tvář Ivana Hrozného. Byl maličký a neskutečný.

Naklonila se nad něj. „Takhle je ti líp, vid', zlato moje,“ řekla. Stařec tence zapištěl.

„Dneska v noci kašlal,“ řekla. „Celou noc kašlal a to potom plive. Plive všude, i nad sebe, na stěny a všude. Neví, co dělá. Někdy, když jsem na poli, padne na mě hrůza. Může rozkousat peřinu a zadusí se. Běžím domů. Ale on jen leží. Je hodný. Zlato moje.“

Mlčeli jsme všichni. Nedovedl jsem si představit, kdo začne řeč...

Nehybné tělo leželo na lůžku. Nevědělo, že se mluví o něm. O jeho trvání. Osm let. Bylo strašné dívat se do těch nehybných očí. Třeba jen krátkou chvíli.

Osm let.

Pufler řekl: „Tak vidíte, matko, vždyt' vám by bylo v družstvu líp.“

„Někdy u něho musím prosedět celou noc a on se takhle dívá. Jako by mne zval. To už ani není lidský život.“

Plakala.

Pufler řekl: „Vám by skutečně bylo v družstvu líp.“

Všichni jsme cítili, že má pravdu. Pokud jí mohlo být někde líp.

Vytáhla velký balík bílé gázy. „Tohle musím dávat pod něho,“ řekla, „a ještě gumu. Je jako dítě. Potřebovala bych k němu časťejí,“ řekla, „ale nestačím na všechno, mám pole daleko.“

Pufler řekl: „Tak vidíte, matko. Vám by skutečně družstvo pomohlo.“

„Ano,“ přisvědčila. „Mně přece na ničem nezáleží. Jen nevím, co s ním. Nepustili by mě k němu. Ženské by to nedovolily.“

„To je nesmysl,“ řekl Pufler, „dají vám nějakou práci, abyste si mohla k němu vždycky odskočit.“

„Mně na ničem nezáleží,“ řekla. „Ale dokud žije, měl by přece žít jako člověk.“

„Nebojte se,“ řekl Pujler.

Jedna z dívek se podívala na hodinky. Pufler vstal. Žena stále hovořila. Vstali jsme také.

Starci sedla na čelo moucha. Zavrtěl prudce hlavou. Polekal jsem se toho pohybu.

Také žena vstala. Přál jsem jí, aby aspoň na konci života našla trochu klidu. Zastavil jsem se ještě ve dveřích. Nakláněla se nad nemocným, už mě neviděla. „Neboj se,“ řekla, „neboj se ničeho, zlato moje.“

Venku jsme šli dlouho mlčky. Potom učitel vykládal anekdotu. Na závěrečné schůzi hlásil, že naše agitace dopadla vcelku dobře.

Vedoucí si to zapsal.

Vraceli jsme se v chladném a prudce proudícím vzduchu. Muži na autě polohlasně mluvili o svých záležitostech a kdosi se stále znovu rozchechtával hlasitým chrochtavým smíchem.

Zdálo se mi, že všechno, že všichni jsou chladní vůči lidskému hoři. Všechno bylo banální, zjednodušené ve srovnání s osudem člověka.

*Hádal jsem se s Puflerem. „Jak zaručíte dobrovolnost,“ do-
tíral jsem na něho, „když vám určili termín. Určili vám přece,
dokdy máte kolektivizaci skončit?“*

*„Ano,“ řekl. „Termín stoprocentní zkolektivizovanosti, hezky
to zní, ne?“*

„Dobrovolné?“

*„To je relativní,“ řekl. „Ostatně jeden dva mohou zůstat mimo.
Víc jich stejně nezůstane.“*

„Máte i to naplánované?“

„Zkušenost,“ řekl. „Až budete jezdit jako já měsíc za měsícem, večer za večerem, poznáte to sám...“

Text jsem zařadil do své první knížky.

5

Rok 1958 byl pro mě převratným. Oženil jsem se a v sedmadvaceti letech jsem konečně opustil domov. (Tatínek si myslel, že už jsem měl nejvyšší čas, bratr se radoval, že konečně bude mít pokoj sám pro sebe, a maminka měla starost, jestli se mi nebude v novém domově stýskat.) Svatba byla neokázalá. Před Staroměstskou radnicí čekalo mých pár kamarádů, ale zato skoro celý vysokoškolský umělecký soubor, jehož členové nás poházeli rýží.

I když jsem Helenu opravdu miloval, neměl jsem příliš slavnostní pocity, spíš obavy, jak v nové životní roli obstojím, jak dostojím závazku, který jsem považoval za neporušitelný.

Na svatební cestu jsme letěli malým letadlem, které zajišťovalo pravidelnou linku mezi Prahou a Popradem, ale zpátky jsem Helenu (dlouho mi to měla po právu za zlé) poslal vlakem a sám odjel opačným směrem do Trebišova, kde už na mě čekali můj přítel malíř a moje kolo. V Literárních novinách se totiž chystali přetiskovat na pokračování naše reportáže z východního Slovenska a já se ještě potřeboval setkat se synem onoho tajemného vynálezce penicilinu a také si znovu zajet do uličské doliny. A z Popradu to bylo blíž než z Prahy!

Kromě životní družky jsem získal několik nových příbuzných. Rodiče mé ženy byli velmi tiší a laskaví lidé, přijali mě za svého a velkoryse nám čerstvým novomanželům ve svém měšťanském bytě nabídli jeden ze tří pokojů. (Nalézt nový byt nebylo tehdy možné.) Moje švagrová, stejně rusovlasá jako její sestra, se kvůli nám dvěma musela přesunout do maličkého pokoje, určeného v před-

válečné době pro služku. Ale brzy skončila školu a práci sehnala až v Ústí nad Labem, kam se musela přestěhovat, a domů se vracela jen na neděli.

Tchyně za války pobývala také v Terezíně, sice jen tři měsíce (její manžel totiž nepodlehl nátlaku nacistických úřadů a se svou židovskou manželkou se nerozvedl), ale tam se přihodilo cosi neuvěřitelného, co ji málem stálo život, co však zachránilo život její sestře.

V posledních dnech války a také existence terezínského ghetta sem nacisté začali svážet vězně z nejrůznějších táborů, které museli urychleně vyklízet před postupujícími vojsky Spojenců. Pamatuji se dobře na ty nově příbyvní; ženy i muži v modrobíle pruhovaných mundúrech měli většinou za sebou pobyt v těch nejhorších táborech a navíc dlouhou cestu, kterou často museli ujít pěšky anebo nacpáni v nákladních vagoncích, kde byli uzamčeni bez jídla i bez pití. Teď je vyložili z vagonu mrtvé, umírající i ještě živé a nechali je po celé hodiny sedět či ležet na trávniku nedaleko kolejí.

Tchyně věděla, že její sestra Anna byla v Osvětimi, a jakkoliv bylo nepravděpodobné, že by ji mohla mezi těmi několika sty ubožáků najít, vydala se ji hledat. (My jsme tehdy také marně hledali tatínka.) Ale tchyni jako nejspíš jediné z hledajících se ten zázrak přihodil – sestru našla: na smrt vyhublou, napůl bezvědomou, v horečkách, nemocnou skvrnitým tyfem. Naložila si ji na záda a odnesla do přeplněné táborové nemocnice a chodila se tam o ni starat až do chvíle, kdy se sama nakazila. Už byl konec války, přijeli i lékaři z Prahy pomáhat při záchraně nemocných. Obě sestry se po mnoha měsících stonání uzdravily.

Tetu Andulku jsem tedy poznal třináct let po těchto událostech, byla to velice jemná a vzdělaná dáma, která na rozdíl ode mě ovládala mnoho jazyků. Hned první návštěva u ní měla pro mě zvláštní význam. Zmínila se totiž, že dostala knihu, která by mě mohla zajímat. Je od Isaaka Deutschera a pojednává o bojích Stalina s Trockým, tedy o tom, jak krvavě a bezohledně se Stalin prodíral k moci.

Knížka ovšem byla v angličtině a moje znalosti angličtiny v té době stačily sotva na nejprimitivnější konverzaci. Teta se nabídla, že ji se mnou bude překládat, a já k ní tedy do malého pankráčského bytu docházel s tlustým sešitem, kam jsem si zaznamenával všechny důležité pasáže. Tak jsem se prvně seznámil s podrobným líčením diktatury, kterou komunistický despota krutě utvrzoval. Prvně jsem se dočetl, jak se organizovaly zruďné procesy, jak obmyslně Stalin zrazoval nedávné přátele a spojoval se s nedávnými nepřáteli a prodíral se k absolutní moci.

Jak se mohlo stát, že lidé přijali ty stovky nesmyslných obvinění? tázal se autor. Vysvětlení bylo jediné. Diktátor v zemi nastolil takový teror, že se nikdo neodvážil vyslovit nahlas ani tu nejmenší pochybnost.

Později jsem četl víc podrobných rozborů komunistického teroru, ale toto první knižní seznámení s krvavým příběhem mě zbavilo posledních iluzí o tom, co se v „první socialistické zemi“ skutečně událo, a pomohlo mi, abych si uvědomil, co jsem se až dosud bál připustit, jak velmi jsou si komunistická a nacistická diktatura podobné. Konečně mi došlo, že ve společnosti, kde všechny prostředky, jak vyjádřit nesouhlas, jsou potlačeny a každé slovo pochyby zakládá důvod k obžalobě a k následnému trestu smrti, nastupuje už jenom zvůle toho, kdo drží moc.

A v takové diktatuře jsme žili, a i když se v téhle chvíli zdálo, že zvůle poněkud ustupuje, mohla se kdykoliv vrátit.

Rodiče jsem teď navštěvoval jenom občas.

Začátkem nového roku mi tatínek, jakoby stydlivě, ukázal cárek papíru s hlavičkou:

Komunistická Strana Československa

Ústřední výbor

Psali tam: *Dostav se ve středu dne 14. ledna 1959 o 8.30 hod. dopoledne do Komise stranické kontroly ÚV KSČ, Praha Příkopy č. 35*

k s. Hasíkovi, kde Ti bude sděleno rozhodnutí sekret. ÚV KSČ ve věci Tvého členství ve straně.

Protože tohle datum už bylo za námi, zeptal jsem se otce, jak dopadl.

Řekl mi, abych ten lístek obrátil.

Na rubu oné strohé pozvánky či spíše příkazu si tatínek svým velkým a čitelným písmem poznamenal:

Sdělili mi, že jsem po návratu z vězení se málo zapojil do masové práce, a proto obnovu mého členství sekretariát nepovoluje. Napsal jsem do vyjádření, že jsem se usilovně věnoval vědecké práci, která má pro společnost určitě větší význam než nějaká prvomájová agitace.

Chtěl jsem nejprve říct, že vlastně dopadl dobře, ale pak jsem si uvědomil, že on tohle odmítnutí vnímá jako pokračování nespravedlnosti, kterou na něm páchají, a řekl jsem jen: „To ti opravdu sdělili hodně pitomé zdůvodnění.“

Temno v hlavě aneb O propagandě

Propaganda, i když se tak nenazývala, existovala už od starověku. Často se přiházelo, že schopný a demagogický jedinec svými odhalenými i sliby, svou schopností nabídnout lidu chléb a hry získal na svou stranu tak mnoho příznivců, že se mu podařilo uchvátit absolutní moc. *Hry pořádal vytrvale a s velkou nádherou a nákladem..., peněžité dar rozdával lidu třikrát, a po třech stech sesterciích. Při gladiátorských hrách poskytl lidu velmi štědré pohoštění... Na druhý den dal rozhazovat poukázky na dárky všeho druhu...* (Tenhle případ korupce jakožto účinné propagandy zmiňuje Suetonius před dvěma tisíci lety.)

S určitou škodolibostí by se dalo prohlásit, že každý vládce, každý režim dává přednost temnu v hlavě svých poddaných (v moderní době je označuje za občany). Přesněji řečeno, v hlavě poddaného má být jen taková suma vědomostí, která potvrzuje vládu těch, kdo právě drží moc, jak to pěkně vyjádřil Machiavelli: *Kdo chce vyhrát bitvu, musí vnuknout vojsku takovou důvěru, aby bylo naprosto přesvědčeno, že vyhraje.*

Zatímco demokracie hledá cesty, jak by omezila tendenci vlád přeměnit občany jen v příkyvující dav, všechny totalitní režimy usilují o opak. Ty sice mají určité množství věrných, často až fanaticky oddaných stoupenců (a zhruba stejné množství odhodlaných odpůrců), zbylou většinu se snaží získat pro své cíle nebo ji aspoň přimět k poslušnému mlčení. Nejprve tedy musejí ochránit každého ze svých poddaných před vlivem všech nepřátelských živlů a myšlenek, přičemž všechny myšlenky, které nepodporují ideu, na níž je diktatura zbudovaná, jsou nepřátelské. Vzápětí musí odpůrce obklopit myšlenkami správnými. V prvním projevu, který měl jako nově zvolený kancléř, Adolf Hitler vyhlásil svůj kulturní (rozumějme protikulturní) program. *Současně s politickým očištěním našeho veřejného života říšská vláda přistoupí k důsledné morální očiště celého*

systému země. Veškerá vzdělávací soustava, divadla, kina, literatura, tisk a rozhlas – to vše bude zapojeno jako nástroj k naplnění tohoto cíle... Krev a rasa se znovu stanou zdrojem umělecké inspirace.

Už několik týdnů nato ve všech kulturních organizacích, ve všech sdělovacích prostředcích, dokonce i v církvích probíhají čistky. Na náměstích a před univerzitami se zapalují hranice složené ze „závadných“ knih, ty mizejí z knihoven i z knihkupectví, v nakladatelstvích jsou spěšně rozmetávány sazby děl, která se nesmějí dostat do rukou čtenářů.

Během několika málo měsíců je připraveno vše k tomu, aby diktátor a jeho služebníci ovládli svou propagandou všechny prostředky ovlivňování lidských myslí.

V moderní době se tak propaganda stala naprosto nepostradatelnou složkou totalitní moci. Vždy k ní na počátku patřilo korumpování lidu, štědré rozdávání majetku, jednou ukradeného šlechtě, podruhé Židům, potřetí kapitalistům, pak následovala snaha usměrnit všemi prostředky myšlení občanů.

Nejotevřeněji (a nej cyničtěji) funkci a poslání moderně pojaté propagandy definoval jeden z jejích tvůrců, autor proslulého výroku, že mnohokrát opakovaná lež se stává pravdou, Joseph Goebbels:

Cílem nacionálně socialistické revoluce bylo získat moc; neboť revoluční ideje zůstávají prázdnými teoriemi, pokud se nespojí s mocí. Revoluční politická propaganda vnesla do mas ideje nacionálního socialismu a z nich povstaly železné voje Adolfa Hitlera, jež vírou v evangelium jeho učení přivedly revoluci až na práh moci.

Propaganda není věcí teorie, nýbrž věcí praxe... ta propaganda je dobrá, pokud vede k úspěchu, ta je špatná, pokud nedosáhne kýženého úspěchu... Propaganda vůbec nemá být ani slušná, ani něžná, ani měkká, ani pokorná; propaganda má vést k úspěchu. (V projevu 9. ledna 1928)

Komunisté bývali ve svých prohlášeních o něco méně upřímní, ale v podstatě k propagandě zaujímali týž postoj.

Není snad zapotřebí mluvit o velmi vážném významu stranické propagandy a marxisticko-leninské výchovy našich pracovníků, vyhlašuje v roce 1939 Stalin. Mám na mysli nejen pracovníky z aparátu strany. Mám na mysli také pracovníky organizací mládeže, organizací odborových, obchodních, družstevních, hospodářských, osvětových, vojenských a jiných... Pozornost strany budiž soustředěna na propagandu v tisku a na organizaci přednáškového systému propagandy.

Ve skutečnosti se marxisticko-leninská „výchova“ nesoustřeďovala jen na členy strany, ale na celou společnost, po dobu několika generací se stala základem všeho vzdělávání v komunistické říši, a to od předškolního věku mládeže až po doktorandy, kteří nemohli získat doktorský titul, pokud nesložili zkoušky z marxistické doktríny.

Moderní sdělovací prostředky proměnily propagandu v mimořádně mocný prostředek, proto každý totalitní režim usiloval ze všeho nejdřív dostat je do své moci. Den po anšlusu Rakouska si Goebbels, teď už mocný nacistický ministr propagandy, poznamenává: *Dávám Dr. Dietrichovi přesné pokyny o reformě rakouského tisku. Musíme provést nesmírné personální přesuny... Ve Vídni hned zřizujeme říšský rozhlas. Zároveň hned zřizujeme říšský úřad propagandy.*

U nás ve dnech únorového převratu komunisté obsazují jako objekty svého prvořadého zájmu všechny redakce novin i redakci rozhlasu, ustavují tu akční výbory, které okamžitě z redakcí vyhánějí nepovolené redaktory a na jejich místo dosazují ty prověřené a ochotné spolupracovat. Čistka proběhne ve všech sdělovacích prostředcích a redaktoři členové strany se bez skrupulí ujímají moci a vyděšení nestraničtí redaktoři se k nim často kvapně přidávají.

Sdělovací prostředky ve všech totalitních systémech řídí nějaký úřad (ať už se nazývá jakkoliv), vždy však je v rukou vládnoucí strany či přesněji skupiny, která v jejím jménu vládne. Úřad pak udílí sdělovacím prostředkům pokyny, o čem a jak je vhodné psát a o čem naopak mlčet.

V první polovině dvacátého století, kdy je nejdůležitějším sdělovacím prostředkem rozhlas, nacisté trestají poslech „nepřátelského“ vysílání smrtí, zatímco komunisté o něco později poslech cizích rozhlasových stanic znemožňují pomocí sítě rušiček – není to z důvodu většího humanismu, je to jen účinnější. Rovněž nacisté těsně před obsazením Rakouska rušili rakouský rozhlas.

Rychle vzniká jakýsi kánon propagandy. Základní prostředky, zásady a cíle propagandy se dají shrnout do několika bodů.

Na prvním místě musí propaganda pojmenovat a definovat základní ideu, již má bezvýhradně sloužit. Není podstatné, zda se ideu nazývá nacionální socialismus či marxismus-leninismus, maoismus nebo muslimský fundamentalismus. Důležité je tuto ideu proměnit v Goebbelsem zmiňované evangelium. Ideu je posvátná, tedy nezpochybnitelná, vše vysvětlující, věčná. Režimy, které na ní stavějí, budou trvat po všechen představitelný čas.

Občana je zapotřebí přesvědčit, aby souhlasně přijal za své, že to, co se přihodilo, je nezvratné. Sovětský svaz potrvá dokonce po věčné časy, neboť ztělesňuje nejpokrokovější a nejvyspělejší společenský řád. Proto i naše přátelství s ním potrvá po věčné časy. Nacistická říše převezme vedení Evropy. Na tom se příštích tisíc let už vůbec nic nezmění (tisíc let či věčné časy znamenají pro život jedince totéž). Z tohoto plyne, že proti takovému stavu věcí se může stavět jen hlupák anebo člověk, který je v žoldu nepříteli.

Další bod kánonu právě dokazuje existenci lstivého, zákeřného, zlovolného a ke každé podlosti odhodlaného nepříteli. (Bez něho, jak už jsem zmínil, nemůže diktatura existovat.) Každá propaganda musí být dualistická, musí totiž bojovat za něco, po čem lidé mají

toužit, k čemu se mají upnout, a proto musí bojovat proti něčemu či někomu, kdo jim v naplnění jejich tužeb a představ překáží. Nepřítelem mohou být Židé, mezinárodní imperialismus, Spojené státy, Izrael, kulaci, buržoazie, trockisté, plutokrati, bolševismus, sionismus, kosmopolitismus, hnilobný kapitalismus, štvavá vysílačka Svobodné Evropy, CIA, němečtí revanšisti, plutokrati, zednáři či náboženské sekty. Nepřítel se může během času i měnit, nesmí však ze světa propagandy nikdy zmizet, neboť svatost se vždy získávala v boji s pekelnými mocnostmi. Nepřítel je vyvrhel: prolhaný, hnusný, špinavý, úplatný, lstivý, prohnáný, nezřízeně ctižádostivý, záludný, úskočný, intrikující, odsouzený do propadliště (případně na smetiště) dějin. Žádné přirovnání není dost silné: Nepřítel je *krvavý pes* (pro Goebbelse Stalin, pro Stalina Tito), pro Hitlera je rumunský sedlák *ubohý kus dobytka* a rumunský král *špinavá ropucha*, Churchill *bezcharakterní prase*; když Lenin píše svoji zuřivou polemiku s předním sociálnědemokratickým teoretikem Kautským, zahrnuje ho stále novými nadávkami: Kautský je *renegát, parlamentní kretén, lokaj buržoazie, sladoučký hlupáček*; pro Stalina jsou ti, kterých se potřebuje zbavit, vyvrhelové, *je to hrstka vyzvědačů, vrahů a škůdců plazících se v prachu před cizinou, zamořená rabským citem patolízalské poníženosti před každým cizím panákem*.

Na pozadí těchto odporných stvůr se blyštivě až kýčovitě rýsuje obraz vůdce, který je laskavý, vlídný, moudrý, má porozumění pro potřeby prostých lidí, je neoblomně spravedlivý, až do úmoru pracovitý, chrání slušnost a poctivost, miluje děti, staré lidi a válečné invalidy. Časopisy a filmové týdeníky jsou zaplavovány vůdcovými obrazy a scénami z jeho života. Lenin s Gorkým, s manželkou, se svými synovci. Lenin bruslí, sbírá houby a má Aidu, pejska, s nímž se mazlí, svého Blondyho má Adolf Hitler, vůdce také miluje děti svého přítele Goebbelse, lyžuje, chodí na procházky a vidíme ho usměvavě lidského *mit der kleine Helga*, také Stalin podrží v náručí pionýrku, která mu přinesla květiny, zatímco za války se sklání nad

mapou fronty, aby každý věděl, že je to on, kdo rozhoduje o konečném vítězství svých armád.

Vůdce tedy může být milován, tisícihlavé davy, v nichž možná převažují skutečně oklamání, mu provolávají slávu.

Každý totalitní režim při uchvacování moci vyhlašuje mnoho velkolepých cílů a líbivých hesel, brzy se však vyjeví, že málo z vyhlášeného dokáže splnit.

Dalším posláním propagandy tedy je vytvořit fiktivní svět a vnútit lidem představu, že jedině tento fiktivní svět je reálný, zatímco reálný svět je pouze fikce vnučovaná jim dosud neodhalenými nepřáteli. Propaganda přesvědčuje občany, že téměř vše ze slibovaného se naplnilo, je třeba to jenom vidět, anebo přesněji: umět se dívat. Propaganda tedy bude zdůrazňovat zorný úhel: kdo nevidí to, co vidí ona, nahlíží dění z nepřátelských pozic.

Revoluční přeměna společnosti, výstavba socialismu a komunismu, se může uskutečnit jen jako dílo nejširších mas, jako plod uvědomělé a tvořivé aktivity lidu. Hromadné sdělovací prostředky a v jejich čele komunistický tisk se významně podílejí na vytváření této aktivity, na výchově lidí v duchu marxismu-leninismu, na podněcování jejich iniciativy. (Rudé právo, 1978)

Nová fiktivní skutečnost, plná nadšených bojovníků, stoupenců Vůdce, který je vtělením Prozřetelnosti či největším Géníem, nabobtnává v ohlušujícím řevu oslav velkých vítězství, znějí v ní nekonečné a nadšené projevy zlepšovatelů, úderníků, oddaných straníků, bdělých občanů, kteří odhalují zrádce a píšou rezoluce, v nichž oznamují svoji oddanost vládě, chodí poslušně manifestovat, křičí hesla, volí (k radosti užitečných pitomců) z 99,18 % ty kandidáty, které jim navrhne moc. (V Kim Ir-senově Koreji oznámí, že je volí bez jediné výjimky všichni.)

Celé aparáty jsou pověřeny organizací obrovských masových manifestací a přehlídek. *Triumfální jízda městem. Statisíce jásají. Ohňostroje stoupají do výše, bengálské světlo, hřmí oslavné salvy a lid jásá. To je Berlín*, poznamenává si do deníku Goebbels. Rozhlasoví reportéři s nadšením popisují pochody rozjásaných prvomájových průvodů v Moskvě, v Praze, ve Varšavě a v ostatních komunistických diktaturách a do omrzení předčítají duchamorná hesla z rudých transparentů: *Varšavská smlouva – záštita míru. Sovětský svaz, náš vzor. Usnesení x-tého sjezdu strany (odborů, Svazu mládeže) splníme. Se Sovětským svazem na věčné časy.*

Sdělovací prostředky slovem i obrazem sledují tyto orgie souhlasu, referují o budovatelském úsilí lidu, přinášejí reportáže ze schůzí, kde přítomní jednomyslně schvalují tu zdravici Vůdci, tu rozhořčenou petici žádající trest smrti pro toho, koho zmanipulovaný soud označil za nepřítele.

K dosažení fiktivní skutečnosti namísto opravdově žité skutečnosti je zapotřebí izolace. Propaganda musí vyhlašovat celý ostatní svět za zvrhlý, hnělný, za svět, v němž vládne neúprosný boj, koristnictví, bída, nacionalistické předsudky, bezohlednost, sexuální zvrhlost, za prostor, kde se k moci prodrali představitelé nižší rasy či mezinárodního imperialismu usilujícího podrobit si a vysávat zbytek lidstva. Za jediný den (5. ledna 1953) přináší Rudé právo články pod těmito titulky:

Barbarské bombardování korejských měst a vesnic

Růst stávkových bojů v Kanadě v uplynulém roce

Těžká hospodářská situace Dánska

*Nenávist národů Latinské Ameriky proti americkým imperia-
listům neustále roste*

Zostření americko-britských rozporů

Nová provokace západoberlínských policistů

Bojkot titovských plátek jugoslávskými pracujícími

Statečný odpor francouzských námořníků proti americkým gestapáckým nařízením
Italská vláda znovu porušila mírovou smlouvu

Zpravodajství ze světa je mistrně poskládáno tak, aby fikci utvrdilo. Detroitský starosta promluvil o strašlivé bídě, která ohrožuje životy nezaměstnaných a jejich děti v jeho městě. Následuje šot o sovětských pionýrech, kteří odjíždějí na rekreaci. Jsou to děti, jejichž šťastný život nic neohrožuje, neboť žijí v socialistické zemi.

Propaganda bude usilovně lhát o demokratické části světa, moc jí v tom musí napomáhat: musí zamezit přísunu informací, výměně osob, idejí, musí přísně kontrolovat každého, kdo její říši opouští anebo do ní vstupuje, a vyhlásit cizí tiskoviny za kontraband (propaganda vysvětlí, že jsou plné zákeřných hanebností a ohrožují mravnost), nakonec musí na svých hranicích stavět zdi a natahovat ostnaté dráty, vše pochopitelně proto (vysvětlí propaganda), aby zabránila diverzantům pronikat do říše dobra, svobody a šťastných lidí. Aby překonala krkolomnost všech svých zadání, musí propaganda naplnit další důležitý bod, a tím je zmatení jazyka. Popsal je geniálně ve svém románu 1984 George Orwell.

Propaganda nazve bezprávný stav, v němž policie vyšetří, odsoudí a popraví, koho se jí zachce (často podle předem vypracovaných seznamů), nejvyšší spravedlností, koncentrační tábory označí za převýchovné instituce, otrockou práci v nelidských podmínkách za cestu k osvobození pracujícího člověka. Zřízení, v němž lidé nesmějí bez povolení opustit okres, kde žijí, nazve lidovládou a porobu svobodou. Propaganda se pokusí přesvědčit občany, že jejich bída je blahobytem, jejich zaostalost příkladem pro zbytek lidstva, jejich říše obehnaná ostnatým drátem je jediným místem, kde člověk může šťastně žít. Vražda se bude nazývat aktem spravedlnosti, zatímco vrah obětí.

Když Hitler dal v roce 1934 masově povraždit své nedávné spolupracovníky a přátele jen proto, aby se už s nikým nemusel

dělit o moc, ve chvíli, kdy občané žasli nad krvavostí čistky, oficiální média (Westdeutscher Beobachter) přinesla o vraždách takovou zprávu:

Nikdy předtím nepotlačil nějaký vůdce svoje osobní cítění tak úplně, nikdy předtím nestaral se nějaký státník tak do krajnosti o blaho národa jako tento Vůdce. Ani Alexandr Veliký, ani jakýkoliv jiný císař nebo král starých dějin, ani Bonaparte, ani Bedřich Veliký neučinili nic tomu podobného... Člověk ovšem musel následovat Vůdce po léta, jak my jsme to učinili, aby dovedl ocenit nesmírnost jeho oběti a aby rozuměl, co to pro něj znamenalo dát rozkaz k zastřelení tolika svých starých přátel... Stojíme v posvátné hrůze před tímto mužem a jeho bezpříkladnou sebeobětí. V této slavnostní [!] chvíli přísaháme, že také my se zříkáme vši lidské slabosti a všeho poblouzení.

Když nacisté po okupaci Rakouska nastolili vůči jakékoliv opozici vládu teroru, Goebbels si poznamenal do svého deníku: *Hodina svobody nyní nastala i pro tuto zemi.*

Na sklonku roku 1918, tedy v době, kdy ve jménu proletářské revoluce dochází k neomluvitelnému vraždění, Lenin napsal: *Proletářská demokracie je milionkrát demokratičtější než kterákoliv buržoazní demokracie.* A o několik desetiletí později jeho žák, přední maďarský marxista Lukács, tuto lež ještě rozvedl: *Naše lidová demokracie plní již po vítězném boji proti buržoazní demokracii funkci diktatury proletariátu.* To ovšem není logický nesmysl ani naprosté zmatení pojmů, vysvětlí to čeští marxisté ještě o třicet let později. *Diktaturu proletariátu nelze ztotožňovat s násilím. Je to stát novým způsobem demokratický.* (Tribuna, 2. 3. 1977)

Každá totalitní moc si vyžaduje přísnou kázeň a poslušnost všech, a tak propaganda militarizuje každodenní slovník: vyhlašuje **boj** o splnění plánu, o mír či o socialistickou morálku, na pomoc

pracujícím posílá **brigády**, mluví o **útoce** na překonání norem, o nutnosti zajistit účinnou **obranu** před nepřátelskou propagandou. Mluví o úspěších na **kulturní frontě**, o **kapitalistickém obklíčení**, o mohutné armádě pracujících, vyzdvihuje bdělost a ostražitost. Sám diktátor (Stalin) vyhlašuje: *Nejbližší praktický úkol kolchozu tkví v boji za provedení setby, v boji za největší rozšíření osevní plochy, v boji za správné organizování setby.* A jinde: *Hle můj předvoj, hle, moje úderná brigáda, hle, moje dělnická vláda... Není pevnosti, kterou by bolševici nemohli ztéci...* Co je tou pevností, kterou chtěl diktátor v tomto případě ztéci? Její vzdělanost, tedy pevnost, do které on sám nikdy ani zvenčí nenahlédl.

Ale slova nestačí, člověk se jim může vyhnout, odmítne číst noviny plné frází, neposlouchá rozhlas, nechodí do kina. Proto je mu třeba vnutit aspoň hesla a symboly stávající moci. Všude, kam vkročí, narazí na množství hákových křížů. Zahlédne je na rukávech chodců. Budou na fanglích, které rozvěsili, kam oko dohlédne. Jen co člověk vyjde ze dveří, aby se přikrčil před srpy a kladivy. Budou zavěšeny nad vchody do závodů, přilepeny na sklech oken, přišity či vytištěny na rudých praporech, pokud na nich není vyšit či vytištěn hákový kříž. Státní prapory se svými symboly zavlaží o všech svátcích, vyvěsí je na každém sloupu, žádná stavba nebude ušetřena symbolů zvrhlé moci, vytesají je i na hroby funkcionářů a vojáků, co padli v boji. Kdo by se nad symboly ušklíbl nebo si dokonce před nimi uplivil, dopustí se zločinu, který bude posuzován stejně jako vražda.

Kamkoliv člověk vstoupí, neuslyší: Dobrý den!, ale Heil Hitler!, totéž uslyší, když bude odcházet, pokud mu neřeknou: Čest práci, soudruhu! Od neštovic vyhlazená Stalinova tvář na něj bude zírat téměř na každém jeho kroku a bude nucen provolávat mu slávu na každé schůzi zahrádkářů či odborářů. A bude tleskat, povstávat, aby vzdal poctu velkému Vůdci a nesmrtelnému generalisimovi. Kdykoliv vzhledne vzhůru, spatří transparent: *Jeden národ, jedna*

říše, jeden vůdce. S Klementem Gottwaldem za silnou a šťastnou republiku.

Fiktivní realita se neustále den po dni, měsíc po měsíci za pomoci všech médií vtírá do myslí lidí, a jak praví odborný termín, vymývá jejich mozek. A jistě aspoň v některých případech dosáhne, že lidé podlehnou sugesci opakovaných lží a začnou pochybovat, která ze skutečností je opravdová. Většina pak přijme rozdvojení: ve všem společensky podstatném přijme za skutečnost fiktivní svět propagandy, zatímco v soukromí se pohybuje ve světě skutečném: pěstuje si na zahrádce salát a před vánočními svátky stojí ve skutečné frontě na mandarinky nebo banány.

Propaganda chrání svůj fiktivní svět až do úplného konce. Když zlomený Adolf Hitler, diktátor, kterému se třese ruka, takže se stěží dokáže podepsat, uspořádá v přízračném bunkru svoji vlastní teatrální svatbu, prokleje německý lid pro jeho neschopnost zvítězit a pak se i s novomanželkou zastřelí, zmírající propaganda oznámí lidem, kteří už nemyslí na nic jiného, než jak by unikli vlastní zkáze, že jejich vůdce padl v hrdinném boji při obraně hlavního města.

Totalitní moc není s to žít bez své naveskrz lživé propagandy a propaganda nemůže existovat bez režimu odhodlaného ke každé ničemnosti. Když režim padne, skoná i jeho propaganda; pro většinu lidí přichází dlouho očekávaný okamžik pravdy, ale najde se také dost těch, kteří se děsí právě té chvíle, která je vrhne z fiktivního světa zpět do skutečného života.

Kapitola třináctá

1

Po krvavém potlačení maďarské revoluce se vedení strany, jejímž jsem byl pořád členem, rozhodlo opět umlčet i ty nepatrné náznaky kritických názorů a přikázalo „vyměnit“ i vedení v nakladatelství Československý spisovatel. (Čistka, naštěstí už nekrvavá, nahradila osvěcenější členy strany za méně osvěcené a poslušnější.) O změnách jsem se sotva doslechl, stále ještě jsem byl vzdálen dění ve spisovatelských či dokonce stranických kruzích.

Zato nový ředitel Jan Pilař věděl o mně, znal mne z Literárních novin, kterým až doteď šéfoval. Tam se ke mně choval přátelsky, dokonce mi za východoslovenské reportáže vymohl zvláštní odměnu. Teď si mě pozval a pravil, že má v nakladatelství velké plány. Chce založit edici, která by přinášela výhradně prózy a reportáže čerpané náměty ze současnosti, chce ji nazvat Život kolem nás a počítá pro ni i s mou knížkou o východním Slovensku; co bych řekl tomu, kdybych v nakladatelství právě tuhle edici řídil?

Práce nakladatelského redaktora mě nelákala, připadala mi ve srovnání s psaním reportáží málo podnětná, jenže jinou nabídku jsem neměl. Obsah kádrového posudku poté, co mě vyhodili z Květů, jsem si dovedl představit, a mohl jsem tedy těžko očekávat, že mě přijmou v nějaké redakci novin nebo časopisu. A tak jsem nabídku přijal.

Nakladatelství Československý spisovatel sídlilo v samém centru Prahy, v nádherném secesním domě, který kdysi patřil jednomu ze skvělých českých nakladatelů Františku Topičovi. Věděl jsem ze svého čapkovského bádání, že dům i na radu Karla Čapka koupil krátce před válkou vydavatel Lidových novin Jaroslav Stránský. Teď

dům sdílel osud většiny pražských domů: patřil státu, pozastavovat se nad tím člověku ani nepřišlo.

Dům byl památkově chráněný, což jistě pomohlo zachovat jeho nádhernou fasádu i s Topičovým jménem, vevnitř však byl zpotvořený vestavbami a přepaženími. Mě usadili do pološerého průchozího kamrlíku s oknem na pavlač. Korektorky v pracovně za mnou na tom byly lépe aspoň v tom, že jejich komorou už se nedalo nikam projít. Ostatní redaktoři seděli rozstrkáni tu do místností s okny na Národní třídu, tu v podobných šerých prostorách jako já.

Redakce byla rozdělena do několika oddělení, jedno mělo na starosti poezii, jiné odbornou literaturu, já spadal pod redakci prózy. Určitě jsem nebyl dobrým redaktorem, nechtělo se mi radit autorům, jak by měli psát. (To přece autor musel vědět sám, pokud by to nevěděl, jaký by to byl autor?) Jenže právě takové rady se považovaly za jeden z hlavních úkolů redaktora, on zodpovídal za úroveň i obsah knihy snad víc než autor sám. O něco lepší jsem snad byl jako lektor, občas jsem vytušil talent, i když třeba zasutý pod hromadou neopracovaného textu. Brzy mě sekretariát zavaloval rukopisy od neznámých psavců. Tohle čtení mi připadalo jako marnění času, ale později jsem poznal, že nebylo bez užitku. Odesl jsem si pro zbytek života odpor k jakýmkoliv klišé a k poetickým frázím, které tak rádi používají špatní autoři a někdy i jinak dobří novináři.

Mezi rukopisy se však občas objevily i opravdu výborné texty. Tak mi dali lektorovat útlý rukopis od jakéhosi Alexandra Klimentieva. Zcela nebudovatelský příběh měl titul *Marie* a pojednával o klamané a zoufající si ženě. Byl napsán s neobyčejným citem pro jazyk i pro příběh. Pocity klamané manželky, jak mi připadalo, byly vystiženy s velkým porozuměním pro ženskou duši. Rukopis mě tak zaujal, že ještě předtím, než jej četl kdokoliv jiný, jsem se rozjel za jeho autorem a pověděl mu o svém nadšení. Klimentiev (jen o dva roky starší než já) pak dostal na doporučení nakladatelství

od Literárního fondu stipendium, aby román dopracoval. Vydal jej pod počestným jménem Alexandr Kliment a *Marie* se stala jednou z nejúspěšnějších próz té doby. Vyšla na pokračování v Literárních novinách, v edici Život kolem nás pak ve více vydáních a stala se základem pro filmové zpracování. Podařilo se mi také vypátrat Ludvíka Vaculíka, autora vy chovatelského deníku, který jsem četl před několika lety. Také on dostal stipendium a z útlého svazku zápisků vznikl objemný román *Rušný dům* – jedno z děl, které zahajovalo novou vlnu v české próze.

Spíše bizarní byl zrod dalšího díla „nové vlny“, Fuksova později světoznámého románu *Pan Theodor Mundstock*.

Každou knihu vždy muselo číst několik lektorů, často docházelo ke sporům o hodnotě rukopisu, ale v tomto případě jsme se všichni shodli, že jde o výjimečný rukopis, snad poněkud morbidní příběh, jenže válka, od níž neuplynula ještě tak dlouhá doba, byla přece morbidní. Jako jeden z lektorů jsem knihu doporučil k vydání a více se o ni nestaral. Asi rok poté přišla za mnou kolegyně redaktorka. Přinesla mi Fuksův rukopis, který na první pohled nabobtnal bezmála na dvojnásobek. Řekla, že dostala knihu k redigování, ale je z autora zoufalá; Fuks jakoukoliv připomínku, kterou vyslechne, okamžitě splní, a to s takovou vervou, že příběh postupně ztrácí všechn smysl. Já knihu doporučil jako první, měl bych s autorem promluvit a poradit mu, co by se mělo s rukopisem udělat. Prolistoval jsem rukopis a shledal, že příběh se opravdu naprosto rozpadl, jednotlivé pasáže byly doslova rozžvaněny. Zavola jsem autorovi a poprosil ho, aby si našel chvílku a přišel do nakladatelství. Dostavil se a ohromil mě tím, že ještě než jsem mu cokoliv sdělil, začal mi děkovat a ujišťovat mě, jak velice si mě váží. Četl obě moje knížky, a jestli to není od něho opovážlivé vyslovovat své soudy: obě jsou prostě skvělé. Udělal nadšený pohyb a já se polekal, že mě obejmě a začne líbat. Poděkoval jsem za pochvalu a zeptal se ho, zda má ještě původní verzi románu. Řekl, že ano, ale teď už se za

ni stydí. Požádal jsem ho, ať mi ji ještě jednou půjčí. Když jsem si text znovu přečetl, připadl mi tak výborný, že na něm nebylo třeba nic měnit. Autora jsem znovu pozval a řekl mu, že původní text je výborný. Abych nějak omluvil celou lapálii s opravami, dodal jsem, že se samozřejmě najdou maličkosti, které by se daly říci lépe, ku příkladu obrazné říčení „růžové sny“ mi připadá trochu jako klišé, stačilo by slovo růžové škrtnout a nahradit třeba slovem pěkné nebo útešné, anebo naopak nějak ozřejmit slovo růžové. Všiml jsem si nadšeně souhlasného pohledu v autorových očích a rychle jsem dodal, ať proboha nic neopravuje, ať si text sám ještě jednou přečte, a my ho pak pošleme rovnou do tiskárny.

Asi za čtrnáct dní pan Fuks text přinesl a hrdě mi ukazoval změny, které udělal. Týkaly se růžových snů. Připsal dva odstavce, první zněl:

Představoval si, že ten hoch má před sebou krásnou, jasnou budoucnost, jejíž představa se mu jako z učarování pokaždé pojila s takovým nějakým křehkým, růžovým porcelánem, s takovou zvláštní pohádkovou růžovou barvou... Před třemi roky mu však Němci jediným kopnutím všechno rozbili, jako by to byly prázdné, hloupé fantazie, figurky z porcelánu, a on přestal ke Šternům pravidelně chodit. A tu před ním vyvstane představa, která ho obestře krásou, jasem, růžovostí, jež naposledy cítil před třemi roky.

V dalším odstavci jedna z postav příběhu Frýda zahrála hrdinovi loutkové divadlo o Šípkové Růžence, kde všechno bylo růžové, šaty, rekvizity, nemluvě o růžích, které Růženku obklopovaly. Bylo něco děsivě přízračného v tom, jak autor byl ochoten zničit vlastní text, a napadlo mě, že by snad byl jako jeho hrdina ochoten nadýchávat se svítiplynu, kdyby mu to někdo navrhl jako potřebné pro vydání rukopisu. Požádal jsem ho, jak jsem svedl nejdůrazněji, ať obě pasáže okamžitě škrtně. Pan Fuks trval na tom, že neškrtně, protože mu

připadají správné. Myslím, že scénu o Šípkové Růžence vyškrtl (potřetí už jsem román nečetl a konečné vydání redigovala kolegyně), ale pasáž o růžovosti v tomto výjimečném díle mám nepochybně na svědomí já.

Když kniha vyšla, organizovalo nakladatelství ve vlastním knihkupectví s autorem besedu, kterou jsem měl řídit. Přišlo dost čtenářů a pan Fuks přecházel po místnosti v podivném vytržení a ujišťoval mě, že se nemám ničeho obávat, beseda proběhne sporádaně. Překvapilo mě, že si přinesl celý svazek hustě popsaných lístečků. Když jsem knihu uvedl, začali se okamžitě hlásit tazatelé s tak zasvěcenými otázkami, až mi to přišlo podivné. Pamatuji si na dvě. První zněla, jaký vliv mělo na autora studium kabaly. Tu pan Fuks vytáhl jeden z lístečků a rychle z něj předčítal zasvěcenou odpověď o podnětnosti kabaly. Pochopil jsem, že v publiku jsou rozestaveni jeho přátelé s předem připravenými otázkami. Ta poslední zněla: Jak vám pomohlo nakladatelství Československý spisovatel při tvorbě vašeho díla?

Tehdy do autora opět vstoupil bés souhlasu a spustil nadšenou řeč o nakladatelských redaktorech, bez jejichž pomoci by kniha nikdy nemohla vzniknout. Začal vyjmenovávat jednotlivé redaktory počínaje ředitelem a vzrušeně přitom pobíhal v prostoru kolem stolku, za nímž jsme předtím seděli. Přišlo mi to tak nemístné a trapné, že jsem vstal, přitáhl ho za šos saka a tiše ho vyzval, aby už proboha mlčel.

Po besedě se konala na jeho počest v klubu spisovatelů večeře, na kterou mě autor pozval. Mírně se opil, přišel za mnou, chvíli váhal a pak vyřkl větu, kterou si zřejmě dlouho připravoval: „Pane Klímo, ale já jsem, do prdele, tu chválu myslel upřímně.“ Měl jsem pocit, že ono slovo, tehdy ještě v psaných textech vytečkovávané, vyslovil prvně v životě.

Napsal pak ještě řadu knih, některé byly skvělé, skoro všechny morbidní, ale v nakladatelství se mu už nikdo netroufal cokoliv

poradit. Nakonec ho běs přitakávání zahubil; pozoruhodný autor skončil jako ponížený služebník režimu, kdy už i mnohokrát prověření členové strany po sovětské okupaci přikyvovali jen rezervovaně.

2

Na době, v níž jsem žil, bylo strašné, že převrátila pořadí hodnot, namísto myšlenkové původnosti postavila přemítání citátů, namísto poctivosti a slušnosti či občanské statečnosti třídní původ.

Spisovatelé, kteří byli vychvalováni jako velikáni, věnceni řády a tituly národních či zasloužilých umělců, byli vyvýšeni nad ostatní především proto, že byli ochotni sloužit (většina z nich upadla v zapomnění rychleji, než je obvyklé v moderní době, která si stále méně cení čehokoli minulého). Ti, co odmítli sloužit, byli umlčeni buď násilím, anebo umlkli sami, a já o nich v té době sotva věděl. Možná, kdybych je vyhledal, by se mě báli, protože jsem byl ve straně, o níž věděli, že jsou v ní především ničemové, kariéristi a zbabělci.

Obdivoval jsem Karla Čapka, ale ten zemřel, když mi bylo sedm let. Jeden z korektorů, který patřil také k Čapkovým obdivovatelům, mi brzy poté, co jsem nastoupil do redakce, přinesl dvě kratičké povídky Bohumila Hrabala. Hrabalovy texty mě nadchly a byl bych autora rád poznal blíže, ale nebyl jsem piják piva ani do hospody jsem nechodil, a tím jsem se připravil o možnost přiblížit se velkému spisovateli, který teprve v hospodě ožíval.

Obdivoval jsem několik cizích spisovatelů, nejvíce snad Hemingwaye, Faulknera a Grahama Greena, ale s nimi jsem neměl ani nejmenší možnost se sejít, i kdyby byli ochotni mě přijmout.

Když jsem připravoval svoji první monografii o Karlu Čapkovi, po velkém váhání jsem se odvážil napsat dopis vdově po něm, herečce a spisovatelce Olze Scheinpflugové.

Odpověděla mi, ať jí zavolám a domluvíme se na schůzce.

Když jsem ji pak navštívil, řekla: „Tak to jste vy, takový klouček.“ Četla můj článek o Čapkovi v Květnu, upozornil ji na něj jeden její známý. Řekla, že ne se vším souhlasila, ale byl to konečně jednou slušný článek o člověku, kterého by si měl národ vážit.

Vysvětlila, že má málo času, je po infarktu, musí se šetřit, hodně z toho, co bych chtěl vědět, přece už napsala, ale ukáže mi, kde Čapek pracoval a kde se scházeli pátečníci.

Mluvila nepřetržitě, nemusil jsem se jí na nic ptát. Moc se zdůrazňuje Čapkův pragmatismus, ale on nebyl filozof, i když filozofii studoval, jen si s ní hrál; nebyl ani politik, ačkoliv psal tak často o politice, byl spisovatel, ale ze všeho nejvíc laskavý, moudrý a hodný člověk. Lidé mu psali, někdy dostával i desítky dopisů denně, prosili ho o pomoc anebo o přímluvu a on se vždycky snažil udělat, co mohl, jenom v těch úplně posledních týdnech, kdy ho zavalovaly sprosté anonymy fašistů, už dokonce dopisy ani nechtěl číst. Řekl jí: odnes to zlé svědomí, neřekl svinstvo, řekl jen: zlé svědomí.

Přitom mě vedla vzhůru po schodech. Prošli jsme jeho pokojem, kde prý vše ponechala tak, jak to opustil. Na malém pódiu tu stál přímo pod oknem stolek, pod oknem regálek s knihami, proti oknu knihovna, zase plná knih. Byl bych se rád podíval, jaké knihy četl, ale vedla mě hned dál, do ložnice, jejíž strop i stěny byly obloženy dřevem, pak jsme vešli do místnosti s cihlovými stěnami a na těch stěnách visely nádherné (Karel Čapek by napsal: přenádherné) obrazy od jeho bratra Josefa, také jeden, pokud jsem se nemýlil, od Kremličky.

„Tak tady se scházeli,“ řekla mi a ukázala na židle a křesla kolem stolu. „Tady sedával starý pán, tedy Masaryk.“

Pocítil jsem nečekané dojetí, jako by mě ovanul dech časů, které mi připadaly plné vznešených bytostí: tady sedali František Langer, Vladislav Vančura a Fráňa Šrámek, Poláček, Bass a Edvard Beneš, vlastně ty časy byly docela nedávné, ale zároveň i dávné, protože

mezi tou dobou a dobou naší se rozprostřela válka a zmizela republika, a prezident Masaryk, který se o její vznik tak zasloužil, se teď v oficielních hodnoceních ze zbožňovaného prezidenta změnil v ničem.

O něm řekla: „Byl trochu suchý a dneska je asi překonaný, ale byl to dobrák a nejlíp se cítil mezi obyčejnými lidmi. Nikdy by do nich nedal střílet, to jistě víte, a vědí to i ti, co to o něm prohlašují. A tady sedával Peroutka. Víte, to byl taky podivín, trochu jsme se ho báli. Někdy si stoupl tady k oknu a díval se celé hodiny ven, ignoroval všechny i prezidenta.“ Ona se s Peroutkou z osobních důvodů neměla ráda, dlouho s ním nemluvila, ale Čapek s ním strávil někdy celé hodiny, hlavně venku na Strži chodili po loukách a v lese.

Po únoru v osmačtyřicátém roce za ní Peroutka přišel, vykládala mi, a řekl: „Všechno mi vzali. Ani tu legitimaci osvobozených vězňů mi nenechali. Co mám dělat? Prý můžu psát knížku o Havlíčkovi. To smím. Aspoň zatím.“ Pak jí navrhl, aby se dala ke komunistům.

Užasla. „Já přece k nim nemůžu vstoupit, vypadalo by to, jako bych si chtěla šplhnout.“ A on jí vysvětlil: „Ty jsi impulzivní a čestná, aspoň by tam byl někdo čestný.“

„Jako by vůbec nepochopil, že to už bych přece nebyla čestná. Pak odešel a já tu zůstala. Zůstat není přece nic nečestného, Čapek taky odmítl utéct, i když nám to tehdy po Mnichově všichni radili.“

A ten poslední den, co Čapek umíral,“ pokračovala, „seděl dole Peroutka spolu s Langrem a ostatními a čekali. Když pak byl konec, tak brečeli. Byl strašný ten pláč, bylo to, jako když řehtají koně.“

S Františkem Langerem jsem se také setkal. To už jsem bydlel se ženou na smíchovském nábřeží u jejích rodičů, tchyně mi řekla, že František Langer bydlí hned za rohem, ona se s jeho manželkou občas setkává při nákupu a říkala jí o mně.

Otevřela mi paní Langerová, elegantní žena; vypadala mlaději, než jsem očekával, zatímco spisovatel, který stál u dveří své pracovny, mi připadal už jako stařík, s hlavou téměř holou, s výrazným židov-

ským nosem a bystrýma očima za skly brýlí. Přijal mě až s nečekanou vlídností. Myslím, že žil spíše samotářsky, kdysi jeden z našich nejlodnějších spisovatelů, známý především jako dramatik, hraný po celém světě, teď byl vydáván jen řídce a spíše potichu. Byl podvčetně v emigraci, podvčetně bojoval: v první světové válce jako legionář, ve druhé světové jako šéf zdravotnické služby naší armády v zahraničí. Ještě ho stihli hned po válce povýšit na generála a udělit mu titul Národního umělce. Teď bydlel v neregulárně vyhlížejícím bytě. V pokoji, do něhož mě uvedla jeho žena, jsem si všiml, že jednu zasklenou skříň zaplňovaly maličké i větší figurky a sošky velbloudů. A v jiné skříni zase měl spoustu skleněných těžítok, jejichž nitrem se proháněli motýli anebo poletovaly sněhové vločky.

„Tohle velblouda mi dali,“ ukázal na jednu z figurek, „po premiéře té mé velbloudí komedie. Pak jsem jich dostal ještě několik a nakonec jsem je začal sbírat, člověk se musí něčím bavit, když lepší zábavu nemá.“

Řekl jsem, že hru Velbloud uchem jehly jsem četl stejně jako jiné jeho hry a že mám doma knížečku, kterou vlastní asi málokdo, protože vyšla v roce 1919 česky v Irkutsku.

„Aha,“ pochopil. „O tom, jak jsme bránili Kazaň. To mě těší, že jste se k ní dostal.“ Po chvíli dodal: „Radši ji ani nikomu nepůjčujte, ještě byste měl nepřijemnosti. Není tam nic podle gusta soudruhů.“

Řekl jsem, že jsem se v jeho zprávě o bojích s rudoarmějci dočetl prvně něco jiného, než co se o legiích píše dnes, a že to pro mě bylo zajímavé. Opravdu lidé vítali české legionáře jako osvoboditele?

Přisvědčil. „Vítali, ale na tom všechno skončilo. Bránit se a bojovat za svobodu se jim nechtělo a rudých bylo moc, svázeli je proti nám ze všech front. Dlouho jsme vzdorovali, nemohli jsme obstát. U nich za každého padlého nebo zběhlého nastoupili dva noví, my neměli odkud doplňovat stavy. A ti domácí, co se k nám měli přidat, radši chodili na plesy. Tak jsem naléhal, ať jedeme dál, co nejrychleji na východ.“

Zmínil jsem se mu, jak jsme nedávno se ženou jeli po Volze právě až do Kazaně, že kostely zřejmě pobourali, ale jinak se tam asi nic nezměnilo. A vesnice při Volze, kam jsme se kupodivu nehlídání dostali, jsou asi od středověku pořád stejné.

„Je to zvláštní země,“ řekl. „Zdá se, že se zmítá v agónii, ale přežije všechno. My jsme se jim nechtěli do ničeho plést. Když za námi přijel Masaryk, řekl to přesně: Přijel jsem jenom jako kvartýrmajstr pro cestu do Francie. Bojovali jsme jen za to, abychom měli svůj demokratický stát, ti revolucionáři se nám pletli do cesty a zdržovali nás. Nakonec jsme se do Francie nestačili dostat, ale i tak republika vznikla. Podruhé jsme šli do války zase, jenže ti dnešní páni si myslí, že na špatné straně.“

Jeho žena se vmísila: „Většina z jeho přátel, co s ním byli v Anglii, skončila v kriminále. Čím vyšší šarže, tím hůř. Ještě než umřel ten jejich Stalin, my byli pořád připraveni, že pro něj přijdou.“

„Ale nepřišli,“ usmál se. „Možná mě považovali spíš za spisovatele a za doktora než za vojáka, nepřipadal jsem jim tak nebezpečný. Taky jsem býval předsedou Penklubu. Kdyby mě zavřeli, asi by spisovatelé ve světě protestovali.“

Rád bych se byl dozvěděl něco o Čapkovi. Langer se však odpovědi vyhnul: všechno, co si pamatuje, napsal ve svých vzpomínkách, mají brzy vyjít v našem nakladatelství. „Víte, je to jen dvacet let, co umřel, ale připadá mi, že je to už věčnost. Asi je to i tím, že tehdy jsme byli mladí. Všude nás bylo plno a ještě jsme stačili psát. On umřel předčasně, my žijeme, ale jako bychom už byli mrtví. Možná se to tak děje všude, jen tady o něco víc.“ Požádal mě, abych mu odpustil ty stařecké nářky, a zeptal se, co píšu a jestli píšu také detektivky. Detektivky jsem opravdu nepsal. Usmál se: „Je to škoda, rád je čtu. My se v literatuře chlubíme skvělými a čackými hrdiny, jako byli třeba legionáři, ale o společnosti někdy poví víc to, jaké se v ní páchají zločiny.“

Obrátil se na svou ženu, jako by se dožadoval jejího souhlasu, ale ona ho vyzvala, aby toho nechal, nebo přejde k politice.

Že mluví o současných zločinech, jsem samozřejmě pochopil.

Jan Pilař, který mě do nakladatelství přijal, byl průměrný básník, dobrý překladatel a schopný manažer. Člověk přízpusobivý, zřejmě s páteří několikrát nalomenou. Začínal za války verši, v nichž zaznívala úzkost z lidské špatnosti a ze smrti – pocity jistě ovlivněné onou krutou dobou, teď skládal propagandistické veršované věnované Leninovi i komunistické straně, o pionýrech, jeřábníci či rolnických brigádách, prostě o radostné současnosti. *Zatímco jinde pušky straší / a prolévají krev / je rodnou řečí země naší / radost a zpěv. / Zatímco jinde hladem zmírá / v zástupech lid / u nás se země otevírá / a roste blahobyt.* Přesto byl na podzim v roce 1951 kritizován za špatnou kádrovou práci ve Svazu spisovatelů, což ještě posílilo jeho pocity nejistoty a obav, zda vytušil správnou stranickou linii.

Dokázal se však obklopit lidmi, kteří rozuměli literatuře (a mohli být tedy nakladatelství užiteční), a to i tehdy, když nesdíleli jeho názory (ale jiní, jako úctyhodný prvorepublikový kritik A. M. Píša, byli natolik zbití režimem, že vždy spolehlivě zdůvodnili ředitelova opatrnická rozhodnutí). Pilař měl v nakladatelství konečné slovo, ale zároveň nepostrádal (aspoň v době, kdy jsem pod ním sloužil) smysl pro psané slovo a bylo možné se s ním přít. Když se jednalo o vydání Vaculíkova Rušného domu, měl námítky proti některým politickým narážkám v rukopise. Pozval autora, kolegu Zdeňka Pochopa i mě jako redaktory, kteří knihu doporučovali, a žádal, aby Vaculík některé výroky vynechal anebo aspoň zmírnil. Vaculík prohlásil, že nic měnit nebude, protože psal jen to, co si myslí, a ještě dodal, že kdyby měl psát o všem, jak to opravdu bylo, soudruh ředitel by se divil. S tím jsme se rozešli, my poslali knihu do tisku beze změn, ředitel čekal, jak to dopadne; v případě skandálu byl určitě připraven svalit odpovědnost na nás.

Zatímco Pilař byl skoro pořád uzavřen ve své šéfovně a sotva kdy ho člověk zahlédl, po redakci se neustále potuloval jeho zástupce

(oficiálně šéfredaktor) Kristek. Zosobnění doby, hlídal nás a hlavně ideovou čistotu toho, co se má vydávat, i když si skoro jistě o současné politické situaci nemyslel nic jiného než my ostatní. Byl vystudovaný právník, literatuře nerozuměl a také ji až na výjimky nečetl, jen se od nás snažil dozvědět, co si o jednotlivých vydávaných dílech myslíme. Ekonomice rozuměl asi stejně málo jako literatuře a já dost dobře nechápal, co vlastně v podniku dělá. Tehdy jsem ještě nepochopil, že politickou spolehlivost tak důležité instituce, jako je nakladatelství původní beletrie, musí střežit nejen ředitel, ale ještě státní bezpečnost, která má všude rozmístěny lidi, jimž důvěřuje.

Od kolegů jsem věděl, že mě šéfredaktor nemá rád, vadilo mu na mně všechno: můj původ, mí přátelé i mé názory, anebo přesněji to, že je vyjadřuji nahlas, ale protože mi už vyšly první knížky a přijali mě do Svazu spisovatelů, choval se ke mně s okázalým přátelstvím. Přicházel téměř denně hned po ránu do mé šeré průchozí díry, a protože neměl nic lepšího na práci, žvanil o všem možném: od fotbalu přes drby o Janu Drdovi po události na Kubě. Já si přitom zoufal, jak marním čas. Abych stačil dodělat nenáviděné korektury, budu si je muset odnést domů.

Bylo ještě několik podšéfů, kteří rovněž měli bdít nad tím, aby do tiskárny neodešel ideově či umělecky závadný text, o totéž dbala i předsedkyně stranické organizace soudružka Neumannová. Už její jméno svědčilo o tom, že patří do rodinného klanu, v jehož čele až do své smrti stál velký obdivovatel stalinského Sovětského svazu S. K. Neumann. Ale my obyčejní redaktoři jsme málo dbali o ideovou čistotu a bylo nám lhostejné, nakolik autoři splňovali požadavky socialistického realismu.

Do redakce také nastoupil úspěšný autor prózy Marie, který až doteď pracoval v Pedagogickém nakladatelství. Do mého temného kumbálku pro něj přinesli ještě jeden stůl. Každého rána, když Alexandr dorazil, opakoval jakýsi očištný rituál: vzal kus bílého papíru a nejprve židli a potom stůl pečlivě otřel. Papír zčernal a můj

nový kolega mi ho jenom mlčky ukázal. V tomhle žijeme, tohle dýcháme. A ten zašpiněný papír je jen symbol.

Spřátelili jsme se, a protože jsme oba bydleli na Smíchově, vracívali jsme se společně z práce a během té cesty jsme spolu hovořili o tématech reálných i nereálných. Alexandr měl plnou hlavu nádherně vymyšlených povídek, bohužel, většinu z nich jen odvyprávěl a nikdy nenapsal. Seznámil mě také se svou představou, jak by chtěl, kdyby mohl, strávit život. K té představě patřilo nevelké šlechtické sídlo (byl z chudých poměrů, ale tatínek měl jako tak mnoho Rusů šlechtické předky) s rozlehlým parkem, v němž by se pod vzrostlým stromořadím procházel se svými přáteli a hovořil s nimi o tom, jakým způsobem by bylo možno spasit anebo aspoň umravnit lidstvo, kdyby ovšem něco takového bylo vůbec možné. Všichni, kdo chtěli svět spasit, totiž nakonec přivodili katastrofy. To platilo i o našich současných spasitelích. Neuznával je. Odmítl po únorovém převratu vstoupit do Svazu mládeže a vůbec podrobit se novému marxleninsky pojatému vzdělávání a raději odešel z vysoké školy. Ale stejně (anebo spíš právě proto) patřil k nejvzdělanějším a nejotevřeněji myslícím lidem, které jsem ve své generaci znal. Jeho mysl nebyla ani v nejmenším zatížena dogmaty, což se o té mé povědět nedalo. Měl jsem v ní ještě stále zabudovaná některá tvrzení, která mi vtloukla do hlavy nedávná usměrněná výuka jako nezpochybnitelné pravdy.

V té době jsme nalítli (oba jsme byli v tomto ohledu naivní) jednomu spasiteli; jmenoval se Fidel Castro. Hrdina, který se nebál bojovat proti přesile a po svém vítězství slíbil Kubáncům, že se konečně dočkají svobodné a demokratické republiky, ani slovo o nějaké diktatuře, ať už s jakýmkoliv přívlastkem. Pověsili jsme si do naší temné kanceláře plakát s Castrovým portrétem a rozhodli se, že se na Kubu musíme podívat a poučit se, jak se dá země po svržené diktatuře přetvořit ve svobodnou zemi. Začali jsme se dokonce spolu učit španělsky (bylo nás takových v redakci několik). Na Kubu jsme neodjeli, brzy jsme pochopili, že po svržené diktatuře

vzniká jen nová diktatura, a to, co jsme se ze španělštiny naučili, jsme ke své škodě začali zapomínat. Plánovali jsme také, že napíšeme společně divadelní hru – dokonce jsme znali jméno hlavního hrdiny, který se bůhví proč měl jmenovat Šavlakadze, myslím, že jsme prohovořili první obraz, ale nenapsali ani řádku.

Byl už jsem v nakladatelství druhým rokem a šťastně jsem se vyhýbal jakékoliv funkci. Pak za mnou přišla předsedkyně stranické organizace. Chápe, pravila, že se snažím všechen volný čas věnovat psaní, ale měla by pro mě jednu funkci, která by mohla obohatit moje znalosti o současném životě. Nakladatelství uzavřelo družbu s Jawou, co bych tomu řekl, kdybych se tam stal kulturním patronem jedné brigády socialistické práce a také pomohl redaktorovi závodního časopisu?

Hned příštího týdne jsem od soudružky Neumannové dostal seznam pokynů a také jmen lidí, u nichž se mám v továrně na Pankráci hlásit.

Přijal mě jakýsi inženýr, který mi vyložil, že továrnu založil ještě starý Janeček. To výborné a dobře pamatovatelné jméno Jawa je zkratkou jeho jména a firmy Wanderer, od ní si Janeček koupil do začátku licenci, ale to všechno jistě vím. Firma je stará právě třicet dva roků, takže, zasmál se, je v nejlepších letech (v tom se mýlil, továrnu brzy nato zrušili) a i ty první motorčky pořád ještě chodí. A skvělé kývačky, péráci a panelky se prodávají po celém světě, protože nemají opravdovou konkurenci, dodal s náležitou firemní pýchou a čekal nějaké dotazy, jenže já neměl o motocyklech ani ponětí a ještě ke všemu jsem je nesnášel kvůli rámusu, který vydávaly, když se jejich jezdcí obvykle řtili po silnici vedeni vražednou potřebou být nejrychlejší ze všech.

Inženýr mi pak sdělil, že brigáda, jejímž budu patronem, montuje převodovky do dvěstěpadesátek a ještě několik technických podrobností, které jsem ihned zapomněl. Protože právě začínala dvacetiminutová přestávka na svačinu, odvedl mě do haly a před-

stavil mi všechny členy brigády. Než to stačil udělat, přestávka končila a všichni mí noví známí se postavili na svá místa k pásu. Ten se rozjel a já nevěděl, co mám dělat, stál jsem tedy a pozoroval, jak se po pásu zvolna sunou jednotlivé součástky, menší i větší ozubená kolečka, jakési osy a osičky, jak se prsty dělníků a dělnic chápou součástek a v nepřetržitém rytmu kmitají a naučenými, stále stejnými pohyby sestavují to, co zřejmě další dělníci vsunou do rychlostních skříní. Stál jsem tak hodinu, oni mě určitě ani nevnímali, i když občas zvedli oči od pásu. Kde asi bloudily jejich myšlenky, když jejich práce je nepotřebovala?

Pak mě vzal stranou starší chlapík s velkým knírem a umělým chrupem, zřejmě mistr, a řekl mi, že si můžu odejít do kantýny, dát si pivo a vrátit se až na konci směny. On pak svolá mimořádnou schůzi a můžeme se o všem domluvit.

Odešel jsem do kantýny, dal si gulášovou polévku a vytáhl si z kapsy knížku (nějakou jsem vždycky nosil s sebou, abych neztrácel čas v tramvaji) a snažil se číst. Tísnila mě však představa, že každý z těch, kterým mám něco povídat, dlí na témž místě, kde byl, když jsem odešel, a dělá stále tytéž jednoduché úkony, které navíc dělal včera, před týdnem či před měsícem a bude je dělat třeba i několik let, zatímco já si tady sedím a čtu si. Strávit osm hodin denně tak, jak je trávili oni, mi připadalo beznadějně a skličující.

Vrátil jsem se hodinu před koncem směny a s pocitem studu jsem znovu přihlížel jejich práci.

Když skončili, mistr je svolal do rohu haly, kde nebylo kam si sednout, a vyzval mě, abych mluvil. Připravil jsem si krátkou řeč o důležitosti kultury. Snažil jsem se jim přiblížit význam hudby, literatury i výtvarného umění, vysvětlit, že kdo se naučí vnímat umění hlouběji, obohatí svoje city, své vztahy s druhými lidmi a v důsledku toho dokáže lépe vnímat smysl svého života. Jak jsem mluvil, uvědomoval jsem si, že kdyby tomu tak bylo, kdyby si hlouběji uvědomovali svůj osud, museli by si sami nad sebou leda zoufat

anebo dát okamžitě výpověď. Jenže nic z toho se pro členy brigád socialistické práce nehodí.

Když jsem asi po patnácti minutách skončil a zeptal se, jestli mají nějaké dotazy, neměli žádné, spěchali, aby uprchli z této haly aspoň na šestnáct svobodnějších hodin, z nichž jsem je právě okradl o patnáct minut. Slíbil jsem, že za týden zase přijdu, a poradím jim, co by měli vidět v kině, co v divadle nebo co si přečíst.

Mistr mě šel vyprovodit a já se zeptal, jaký je průměrný plat dělníka u pásu. Byl mizerný jako ten můj.

Za týden mě odvedli do redakce závodního časopisu a chtěli vědět, jestli bych o práci „své“ brigády něco nenapsal. Řekl jsem, že by to zatím bylo předčasné, pak jsem opravil nejhorší chyby v připravovaných textech a odešel za „svou“ brigádou. Byli přesně na místech, kde jsem je před týdnem opustil. Své rady jsem stačil podat během několika minut a ještě jsem promluvil o několika knihách Fučíkova odznaku. Za další týden jsem mluvil o literatuře ještě kratčeji, zato jsem k nim držel řeč o tom, že si nesmějí nechat nic namluvit. Ať řeknou, kdo z nich má třeba maličký domek, kdo aspoň svůj byt? Slyšel jsem, že v Americe mají své domky i dělníci. Jenže jak se o tom můžeme přesvědčit? Kdo z nich byl někdy v cizině? Nepustí nás tam, abychom si nemohli ověřit, jestli je pravda, co nám namlouvají na schůzích a v novinách. Nepřipadá jim, že je vlastně jen pod jiným jménem vykořisťují? Má vlastní slova mě rozpalovala, připadal jsem si jako posel, který přináší nějakou převratnou zprávu. Řekl jsem ještě něco o procesech, při nichž se mučení vězni přiznávali k zločinům, které nespáchali, a že bychom měli všichni žádat, aby ti, co mají tyhle ničemnosti na svědomí, aspoň odešli někam do ústraní a přestali lhát o tom, jakým skvělým výhodám se těšíme.

Poslouchali mě trochu užasle, aspoň někteří z nich, zatímco ostatní jen tiše trpěli, protože jediné, co si přáli, bylo, abych už přestal žvanit a oni si mohli jít po svých.

Hned příštího dne za mnou přišla do mého kumbálu předsedkyně stranické organizace s dotazem, co jsem to tam v té fabrice vykládal. Volali jí z Jawy, že už nemám chodit, protože se snažím vnášet do hlav členů socialistické brigády nevhodné nebo dokonce podvrtné myšlenky.

Někdo z nich mě udal anebo se spíš dotazoval, jestli dělníci v Americe navzdory tomu, že tam vládne bída a útlak pracujících, opravdu vlastní domky.

Vysvětlil jsem naší předsedkyni, že jsem neříkal nic jiného než pravdu.

Musím si uvědomit, napomenula mě, že řeči, jaké vedeme v nakladatelství, se nehodí do továrny. Místo abych posílil družbu, udělal jsem nakladatelství ostudu.

Chvilí jsme se přeli o to, co se hodí a nehodí říkat, a já se jí snažil přiblížit, jak skličující je práce u pásu.

Jak pro koho, namítla, třeba jsou rádi, že můžou dělat něco, přičemž nemusejí myslet. Myslíš, že v té tvé Americe nedělají dělníci u pásu? A ještě jsou šťastní, že vůbec dělají!

Do Jawy už jsem nikdy nešel, nejspíš by mě tam ani nepustili. Ale nutkavě se mi vracela představa, že lidé, které jsem poznal, stojí u svého pásu, aby den co den stále stejně skládali dohromady několik koleček. Napadalo mě, že člověk, jehož práce je tak jednotvárná, musí jednotvárně žít i uvažovat, kdyby chtěl žít jinak, nemohl by tu práci vykonávat. Jenže co jsem na tom mohl změnit?

Začal jsem aspoň psát povídku o tom bezútěšném, otupujícím životě. Nazval jsem ji Pás.

4

Moje žena necelý rok po svatbě otěhotněla, na dítě jsme se oba těšili, jediným problémem bylo, že právě v té době Helena končila studia.

Jako téma diplomové práce si vybrala (snad jsem jí to poradil anebo si je vybrala kvůli mně) rozbor literatury pojednávající o životě v koncentračních táborech. Četl jsem ty knihy zároveň s ní, abychom o tom mohli spolu mluvit a já jí mohl případně poradit.

Autoři vzápětí po válce chrlili své otřesné zážitky, často neuměle, zato do všech podrobností, byl to v úhrnu jakýsi přehled mučení, utrpení, bezmezná krutost a snahy vzdorovat násilí, jindy aspoň snahy přežít.

Psali o lékářích, kteří nořili vězně do ledové vody, dokud nezemřeli, o dozorcích a kápech, kteří vězně shazovali z výše třiceti metrů do lomu, o masových popravách, před nimiž se vězni musili svléknout do naha, sestoupit do jam, které je předtím přinutili vykopat, ulehnout na ještě teplá a zkrvavená těla těch, které postříleli před nimi. Psali o nákladních autech, jejichž výfukové plyny vháněli uniformovaní zabíječi na uzavřenou korbu, kam uzamkli své oběti. Psali o hladovění až k smrti, o lidech (nazývali se muslimani), kteří už vlastně ani nebyli lidé, jen kostry, které se ještě pohybovaly vstříc brzkému konci. Bylo to naprosto nevhodné čtení pro jemnou bytost a ještě nevhodnější pro těhotnou ženu, ale život byl takový a všechno, co se jednou bude jevit spíš jen jako výplod choré fantazie, bylo ještě příliš skutečné, jen součást nedávného dění.

Tato pochmurná četba stejně jako fakt, že čekáme potomka, ve mně znovu povzbuzovaly předsevzetí, že musím udělat všechno, co dokážu, aby ti, které jsem měl rád, nikdy nemuseli prožít něco podobného. Napsal jsem několik utopických anebo snad hororových povídek, v nichž jsem se snažil dát podobu své představě o odosobněnosti moderního válčení i současných vztahů, které člověka poznamenávají a mohou změnit v nástroj jakýchkoliv sil. Jednu z povídek jsem nazval Stroj na pohádky. Kratičce vyprávěla o rodičích, kteří si koupili robota, aby namísto babičky ohlídal jejich dcerku. Měl dítě nejen hlídat, ale také mu vyprávět pohádky. Robot opravdu hlídal a vyprávěl svým elektronickým hlasem, jednou se

však porouchal a opakoval stále stejnou větu o žhavé peci. Holčičky se zmocnila hrůza, nevěděla, kam by před nelidským hlasem přístroje uprchla, ale robot byl naprogramován, aby ji nepustil z místnosti. Povídka končila tím, že se objevila babička, robot vypnula a dítě ukonejšila.

Povídku otiskl měsíčník Nový život. Několik týdnů nato jsem dostal dopis s hlavičkou Bratří v triku, podepsaný mně neznámým panem Mojžíšem. Moje povídka se prý líbila Jiřímu Trnkovi a byl by rád, kdybych se s ním mohl sejít.

Připadalo mi jako nejvyšší pocta, že slavný výtvarník se chce se mnou setkat, dokonce snad má v úmyslu s mou povídkou něco podnikat.

Jiří Trnka mě přijal ve svém filmovém ateliéru. Všude visely nádherné loutky, především ze Snu noci svatojánské, také Švejk tu byl spolu s princem Bajajou. V pozadí na nevelkém stolku stály kulisy a animátor tam manipuloval loutkou. Nepatrný pohyb malíčkové ruky, potom nohy a kamera klapla, zase sotva postřehnutelný pohyb hlavou, kamera znova klapla a tak úmorně dál...

Trnka seděl na vysoké židli (anebo mi ho v paměti tak vysoko vysadila má úcta) a řekl, že ho zaujala základní myšlenka mého příběhu. Je tam obrazně a zároveň naléhavě řečeno, že žádný stroj nemůže nahradit člověka. Nahrazovat péči o dítě strojem, to přímo symbolizuje naši současnou zvrhlost. „Spousta lidí dokonce věří, že nám mašinky přinesou spásu, ale já se na to stejně jako vy dívám s obavou. Víte,“ pokračoval, „dneska se všichni zabývají politikou, ale tohle je něco nad ní, něco nad všemi systémy. Hrozí nám, že se sami připravíme o své lidství. Tu obavu cítím z vašeho příběhu. Svěříme všechno do rukou strojů. Budou za nás myslet, hlídat nás, bavit nás, budou za nás psát knížky i kreslit. A tuhle piplačku?“ ukázal na animátora, „tu zvládnou stokrát rychleji a dokonaleji. Jenže co z toho bude? My to děláme, abychom vyjádřili sebe, svoje pocity nebo svoje obavy. Koho anebo co budou vyjadřovat nějaké mašiny?“

Požádal mě, abych zkusil upravit povídku do scénáře.

Psal jsem, jak nejlépe jsem uměl, přinesl jsem výsledek dramaturgovi, vyslechl připomínky a znovu psal. Pak mi pan Trnka vzkázal, že už je to tak v pořádku, že si s tím nějak poradí. Trvalo to ještě hodně měsíců, už jsem na svůj Stroj nemyslel, a pokud jsem si vzpomněl, byl jsem si jist, že pan Trnka na něj nemyslí také. Najednou jsem dostal dopis od Bratří v triku s pozváním na promítání filmu Kybernetická babička. Z mého scénáře, pokud se týká podrobností, tam mnoho nezůstalo, příběh byl obohacen o spoustu nápadů, byl delší, než jsem předpokládal ve svém scénáři, ale základní myšlenku pan Trnka nejen zachoval, ale skvěle rozvedl.

Tehdy jsem ho viděl naposledy v životě. Zeptal se mě, jestli jsem spokojen a jestli mi nevadí, že změnili titul.

Řekl jsem, že film je nádherný a působivý, a pokud se týká názvu, on je přece hlavní tvůrce a záleží na něm, jestli je s názvem spokojen.

„Nevím, sám nevím,“ řekl. „Stroj – to nám nepřipadalo přesné. Vymýšleli jsme název tady společně. Myslím, že vás taky volali, ale nemohli vás sehnat. Možná by slovo robot bylo nejvýstižnější, ale chtěl jsem mít v názvu také babičku. Protože ona představuje symbol toho opouštěného lidství. Ale robot babička, to mi neznělo.“

Náš syn se narodil chladného lednového dne, neměl jsem ve zvyku cokoliv zapíjet, tedy ani narození syna, ale když mi ho v porodnici spícího prvně přinesli ukázat, byl jsem nesmírně šťastný. Doma už na malého Michala čekal kromě všech příbuzných také bílý putovní košík, který jsme dostali jako dárek od Vaculíků – s podotknutím, že v tomhle proutěném příbytku odrostli svým nemluvněcím létům postupně jejich tři syni.

5

Scénář pro Jiřího Trnku i při vší snaze, abych velkého umělce nezklamal, jsem měl hotový za týden (původní povídka měla jen

dvě stránky). Ale brzy poté, co vyšly moje reportáže z východního Slovenska, mi napsal dramaturg barrandovského studia Ivan Urban, že ho moje reportáže upoutaly a jestli jestli bych neměl chuť napsat z tohoto neotřeleho prostředí filmový příběh.

Nejprve jsem myslel, že na Barrandově mají na mysli dokumentární film, jenže dokumenty se v té době netěšily přílišné oblibě a pan Urban mi vysvětlil, že by bylo daleko účinnější vymyslet nějaký „nosný“ příběh.

Sešli jsme se spolu mnohokrát. Byl milý a přátelský, výborný dramaturg i vtipný autor scénářů (pro Břetislava Pojara mimo jiné vymyslel ony slavné medvídky ze seriálu Pojd'te, pane, budeme si hrát) a navíc i skvělý vypravěč. Vzpomínám si, jak mi jednou odvyprávěl do všech podrobností Hitchcockův film Psycho, a to tak sugestivně, s takovým smyslem pro hrůznost příběhu, že když jsem po letech film viděl, byl jsem téměř zklamán.

Vymýšlel jsem postupně příběh o inženýrovi zeměměřiči, kterému za války zahyne v koncentráku jeho milá. Případá mu, že nemůže zůstat v místě, kde ji potkával, ani pokračovat ve své obvyklé práci, a odejde na druhý konec republiky do nížiny podél řeky Laborec. Lidé tu žijí v bídě, jakou si ani nedovedl představit. Vykonává tu nejrůznější práce, žije po podnájmech, pije, vyměří pozemek pro nemocnici, je svědkem toho, jak řeka záplavami často zničí i ubohou úrodu, a rozhodne se, že vytvoří projekt hrází, které by povodním zabránily. Do jeho příběhu jsem vplétal až baladické osudy místních lidí a poválečného života v poničené zemi.

Ivan Urban četl mé pokusy a dokázal je přesně rozebrat. Poznal, kde je příběh zdlouhavý, kde příliš didaktický nebo filmovou řečí nevyjádřitelný, kde hrdinovi chybí silná scéna.

Dal jsem během dvou měsíců dohromady první verzi (můj dramaturg mě předem upozornil, že první verze nikdy neprojde, a v tom se nemýlil). Další měsíc jsme dávali dohromady druhou ver-

zi, s níž byl spokojenější (za tu dobu mi odvyprávěl mnoho jiných filmů a také mne seznámil se zákulisím filmového světa), ale i tuto mi vrátili, některé postavy prý byly nevýrazné, zakládání družstev příliš drastické a málo se zdůrazňovalo, jak se kraj rozvíjí.

Scénář mi neschválili ani napotřetí, a já se rozhodl, že filmové usilování vzdám a radši zkusím napsat román.

Oznámil jsem svůj úmysl v nakladatelství a můj zatím neexistující román se dostal do nakladatelského plánu. Do 30. září roku 1962 jsem měl rukopis odevzdat.

Nakladatelská práce však vyžadovala spoustu času, neměl jsem k nějakému soustředěnému psaní ani čas, ani dost klidné prostředí. Když jsem se večer vrátil domů, těšilo mě hrát si s malým Michalem a vyslechnout si od ženy nebo od tchyně, jaké pokroky toho dne udělal.

Psal jsem většinou až pozdě navečer, dvě tři hodiny, po půlnoci jsem šel spát. Bohužel okna ve smíchovském bytě vedla do Lidické ulice, kudy se zhruba od pěti hodin ráno hrnuly těžké nákladáky směrem na Plzeň. Připadalo mi, že dům se otrásá v základech, a už se mi nedařilo usnout, byl jsem trvale nedospalý.

Koncem jara jsem si byl jist, že knihu za těchto okolností nedopíšu, a se svou obavou jsem se svěřil svému redakčnímu nadřízenému. Kupodivu mi ochotně nabídl, že si můžu vzít neplacenou dovolenou (teprve po čase mě napadlo, že byl rád, když se mě v redakci na čas zbavil). Chtěl jen vědět, jestli pak knížku stačím dokončit. Připadalo mi, že za tak skvělých podmínek to určitě dokážu.

Hlavním hrdinou románu zůstal inženýr zeměměřič, a i když o jeho práci jsem neměl v úmyslu příliš psát, přece jen jsem měl špatné svědomí, že nemám o zeměměření ani potuchy. Zmínil jsem se o tom náhodou jedné kolegyni korektorce. Zasmála se a řekla, že tyhle problémy by její manžel, kdyby uměl psát, určitě neměl, je totiž zeměměřič. Pokud budu chtít v něčem poradit, určitě se na něho můžu obrátit.

Pan inženýr byl opravdu ochotný a vzkázal mi, že prvního června bude měřit kdesi u Ledče nad Sázavou a jestli chci, mohu jet s ním, uvidím aspoň v praxi, jak je zeměměření jednoduché.

Prvního června mi začínala neplacená dovolená a připadlo mi, že to bude skvělý vstup do práce na mé knížce.

Pan inženýr mě přibral do terénního vozu k teodolitu, tyčím a mladičké figurantce a cestou mě přátelsky utěšoval, že jeho profese nejsou žádné čáry a že Kafka určitě nevěděl o zeměměřičích víc, než že potřebují pomocníky, a jak skvělý román napsal. Dojeli jsme do Ledče, oni vybalili svoje nářadí a vydali jsme se na louku hned na kopci za městem. Byl krásný pozdně jarní slunečný den a louka zběsile kvetla, ve vzduchu se vznášely vůně a mračna pylu. Pan inženýr postavil svůj teodolit, figurantku poslal, kam potřeboval, mě povolal po svůj bok a v tu chvíli jsem začal kýchat. Kýchal jsem skoro nepřetržitě, ale tvářil jsem se, že to patří k mému obvyklému projevu nadšeného zájmu, a oni se snažili zadržovat smích. Když se mi dostalo vysvětlení o měřicích přístrojích, poslal mě pan inženýr s figurantskou tyčí do rohu pozemku. Snažil jsem se nekýchat aspoň chvíli, aby se mi tyč v ruce nekymácela. Přátelský pan inženýr mě pokyny rukou žádal, abych couvl ještě o několik kroků. Zaznamenal jsem sice zvuk, který vydávalo praskající zpuchřelé dřevo, ale to už bylo pozdě cokoliv udělat, propadl jsem se i s tyčí až po pás do žumpy.

Když jsem se vyškrabal ven, inženýr ani figurantka už nezadrželi smích.

Moje kalhoty nasáklé hnědavou močkou páchly tak pronikavě, že už jsem nebyl použitelný pro žádnou činnost mezi lidmi. Běžel jsem do města, vlezl do Sázavy a sebe i kalhoty dlouho máchal, ale bylo to marné. V obchodě se šatstvem se lidé přede mnou rozestoupili. Měl jsem s sebou jen tolik peněz, že mi stačily pouze na nejlevnější šortky. Ve vlaku lidé rychle opustili kupé, ve kterém jsem seděl.

Kalhoty mi doma znovu vyprali, potom jsem je odnesl do čistírny a nakonec jsem je stejně jako nepoužitelné vyhodil.

Nepoužitelná byla tahle moje zkušenost i pro rozepsaný román, protože můj hrdina měl být člověk, který zvládal i složité životní situace, a nehodilo se, aby se jako nějaký ňouma propadl hned napoprvé do senkrovny.

Umění v nesvobodě

Ve svých Úvahách o nepolitickém člověku napsaných v době první světové války Thomas Mann příkře odsuzoval politizaci ducha. Současný člověk podle něho prchá před spiritualitou a nachází útočiště v politice. Jenže literatura má být nadčasová, zabývat se musí tím, že bude držet při životě tradiční hodnoty. Politika nemůže vyřešit žádnou existenciální otázku, tedy ani otázku lidského štěstí.

Navzdory Mannovu názoru politizace ducha pokračovala s tím, jak se rozvíjely zhoubné ideologie dvacátého století. Usilovaly o ni všechny totalitní režimy, neboť nepolitické myšlení považovaly za trestuhodný únik před úkoly, které podle nich měl „duch“ (hodilo by se lépe slovo zloduch) řešit. Na tuto výzvu odpovídala většina umělců – jedni souhlasně, druzí nesouhlasně, nicméně velkou část umění, zvláště slovesného, pronikla politika či dokonce politický zápas jako nikdy předtím.

Když se dostali v Rusku k moci bolševici, část inteligence a předních umělců uprchla ze země, připravena zpravit lidi o nebezpečí revoluční diktatury, před níž unikli. Jiní zůstali a vyčkávali, ale mnozí se přidali k bolševikům, odhodláni či svedeni k tomu, aby uváděli komunistickou utopii v život.

Když se dostali v Německu k moci nacisté, proces se opakoval. Ti nejlepší a nejpředvídavější duchové uprchli (naštěstí pro lidstvo mezi nimi bylo i několik geniálních fyziků a díky tomu Hitler prohrál závod o atomovou bombu), mnozí (zvláště ti horší) však zůstali a byli připraveni Hitlerovi pomáhat v uskutečňování jeho šílené vize.

Všechny totalitní režimy se obávají každého projevu svobodného myšlení, nezotročeného ducha, každé osobnosti, která by mohla vystoupit z davu projevujícího ochotu nový režim a jeho politiku přijmout. Takovou obavu nemohou mluvčí režimu připustit, oni přece hlásají svobodu. Proto potřebují disponovat nezpochybní-

telnou silou, neomylnou veličinou, která promluví za ně anebo je pověří, aby mluvili jejím jménem. Touto veličinou je **lid** obdařený podle charakteru diktatury přívlastkem pracující či německý, podrobený vůli živého Vůdce nebo mrtvého Proroka, lid, který je zároveň zbaven všech možností, jak by vyjádřil svoji vůli. Pomyslný lid má přirozenou moudrost, svůj vkus, své požadavky. Chválí, odmítá či zatracuje – tvor, který nemá tělo, zato má ústa, jimiž vyjadřuje mínění a zájmy diktatury, která se k jeho blahu ustavila.

Zavedením této podvodné a pomyslné veličiny sleduje totalitní režim hned několik cílů: oklamat naivní intelektuály, zvláště umělce (vládci jim naléhavě připomínají, že jsou od lidu nebezpečně vzdáleni), získat karabáč na méně naivní a zároveň se vlichotit davům, jejichž zájmy i vkus diktatura údajně hájí. Opravdu tím vychází vstříc mínění početné části obecnosti, která se nestačí přizpůsobovat prudce se rozvíjející technice, nerozumí složitým vývodům rozumujících filozofů a je nespokojena s demokratickou politikou. Pokud se týká umění, které stále více holduje novosti a experimentu, odmítá je (občas i právem) jako mazaný podvod.

Po sovětské revoluci vládnoucí bolševici nějakou dobu ve své kulturní politice váhali a nechávali vědcům i umělcům aspoň něco volnosti – jistě i proto, že mnozí z nich jejich revoluci podporovali. Podporovali ji, přestože jim nemohlo uniknout, jak bolševici porušují všechny normy a tradice. Podlehli však zdání, že nový režim bude ve srovnání s carským konzervativním režimem svobodomyšlnější, bude štědrý vůči badatelům (bolševici totiž vyhlásili jako jeden z cílů zápas s negramotností) a otevře se všem avantgardním proudům.

Zvláště se dali pomýlit umělci. Dokonce i známý futuristický básník Majakovskij skládal revoluční agitky a ještě sedm let po revoluci sepsal rozlehlou ódu na Lenina, v níž zveršoval lživá a velikášská hesla a oslavil krvavé činy revoluce. Pomohl tak vytvořit z muže posedlého mocí, z fanatika, který měl na svědomí tisíce lidských životů, ikonu dobrotivého světce:

*Sám
zavede socialismus,
dobrácky oči mhouře.*

Nesčíslněkrát opakované heslo „Říkáme – Lenin, myslíme – strana, říkáme – strana, myslíme Lenin“ nevymyslel ani Stalin, ani oddělení agitace (agitprop), ale futuristicky básník, který se přihlásil ke straně a rozhodl se dát příklad, jak lze v poezii zpopularizovat hesla. (Později se zastřelil anebo byl zastřelen, když začínal chápat, čeho se dopouštěl.) I jiní spisovatelé měli pro revoluci pochopení, Izák Babel se zúčastnil bojů Rudé armády, slavný symbolista Alexandr Blok v poémě Dvanáct zbásnil revoluci a rudoarmějce, kteří sice zabíjejí, ale činí tak ve jménu velkého cíle, revoluci neodmítl ani jeden z největších básníků oné doby Jesenin.

*Vím. – Smutek neutopíš ve víně.
Neuzdravíš se
samotou a vzdorem.
Patrně proto chce se teď i mně
vyhrnout gatě,
běžet s komsomolem.
(Překlad V. Daňka)*

Také Jeseninův život ukončila kulka z revolveru, podle oficiální zprávy spáchal sebevraždu, ale téměř s jistotou lze předpokládat, že byl jako nevhodně promlouvající básník zavražděn na příkaz nové revoluční moci.

Dokonce se z emigrace vrátil ruský šlechtic Alexej Tolstoj, posléze se odtud vrátil i ve světě uznávaný Maxim Gorkij, který se už odedávna přátelil s Leninem. Možná i pod jeho vlivem byl Lenin ve srovnání s nacistickým vůdcem (ten se sám považoval za umělce

a tedy povolán umění soudit) ve vztahu k umění méně rezolutní, neváhal třeba připustit svou nekompetentnost v oblasti básnictví.

Nacismus vzhledem k umění od první chvíle nepředstíral ani náznak tolerance. Své scestné myšlenky o umění formuloval Hitler už v programové knize *Mein Kampf*.

Očista naší kultury se musí rozprostřít do všech oblastí. Divadlo, výtvarné umění, literatura, film, tisk, plakáty a výklady musejí být očištěny od projevů zahnívajícího světa a postaveny do služeb mravní státní a kulturní myšlenky. Právo osobní svobody ustupuje před povinností zachování rasy... Hitler napadl všechny moderní směry jak ve výtvarném, tak v slovesném umění, ty podle něho vytvářeli duchovní degeneráti anebo prohnaní podvodníci za podpory zbabělé inteligence, která se vyhýbala každému vážnému odporu proti tomuto otravování zdravých instinktů našeho národa (marxisté by použili slova lidu) a ponechala jemu samému, aby se sám vyrovnal s tímto drzým nesmyslem.

Sotva se nacisté chopili moci, ihned se rozhodli zřídit přísný dohled nad všemi oblastmi lidského ducha. Už v květnu roku 1933 Goebbels prohlásil: Naše historická mise je přetvořit samotného ducha (*den Geist an sich*) v takové míře, že lidé a věci se dostanou do nového vzájemného vztahu. O tento nový vztah, novou podobu ducha se mají starat čerstvě zřízené říšské komory. Jedna pro literaturu, druhá pro tisk, třetí pro rozhlas, čtvrtá pro divadlo, pátá pro hudbu, šestá pro výtvarné umění.

Goebbels a jeho ministerstvo lidové osvěty a propagandy pak dostali právo rozhodovat o členství umělců v jednotlivých komorách, ti, kdo byli postaveni mimo komory (to se kromě jiných týkalo samozřejmě všech autorů, které označili za Židy), ztráceli možnost zveřejňovat své dílo, navíc díla všech umělců podléhala

přísné kontrole cenzury. Moderní umění, přesněji umění, které se nedalo ideologicky zneužít, prohlásili za zvrhlé a škodlivé. Během několika měsíců byl v nacistické říši zcela umrtven duchovní život.

K oslavě tohoto vítězství nad duchem uspořádal Hitler dvě výstavy: zvrhlého (jak nazýval moderní) umění a toho skutečného „nového a silného“, lidu srozumitelného. Na výstavě pronesl projev, kde mimo jiné prohlásil:

Umělec netvoří pro umělce. Tvoří pro lid, a uvidíme, že v budoucnosti bude lid povolán, aby soudil jeho umění. Nikdo nesmí říci, že lid nemá porozumění pro to, co skutečně obohacuje jeho život... Lid nemá nic společného s takzvaným moderním uměním. Lid toto umění považuje za drzou a nestoudnou aroganci anebo prostě za žalostný nedostatek schopností... Takové umění jen zkouší zmást namísto radostně povznášet spolehlivý a zdravý lidový instinkt. (Jen o několik let později Hitler v kruhu svých přátel a obdivovatelů v hlavním stanu pronesl o lidu svůj upřímný soud. Jaké štěstí pro vládcu, že lid nemyslí.)

V téže době, kdy nacisté ustavili nad umělci a jejich dílem naprostou kontrolu, si podobně počínali i sovětští komunisté. Jako převodové organizace bolševické strany či přesněji jejího vedení založili jednotlivé umělecké svazy; ty pak měly kontrolovat a usměrňovat všechna umělecká díla.

Ve stanovách Svazu spisovatelů se vypočítávaly pro spisovatele tyto cíle:

Účast na socialistickém budování uměleckou tvorbou sovětských spisovatelů; ochrana zájmů dělnické třídy a upevnění Sovětského svazu prostřednictvím toho, že zobrazují třídní boj proletariátu; výchova nejširších dělnických vrstev v duchu socialismu. Tvorba takových děl, která by měla vysokou umělec-

kou hodnotu a byla nasycena hrdinským bojem mezinárodního proletariátu, pathosem vítězství socialismu obrázejícím velikou moudrost a hrdinství komunistické strany.

V září roku 1934 se v Sovětském svazu sešel první sjezd nově ustaveného Svazu sovětských spisovatelů. Obvykle se zmiňuje ve spojitosti s tím, že se zde prvně objevil pojem socialistického realismu a socialistického romantismu. Jenže pojem byl dosud nespécifikovaný a za bolševickou stranu tu celkem tolerantně, pokud se týká formální podoby díla, promlouval Nikolaj Bucharin (však také byl sotva čtyři roky poté popraven). Daleko závažnější byl opakovaný důraz na to, že umění musí zobrazovat život pracujícího lidu, být mu blízké a srozumitelné. Už méně tolerantně mluvil jiný stranický byrokrat A. A. Ždanov: *Naše sovětská literatura se nebojí, že bude obviněna z tendenčnosti. Ano, sovětská literatura je tendenční, neboť v epoše týdňního boje není a nemůže být literatury netřídní, netendenční, zdánlivě apolitické...* Hlavní sjezdový řečník Maxim Gorkij vyhlásil: *Základním hrdinou našich knih musíme zvolit práci, tj. člověka organizovaného procesy práce, který je u nás ozbrojen veškerou mocí soudobé techniky, člověka, který se sám organizuje prací k lehkosti, produktivnosti, povyšuje ji na stupeň umění.*

K tomu přidal Alexej Tolstoj svoji vizi: *Jedním z nejdůležitějších úkolů umění je – vytvořit z živé látky typ nového člověka – vedoucí typ, hrdinu naší doby... Literární dílo existuje potud, pokud se vnímá masami a nachází v nich živou odezvu...* Na sjezdu se kriticky mluvilo o schematismu, nepřesvědčivosti a papírovosti děl, o tom, že by bylo třeba psát více a lépe pro děti, že kritika by měla mít pochopení pro hledání, dokonce někteří ze spisovatelů se přeli s tehdy ještě mocným Bucharinem, ovšemže jen o otázkách zcela bezvýznamných. Jedna z později proslulých stalinstických autorek Věra Inberová k tomu řekla: *Naším základním tónem je – radost. Ale předpokládáme, že jsme se naučili cítit radost se stejnou silou, jako*

spisovatelé žijící před námi cítili žal? Naučili jsme se vyjadřovat tuto radost ve svých dílech?

Na sjezd byl povolán i dělník, úderník Nikita Izolov: *Přebudováváme celý náš způsob života, toužíme dychtivě po vědomostech, po kultuře, po socialistické knize. Tuto knihu, napínavou, prosycenou duchem veliké výstavby, pochopitelnou pro každého dělníka, sovětští spisovatelé nám musí dát.*

A spisovatelé se opravdu usnesli, že budou spolupracovat na socialistické výstavbě svými uměleckými díly a budou bojovat proti třídnímu nepříteli. Budou upřesňovat podobu a obsah socialistického realismu. Na celém několikadenním zasedání, jehož se zúčastnilo více než tisíc tvůrců a další desítky hostů z celého světa, nezazněla jediná věta o tom, že v zemi už po léta dochází k inscenovaným procesům, že režim bez soudu vraždí tisíce lidí, že v důsledku zločinné zemědělské politiky na Ukrajině došlo v této „obilnici Evropy“ k hladomoru, který připravil o život na milion zemědělců, že v zemi existují stovky koncentračních táborů. Usnesli se, že svým dílem budou sloužit fiktivnímu šťastnému lidu a rezignovat na jeho skutečný bědný osud. Sjezdu se účastnilo i několik skutečných spisovatelů; většina z nich byla brzy nato buď popravena, anebo zahynula v lágrech.

Hned poté, co se komunisté zmocnili vlády v naší zemi, začali rovněž požadovat politizaci umění, čímž rozuměli naprostou služebnost své politice, svým cílům.

Polovzdělaní a ještě častěji zcela nevzdělaní komunističtí ideologové, zato znalí základních pouček marxismu-leninismu, často zásadním způsobem ovlivnili celé vědní obory.

V oblasti literární historie i teorie byl u nás takovým vlivným nevzdělaným ideologem Ladislav Štoll. (Profesor Václav Černý ho ve svých pamětech výstižně nazval *gigantem univerzální nevědomosti*.) Jednou, když jsem byl ještě členem redakční rady Května, nás Štoll k sobě povolal, aby nás přesvědčil o našich bludných názorech. Nikdy jsem

se nesetkal s myslí tak uzavřenou, s člověkem tak neschopným slyšet cokoli jiného než vlastní slova. Bylo to velmi deprimující, protože to byl on, kdo měl moc rozhodovat, co je správné a co nikoliv, co se smí a co nesmí vydávat. Zastával totiž v té době i funkci ministra kultury.

V roce 1950 tento gigant nevědomosti s neochvějnou jistotou, s pomocí citací Marxe, Lenina, Stalina a jeho hlavního ideologa Ždanova, prohlásil za *bludnou, pomýlenou, nihilistickou, pustošivou či křečovitou* prakticky celou meziválečnou českou poezii, především její největší zjevy: Františka Halase, Jaroslava Seiferta, Josefa Horu. Výjimku tvořili jen dva komunisté: S. K. Neumann, který od počátku podporoval stalinské křídlo v komunistické straně, a mladícký Jiří Wolker, který nemohl podlehnout žádným buržoazním svodům, neboť šest let po první světové válce podlehl tuberkulóze. V černobílém světě ideologa neexistuje kompromis, neexistuje smír mezi tím, co on považuje za pravdu, a tím, co odmítá.

*Je příznačné, uvedl Štoll proloženě ve svém hanopisu na českou poezii, že ani jeden z těchto básníků – ani Hora, ani Seifert, ani Halas – už nenašli slova verše pro Stalina... Dnes jde o to, abychom všichni dovedli **do hlubin svých bytostí říci definitivně sbohem své minulosti...**, abychom se všichni bez generačních dělítek (jako nebylo generačních dělítek mezi Neumannem, Nejedlým a Wolkerem, jako není dělítek mezi Stalinem a Komsomolem) vyzbrojeni kritickým a sebekritickým poučením z chyb a omylů minulosti, vydali s naším lidem socialistickou cestou k jeho jasné budoucnosti.*

Když zdůraznil, jaké nebezpečí hrozí poezii, která nežije *bohátým* [!], *současným životem ideovým*, zahrozil:

Ukázalo se, že básník, který v první polovině dvacátého století uprostřed grandiózního zápasu mezi starým a nelidským svě-

tem a novým lidským světem nepochopil dějinné poslání dělnické třídy, komunistické strany a Sovětského svazu, nepostavil se rozhodně na jejich stranu, který nepochopil, že vskutku stojí na největším předělu lidských dějin, že takový básník na to musí doplatit nejen svým dílem, ale někdy i tragickým osudem.

Básníky opravdu čekal tragický osud. Politika, kterou Štoll reprezentoval, přinášela spisovatelům, kteří se zcela nepodrobili, zákazy, žaláře i tresty smrti.

Duch tu nebyl zpolitizován, byl hnán pod šibenici.

Pokud tedy Karel Čapek mluvil po nástupu Hitlera o zradě vzdělců, vyplynulo jeho rozhořčení spíše z neznalosti toho, jak moderní diktatura funguje. Vzdělanci zrazovali své poslání v době, kdy budoucí vládcí ještě neměli v rukou moc. Zrazovala významná část intelektuálů ve svobodné části světa, když nedokázala odhalit nebezpečí komunistické utopie a byla ochotna přijmout revoluční teror jako nezbytnou oběť pro budoucí šťastný život. Zrazovali početní němečtí intelektuálové, když znechuceni demokratickou republikou dali průchod svým nacionalistickým a rasovým předsudkům a nedokázali odhalit nebezpečnost scestných názorů Adolfa Hitlera a jeho druhů. (Stejně tak selhali i francouzští vzdělanci v době Velké francouzské revoluce, a ona je pak, pokud včas neuprchli za hranice, zákonitě a logicky gilotinovala.)

Jakmile se diktatura zmocní vlády, bývá už pozdě. Diktatura předvede, že se – aspoň na čas – obejde bez skutečných duchů. Na jejich místa nastoupí rychle ti druhořadí či třetířadí, kteří by jinak neměli šanci. Dobře to vystihuje ve svých Dějinách Německa Golo Mann:

Německo byl chudý přelidněný stát, boj o život byl velmi tvrdý, na každé místo čekalo mnoho nových uchazečů, a mnoho těch, kteří doposud v životě neuspěli, mohlo nyní nastoupit a postupovat. Tito lidé mohli sotva mít něco proti „nacionálnímu státu“.

Podobný nástup těch, kdo v životě neuspěli a kterým kynula jen malá naděje, že by mohli za normálního vývoje uspět, jsme poznali i u nás po únorovém převratu a znovu v období takzvané normalizace, která následovala po sovětské okupaci.

Svou povahou se ovšem oba naše dějinné zvraty od sebe výrazně lišily.

Zatímco v prvním případě duch přiškrcen brutální silou bojoval o pouhé přežití, v druhém případě už bojovala o přežití duchovně zcela vyprázdněná diktatura sama.

Kapitola čtrnáctá

1

Našemu Michalovi už táhlo na třetí rok a stále jsme bydleli u Heleniných rodičů. Čekací doba na „příděl“ bytu v Praze se pohybovala kolem patnácti let, pokud člověk vstoupil do družstva, měl naději, že za zhruba třicet tisíc korun (dvacet mých měsíčních platů) získá byt o čtyři či pět let dříve. Byt se dal sehnat ještě výměnou, jenže těch, kdo by si přáli měnit jeden byt za dva, bylo daleko víc než těch, kdo měli opačnou potřebu.

Protože jsem měl mimořádnou (říkalo se jí tvůrčí) dovolenou, abych dopsal román, měl jsem víc času pobývat se svým malým potomkem. Byl už v útlém věku na rozdíl ode mě manuálně šikovný, dokázal z kostek budovat umné stavby, a i když předčasně dostával složitější hračky, jako byly stavebnice Merkur či Lego, vytrvale se pokoušel poradit si s nimi. Často jsme spolu seděli celé hodiny a skládali nějaké tvary, či dokonce jednoduché přístroje. Večer co večer si Michal přál slyšet pohádku. Pokud možno ne čtenou, ale vyprávěnou.

Už v dětství jsem projevil jistou troufalost, když jsem si zhotovil z papíru, kaštanů a dřívěk malé loutkové divadlo a předváděl svým kamarádům improvizovaná představení, která jsem si vymýšlel přímo během hry.

Teď jsem, jistě inspirován Čapkovým Povídáním o pejskovi a kočičce, vymýšlel nekonečné příběhy, jejichž hrdiny byli nešikovný moula pejsek, moudrá, šikovná a čistotná kočička a dobrácký kůň Vašek, díky němuž dvojice hrdinů mohla putovat po světě. Pohádka s přestávkami pokračovala řadu let, měla několik tisíc pokračování (dočkala se jí nejen dcera, ale i má nejstarší vnučka, a kdybych si

ji byl zaznamenával, dosáhla by určitě více dílů než slavný Harry Potter). Kupodivu (dnes bych to už určitě nesvedl) jsem dokázal vymýšlet stále nové a většinou humorné situace.

Smíchovské nábřeží, kde stál dům, v němž jsme bydleli, bylo sice honosné, ale pro dětský život nevhodné prostředí, aspoň o nedělích jsme chodívali se synkem na Petřín. Vzal jsem s sebou míč a na postranních cestách jsme kopali z branky do branky. Prohlašoval jsem, že z Michala vychovám fotbalistu, i když jsem to nemyslel ani trochu vážně, jen mě dojímala snaha malého hráče trefit se nohou do míče, ale Helenu tahle vyhlídka zneklidňovala a snažila se mi můj záměr vymluvit. (Michal určitě nejevil kopací nadání, zato byl obdivuhodně fyzicky zdatný a už o rok později s námi v létě vyšplhal z Kubovy Huti až na vrch Boubína a slezl i dolů do Horní Vltavice, aniž žádal, aby byl poponesen, jak by se v jeho věku dalo předpokládat.)

Člověk teprve s odstupem času pochopí, že čas, který tráví s dětmi, je neopakovatelný, jedinečný a patří k nejsilnějším zážitkům, které život může nabídnout. Jenže toto období života se obvykle kryje s časem, kdy máme mnoho jiných zájmů, kdy usilujeme splnit něco ze svých plánů, pracujeme, vyděláváme peníze, sháníme věci (a byt), debatujeme, oslavujeme s přáteli různá výročí či úspěchy, cestujeme (aspoň po vlastní zemi, když do zahraničí nemůžeme) a nakonec dospějeme k obludně mylnému závěru, že nás děti vlastně zdržují, a hledáme za sebe náhradu, v lepším případě prarodiče, v horším nějaká kolektivní zařízení – ten nejhorší případ jsem se ještě před vynálezem počítačů, internetu a vůbec virtuálního světa snažil zachytit ve Stroji na pohádky či ve scénáři Kybernetické babičky.

Nebyl jsem ve vztahu ke svým potomkům jiný, vyčítal jsem si, že zanedbávám svůj román. Čas, který jsem dostal k jeho dopsání, rychle plynul a já si uvědomoval, že se doma nedokážu na práci soustředit. Začal jsem se lekat, že dovolená uplyne, a já nebudu mít, co bych v nakladatelství odevzdal.

Odhodlal jsem se požádat Literární fond, zda bych mohl aspoň měsíc strávit v některém z jeho ubytovacích zařízení.

Ochotně mi nabídli pokojík na dobříšském zámku.

Bydlet na zámku mi připadlo zpanštělé, ale ujistili mě, že tam budu mít pro práci dobré a klidné prostředí, pokoje jsou zařízeny střídmě a v zámecké zahradě, jak všichni tvrdí, se krásně přemítá. A citovali mi jednoho současného básníka, který prohlásil, že duch se tu vznáší nízko nad cestami.

Sbalil jsem si tedy do batohu kromě trochy ošacení několik notesů s poznámkami z východoslovenských cest, knihu Hemingwayových povídek (také ve slovenštině), složku popsaného papíru (prvních pět kapitol chystaného románu) a balík čistého papíru (pro zbytek chystaného románu), plnicí pero i lahvičku zeleného inkoustu, a místo abych odjel do kraje, kde se měly odehrávat děje románu, jsem zamířil na zámek, v jehož okolí se údajně vznášel duch. Jestli to je duch svobodný anebo poddanský, se onen básník, pokud opravdu existoval, nezmiňoval.

Autobus stavěl až na náměstí. V samoobsluze jsem si koupil rohlíky, turistický salám a krabičku tavených sýrů. Protože byl horký den končícího léta, odhodlal jsem se nezodpovědně utratit ještě další korunu za láhev minerálky a takto zajištěn proti hladu a žízní jsem se vydal k zámku. S pocity, které se obvykle označují jako smíšené, jsem vstoupil otevřenou bránou do průjezdu a zjistil, že kromě křídla viditelného zvenku se za širokým nádvořím rozkládá ještě jedno stejně rozlehlé křídlo, pak jsem ve vrátnici předložil svůj ubytovací lístek.

Dobrácky vyhlížející správčová řekla, že mě vítá na Dobříši, a ukázala mi, kudy se mám vydat ke svému pokoji. Předala mi ještě klíč a upozornila mě, že od desíti hodin večer se tu vyžaduje dodržování nočního klidu.

Zámek, který stát (podobně jako předtím nacisté) odňal Colloredo-Mansfeldům a velkomyslně daroval spisovatelům, byl

ve správě Literárního fondu. Ten díky svým trvalým příjmům (dostával z každého honoráře za vydanou knihu či otištěný článek dvě procenta) mohl zámek nejen udržovat ve slušném stavu, ale provést v něm i některé úpravy. Jednou z nich byla proměna místností předního křídla zámku v pracovny.

Pokojíky byly opravdu zařízeny střídmě: psací stůl, židle, křeslo, skříň a postel, okna vedla na silnici stoupající právě před zámkem v ostře vykroucených zatačkách, které těžké nákladáky zmáhaly jen s hlučnou námahou.

Vybalil jsem si rychle věci, vytáhl z balíku první list papíru a s velkým odhodláním jsem napsal:

První lednové dny nepřestávalo pršet, voda v kanálu zvolna narůstala a potom se jedné noci vylila z břehů. Inženýr viděl plout dědinu jako nehybnou archu uprostřed širokých vod, utopené stromy čněly ze zátopy a kdosi se plavil od vesnice k vesnici po vratké loďce s jediným veslem.

Auta zvenku mě rozptylovala, vstal jsem a zavřel okno, ale stejně jsem se nedokázal soustředit. Přinutil jsem se přečíst několik posledních stránek svého rukopisu, abych se vrátil do prostředí, v němž se pohyboval můj hrdina, ale nové, tak odlišné prostředí, kde jsem se teď ocitl, mi takový návrat nedovolilo.

Sešel jsem dolů a ve vrátnici se zeptal, kudy bych se dostal do parku.

Přece přejdu dvůr, pak si otevřu skleněné dveře a jsem v parku.

Skleněné dveře jsem ani nemusel otvírat, byly do široka rozevřené. Předemnou se rozkládal francouzský park se vzorně přistřiženými záhony a se žlutavě vysypanými cestami, s terasami, sochami a fontánou, z níž pili kamenní koně, připadlo mi to filmově dokonalé a v našem budovatelském věku až neskutečné. Na lavičkách sedělo několik žen a slunily se. Pozdravil jsem je. Jedna z nich se zeptala,

jestli jsem ten Klíma, co sem má přijet psát. Ohromilo mě, že tu jsem očekáván. Představil jsem se. Žena mi podala vlahou ruku, řekla, že je Kainarová, a chtěla vědět, co píšu, jestli budu chodit do jídelny a jestli hraju mariáš. Odpověděl jsem, že dopisuju román, který se odehrává v kraji zátopy na východním Slovensku; pokud se týká jídla, nevím, protože si nemůžu dovolit chodit do hospody, šetříme na byt. Mariáš občas hraju. Usmála se na mě a řekla, že to je dobře.

Chodil jsem asi hodinu po parku, sebral několik pečárek, na stromě zahlédl vzácný pstřeň dubový a marně jsem se snažil soustředit na to, co chci psát. Vylezl jsem na strmou zalesněnou stráň a pustil se po úzké stezce zpátky k zámku. V jednom místě se stromy rozestoupily a já zahlédl tu nádhernou stavbu z jiného pohledu: barokně červené stěny jako by ohnivě plály mezi zelení a po žlutých parkových cestách, podobno velkým pestrobarevným broukům, zvolna popolézalo několik postav. Posadil jsem se na balvan u cesty a připadlo mi, že jsem se ocitl uprostřed snu; teď se vzbudím do kasárenského rána pokousaný od blech, hladový a vystrašený, co přinese den.

Pomaloučku jsem se vracel, překonal pocit nenáležitosti a zašel do jídelny. Byla ještě poloprázdná, několik autorů, kteří tu už večeřeli, jsem znal z nakladatelství, ale neodvážil jsem se k nim přisednout. Našel jsem si co neodlehlejší prázdný stůl a objednal si jídlo.

Podél boční stěny vedle vchodu se nedal přehlédnout dlouhý stůl, k němuž se pozvolna usazovali sami významní spisovatelé. Poznal jsem Jana Drdu, pak i Milana Jariše, o jehož koncentračnických povídkách psala ve své diplomové práci moje žena. Po chvíli se objevili Jan Otčenášek, autor statní cenou odměněného Občana Brycha, a Josef Kainar se svou hezkou ženou. Když jsem odcházel, musel jsem ten velký stůl minout, a tu na mě zavolal Jan Drda a žádal mě, abych tak nespěchal a přisedl si k nim. Tady Alice mu říkala, ukázal na paní Kainarovou, že hraju mariáš, a jim chybí čtvrtý do pauzírovaného.

Připadlo mi, že by bylo neslušné nebo dokonce namyšlené odmítnout pozvání, a tak jsem přisedl. Nakonec jsem zůstal až do půlnoci, vyhrál jsem asi patnáct korun v desetičlankovém mariáši a odcházel do svého pokojíku s pocitem viny, že jsem promarnil celý večer, a s odhodláním, že už se nikdy nedám přemluvit.

Přemluvili mě na druhý večer znovu, ale naštěstí jsem předtím napsal sedm stránek a měl pocit, že už bych stejně nic kloudného nevymyslel. Když jsem se v noci vrátil do svého pokoje, zařekl jsem se, že se už budu jídelně vyhýbat, jen si zajdu na snídani, protože chvíli před osmou tu bude ještě prázdná. Během dne se budu živit jen houskami, sýrem, suchým salámem, případně konzervami. Aspoň tím se můj život připodobní životu mého inženýra, který trávil často celé týdny mimo domov i dostupnou hospodu.

Psal jsem svůj první román a připadalo mi, že bych v něm měl povědět vše, co si myslím o smyslu života, o lásce, o válce, o spravedlnosti. Zpočátku jsem se lekal toho, že dost dobře neznám život v kraji, kde se pohybovali moji hrdinové, ale jak jsem psal, připadalo mi, že to není tak podstatné. Román je přece vždycky výtvar spjatý především s autorovou myslí, s jeho představivostí, s jeho schopností vytvořit vlastní svět, který se může, ale nemusí příliš podobat světu skutečnému. I když jsem se snažil pohybovat ve světě skutečném, strhávala mě příležitost vymýšlet si. Dal jsem ožít více než dvěma desítkám postav.

Asi nikde se člověk necítí tak svobodný a zároveň tak zodpovědný jako ve světě, který sám vytváří. Najednou mě přestalo zajímat, co nám vtoukali do hlavy během studií: hrdina musí být pro své prostředí typický. I kdyby byl zcela netypický, mohl žít, pokud mu dokážu vdechnout život.

Kraj, kde panovala nezměrná bída a neustálé nebezpečí záplav, a doba, kdy se děje mého románu odehrávaly, válka, která jedny připravila o život, druhé o majetek a další obtížila vinami anebo naopak zásluhami, pak příchod doby, která slibovala šťastný

a svobodný život, ale přinášela lidem další utrpení, to vše nabízelo množství drastických zápletek. Zjišťoval jsem, že osudy lidí, pokud jsou zachyceny v klíčových okamžicích, vypovědí o životě, o jeho hodnotách, o bludných vírách a iluzích víc než dlouhé úvahy. Svého inženýra jsem nechal vstoupit do komunistické strany. Zvolil jsem si takového hrdinu nikoliv proto, že se to vyžadovalo, ale protože jsem v jeho osudech mohl postavit proti sobě opakovaně hláсанé ideály a skutečnost, která se od nich tak pronikavě lišila.

Strávil jsem celých deset dní odloučen od lidí, napsal asi osmdesát stránek, nechal pohasínat sny svých hrdinů, popsal pitky, nevěry, kariéry, intriky nových vládců, zaryté mlčení těch, kteří jejich vládu odmítali. Úplně na závěr jsem umístil povzdech:

Je asi snazší zabít všechny lidi, omotat zemi drátem, všechno je snazší než dát lidem štěstí... Představovali jsme si to příliš snadné, našli jsme si ideál a věřili jsme, že tím jsme už našli cestu k lidskému štěstí. Ale kolikrát si už lidé našli ideál, o němž si mysleli totéž? A kolikrát ho dovedli uvést v život?

Byl jsem najednou unavený. Stýskalo se mi po mé rusovlásce, po malém Michalovi, život bez nich najednou postrádal smysl.

Román byl zhruba dopsán, teď mi jen zbývalo ho celý přečíst a udělat poslední úpravy, už jsem si mohl dovolit zase docházet na večeři.

V jídelně mě přivítali jako ztraceného syna. Jan Otčenášek, který se ke mně vždy choval vlídně, mi nabídl, že mě trochu provede zámkem, a opravdu mi ukázal prostorný zrcadlový sál s freskami od Molitora, velkou knihovnu plnou nádherně vázaných knih, také zadní zámecké křídlo. Bylo zachováno pokud možno ve své původní podobě, velké zámecké pokoje plné starožitného nábytku obývali teď ti nejvýznamnější ze spisovatelů, laureáti státních cen či zasloužilí a národní umělci; jak jsem pochopil, někteří tu pobývali trvale. Nejrozlehlejší prostory si zabral nedávný poslanec i bývalý

předseda Svazu spisovatelů Jan Drda. Za okupace tytéž prostory obýval sám zastupující protektor Daluege.

Tady na zámku se člověku naskýtal vzácná příležitost poznat zblízka některé z těch, kdo byli považováni za velikány naší současné literatury.

U velkého stolu, kam mě díky mé znalosti mariášové hry opětovně zvali, nejčastěji držel řeč právě Drda: člověk svým založením srdečný, řekl bych, že dokonce dobrácký. Často vyprávěl, jak se snažil ještě v době svého poslancování (tohle familiérní označení pro onu zodpovědnou činnost jsem od něho slyšel prvně) získat nějaké výhody pro obyvatele svého kraje. Ještě dodnes, tvrdil, dostává od lidí spoustu dopisů, v nichž ho žádají o pomoc nebo o přímluvu. Byl jako i ostatní u „jeho“ stolu, snad s výjimkou Otčenáška, stranický konzervavec, neměl pochopení pro to, co se v poslední době dělo v zemi i v literatuře. Strana jako by ztrácela autoritu a v umění se dostala do módy dekadence, cizí vlivy, spisovatelé se nimrají ve svých pocitech, vyznávají absurditu, tedy nesmysl, místo aby lidem dodávali aspoň trochu radosti do života a podporovali je v jejich tvořivé práci. V tom si dobře rozuměl se svým vrstevníkem Jarišem.

Napadlo mě, co by řekli mému už dopsanému románu. Ale román nejspíš nevyjde, pokud o něm budou rozhodovat lidé, kteří mají pro literaturu ještě méně pochopení, než měli oni.

O literatuře se však mluvívalo spíš výjimečně, vedly se řeči obvyklé u hospodského stolu, nejvíce o různých zahraničních cestách. Čím exotičtější byly anebo čím více směřovaly do západního světa, tím více svědčily o prominentním postavení cestovatele. Stejně však mezi nejčastější cíle i těch nejzasloužilejších patřily lázně na Krymu, Moskva či Leningrad, setkání a pitky se sovětskými spisovateli na jejich dačách; národní umělkyně Marie Majerová doputovala navzdory svému věku až do lidové Číny. Otčenášek se naopak právě vrátil z Francie a částečně s humorem, částečně s úžasem nám líčil striptýzové představení, které vrcholilo kopulací dogy se striptérkou.

Všichni, co sedávali u velkého stolu, byli členy komunistické strany, která se vydávala za stranu proletářskou. Ale všichni tu přijali zámecký způsob života. Hodně pozdě vstávali, dlouho sedali u jídla (to tu bylo levnější než v nejlacinější hospodě), po jídle buď odcházeli do svých komnat, anebo na krátkou procházku do parku. Tady se dala naplňovat představa mého přítele Saši Klimenta o inspirativních rozhovorech v zámeckém parku. Současným obyvatelům nevadilo, že jim zámek ani park nepatřily, aspoň s ním neměli starosti.

Nic bližšího o autorech, kteří tu žili, jsem nevěděl, ale soudě z jejich vyprávění pocházeli spíše ze skromných poměrů. Prostředí ovšem dokáže člověka rychle proměnit. Život se jeví jinak z okna zámku než z okna vesnické chalupy (nemluvě o tom, jak ho vidí lidé u továrního pásu nebo ve věžeňské cele). Pokud jsem si vzpomínal, psal o tom už krátce po válce Ferdinand Peroutka.

Uvědomoval jsem si, že spisovatelé, co tu trvale pobývali, toho v posledních letech napsali velmi málo anebo, jako Jan Drda, jen rozverně pohádky o dobráckých čertech. Rozdvojení bytosti na nepochybujícího a oddaného člena komunistické strany a na zámeckého pána muselo podlamovat tvořivost.

Zámek jsem opouštěl s úlevou, odhodlán sem už nikdy více nevkročit.

Helena, můj první čtenář, mi román pochválila. Jednu kopii jsem půjčil mamince; té vadilo, že jsem nechal hrdiny mluvit vulgárně, také se bála, že pokud mi román vydají, budu z toho mít nepříjemnosti. Tatínek rukopis přečetl a vrátil mi ho s rozpačitým úsměvem. Můj text nepojednával o elektromotorech, a tatínek se tudíž necítil kompetentní jej posuzovat.

Protože se nejpodstatnější části románu odehrávaly v padesátých letech, nazval jsem ho symbolicky Hodina ticha, rukopis jsem odevzdal a čekal, co o něm povědí lektori.

Přátelům jsem vyprávěl o svých dobříšských dojmech. Také jsem si našel kartičku s citátem z Peroutkova článku:

Společnost zajisté může spisovateli ulehčit jeho hmotný úděl, pozlatit jeho postavení..., ale neslibujte si od blahobytu mnoho pro tvořivé síly umělcovy... Nepomůže chodit mezi lid – do dobříšského zámku, kde jsou spisovatelé mezi sebou, kde jako v zrcadlové síni se obráží stále táž spisovatelská tvář... Kéž by se umělci nezatočila hlava nad jeho novými společenskými a mocenskými možnostmi, kéž by si příliš dlouho nehrál s tím, co dříve nemohl a nyní může...

2

Můj bratr zdárně dokončil obor teoretické fyziky na matematicko-fyzikální fakultě. Tatínek neskrýval radost nad tím, že aspoň jeho druhý syn vystudoval exaktní vědu, tedy něco, o čem s ním může aspoň trochu rozmlouvat. Bratr byl šťastný, že má studium za sebou (nebylo snadné, ještě v době, kdy jsme spolu bydleli, sedal nad svými skripty, zatímco já šel pokojně spát, a seděl nad nimi, ještě když jsem se někdy po půlnoci vzbudil), zároveň byl zkroušen vyhlídkou na to, co ho čeká. Dostal sice místo asistenta na fakultě, ale za několik týdnů měl nastoupit dvouletou vojenskou službu, protože ti idioti – jak ohodnotil naše zákonodárce – ve snaze zvýšit bojovou přípravu záložních důstojníků zrušili na fakultách vojenskou přípravu a nahradili ji zcela obyčejnou, sprostou a nesmyslnou vojenskou službou.

Opravdu narukoval až do Bratislavy.

Měl jako budoucí důstojník sice vojenskou službu méně zruďnou, než byla ta, která čekala obyčejné brance, dokonce sloužil společně s několika kolegy, ale stejně jako oni trpěl oprávněným pocitem, že utrácí v nesmyslně vojenské službě svá nejlepší léta. Většina velkých fyziků od Einsteina po Bohra, psal mi, učinila své geniální objevy ještě předtím, než dokončili třicátý rok života.

Při nečetných návštěvách, zato v četných dopisech nás informoval, že podniká, co je v jeho silách, aby náčelníci pochopili, jak

neužitečné je držet při hovadské službě budoucí geniální objevitele nějakých nových a pro armádu jistě důležitých záření. Na straně jeho argumentů stála skutečnost, že Američané by nesestrojili včas atomovou bombu, kdyby mladé a geniální fyziky namísto do laboratoří v Los Alamos zavřeli do kasáren a nechali je držet strážě u vchodu anebo dělat rajóny. Zdálo se dokonce, že uspěje, jenže pak se do toho vmísily sovětské rakety na Kubě, americká námořní blokáda a následné přesvědčení armádních hlav, že válka je na spadnutí a na nějaké výzkumy stejně nezbude čas.

Bratr si zoufal a prosil mě, abych o tom aspoň napsal článek.

Docela náhodou jsem toho dne, kdy mi jeho zoufalý dopis došel, potkal v nakladatelství Jana Otčenáška a dopis mu přečetl. Řekl mi, že by možná věděl o způsobu, jak nešťastným fyzikům pomoci. Zná generála, jmenuje se Šejna, a ten naprosto posedle touží stát se spisovatelem, čímž rozumí, že se mu podaří otisknout aspoň něco ze svých grafomanských pokusů. Jestli chci, seznámí mě s ním.

Tak jsem se tedy prvně v životě setkal s generálem. K mému úžasu se ke mně, který to nedotáhl výš než na podporučíka v záloze, choval s takovou úctou; respektem, jako bych byl maršálem Vyslechl moji zprávu o dvou desítkách fyziků a matematiků, kteří marně bojují o to, aby se směli vrátit ke své práci, ke svým výzkumům, a ve stručnosti jsem se mu pokusil přiblížit důležitost fyzikálních výzkumů pro obranu míru. Slíbil, že se na celou záležitost podívá, a poté se svěřil zase on mně, že už dlouho pracuje na takové větší povídce z vojenského prostředí, a zeptal se, zda bych mohl být tak laskav a podíval se mu na ten rukopis. Byl by mi vděčný za každou radu.

Odpověděl jsem, že udělám, co bude v mých silách.

Poděkoval mi a vyndal z aktovky rukopis, který, jak jsem ještě tentýž večer shledal, byl příšerný; nedovedl jsem si představit, kdo by ho otiskl.

Seděl jsem pak celé dny nad beznadějně nudnou slátaninou o jakémsi statečném četaři a snažil se nějak bezduchého netvora

oživit. Pak jsem zašel s rukopisem do redakce Plamene a vyložil jim, že otisknou-li slátaninu z vojenského prostředí, kterou jim přináším, předeslal jsem, že jejím autorem je generál a pro její vylepšení jsem už udělal, co jsem svedl, pomohou asi dvaceti fyzikům a matematikům uniknout z kasárenského zakletí. Dodal jsem, že některým z našich laureátů a národních umělců, při vší úctě k jejich dílu, otiskují podobné slátaniny. Slíbili, že udělají, co budou moci, a generálovi sdělí své rozhodnutí co nejdřív.

Nevím, co generálovi řekli, nevšiml jsem si, že by v jejich časopise povídka vyšla, ale nejspíš zařídili, že ji generálovi otiskli někde jinde, rozhodně však ten mocný muž splnil, co naznačil, že udělá.

Bratr i jeho kolegové se vrátili ke své civilní práci a já zase ke své do nakladatelství.

3

Popřevratová moc bez lítosti znemožnila autorům, kteří ji nepodporovali, aby vydávali svoje díla. Pokusila se podle sovětského vzoru nahradit jejich tvorbu literární produkcí nových dělnických autorů. Tenhle pokus však nepřinesl nic zajímavého. Ti, kdo řídili (jako řídili vše ostatní) kulturu, se tedy rozhodli dát příležitost mladým, začínajícím spisovatelům. Několik literárních nováčků se svou tvorbou přidalo k oficiálním autorům, ale většinou byl proti mysli dogmatismus horující pro budovatelská témata. Najednou se začaly objevovat rukopisy, jejichž autoři psali nepolitické anebo společensky kritické prózy. Dohlížitelské úřady kupodivu připustily jejich vydání (i když třeba Škvoreckého román Zbabělci vyvolal mezi „starými, věrnými“ soudruhy zuřivou kritiku).

Měl jsem přece jen jeden nakladatelský nápad. Až dosud, snad to bylo z důvodů ekonomických, se knižně nevydávala prozaická díla, pokud nedosáhla aspoň šestiarchového rozsahu. Než vznikl

povídkový soubor o požadovaném počtu stránek, mohlo to trvat i léta. Ale čekat bylo nebezpečné. To, co mohlo vyjít letos, nemuselo dostat souhlas k vydání za rok či dva. Navrhl jsem tedy novou edici útlých rozměrů, tak abychom mohli vydávat třeba jen tři povídky anebo kratičkou novelu. Získal jsem pro ten triviální nápad většinu redaktorů, nakonec i ředitele Pilaře. Edici jsme nazvali Malá řada života kolem nás a podařilo se nám brzy vydat několik textů, které se staly předzvěstí či dokonce základem nové vlny české prózy. (Tři Kunderovy povídky pod názvem Směšné lásky, Hrabalovy geniální jednověté Taneční hodiny pro starší a pokročilé, jednu z nejlepších próz Josefa Škvoreckého Legenda Emöke, výborné prózy od Alexandra Klimenta, Milana Uhdeho nebo od Jana Trefulky.)

Tedy v počátku šedesátých let, i když stále trval stranický dozor, informace o tom, co se děje v umění za našimi hranicemi, už byly dostupné. V oblasti literárního dění se o to postarala především skvělá revue Světová literatura, která přinášela první překlady z francouzského hnutí Nového románu, díla předních autorů z celého světa, mohli jsme číst první ukázky magického realismu, seznámit se s absurdním divadlem.

Aspoň v rukopisech se objevovaly experimentální texty, které měly své vášnivé vyznavače i odpůrce. Během práce v nakladatelství jsem poznal většinu prozaických autorů všech generací, jejich názory na tvorbu se nyní na rozdíl od ještě nedávné doby od sebe výrazně lišily. Já sám jsem necítil potřebu hlásit se k nějaké literární skupině či literárnímu směru. Pokud mě něco sbližovalo s několika přáteli, byly to spíš názory na politické dění než nějaká literární kréda či formální postupy.

Člověk, pokud opravdově usiluje cokoli vytvořit, si přece stanovuje, co chce povědět, a hledá k tomu vlastní pravidla, vlastní řád; když toho není schopen, nemůže nic vytvořit. Spisovatel má k dispozici slova svého jazyka, vlastní zkušenost, fantazii, musí mít schopnost vnímat jemnou tkáň díla, jemuž dává vznikat. Všechny vnější příka-

zy jsou mu k ničemu anebo ke zlému. *Žádná, ani ta nejdokonalejší metoda nenahradí úsilí vydobýt si vlastní obsah*, napsal Bruno Schulz a jistě si něco podobného myslelo mnoho autorů před ním.

Je pravda, že bezmála každý umělec, pokud uchopí právě módní vzorec a dokáže ho využít, může vytvořit nejen artefakt, ale dojít i uznání či dokonce slávy. Módní vzorce nabízejí úspěch všem průměrným a netvořivým duchům, také podvodníkům; ti potom podle vzoru velkých tvůrců či posledních teoretických výkřiků k sobě seřadí písmenka anebo slátají příběh, tu nakupí konzervy, kachle či kameny anebo polijí plátno barvami. Proč ne? Ve všech odvětvích lidské činnosti vždy převládal průměr nad opravdovou tvořivostí či dokonce genialitou a nikdy nechyběli šikovní podvodníci.

Nebavilo mě přit se o teoretických otázkách umění, připadalo mi to jako marnění času. Někdo zvenčí může člověka upozornit na jeho omyl nebo neobratnost, ale nikdo mu nemůže poradit, pokud on sám neobjeví, jakým způsobem má tvořit.

V té době mi také v německé antologii *Das Junge Europa* – vydané mnichovským nakladatelstvím Kurta Desche – vyšla povídka o mrtvém v hospodě u Lipenské přehrady. Z nakladatelství přidali dopis, v němž se dotazovali, zda bych nechtěl přispět do nově připravované antologie mladých autorů milostnou povídkou. Byl jsem nabídkou nadšen, připadlo mi, že mě zvou do jazykového světa, kde se pohybovali takoví velikáni jako Böll, Dürrenmatt či Max Frisch. Přál jsem si velice, abych vedle nich dokázal obstát.

V té době mě pozvali do sekretariátu Svazu spisovatelů a zeptali se, jestli bych nechtěl jet do Polska. Vysvětlili mi, že podle smlouvy mezi polským a naším Svazem spisovatelů o vzájemné výměně by měl někdo z našich autorů vyjet do Polska, a to pokud možno na celé tři měsíce. Hostitelé by mi hradili všechny výlohy a ještě bych dostával denní diety. Mým úkolem by bylo napsat jen několik reportáží z cesty. A já přece reportáže psát dovedu.

Namítl jsem, že neumím polsky.

Vysvětlili mi, že bych mohl odjet třeba až za čtvrt roku.

A za čtvrt roku se člověk může naučit i turecky.

Pochyboval jsem o tom, zato jsem nepochyboval, že hledali někoho, kdo by měl zájem jezdit čtvrt roku po Polsku, ale nenašli ho. Kdyby se tak jednalo o Francii anebo o Itálii...

Ale já přece nemůžu na čtvrt roku zmizet ze zaměstnání.

Už se ptali v nakladatelství, na čtvrt roku by mě uvolnili.

Řekl jsem, že se musím poradit doma. Ale pro jistotu (abych neztrácel čas) jsem si hned u Topičů koupil učebnici polštiny. Jenže jak jsem měl psát něco o Polsku? Ta země ještě stále, aspoň v mém podvědomí, měla příděch místa, kde mizeli mí blízcí a známí. Ovšem Polsko samo na tom bylo bez viny, okupovala je stejná ničemná moc, jaká obsadila i moji vlast.

O polské historii jsem toho znal málo a o kultuře ještě méně. Četl jsem něco od Sienkiewicze, ale jeho díla na mě neudělala zvláštní dojem. Romány Pan Tadeáš ani Dziady od Mickiewicze mě neoslovily. Ze současné literatury jsem četl a miloval dva své vrstevníky: Mrožka a Hlaska. Mrožek se mi líbil svou vtípností a jedovatou satirou, Hlaskovy povídky zvláštní syrovostí až surovostí. Četl jsem něco od Bruna Schulze (opět jednoho zajímavého autora, kterého nám při mých studiích zatajili stejně jako Kafku, s nímž jsem měl ve svém sprádaní snového světa něco společného), líbil se mi Popel a démant od Andrzejewského a obdivoval jsem skvělé polské filmy, jako třeba Kawalerowiczův Vlak a Matku Johanku od Andělů anebo Wajdovy Kanály a Nevinné čaroděje.

Trochu víc jsem věděl o polské politice. Sledoval jsem po poznaňských krvavých demonstracích vývoj v Polsku s naivní nadějí, že nový předseda strany Gomulka (jen taktak ho vlastní soudruzi pár let předtím neposlali na šibenici) by mohl spojit socialismus se svobodou. Vždyť hned nato, co ho zvolili do funkce, prohlásil, že dosavadní systém *křivil charakter a svědomí lidí, deptal lidi, v tomto systému byla poplívána lidská čest...* Zatímco teď *mlčící,*

zotročené mozky začaly probírat z omráčení jedovatým dýmem lží, falše a licoměrnosti. S tímto systémem jsme skoncovali, anebo s ním skoncujeme jednou provždy. Takové veřejné odsouzení režimu bylo u nás nemyslitelné.

Ale nejdůležitější pro mě bylo, že jsem právě neměl žádné velké téma. Co když je cestou potkám?

Rozhodl jsem se, že pozvání přijmu. Přemluvil jsem i přítele Klomínka, aby jel se mnou a kreslil; pokusím se, aby i on dostal podobné pozvání jako já.

Nedostal je, ale polský svaz byl ochoten měsíc platit ubytování pro nás oba. Naštěstí mé diety stačily k tomu, abychom oba mohli cestovat vlakem či autobusem a jít v laciných vývařovnách.

Polštině jsem před odjezdem věnoval všechnen volný čas, předplatil jsem si polskou Politiku, která otiskovala společenskovední úvahy, jaké by u nás zcela jistě nemohly vyjít, a sehnal si v Polském kulturním středisku povídky Slawomira Mrożka v originálu. Shledal jsem, že pro někoho, kdo umí česky, slovensky, rusky, trochu odposlouchal bulharštinu a navíc se učil staroslověnštinu a staročeštinu, polština není tak obtížná; přitom staročeštině se aspoň na první pohled podobala snad nejvíc. Když jsme konečně odjížděli, byl jsem si jist, že potřebnou konverzaci zvládnou.

Projeli jsme společně s Klomínkem Polskem od jihu k severu a zase zpět, pobývali ve Varšavě, v Rzesovu, v Gdaňsku, Gdyni i v Lodži.

Brzy jsme zjistili, že v Polsku panuje sice ještě větší nedostatek všeho než u nás, ale zároveň tu existoval i nevelký, zato podnikavý soukromý obchod, který nabízel výběr nedostatkového, především módního (a skoro určitě pašovaného) zboží. Už toto bylo znakem méně sešněrované společnosti. Důležitější mi však připadala větší svoboda tisku a dosažitelnost cizí literatury. Strávil jsem celý půlden v ohyzdném Paláci kultury, kam do suterénu umístili rozsáhlé knihkupectví cizojazyčné literatury. Stovky knih v němčině, ang-

ličtině (samozřejmě i v ruštině), často sociologické a politologické studie, zjevně nemarxistické, což bylo podstatné. U nás ani jedno takové knihkupectví neexistovalo. Věděl jsem, že tu utratím všechny své přebývající peníze, jen jsem váhal, v jakém jazyce si je mám pořídit. Nakonec jsem se, asi rozumně, rozhodl pro angličtinu. Z balíku knih, který jsem si přivezl, už nemám nic, ale vybavuji si jeden titul: Socialismus, kapitalismus a demokracie od indického autora, jehož jméno mi už vymizelo z paměti. V knize jsem prvně našel logicky zdůvodněno, co jsem vyzouval v naší zemi: socialismus nemůže být demokratický prostě proto, že určitým vrstvám upírá jejich práva a je založen na nereálném základu, který předpokládá neustálou kontrolu všeho, co se ve společnosti děje. Taková snaha po kontrole vždy končí útlakem a vede ke vzniku totalitních režimů.

Vrátil jsem se s Mirkem do Prahy, kde jsem se nakrátko zdržel, pak jsem odjel do Polska znovu – už sám. Odhodlal jsem se navštívit Osvětim, ale napsat o tomhle místě, kde povraždili tolik mých blízkých a další milion mně neznámých, jsem se neodvážil.

V té bezútěšné pustině, z níž čněly už jen zbytky předešlých hrůz, na mne dolehlo tíživé vědomí toho, nač už jsem pozapomínal: to vše, co jsem slyšel a četl, se skutečně přihodilo, byly plynové komory, přivázeli sem tisíce lidí jen proto, aby je zavraždili.

V Krakově jsem napsal dlouhý dopis ženě, ne o tom, co jsem viděl, ale o tom, že ji miluji. Také jsem tu koupil svazek pohlednic, na nichž byla nejrůznější zvířata: hroch, lev, papoušek, krokodýl anebo aspoň hodiny s kukačkou. Na té pohlednici jsem každý večer pro svého synka napsal jednu pohádku (byla o zvířeti z obrázku, nikoliv o kočičce, pejskovi a koni Vaškovi) a posílal ji na jeho jméno – byla to nejspíš první korespondence, kterou v životě dostával.

Zajel jsem pak do Čenstochové a žasl nad podivným jarmarkem konaným ve jménu Panny Marie.

Chodil jsem také do divadla, utkvěla mi jedna Różewiczova hra, která se jmenovala Naše malá stabilizace. Velmi mně ji doporučova-

li, ale zklamala mě tím, jak se až vtíravě pohybovala mezi Ionescem a Beckettem.

Navštívil jsem několik svých vrstevníků malířů, divadelníků i spisovatelů. Bydleli vesměs v maličkých bytech, prosycených tabákovým dýmem (v Polsku zničeném válkou panovala ještě beznadějnější bytová nouze než u nás). Shodl jsem se s kolegy v názorech o politice, méně v názorech na literaturu. Ve srovnání s nimi jsem byl konzervativní, věřil jsem, že literatura má poslání, a tedy i odpovědnost. Připadalo mi, že tady, jistě k tomu přispěla větší politická otevřenost, umělci holdovali módním směrům, které vyznávali kolegové v zemích znavených svobodou.

Ve Varšavě se mi také podařilo vymámit od Mrożka stručný rozhovor; Hlaska jsem potkat nemohl, uprchl do Izraele, kde se stejně jako předtím v Polsku upíjel k smrti.

Nelíbí se mi, když se hledají zevšeobecňující soudy o národech či etnikách, tvrdící, že Němci jsou ukáznění, Češi mají smysl pro humor, Angličané jsou upjatí, Rusové opilci, Židé jsou obchodníci a Cikáni kradou. O žádné takové zobecnění o Polácích jsem se nepokoušel, i když jsem si všiml, že většina z nich chodí do kostela a všude lze potkávat mnichy či jeptišky, že Poláci také mluví s hrdostí o své minulosti, hrdinství dávná i nedávná jsou u nich opředena až mytickým zbožněním. Jako by chtěli ujistit samy sebe, že být Polákem je posláním. A právě o takových tématech vedli vzrušené spory v soukromí i v novinách a v časopisech. V útlé knížce, kterou jsem o svých cestách sepsal a spojil v ní reportáže, rozhovory, fejetony a eseje, jsem aspoň ocitoval jednu reklamní tabulku, která o tom snad něco napovídala:

Písmo svaté v 830 jazycích a nářečích světa.

Instituce založená v roce 1840

v POLSKU EXISTUJE od roku 1816.

Ale hlavně jsem se snažil přetlumočit některé myšlenky, které jsem našel v polském tisku. Jedna z nich byla jen citací francouzského ekonoma Guérina. Napsal, že *naše doba zformovala tři systémy nesvobody, které nechaly daleko za sebou všechny podobné systémy minulosti: fašismus, stalinismus a vládu amerických monopolů*. Druhou jsem objevil v časopise Nová kultura: *Stalinismus – to je násilí vůči lidem, jednotlivcům a skupinám – je to systém teroru, špiclovství, brutálního násilí ve jménu zdání morálně politické jednoty lidu*.

Také jsem s potěšením uváděl názory polských abstraktních malířů, nikoliv proto, že bych s nimi ve všem souhlasil, ale protože u nás stejně smýšlejícím výtvarníkům ještě stále upírali právo na svobodný výtvarný projev. Tlumočil jsem rovněž názory představitele neideového divadla Jerzyho Afanasjeva, který vyhlášoval, že jediným úkolem je bavit, stejně jako baví cirkus či pouťoví umělci. To všechno byly kacířské názory, které u nás nesměly veřejně zaznít.

Než knížka vyšla, většina kacířských názorů už příliš kacířsky nezněla. Zatímco u nás začínala obleva, v Polsku přituhovalo, ani ta trocha relativní svobody totiž nemůže přetrvat déle než několik málo let, pokud přetrvává komunistický režim. To se, jak jsem nemohl ještě tušit, brzy potvrdilo i u nás.

Jednou jsem kdesi ve středním Polsku zabloudil k místním jatkám právě ve chvíli, kdy sem přivezli na porážku koně. Byl to otřesný pohled, který mi utkvěl a po řadu dní jsem ho nedokázal zapudit. Snažil jsem se jej zachytit (i když pohledem hrdinky) v povídce Poprava koně.

A hleděla strnule, jak muži od stropu hangáru spouštějí kladku, jak přes její kolo přehazují lano, jehož druhý konec ve tvaru smyčky poutal šíji koně, a dívala se bez hnutí, jak muži začínají táhnout, a viděla, jak napínají všechny síly, a jak také kůň sbírá všechny síly, jeho vystouplé žíly, a potom viděla, jak se kůň zvolna – příšerně a lidsky – vztyčuje na zadní nohy zvedán

*strašlivým lanem, jak jeho kopyta v hrůze buší o zem a pak se jen třepotají v prázdnu, slyšela řev toho zvířete, zoufalý koňský řev, nářek úzkosti a marné prosby, řev, jenž nebyl předtuchou, ale jistotou, a potom se dívala, jak se kůň podivnými, nepříro-
zenými skoky blíží jícnu vrat. Slitujte se!*

Jako by mi tahle země stále znovu měla připomínat násilnou smrt.

Třeba to bylo právě to očekávané téma, které jsem cestou potkal.

4

Moje žena si všimla, jak se slovníkem luštím anglickou knihu o socialismu a demokracii, a prohlásila, že to takhle nejde. (Ona sama chodila do francouzské školy, měla navíc státnice z angličtiny a srbochorvatštiny.) Za několik dní nato se u nás objevil malý mužík, představil se jako Vlček, dříve Wolf, a pravil, že mě na přání mé vzácné paní bude zdokonalovat v anglickém jazyce. Od toho dne k nám chodil dvakrát týdně a měl mne k tomu, abych hovořil v jazyce Shakespeara a Dickense, a to i za cenu, že budu mluvit jako pákistánský běželec. Měl zvláštní metodu výuky. Tehdy jedinou anglicky tištěnou literaturou, která se u nás dala zakoupit, byly knihy vydané v Sovětském svazu. Kromě dějin komunistické strany, Marxových spisů a Leninova životopisu přeložených z ruštiny bylo možno v prodejnách Sovětské knihy nalézt ještě stručně převyprávěné klasické romány, jako byl Robinson Crusoe anebo Gulliverovy cesty; tyhle knížky měly sloužit při výuce angličtiny na sovětských školách. Pro ty nejmenší žáčky vydávali prostě pohádky. Musel jsem si nakoupit všechny dostupné svazky a každou hodinu odvyprávět obsah jednoho z nich. Pan Wolf mlčky seděl, poslouchal, nejspíš i trpěl, pak mi vytkl ty nejhrubší gramatické chyby s tím, že angličtina vlastně žádnou závaznou gramatiku nemá, vyložil mi něco o přísné

souslednosti časů a zakázal mi po spojení „if“ používat budoucí čas. Než odešel, obvykle si anglicky postěžoval na to, jak moc má práce, takhle musí denně oběhnout čtyři i pět svých žáků, z nichž já ovšem, pokusil se mi zalichotit, jsem aspoň trochu zajímavý. Jak se blížilo léto, snil (anglicky) o tom, že odjede někam k moři (jako by bylo tak snadné se někam k moři dostat), lehne si do písku a bude celé tři týdny jenom koukat do nebe a nořit se do vody. Možná jel do Polska anebo do Jugoslávie; do Anglie, jak si posteskl, ho zatím nepustili.

Později, když se zdál politický vývoj u nás stále zajímavější, si se mnou začal povídat o politice a vyptával se, zda si myslím, že bychom mohli vyklouznout ze sovětských pout. Pokud se někdy stalo, že mě angličtina příliš zdržovala v řeči, dovolil mi mluvit i česky. Nevím, tehdy mě to nenapadlo, možná o mých názorech poslal někam hlášení, rozhodně jsem však na něj vděčně vzpomínal, když jsem o několik let později musel po celý semestr přednášet anglicky na americké univerzitě, ale to už on, bylo čerstvě po sovětské okupaci, zmizel někde ve světě, odkud se mi nikdy neozval.

Ve stejné době, kdy jsem se pustil do angličtiny, mi přítel Ludvík Vaculík vzrušeně oznámil, že jeden americký astronom jménem Schmidt objevil kvazar (jedním z mnoha Ludvíkových koníčků vedle fotografování, moravských lidových písniček, zvláště těch erotických, byla i astronomie). Kvazar, vyložil mi, je velmi vzdálené těleso vyzařující nesmírné množství energie. Podle Vaculíka to byl převratný objev a on čeká, že se objeví ještě další podobná tělesa. Vesmír je totiž nabitý energií stejně jako záhadnou antihmotou.

Z uvedeného astronomického údaje plyne, že se psal rok 1963.

Ten rok byl převratný i pro českou kulturu. Tehdy se začal promítat Formanův Konkurs a Černý Petr, zároveň i U stropu je pytel blech Věry Chytilové, vyšla Perlička na dně od Bohumila Hrabala i Fuksův Pan Theodor Mundstock, Holanova Mozartiana, Václava Černého Knížka o Babičce, také Kosíkova Dialektika konkrétního, přeložená téměř ihned do mnoha jazyků a považovaná

ještě o čtyřicet let později některými filozofy za jeden z největších myslitelských výkonů u nás v oné době. Už jsem zmínil Vaculíkův Rušný dům i Kunderovy Směšné lásky (byly to jen první tři zatím napsané prózy z této sbírky). Zatímco na kamenných scénách byl dosud nejvyšší autoritou Stanislavskij, diváci chodili nadšeně do Semaforu. Divadlo na zábradlí uvedlo Havlovu Zahradní slavnost – která skvěle parodovala prázdnotu a tupost oficielního myšlení a mluvení. Také moje Hodina ticha vyšla v onom roce.

Někteří z uvedených autorů včetně mne byli členy komunistické strany, jiní její (přínejmenším myšlenkoví) odpůrci, kterým (jako Hrabalovi, Havlovi nebo Holanovi) ještě donedávna bylo upíráno právo veřejně vystupovat. Přitom – aspoň na samých vrcholcích moci – se změnilo jen málo, k proměně vsak docházelo pod vrcholky – převážně u lidí humanitně vzdělaných – v jednotlivých tvůrčích svazech, na univerzitách či v Akademii věd. Ze všech legálních organizací nejvíce moci vzdoroval a také ji nejvíce popuzoval Svaz spisovatelů, ačkoliv i ten vznikl z vůle, či přesněji ze zvůle komunistické moci. Ta rozehnala původní spisovatelskou organizaci Syndikát spisovatelů (jistě se svými sedmnácti sty členy hodně přebujelou) a místo něj ustavila, většinou z členů komunistické strany, nový Svaz, který jí v prvních letech opravdu věrně sloužil. Teď se však vládnoucí moc všechna shromáždění spisovatelů snažila oddalovat, jak se jen dalo. Nicméně právě zmíněného roku se po sedmi letech sešel sjezd Svazu, v pořadí teprve třetí (pro mne byl významný i tím, že jsem se ho mohl účastnit. O hanebném vzniku Svazu jsem sotva zaslechl; ti, s nimiž jsem se stýkal a kteří často byli účastni při jeho vzniku, o tom raději nemluvili).

Sjelo se mnoho spisovatelů, jména některých z nich jsem ani neznal.

Většinu příspěvků však obstarali proslulí autoři. Téměř všichni se zabývali minulostí, dokonce se mohlo zdát, že zatímco nedávna minulost byla zločinná, současnost zločiny napравuje a poote-

vřenou branou k nám nakukuje tolik toužena svoboda. Řečníci opakovali, že dogmatismus v oficiálním, tedy stranickém přístupu k literatuře zavinil úpadek tvorby, jiní se vraceli k některým osobním křivdám. Bývalý šéfredaktor bývalého Května Jiří Šotola zase kritizoval Literární noviny za to, že pracují s příliš úzkou skupinou spisovatelů. Upozornil, že noviny sice často proměňují program i lidi, ale dělají je stále titíž lidé. Za tento postřeh, který měl jistě daleko obecnější platnost, týkal se přece i vládnoucí moci v zemi, jsme mu tleskali.

Většinu nejkritičtějších projevů pronášeli členové strany; někteří buď ze snahy krýt svoje názory uznávanou autoritou, anebo snad ještě z přesvědčení, že se podaří socialismus očistit, se dovolávali Lenina, volali po obnově leninských norem, které ztotožňovali s tolerancí, kritičností a velkomyslností.

Byl jsem, jako asi většina účastníků sjezdu, nejvíce zvědav na projev Laca Novomeského, slovenského avantgardního básníka a předválečného komunisty. Jeho poezii jsem neznal (ani jsem nevěděl, že v prvních letech po revoluci patřil mezi ty, kdo pomáhali potlačovat svobodu tvorby), ale věděl jsem, že byl politickým vězněm jak za války, tak v padesátých letech, kdy ho odsoudili k desetiletému trestu jako slovenského buržoazního nacionalistu.

Novomeský, muž ušlechtilého zjevu, hájil svoji minulost a s ní i donedávna zatracované avantgardní hnutí. Dokazoval, že stranilo komunismu a získávalo pro něj mladé lidi už v době, kdy komunisté ještě neměli moc. Zato období, kdy komunisté moc získali, bylo pro něho obdobím útlaku a lži. Poznamenal jsem si z jeho slov:

*Tragika věci není v tom anebo **jen** v tom, že jeden víc a druhý méně uvěřil lži a přijal ji, jeden ze strachu, druhý v dobré víře, že tím poslouží správné věci. Tragika věci tkví především v případě nás spisovatelů a publicistů v tom, že jsme o této lži přesvědčovali našeho čtenáře, že jsme mylili a pomýlili celou*

*generaci, která stojí za okny této síně rozpačitá, bezradná, zba-
vená jistoty a bez půdy pod nohama. Jí musíme vrátit důvěru,
víru a pravdu, kterou však musíme najít sami v sobě.*

Novomeskému jsme hodně tleskali. Zaujalo mě, že i on zřejmě věří v nápravu zločinů, které se ve jménu komunismu páchaly. Teprve později jsem si uvědomil, že to byla řeč člověka, který ani po mnoha letech strávených ve vyšetřovací vazbě a vězení nedokázal přijmout, že pravda se nacházela úplně jinde, než kde ji on a jeho soudruzi hledali. Chtěl tuto pravdu předat nám, *generaci za okny*, jako jistotu a pevnou půdu pod nohama. Myslím, že rozdvojenost mezi poznáním a vztahem k vlastní mladistvé víře a k vlastnímu konání ho ke konci života dovedla k tomu, že svým jménem znovu zaštiťoval odporný, tentokráte sovětský okupační režim.

Z pronesených příspěvků mi byl nejbližší názor, který vyjádřil Milan Kundera.

*Již po mnoho let přitahuje nás dogmatismus jako základní terč
našeho hněvu i našich polemik. Ale jsem si jist, že se již mnohých
z nás zmocňuje z tohoto vytrvalého terče jakási únava. Že dog-
matismus a jeho stoupenci jsou myšlenkově neplodní, je známo.
Horší však je, že i spor s dogmatismem je proklet jistou myšlen-
kovou sterilitou. Jen se ohlédněme trochu nazpět a připomeňme
si, jaké myšlenkové Ameriky jsme v našich sporech objevovali:
že básník má právo na volný verš; že avantgardní literatura
patří k dědictví socialistického umění; že kladná literatura ne-
musí mít nutně kladného hrdinu; že smutek v básni není ideová
zrada; že literatura, která nesmí říkat o skutečnosti celou prav-
du, nemůže být nikdy velkou literaturou atd. atd. Bojovali jsme
tedy většinou o zcela banální pravdy, naši dogmatictí odpůrci
učinili z nás přemílače samozřejmostí... Přicházela nám na
mysl myšlenka o neplodně utrácených silách.*

Na sjezdu jsem byl spolu s dvaceti třemi „nováčky“ (většinou také mladými) zvolen do ústředního výboru svazu. Ale největší událostí tohoto roku pro mě bylo, že se nám narodila dcera, už jako miminko krásná a vlasatá. Dostala jméno Hana. Moje žena, která pro každého vymýšlí jiné jméno, než jaké má v rodném listě (a to i v případě, že je sama vybrala), jí však nejprve říkala Františka a později ji oslovovala Nando.

5

Nové vedení Svazu se rozhodlo změnit obsah Literárních novin. Dosavadní šéfredaktor Josef Rybák byl spíše než spisovatel a novinář komunistický funkcionář a přímo ztělesňoval tolik odsuzované dogmatické myšlení.

Koncem onoho roku, kdy byl objeven první kvazar, se konalo zasedání, na němž jsme rozhodli, že Rybákovi doporučíme, aby odešel na tvůrčí dovolenou. Bylo však obtížné najít někoho na jeho místo. Nakonec vybídli Šotolu, který noviny nejvíc kritizoval (možná trochu škodolibě), ať je tedy zkusí řídit. Jmenování přijal a mě požádal, abych šel do redakce s ním, případně mu dělal zástupce. Nevím, proč si zvolil právě mě, znali jsme se trochu z Května a zřejmě předpokládal, že mám aspoň nějakou novinářskou zkušenost. Také se obával, jak ho v redakci přijmou. O mně věděl, že do listu přispívám, že v redakci pracuje moje žena, a doufal, že v novinách budou vůči mně naladění přátelštěji než vůči němu.

Takže jsem nastoupil jako redaktor do Literárních novin.

Budova, v jejíž dvou patrech redakce sídlila, stála na rohu Betlémské ulice a nábřeží. Z ulice nepřetržitě řinčely tramvaje a řvaly motory aut, která se už tehdy houfovala před úzkým průjezdem kolem Karlových lázní; zato byla z některých oken ojedinelá vyhlídka na řeku, na Malou Stranu i na Hrad, odkud ovšem proletářský prezident shlížel na redakci se stále větší nevolí.

Zřejmě abych nezpychl anebo se necítil jako někdo zasloužilý, mi nejdříve nedali vůbec stůl (sedal jsem z druhé strany stolu své ženy), teprve pak mě umístili podobně jako v předchozím zaměstnání do průchozí zešeřelé, zato však tiché místnosti s beznadějnou vyhlídkou do blízkých stěn protějšího domu. Kolegyně Dupalová, která tu komoru se mnou sdílela, měla jako hlavní náplň práce starost o čtenářské dopisy. Už tehdy jich do redakce docházely stovky.

Koupil jsem několik lahví vína jako nováčkovské zápisné, společně jsme ho na závěr redakční schůze vypili, pověděli si několik nových anekdot a mluvili o potížích s Hlavní správou tiskového dozoru. Přesto jsem se nedokázal zbavit pocitu, že mě vnímají jako treuhändera, kterého jim sem dosadil vydavatel.

Na rozdíl od nástupu do nakladatelské redakce jsem teď měl o práci tady jakousi představu. Literární noviny vznikly jako zrádní dědicové Lidových novin (po válce přejmenovaných na Svobodné noviny); sice si nezachovaly nic z jejich předválečného ducha a svobodomyslnosti, ale převzaly jejich formát i rotační tisk, a to navzdory tomu, že se změnil v týdeník.

V mysli mi utkvěla mírně zidealizovaná podoba předválečných Lidových novin jako listu, který skvěle spojoval všechny novinové i literární žánry. Dovoloval si i cosi neslýchaného, otiskoval na první stránce báseň a sloupek, který většinou psali nikoliv redaktori, ale spisovatelé. Na první straně začínal i fejeton nebo román na pokračování. Vedle denních zpráv měly Lidovky pravidelnou soudničku, kritickou rubriku, ale také reportáže, vnitropolitické a zahraničněpolitické komentáře, články o národním hospodářství i krátkou sportovní rubriku. Do novin přispívali přední spisovatelé i odborníci. Na okamžik jako bych zapomněl, že žiju v docela jiných poměrech, a uvěřil jsem, že pokud by se nám Literární noviny podařilo přivést k takové podobě a hlavně úrovni, mohli bychom vytvářet skvělý časopis, který by jen těžko našel v zemi konkurenci.

Zdalo se, že v redakci Rybákův odchod všichni vítali, nicméně Šotolův projev na spisovatelském sjezdu je lekal. Šotola totiž mluvil pravdu: někteří z redaktorů během padesátých let publikovali hanebné články odpovídající požadavkům oné doby (za německé okupace se podobné výplody označovaly jako aktivistické). Když jsem kolegy poznal blíže, byl jsem si jist, že právě nejvýraznější osobnosti v redakci, jako tolik jiných v generaci, která dospívala za války (byli zhruba o deset let starší než já), konali z revolučního poblouznění, jemuž lidé v tomto věku tak často podléhají. Po zbytek života se pak snažili svoje poblouznění napravovat.

Šotola přednesl na poradě krátkou řeč o tom, jak je potřeba pracovat s mnohem větším počtem spolupracovníků, zvláště s takovými, jejichž jména si lidé nespojují s obdobím kultu osobnosti. Dál však nic určitého nepověděl, zavřel se do své šéfovny a vyslovil přání, že chce číst všechny texty, které se v novinách objeví.

V novinách několik týdnů panovalo dobře postřehnutelné napětí. Konečně za mnou přišel vedoucí zahraniční rubriky Liehm s dotazem: Máte v úmyslu vyhazovat lidi, anebo je soudit podle toho, jak pracují?

Řekl jsem, že pokud vím, nikdo nikoho vyhazovat nehodlá, ale nejlepší bude, když se na to nového šéfa zeptá sám.

O dogmaticích a fanaticích

Encyklopedie Politiky uvádí k pojmu dogmatismu takovouto definici: *Dogmatismus (z řeckého dogma = mínění) – setrvávání na názorech bez ohledu na nové poznatky. V politické oblasti se termín dogmatismus používal především v období 60. let 20. století v souvislosti se snahou o reformu marxisticko-leninské teorie i politické praxe komunistických stran.*

Přesnější definici podává akademický Slovník spisovného jazyka českého: *Dogma je nedokazatelné tvrzení přijaté na základě víry, považované za nezvratné, neomylné a věčné. Dogmatismus pak charakterizuje: hlásání dogmat, lpění na dogmatech, dogmatický postup.*

Kupříkladu základní křesťanské dogma, jak je shrnuje apoštolské vyznání víry, předpisuje, aby křesťan věřil, že Ježíš je Syn boží, počal ho Duch svatý, narodil se z Marie Panny, byl ukřižován, umřel, sestoupil do pekel, třetího dne vstal z mrtvých, vstoupil do nebe. Vyznání zahrnovalo i víru v tělesné vzkříšení po smrti a v život věčný. Dogma se nezabývalo tím, jak někdo může zemřít a po třech dnech opět ožít, ani jak můžeme my všichni jednoho neurčeného dne, možná miliony let po smrti, být vzkříšeni dokonce ve své tělesné podobě, ani tím, co je vlastně věčnost. Dogmatu je prostě nutno věřit.

Potřeba dogmat trvá od nepaměti. Člověku je přirozené, že chce žít v pravdě anebo přesněji, že to, co zastává, co tvrdí, čím se v životě řídí, je správné, a za správné by to měli považovat i ostatní lidé. Jenže kdo vlastně dokáže posoudit tuto správnost? Určité normy se obecně přijímají, vycházejí z nich i zákony, jimiž se společnost musí řídit, pokud se nechce propadnout do chaosu. Ale jak je tomu v oblastech, které se do těchto norem nevtěsaly? Jak se má organizovat společnost, aby člověku zajistila prožít co nejlépe čas jeho života? Jak rozpoznat krásu od ošklivosti? Jak umění od pouhé zábavy?

Existuje něco nadosobního? A pokud ano, kde to hledat, kterou z nabídek nabízených různými proroky si vybrat?

Většina lidí se uchyluje k nějakým kanonizovaným radám či vysvětlením, k příkazům, ke vzorům, jimiž své konání a chování měří. Čím přísněji, čím apodiktičtěji tyto vzory znějí, tím více lidí přitahují. Ten, kdo je přijme za své, kryt jejich nezpochybnitelnou autoritou se cítí v bezpečí. Kdo nepochybuje, zařadí se k těm, kdo rovněž nepochybují. Nemají odpovědnost, pokud je potřeba, zříkají se vlastního svědomí.

Nemám žádné svědomí, už v počátcích nacismu vyhlásil Hans Frank, mým svědomím je Adolf Hitler.

Dogmatici bývají obvykle lidé netvořiví, ale tím, že se cele přimkli k nějaké nezvratné, neomylné a věčné pravdě, získali jistotu, navíc jsou přesvědčeni, že získali i právo soudit a odsoudit každého, kdo jejich pravdu neuznává.

Nebezpečným a ničivým se však dogmatismus stává tehdy, spojí-li se s mocí anebo aspoň s organizovanou skupinou, která o moc usiluje.

V době končícího středověku i počínajícího novověku dogmatismus křesťanských církví triumfuje. Aby se šířila křesťanská víra, pořádají se křížové výpravy, jejichž účastníci vraždí jednou příslušníky křesťanských sekt, jindy vyznavače islámu, chátra pořádá pogromy na Židy. Aby chránila všechna svá dogmata, římskokatolická církev zřídila inkvizici, instituci, která potlačovala jakékoliv projevy samostatnějšího myšlení a posílala katovi kacíře či ženy obviněné a „usvědčené“ z čarodějnictví.

Proslulé Kladivo na čarodějnice je výplodem takto zpotvořeného ducha, který dovolává se církevních otců i bible dokazoval existenci čarodějnic i jejich nebezpečného díla.

Avšak není žádný tělesný neduh, dokonce ani malomocenství nebo epilepsie, který nemůže být způsoben čarodějnicemi. A to je dokázáno [!] skutečností, že doktoři žádný druh neduhu nevy-

jímají. Neboť pečlivé uvážení toho, co již bylo napsáno ohledně síly ďáblů a špatnosti čarodějnic, ukáže, že v tomto tvrzení nejsou žádné obtíže. Nider se rovněž touto věcí zabývá jak ve svých Praeceptorio, tak ve Formicariu... Je to dokázáno rovněž Isidorem, když popisuje skutky čarodějnic (8. Etym. cap. 9) a praví, že jsou zvány čarodějnicemi pro velikost svých zločinů, neboť za pomoci ďábla rozpoutávají živly pozdvihováním bouří... Dodává také, že mohou zbavit lidi života pouhou silou svých kouzel, aniž by byl použit jed. To je rovněž dokázáno sv. Tomášem...

Tyto zpozdilosti by se daly vysvětlit zpozdilostí doby, jistě i v samotné bibli se nacházejí zmínky o čarodějích či zlých duších, ve druhé knize Mojžíšově dokonce najdeme suchou výzvu: *Čarodějníci nenecháš naživu*. Teprve však spojení dogmatu a obrovské moci katolické církve vedlo k vraždění, jemuž padly za oběť statisíce žen.

Dvacáté století se vyznačovalo převratným vývojem vědy, nová dogmata se přizpůsobila této skutečnosti. Předpokladem vědeckého bádání je však otevřenost mysli, ta usiluje o trvalé přezkoumávání dosavadních závěrů a zákonitostí, tedy ví o potřebě neustálého pochybování a je si vědoma, že i to, co se považuje za pravdivé a ověřené, většinou podléhá změně. Platí to o vesmíru, v němž může existovat kromě viditelné hmoty i neviditelná antihmota, o prostoru, který se zdá být trojrozměrný, ale může mít nekonečné množství rozměrů, stejně jako to platí o společnosti či o původu člověka.

Ideologie dvacátého století stanovovaly nová dogmata, která se snažila vědeckost aspoň předstírat. Jedním takovým dogmatem se stala zdánlivě vědecky podložená rasová teorie, podle níž se lidstvo dělilo na rasu nižší, vyšší a na rasu vyvolenou, přičemž příslušníci nižší rasy měli buď sloužit jako otroci, anebo být vyhubeni. Celé vědecké ústavy se věnovaly nesmyslnému bádání, určovaly základní rasové znaky a dokazovaly přednosti jedněch a pokleslost druhých, varovaly před znečišťujícím křížením ras.

Podvodem se stal i oficiální výklad marxismu spojený s mocí komunistického státu. Marxův dialektický materialismus (později rozvedený v marxismu-leninismu) byl vyhlášen za nejvyšší stupeň vědeckého poznání, za jedinou přípustnou metodu bádání. Několik základních dogmat (rozhodující význam výrobních vztahů, ekonomická základna, která určuje politickou a ideologickou nadstavbu, trvalý třídní boj, dějinná vyvolenost dělnické třídy jako nositelky pokroku a zločinný charakter vykořisťovatelských tříd) propagandisté předstírající vědeckou metodu stále znovu potvrzovali jako geniální, a hlavně je přenášeli do všech odvětví lidské činnosti a tvorby. Vědecké práce se už neposuzovaly podle toho, zda byly nezaujaté a objevné, ale právě naopak podle toho, jak dokázaly svá často odvozená a nepůvodní tvrzení podepřít citacemi z klasiků marxismu. Na vysokých školách se už nepřednášela filozofie, ale dialektický a historický materialismus, žádný akademický titul se nedal získat bez zkoušky z marxismu. Tato parodie na vědecké poznání prostoupila veškeré zkoumání, všechny obory, od práv po biologii, od historických věd po uměnovědy.

Věda i umění bud' stranily zdravým společenským silám, anebo posluhovaly buržoazii. Všechny ostatní okolnosti, osobnost vědce či umělce stejně jako osobitost jejich zájmů, pozbyly významu, nadání, životní zkušenosti, znalosti mohly být leda na závadu. Protože všechno duchovní úsilí se takovému pojetí vzpíralo, bylo nutno ustavit nad ním přísnou kontrolu, řídit je. Jeden z mocných vykladačů marxistické doktríny, čínský komunistický diktátor Mao Ce-tung podává tuto definici kultury:

Veškerá kultura, literatura a umění v dnešním světě náležejí společenské třídě, některé straně a mají nějakou politickou linii. Něco takového jako umění pro umění nebo nadtřídní či nadstranické umění neexistuje...

Právě mysl svázaná dogmaty má sklon uvěřit, že našla pravdu, jedinou nezpochybnitelnou, a tedy všeplatnou. A povinností toho, kdo pravdu našel, je šířit ji a posléze všemožným způsobem ničit její (tedy své) odpůrce. Fanatismus je příznačný pro oddíly nadšených bojovníků připravených rozpoutávat teror, povstání či revoluce a obluzuje i ty, kteří jenom přihlížejí.

Tak napomáhali (svými udáními) či aspoň přihlíželi věrní křesťané upalování kacířů, stejně jako se za Francouzské revoluce davy Pařížanů radovaly z poprav odpůrců revoluce a jen o málo později i jejích vůdců.

Jedním z nejfanatičtějších vůdců dvacátého století byl nepochybně Lenin. Ačkoli se, jak ukázal vývoj jen několika dalších desetiletí, ve všech svých očekáváních, vědeckých rozborech i předpovědích mýlil, o to nezvratněji byl přesvědčen, že odhalil jedinou platnou pravdu o společenském dění, o historii dosavadní i budoucí, a tedy i o jediné správném směřování společenského vývoje. Jeden z bolševických vůdců Grigorij Zinovjev svého soudruha a milovaného vůdce Lenina charakterizoval jako muže, který už v pětadvaceti letech *pocítoval odpovědnost za celé lidstvo*. Posedlý svou myšlenkou vybudovat komunistickou společnost i proti vůli všech hlásal Lenin oprávněnost, ba nutnost diktatury. *Diktatura proletariátu je úporný boj, krvavý i nekrvavý, násilný i mírný, vojenský i hospodářský, pedagogický i administrativní, proti silám a tradicím staré společnosti. Síla zvyku milionů a desetimilionů je nejstrašnější silou*. Pro fanatika nové víry, nového světa, nové společnosti je ze všeho nejnebezpečnější tradice, desetimiliony těch, kdo odmítají spásu, kterou jim chce vnutit.

Také Lenin a jeho revolucionáři dali zavraždit cara stejně jako stovky představitelů předcházejícího režimu. Jen o několik let později většina z nich skončila na popravišti a vždy se našlo dost těch, kdo se vzdali svého vidění, myšlení i svědomí a uvěřili, že každá z nových vražd jen potvrzuje jedinou pravdu, kterou přijali (anebo byli nuceni přijmout) za svoji.

Lenin byl ve svém počínání fanatika pevně přesvědčen, že k prosazení pravdy, kterou zastává, smí učinit cokoliv. Neméně důsledný byl jeho nástupce, jenž se právem prohlašoval za jeho žáka, J. V. Stalin. *Věděl o sobě, že je jedním z nejkrutějších, nejdespotičtějších postav celé lidské historie*, charakterizoval svůj pocit z mnoha setkání s ním jugoslávský politik Milovan Đilas. *Ale to ho ani v nejmenším neznepokojovalo, protože byl přesvědčen, že uskutečňuje sám dějinný záměr. Jeho svědomí nic netrápilo navzdory milionům, které byly v jeho jménu a podle jeho rozkazů vyhlazeny, navzdory tisícům svých nejbližších spolupracovníků, které zavraždil jako zrádce, poněvadž pochybovali, že vede svou zemi a lid ke štěstí, rovnosti a svobodě.*

Adolf Hitler věřil, že uskutečňuje zájem dějin či vůli prozřetelnosti, a proto žádal ode všech bezvýhradnou poslušnost a službu.

Budoucnost hnutí, tvrdil už ve své programové knize Mein Kampf, je podmíněna fanatismem, nesnášlivostí, s nimiž jeho přívrženci prosazují jeho program jako jediný správný... Velikost každé mohutné organizace, ztělesňující v tomto světě určitou ideu, spočívá v náboženském fanatismu, jímž se prosazuje nesnášlivě k ostatním přesvědčena o svém právu. Hnutí má své členy vychovávat zásadně k tomu, aby v boji nespatořovali něco, k čemu byli obtížně vychováni, nýbrž cosi, oč sami usilují. Proto se nemají bát nepřátelství protivníků, nýbrž je pocítovat jako důkaz oprávněnosti své existence.

Zvěstovatelé nových pravd a tvůrci nových říší dovedou neotřesitelnou vírou ve vlastní pravdu, vlastní vyvolenost a schopnost přinést lidem spásu získat aspoň na čas davu oddaných a zfanatizovaných stoupenců.

Fanatický dogmatismus neskončil s pádem nacionálního socialismu ani komunistické vize. Ožívají stará dogmata a mýty o všesvě-

tovému židovskému spiknutí, vznikají nova dogmata o říších zla, které musejí být vyvráceny, pro jedny to jsou některé muslimské státy, pro jiné Kuba či Korejská lidová republika a pro ještě jiné Spojené státy americké.

*Ve jménu Alláha Milosrdného, slitovného,
pochválen buď Alláh, jenž pravil: „Zabíjejte nevěřící, kdekoli je najdete, zajímejte je, dotírejte na ně“... Záměrně jsme odložili gratulace, abychom je mohli spojit se zprávou o dvou operacích v Mombase, v Keni proti izraelským zájmům, čímž tato zdravotice získává větší význam, zejména, vezmeme-li v potaz okolnosti, jimiž svět v současnosti trpí vinou svých křížáckých a židovských nepřátel... a toto je poselství, jež jim tlumočí: to vše, co nám působíte v podobě válečných škod, okupování našich posvátných míst, zločinů na našem lidu v Palestině, zabíjení dětí, žen, starců, ničení domů, kácení stromů... to vše už nebudete moci činit, aniž byste trpěli stejně, ba ještě více, dá-li Alláh. Vaše děti za naše děti, vaše ženy za naše ženy, vaši starci za naše starce, vaše budovy za naše domy. V odvetu za obležení, kterým nám diktujete podmínky žití a přežití, obklopíme vás hrůzou a děsem a budeme vás se svolením Alláhovým pronásledovat všude, kde budete: na zemi, na moři, ve vzduchu. (Z prohlášení uveřejněného na internetových stránkách používaných al-Káidou)*

Intolerantní fanatismus vyplývající z pevné víry v nalezení jediné pravdy, jediného nepřítele, zaštitěn navíc mocí, byl vždy nebezpečný životu, vždy se za ním plížily násilí a smrt. Podložen moderními zbraněmi, šířen moderními sdělovacími prostředky může přinést ještě větší zkázu než kdykoliv v minulosti.

Kapitola patnáctá

1

Sešlo se plénum ústředního výboru komunistické strany a přijalo usnesení o ideologické práci. Jako obvykle se pokusilo novými slovy oživit staré fráze. Stranická usnesení tohoto druhu jsem nikdy nečetl, pravděpodobně je nečetli ani ti, kdo zdůrazňovali jejich převratný význam. Tehdy však kdosi rozhodl, že bude třeba význam usnesení vysvětlovat i členům strany v celé zemi, a do „terénu“ měly začátkem čtyřiašedesátého roku vyjet stovky aktivistů. Jako mladý spisovatel (v očích stranických funkcionářů tedy pracovník na „ideologické frontě“) jsem přišel na řadu i já. Neposlali mě však na východní Slovensko, o němž jsem aspoň něco věděl, ale na Moravu.

Celou skupinu agitátorů ubytovali v hotelu Grand, který patřil k nejpřepychovějším v Brně. Vešel nám tajemník z ideologického oddělení ústředního výboru Prebsl, byl původním povoláním dělník, říkali o něm, že se vyučil kamnářem, už proto byl ve své funkci mužem na svém místě, neboť, to už jsem pochopil, ve straně převládala zásada, že čím člověk méně rozumí tomu, co řídí, tím poslušněji vykonává instrukce svých nadřízených.

Prebsl si nás svolal do svého apartmánu, obdaroval nás agitační brožurkou, kterou jsme si měli ihned přečíst, protože večer se sejdou první aktivity a my se jich zúčastníme, vždy spolu s dvojicí místních funkcionářů. Rozdal nám ještě naše diety (devět set korun na týden) a vyslovil přesvědčení, že nezklameme.

Na pokoji jsem si brožurku rozevřel a dočetl se, že u nás: *probíhá obrovský a dynamický proces kulturní revoluce. Nové společenské podmínky podněcují a podporují nebývalý rozvoj kultury, vtiskávají její tváři socialistické rysy, vytvářejí podmínky pro široké zpřístup-*

nění kultury a všeobecný vzestup kulturní úrovně. Stát a společenské organizace usilují o odstranění přežitků vykořisťovatelské společnosti ve vědomí lidí. Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru marxismu-leninismu a v těsném spojení se životem a prací lidu...

Nedovedl jsem si představit, že bych opakoval blábol, v němž podmínky vytvářely podmínky a kultura měla tvář s rysy. Nejspíš řeknu, že je třeba napravovat minulé zločiny, že mnohé z toho, co se děje, je pochybené. Kdo to nechce připustit, neměl by vykonávat žádnou funkci. Brožurku jsem hodil do koše a věnoval se čtení povídky Heinricha Bölla. Asi v sedm hodin večer zaklepal na dveře můj dočasný nadřízený a zvěstoval mi novinu, kterou on považoval za skličující: aktivity svolané na dnešní večer se nekonají. Došlo k jakémusi trapnému omylu, schůze, jichž jsme se měli zúčastnit, se totiž sejdou až za tři týdny, to už tu ovšem nebudeme. Sdělil mi aspoň program na celý týden. Zněl: Dnes v pondělí – mimořádné volno, v úterý – schůze v Jednotném zemědělském družstvu v okrese Blansko, ve středu schůze v podniku Průmyslové stavby Gottwaldov, ve čtvrtek – volno z týchž důvodů jako dnes. V pátek tři schůze v Jednotných zemědělských družstvech na Jihlavsku. V sobotu i v neděli pravděpodobně opět nebudeme mít na práci nic. Pak se zeptal, jestli hraju mariáš. Ten dotaz mi připomněl můj příjezd na zámek Dobříš. Znalost mariáše zřejmě otevírá dveře do soudružské předsíně mocných.

Příštího dne jsme my znalí mariáše hráli už od oběda, ostatní někam zmizeli, nejspíš za děvčaty. Velitel si přinesl několik lahví piva, a protože mu šla karta, tvářil se docela spokojeně.

K večeru padl mráz. Před hotelovým vchodem čekala dvě auta a my, všichni navlečení do svetřů a zimníků, byli připraveni vyrazit tam, kam nás pozvali. Ale nejeli jsme nikam, protože přišla zpráva, že schůze v okrese Blansko se nekoná. Náš kamnář se zlobil, pro-

klínal místní funkcionáře a přemítal, jak tohle vůbec může dát do zprávy o naší činnosti. Zato mně začalo docházet, že tohle je zřejmě docela obvyklá situace. Tlupy funkcionářů táhnou zemí a předstírají činnost, za niž jsou placeni, navíc berou slušné diety, ve skutečnosti si užívají volna, běhají za ženskými anebo aspoň hrají karty. Občas napíše zprávu, v níž sami sebe a svoji činnost pochválí, do zprávy můžou napsat cokoliv. Ti, co ji mají číst, ji totiž nečtou, protože buď běhají za ženskými, anebo mažou karty.

Do Průmyslových staveb v Gottwaldově (kdysi Zlíně) jsem však opravdu vyrazil.

Funkcionáři, kteří mě přijali, se tvářili přívětivě (přece jen jsem přijel z Prahy a oni neměli tušení, kdo jsem či jakou funkci zastávám) a vyvezli mě výtahem do třináctého patra. Ještě ve vznášející se kabině mi hrdě sdělili, že v podniku pracují tři brigády socialistické práce a závod loni splnil plán na sto dvanáct procent.

Nevelká schůzovní místnost se dala snadno obsadit a hlavně vyzdobit. Posadili mě do čela stolového „u“. Za zády jsem měl rudý prapor a kočičím zlatem zdobený fantasmagorický znak. Vycházelo (anebo zapadalo?) na něm slunce obkroužené lipovými ratolestmi a pod tím ve stejném zlatě byl vyveden nápis Práci čest. Na protilehlé straně místnosti visely desítky plakátů a nástěnek, na nichž jsem z dálky rozeznal jen titulní výkřiky: *Mladí stavbaři, členové BSP... Soutěž... Následujte... Výzva! Síly míru zvítězí.*

Předseda zahájil schůzi a začal projednávat výrobní problémy. Tvrdil, že zima jim nabourává plnění plánu (jako by nepředpokládal, že v zimě bývá zima) a bude třeba nasadit všechny síly. Po hodině jsem se doslal ke slovu také já. Řekl jsem, že si jejich práce vážím, ale kvůli ní jsem nepřijel, život člověka nenaplňuje pouze práce. Po ní přece musí následovat ještě něco, co obohatí život. Nemám tím na mysli jen sport, tancování či zábavu, ale také vzdělávání, kulturu vůbec. A pokusil jsem se vysvětlit, co rozumím kulturou. Mluvil jsem chvíli o literatuře i o filmech: zmínil jsem Karla Čapka, Hrabala,

Dürrenmatta, Formana, Felliniho a Bergmana. Uvědomoval jsem si, že v tom sálku asi nenaleznu mnoho zaujatých posluchačů, ale všiml jsem si v jedné ze zadních řad vlasatého šilhavého mladíka, který mne aspoň jedním okem, jak se mi zdálo, pozorně sledoval, a to mě povzbudilo.

Když jsem skončil a žádal od publika dotazy, ozval se funkcionář, který seděl se mnou za stolem. V televizi nedávno viděl program, kde redaktor tvrdil, že v novostavbách nedovírají okna a někde dokonce zatéká střechou. Je to lež a rozhodně nic takového není pro naše stavebnictví typické. Pak se divíme, odkud se berou ve Svobodné Evropě štvavé zprávy, když jim je přímo servíruje naše televize.

Nevlastnil jsem televizní přijímač, takže jsem pořad nemohl vidět, ale tenhle výrok mi připomněl výtky, které jsme slýchali, když nám zabavovali články v novinách. Řekl jsem, že není vůbec důležité, co se dostane do cizích zpráv, důležité je, jestli v nových domech těsní okna a nezatéká do nich střechou. A ještě důležitější mi připadá, jestli se smí o tom, co je u nás špatné, mluvit a psát.

Funkcionáře zřejmě má odpověď neuspokojila, zato zezadu sálku, kde seděl onen šilhavý mladík a zřejmě i několik jeho přátel, se k mému překvapení ozval potlesk.

Nikdo se už víc neptal, schůze skončila. Když jsem odcházel, zastavil mě ten mladík, který tleskal, a zeptal se, jestli by mě mohl s přáteli pozvat na večeři. Večeři jsem odmítl, ale šel jsem s nimi do kanceláře jednoho z nich. Šilhavý mladík mi nejprve předvedl, jak dokonce ani u nich nedoléhají okna, a pak se mi představil. Měl velmi všední jméno Novák, pracoval několik let v propagačním oddělení. Jednou se na schůzi odvážil říct, co si myslí o tom, jak se falšují všechna čísla o plnění plánu, a od té doby dělá ve skladu jako pomocný dělník. Tam má naštěstí trochu volna, může si číst, miluje Holanovy verše a Quasimoda anebo Zahradní slavnost od Václava Havla. Sám píše básně a tady s kamarády hraje džez a všichni fandí

abstraktnímu umění, dokonce pořádají u sebe v bytě soukromé výstavy. Čtou Literární noviny a půjčují si je mezi sebou, protože tady se nedají sehnat, leda pod pultem.

Povzbuzovalo mě, že jsem tu našel lidi se spřízněnými názory. Těžce nesli, že musejí žít v nesmyslném světě, kde každý něco předstírá. Ztrácíme čas a životy, tvrdil milovník Holana a Quasimoda, vy si tam v Praze můžete něco dovolit, ale my tady jsme začarovaní v kruhu. Jsme mravenečkové, na které může každý šlápnout.

Zapsal jsem si všechny jeho nářky, tak příznačné pro lidi, s nimiž jsem se setkával mimo Prahu. Chápali, v čem žijí, vnímali pokrytectví režimu, který vyřvával o lepším světě, a přitom bral lidi do nevolnictví.

Ze tří pátečních schůzí v družstvech na Jihlavsku se konala jediná, přišlo dvanáct lidí. Ještě před schůzí nás přijal tajemník okresního výboru strany a nadšeně nám vykládal o jednom funkcionáři, který chodí debatovat s dojičkami přímo do stájí, ženským to prý dělá dobře, když vidí, jak se jejich práce bere vážně. A poněkud bez souvislosti dodal: „Jen toho krmení by mělo být víc.“

Když jsme se večer vrátili do Brna, oznámil jsem našemu náčelníkovi, že mi připadá nesmyslné, abych bydlel v Grandu a nic nedělal, zatímco doma mám spoustu práce, a že proto tady chci končit a vracím mu své nadbytečné diety.

Řekl, že je to škoda, ale že mě chápe.

2

Krátce nato nás členy spisovatelského výboru k sobě pozval prezident republiky Novotný. Musel jsem se už setkat s více vysokými funkcionáři a vždy mě děsila nestoudnost, s níž pronášeli své fráze. Jaký je muž, který stojí v jejich čele, dokonce v čele země a prakticky rozhoduje o všem, o čem se může v tak závislém státě rozhodovat?

Setkání se konalo ve velké zasedací síni v prvním patře ústředního výboru strany a mělo začít ve tři hodiny odpoledne. Přijeli jsme spolu s Jiřím Šotolou, jak kázala slušnost, o víc než čtvrt hodiny dříve a byli jsme tam jako úplně první.

Zavedli nás k podlouhlému stolu z leštěného dřeva; využil jsem příležitosti a vybral si proti svému zvyku moc na sebe neupozorňovat místo hned po straně předpokládaného čela stolu.

Prezident vstoupil na minutu přesně, obešel celý sál a každému z nás podal ruku. Potom se posadil ke stolu, před sebe položil svazek bílých papírů a čtyři perfektně ořezané tužky (tři z nich byly bílé, jedna červená) a řekl, že nechce dlouho mluvit, přišel si hlavně poslechnout mínění dělníků ducha a pera. Navzdory tomuto slibu či předsevzetí přednesl dlouhý projev. Musel jsem připustit, že mluvil docela zajímavě, plynule a bez jakýchkoliv psaných poznámek. Jenže jeho projev tonul v jakémsi univerzálním proudu čísel, statistik, hospodářských výsledků, a také historek jakoby vzatých z běžného života. Těmi historkami zjevně chtěl doložit, že žije jako všichni ostatní občané této země. Jel třeba se svým synem v trolejbusu a zaslechl, jak si dva muži vyměňovali informace právě o něm a o jeho vystoupení na zasedání předsednictva. Tak vidíte, soudruzi, a zrovna to bylo o něčem, co mělo zůstat tajné! Po chvíli vytasil druhou historku: se ženou si šel koupit hodinky do obchodu na Václavském náměstí a žasl, jak se některé hodinky prodávají pod cenou. Jak potom může fungovat hospodářství i obchod, když se jedno zboží prodává pod cenou a druhé zase zbytečně draze? Těkal od tématu k tématu, zmínil se i o problému s věřícími. On sám je pro toleranci. Zná třeba předsedu družstva, který je členem Lidové strany, ale pracuje výborně, má výsledky. Posílá děti do kostela a sám tam taky občas zajde. A proč by, soudruzi, nezašel, když je tímhle věřícím? Ale už se nám, oznámil vítězně, jak říká sám, každý večer nemodlí.

Bylo to naivní, hloupé anebo nestoudné? Nejspíš vše dohromady.

Také se vrátil k popraveným funkcionářům komunistické strany a ujistil nás, že Slánský, on ho zažil a znal, byl opravdovým zlo-
duchem, který měl na svědomí bezpočet krutých omylů, zatčení
a pronásledování nevinných lidí. Řekl, že on nikdy nedá souhlas
k jeho rehabilitaci, a zvedl přitom prst, jako by chtěl pohrozit všem,
kdo by o něco takového usilovali.

Zaznamenal jsem s úžasem, že když mluvil o nedostacích v cho-
du země, používal, on, který stál na vrcholku moci, plurál „my“ nebo
„oni“ anebo o tom hovořil jako o něčem, co se jaksi nepochopitelně
objevilo. Proč se znárodnily trafiky a hospody, a dosud je nikdo
nevrátil těm, kdo v nich pracují? Proč nemůžeme mít soukromé
chovatele včel nebo výrobce zvonků, tázal se s mírně pohoršeným
údivem, jako bychom to byli my, a ne on, kdo o takových věcech
rozhodoval.

Několikrát mě během jeho řeči napadlo, že mimoděk promlouvá
o svých komplexech. Ocitl se na příliš významném místě, které ho
vyděluje ze společnosti těch druhých (taková vydělenost mi vřdy-
cky připadala jako prokletí), a proto se velice snaží vypadat jako
prostý a hlavně starostlivý občan. Snaží se, aby si vysloužil aspoň
trochu uznání od lidí, kterých si možná podvědomě váží, kterých se
zároveň bojí, protože vládnou čímsi, co se jemu nedostalo: vzdělá-
ním a uměním oslovovat lidi. Také si je vědom (i když si to odmítá
připustit), že byl při tom, když došlo k tolika justičním vraždám,
a proto tvrdí, snad o tom přesvědčil i sám sebe, že popravení byli
opravdu zločinci a svůj trest si tedy zasloužili.

V jednu chvíli, když mluvil o budoucnosti, najednou plurál „my“
opustil (my strana, my její předsednictvo) a přešel k já: „Moje poli-
tika je politika rozumu a klidu a postupné cesty k blahobytu všech.“

V redakci jsem pak o setkání s Novotným vyprávěl a pozastavil
se také nad tím, že si pozval spisovatele, a přitom se ani slovem
nezmínil o literatuře.

Někdo poznamenal: „To buďte rádi!“ A všichni se dali do smíchu.

Do Československa přijel na návštěvu Jean Paul Sartre se svou družkou Simone de Beauvoirovou, setkání s nimi se konalo na Dobříši. Sartre byl v té době jeden z nejznámějších filozofů (krátce nato ho vyznamenali Nobelovou cenou, kterou však odmítl přijmout s odůvodněním, že si chce uchovat naprostou nezávislost). Jeho sešity o existencialismu (spolu s Camusovým Cizincem) mě nadchly a snad, aspoň po nějaký čas, ovlivnily moje vnímání světa.

Člověk si své vzory obvykle idealizuje, i pokud se týká jejich zjevu. Sartre byl všechno, jen ne impozantní: malý, šilhající, nehezky mužík, pouze když mluvil, jeho rysy ožily.

Ke své hanbě i škodě a navzdory tomu, že jsem se šest let mučil latinou a trochu se sám pokoušel učit španělsky a italsky, francouzsky jsem neuměl ani slovo. Slavnému filozofovi jsem tedy mohl sdělit jen prostřednictvím tlumočnicka, že obdivuji existencialistickou filozofii i jeho, který ji pro mne představuje. Sartre byl na podobná slova obdivu jistě zvyklý a měl na ně připravenou odpověď: už to psal před tak dlouhou dobou, že cítí potřebu sám se sebou polemizovat.

Během besedy s ním jsem si poznamenal a podtrhl jedno jeho tvrzení: Obzvláště lidský mi připadá hrdina, který přes všechny strašné zkušenosti zůstal socialistou. A upřesnil, že mluví o takových, co přežili stalinská vězení, ale přitom zůstali komunisty, jen jejich přesvědčení se prohloubilo. Dodal, že Západ už nemá žádný obsah, který by lidem nabídl, jediným velkým tématem pro román tohoto století je člověk a socialismus.

Kolega Milan Kundera se ho tehdy taktně dotázal (anebo spíš namítl), zda bychom neměli považovat celý socialistický pokus spíše jen za slepé střevo, bezcílný zákrut dějin.

Sartre však trval na svém. Socialismus, ať má, či nemá budoucnost, vtiskuje ráz celé epoše. Možná je peklem, ale i peklo může být

velkým námětem pro literaturu. Zklamaná víra, smrt od vlastních soudruhů, což to není nejmodernější vtělení tragédie?

Jistě, neřekl jsem nahlas, peklo je skvělým námětem, zvláště pokud v něm člověk nemusí žít.

Jinak byl francouzský myslitel nadšen (anebo to aspoň ze slušnosti předstíral) skutečností, že tak krásný zámek dal socialistický stát do používání spisovatelům. Ale já zaznamenal, co on postřehnout nemohl, že tu sídlí stále stejní prominentní spisovatelé, které jsem tu vídal před rokem. Právě oni nadšeně tleskali Sartrovi tvrzení, že socialismus nabízí téma pro velký současný román.

Napadlo mne, že i oni, aniž si to uvědomují, jsou jedním z velkých témat, i když ani ne tak pro román jako pro absurdní komedii.

Několik dní nato jsem se pustil do psaní hry, kterou jsem nazval Zámek.

Hra pojednávala o skupině zasloužilých prominentů, kteří sídlí na přepychovém zámku zcela odtrženi od všech starostí i strastí, vedou prázdné řeči o lidu, jemuž slouží, a o práci, kterou konají, ačkoliv je zjevné, že nekonají vůbec nic. Nechtěl jsem psát o zámku spisovatelů, spíš o vyvolené vrstvě všehoschopných, ale jinak neschopných prominentů, kteří ve jménu lidu vládli. Proto jen jeden z hrdinů, Aleš, byl spisovatelem, druhým hrdinou byl filozof, třetím biolog, čtvrtým zmocněnec pro delimitaci sochy, pátým muž s neurčitým povoláním – zřejmě zasloužilý funkcionář.

Začátek hry, jak mi připadalo, jsem vymyslel nápaditě. Ještě za zavřenou oponou zazněl hrůzný křik vražděného člověka, a jak se opona rozevírala, objevili se na osvětlené scéně všichni obyvatelé zámku, na posteli ležel mrtvý. Zdá se pravděpodobné, že mohlo dojít k vraždě, a v první chvíli každý z přítomných dokazuje svoje alibi a zároveň zpochybňuje alibi ostatních. V tu chvíli však do místnosti vstoupí neznámý mladík a zdvořile se představí.

Protože jsem se obával, aby mě neobvinili, že jsem Franzi Kafkovi zcizil název jeho románu, anebo dokonce o jeho Zámku ani nevěděl,

dal jsem příchozímu jméno Josef Kán a ještě zmínil, že je synem zeměměřiče.

Zámeční starousedlíci se okamžitě stmelili vůči novici, který byl, jak jim oznámí, na zámek poslán, aby mohl v klidu pokračovat ve své práci. Všichni teď před ním mluví o mrtvém jako o svém příteli, kterého skolil infarkt.

Josef se zdá být naivní, ještě plný obdivu k slavným obyvatelům zámku.

Spisovatel Aleš mu vyloží, kdo jsou ti, mezi něž teď bude patřit:

Přijímáme tě mezi sebe, víme ovšem, že ani ty, ani my tu nejsme ze své vůle. Tento zámek, kde donedávna sedali oni, ti nejzarytější nepřátelé a vysávači lidu, patří dnes jemu, lidu, a on nám jej propůjčil s tím, že my mu tisícinásobně splatíme důvěru. A ptáš se jistě, jak mu ji splatíme? Josefe, toto místo bývalo místem pitek a bezuzdných hanebností, jakých je schopna jenom vládnoucí třída. A my je musíme proměnit v místo cti. V kapli ducha, v místo služby pravdě... A jindy dodává: Jistě jsi to slyšel i ty, Josefe, venku se o nás mluví, to se určitě netýká tebe, jako bychom byli nějak odděleni. Ale nám jenom nezbyvá čas. Máme tolik práce a pak konečně... život je všude a tady máme navíc soustředění, vzduch, lidi. Jenom si uvědom: zahradníci, správce voliéry, krmíči, poříční, správce Zámku, knihovník, topičky, kuchaři, cestáři, zámečnice, číšník, uklízeči, servírka, správce oranžérie, šoféři, hajní...

Mrtvého je ovšem třeba odklidit, ale protože zámek obývají vážení prominenti, přimějí přivoláního lékaře, aby na úmrtním listu jako příčinu smrti uvedl infarkt. Lékař sice poslechne, ale zároveň naznačí, že se poněkud změnila poměry a úmrtní list by měla potvrdit jakási komise.

Nikdy mě ještě psaní tak nevtáhlo do děje, jako když jsem pracoval na tomto průhledně metaforickém dramatu. Nebyl jsem s to se od psaní odtrhnout, a tak jsem si nosil rukopis do redakce a tam, uprostřed návštěv, jednání s autory a telefonátů, jsem psal dialogy, které, jak jsem věřil, zrcadlily celou absurditu skutečnosti, v níž jsme všichni žili. Zámek se mi tak postupně měnil v to, co onu absurditu ztělesňovalo, v metaforu vládnoucí a nedotknutelné Strany.

Poměry se opravdu poněkud změnily, na Zámku se k údivu a pohoršení jeho obyvatel objeví jako posel spravedlnosti zdvořilý, ale neoblomný vyšetřovatel. Za neustálých protestů všech prominentů postupně odhaluje, že na Zámku došlo k vraždě, navíc Josef Kán se ukáže jako důležitý svědek, a když potvrdí, že ve chvíli výkřiku byli všichni v místnosti, odkud se ozval výkřik vražděného, vyšetřovatel provede rekonstrukci, která potvrzuje, že všichni přítomní se podíleli na vraždě. Posel spravedlnosti tedy uzavře:

Dámo a občané! Přišel jsem mezi vás, protože jeden z vašeho středu odešel za okolností ne zcela vysvětlených. Vážení, prosím, abyste povstali. Děkuji vám. Prohlašuji, že všechny ne zcela vysvětlené okolnosti byly během zevrubných rozhovorů pečlivě zváženy a jsou nyní již beze zbytku vysvětleny. Je nepochybné, že v těchto místech došlo k politováníhodným omylům. Doufám, že toto moje zjištění nebude chápáno jako pokus očernit v podstatě neočernitelnou pověst Zámku. Děkuji Vám. Vážení, přijměte nejupřímnější poděkování za ochotu a lásku, s níž jste mě přijali v těchto slavných a historických místech obětující mi tolik ze svého vzácného času. Mohu vás ujistit, že vás ve vaší tak důležité a prospěšné práci nebude již nikdo rušit.

Konec se mi zdál naprosto logický. Hra musela končit tak, jako začínala: další vraždou. Také o tom, kdo se stane obětí, nebylo po-

chyb. Vraždící a zároveň nepotrestatelní prominenti nemohli přece nechat naživu toho, kdo proti nim svědčil.

Hru jsem napsal za necelé tři týdny. Připadalo mi, že se mi podařilo vyslovit něco podstatného, zároveň jsem si byl jist, že tuhle hru žádnému divadlu nedovolí uvést – obdoba toho, co vyhlásil o zámecké vraždě můj vyšetřovatel, a toho, co vyhlašovaly o spáchaných politických vraždách všechny k tomu ustanovené stranické komise, byla příliš zjevná. Zločiny se opravdu označovaly za politováníhodné porušení zákonnosti, ale ti, kdo se na nich podíleli, buď ještě stále drželi moc, anebo byli odsunuti na méně významná postavení, rozhodně však nebyli voláni k zodpovědnosti. Byl jsem si tak jist, že hra nemá naději na uvedení, že jsem rukopis ani nepřepsal na stroji, jen jsem ho přečetl několika přátelům. Také jim připadalo, že hra asi neprojde, jediné, co se může přihodit, bude, že mě konečně vyloučí se strany, přesto mě přesvědčovali, abych ji nabídl Vinohradskému divadlu. Je tam výborný dramaturg Bláha, ředitelem se má stát František Pavlíček, v umělecké radě působí Pavel Kohout, který sám píše kritické hry.

Pořád mi připadalo zbytečně ztrácet čas přepisováním hry na stroji (psal jsem jen dvěma prsty a navíc jsem každou stránku obvykle několikrát přepisoval), namluvil jsem tedy text na magnetofonový pásek a odnesl jej do divadla.

K mému překvapení mi za několik dní sdělili, že se hrou pobavili a potěšili, její téma považují za velice závažné a zkusí ji nastudovat. Ať si ji někdo, komu to bude vadit, zakáže, bude to jeho věc, oni ji zakazovat nebudou.

Režii svěřili mému vrstevníkovi Jaroslavu Dudkovi, který hru obsadil nejlepšími herci, kteří v divadle působili. Jedinou ženskou roli svěřil paní Chramostové a roli spisovatele Aleše, který měl nejdůležitější úlohu, Čestmíru Řandovi; ten svou postavou i výroky (které se mi vnutily do pera) připomínal Jana Drdu, což možná trochu odvádělo pozornost od hlavního smyslu hry.

Režisér Dudek mě pozval na jednu z posledních zkoušek a já byl nadšen. Dudek byl, myslím, od Boha nadaný divadelní režisér (bohužel, jak tomu dnes bývá, jeho skvělé divadelní režie byly překryty v povědomí diváků pozdějšími televizními seriály) a projevil mimořádný cit pro všechny podstatné důrazy, náznaky, skryté významy i zámlky.

K mému údivu a myslím i k údivu ostatních zúčastněných hru schvalovací orgány zhlédly a nezakázaly.

Premiéra proběhla 25. října roku 1964. Netrpívám trémou, i při premiéře jsem cítil jen zvědavost nebo ještě spíš napětí, jak diváci přijmou a pochopí můj obraz svévolné moci a jejích vraždících prominentů. V té době si však diváci už zvykali na řeč jinotajných obrazů, metafor a skrytých narážek. Pochopili vše a hru mnohokrát přerušovali potleskem.

Po představení, kdy jsme nejprve byli i s režisérem přivedeni na scénu a podarováni kyticí, se všichni zúčastnění sešli v klubu, hned proti hereckému vchodu do divadla. Všichni jsme si byli najednou blízcí společným zážitkem, náhlou úlevou po prožitém napětí a radostí, že všechno podle našeho mínění dobře dopadlo.

Naše radost, že všechno dobře dopadlo, byla předčasná. Ještě v témž týdnu si městský výbor KSČ, do jehož obvodu divadlo spadalo, stěžoval, že divadlo uvedlo socialismu nepřátelskou hru. Protože hra byla jednou schválena, nezakázali ji ihned, jen zakázali, aby se jí dělala jakákoli propagace (nepochopili, že takový zákaz je pro hru nejlepší reklamou, byla také trvale vyprodaná), pak přikázali, aby se hrála jen jednou za měsíc, a teprve po několika měsících měla být stažena z repertoáru.

Nicméně pokusů vymanit se ze sevření lživé ideologie přibývalo, jak dosvědčovaly nové divadelní či rozhlasové hry od Václava Havla, Milana Uhdeho, Josefa Topola, filmy mladých režisérů Věry Chytilové, Miloše Formana, Jana Němce či Antonína Máši.

Také v Literárních novinách se nám občas podařilo navzdory cenzuře otisknout názory zpochybňující marxismus jako neomylnou a pro všechny závaznou doktrínu.

*Společnost musí hodnotit naše jednání a činí tak určitou soustavou právních a morálních norem. Humanismus společenského systému se projevuje též v tom, jak **toleruje** v rámci těchto norem rozličné individuální postoje, aniž se snaží přizpůsobit individuum abstraktnímu principu, vymyšlenému ideálnímu typu nového zdokonaleného člověka... Jediná pravda pro všechny předpokládá zanedbání lidských individuí. (Milan Průcha)*

Humanismus bez přívlastků zůstal v podstatě jedinou obhajitelnou ideologií v rozsáhlých statích sociologa Miroslava Jodla.

Jednou z velkých porážek institucionálního humanismu, humanismu socialistického, bylo pyšné a falešné domnění, že jsme objevili vrcholy humanismu, že všechny ostatní humanismy jsou již jen historickou veteší... Frontální nadšení, chiliastická víra v budoucího ideálního člověka vede k netrpělivosti, ta je však překážkou v hledání pravdy i lidskosti.

A jako příklad následováníhodného humanismu uvádí Čapkovo úsilí obracet se namísto institucionálního řešení na každého jednotlivce, aby dobře konal ve svém nejbližším okolí. Stalinismus (už ten termín popuzoval všechny dohlížitele) byl negací humanismu i demokracie, neboť degradoval každého člověka na poslušný nástroj.

Otiskli jsme Šotolův referát ze zasedání ústředního výboru Svazu spisovatelů:

Je myslím nasnadě, že nám půjde o literaturu jakožto proces neustálého nového poznávání a neustálých nových pochybností, jakožto výraz neklidné životní zkušenosti a specifický výraz myšlenkového pohybu lidí své doby. Že nám půjde o literaturu, která tak říká „smí vše“, které není nic zakázáno, která nemá bariér kromě těch, které si vyznačí sama... že nám půjde o li-

teraturu, které není cizí ani skepse, ani tragika, ani absurdita toho, co je absurdní...

Začali jsme propadat iluzi, že snad přece jen i v poměrech, v nichž jsme byli nuceni žít, lze dosáhnout aspoň jisté míry svobody.

4

V té době se na divadelních jevištích u nás stejně jako i ve svobodnější části světa největšímu zájmu těšilo absurdní drama. Navíc jediná povolená divadelní agentura Dilia začala vydávat hektografované svazky her moderních autorů, vedle několika Dürrenmattových dramát tu vyšly Procesy Artura Adamova, Beckettovo Čekání na Godota nebo Ioneskuv Chameleon. Ale i když kritikové zařazovali Zámek stejně jako hry Václava Havla či Milana Uhdeho do proudu absurdního divadla, měli pravdu jen z malé části. Absurdita, o níž jsme u nás psali, vycházela spíše ze snahy postihnout nesmyslnost našeho politického systému než nesmyslnost lidského života vůbec. Kromě toho jsme byli nuceni mluvit v jinotajích, hledat obrazy, které se zdánlivě netýkaly naší současnosti, a daly se tedy ve sporech s našimi dohlížiteli snáze obhájit.

Tuto mluvu náznaků či historických paralel nepoužívali jen dramatici, ale i básníci, novináři či prozaici. V roce 1964 kupříkladu otiskl jeden z nejnadanějších básníků mladé generace Jiří Gruša v časopise Tvář tento kratičký a pro řeč té doby příznačný text:

Hefaistovy děti

Jednoho rána Hefaistos přikoval všechny lodě ve všech přístavech. To jsme ještě byli božími dětmi a daleko víc nás zajímaly řetězy, kterými byly lodě přikovány, neboť bylo jasné, že jsou zřetelným pojátkem, že mezi lodmi a molem je zřetelná vzdálenost. Žádný z nás ještě nevěděl, že totéž poslání mají i lodi, a že

když loď dorazí z jednoho přístavu do druhého, je v tom víc soudržnosti než v celém řetězu. Pověděli nám to lodníci, kteří se potloukali bez práce po našem městě a byli stále opilí. Pověděli nám to, když byli opilí, neboť jenom tehdy si nedávali pozor před Hefaistovými dětmi. Náš otec je dal všechny popravít, když jsme se ho ptali, jestli je pravda to, co říkají. Náš otec nás chtěl mít šťastné a vždycky se obával myšlenek, které by nás připravily o klid nebo rodinné porozumění. Když umíral, byl přesvědčen, že se mu to dílo podařilo. My ale, my jsme se šťastnými nestali a sotva jsme svlékli smutek, běželi jsme do přístavu, abychom všechny lodě pustili do moře. Byly však zpola shnilé a nebylo lodníků, kteří by je opravili.

Jen nepatrně jinotajná mluva napomohla, že tento zoufalý povzdech nad situací mladých lidí odsouzených k odloučenosti od světa mohl být otištěn.

Přijetí mého Zámku i lehkost, s níž se mi psal, mě ponoukaly, abych se znovu pustil do divadelní hry. Také já se pokoušel vymyslet působivou metaforu, a pamětliv poznámky Františka Langra, pokusil jsem se o detektivní zápletku s několika vraždami. Jenže tentokráte mě lehkost opustila, šedesát stránek textu jsem psal devět měsíců a nejméně tolikrát hru zcela předělal, i názvy jsem měnil, nakonec jsem zůstal opět při jednoslovném názvu, který zněl Mistr.

Psával jsem každý večer a často i o nedělích, pamatuju se, že naše sotva dvouletá dcerka, která nemohla tušit, jaké hrůzy se mi honí hlavou, si přicházela sednout k mým nohám a pod stolem si hrála s kostkami anebo s panenkou, které cosi vyprávěla.

Děj hry se odehrával jako ve správné detektivce v uzavřeném prostoru osamělé horské vily, do níž přijde nečekaně a zdánlivě i nesmyslně, neboť tu nikdo nezemřel, mistr rakvář s rakví a tvrdí, že sem byl povolán telefonem.

Jenže mrtvý se nalezne. Starý pán, majitel vily, právě zemřel ve svém pokoji, navíc jeho ohromení příbuzní zjistí, že byl zřejmě otráven. Detektivní příběh se rozvíjí, ze čtyř zbývajících obyvatel vily byl jeden zřejmě vrah. Mistr s podivnou vidinou pouště, která je místem blaženosti, kam by měli všichni směřovat, se zapojí do vyšetřování: vyslýchá, radí, obviňuje i utěšuje. Dochází však k další vraždě. Až na jedinou ženu všichni obyvatelé vily postupně hynou vrahovou rukou. Nakonec poslední přeživší členka rodiny obviní mistra rakváře, chce ho dokonce zastřelit, ale nedokáže ani vraha zbavit života.

Hru končil monolog vraha, mistra rakváře. Nejprve oslovuje ženu, která ho odhalila, ale nedokázala připravit o život:

*Ale já vím, i když nyní odcházíte a pohrdla jste předtím vším, co jsem vám mohl nabídnout, jednou stanete před mými dveřmi. A pak následovalo fanatické vyznání vize, která má přinést osvobození všem lidem: *Neboť pochopíte, že jsem neučinil více, než chtěl přinést útěchu, a řeknete: Ved'te mě tam, kde není bolesti. Jak smutné pohrdnout vším, ani neupřít oči do dálek. Jak odvážné odcházet a nemít naději.**

Někdy častován těmi strašlivými slovy nepochopení, jakými mě zahrnula i ona, obviňován z takových činů – se lekám: co když nechápou má slova a zmocňuje se jich děs? Snad nevolím správnou chvíli příchodu – ale což by jindy nebyli ještě méně ochotni mě vyslechnout a uvěřit? Ale já – vidím ji přece! V průzračném chvění. Písek, temná skaliska ční k nebesům. Znějí zvony karavan a zdáli řev lvů a bekot antilop. A uprostřed v mělké prohlubni čeká už písečné lůžko, aby mě přijalo. Přicházím a klesám. A hvězdy už sestupují, až srdce usedá. Poušť! Má naděje. Tolikrát slibovaná přece musí být. Víím, že jest. Jediná útěcha a naděje světa. I oni to vědí. A na moje vyzvání už vstávají, aby se vydali se mnou na dlouhé putování.

Kdož jste zůstali stranou, následujte mě! Poušť čeká! (Pauza, hlasitěji) Následujte mě – naše pouť začíná! (Pauza – velkým hlasem) Kdož jste zůstali, následujte mě! (Potom zvedne rakev a pomalým krokem sám odchází.)

Byl jsem přesvědčen, že jsem našel působivý obraz šílené vidiny, která vydává poušť a smrt za jedinou naději, za místo, kam všichni máme směřovat. Tam jsme podle mého názoru ve jménu spásné vidiny a jediné naděje byli všichni vedeni těmi, kdo samy sebe poskvrnili vraždami. Tentokráte se nenašlo žádné divadlo, které by se tohle podobenství naší současnosti odvážilo uvést. Hráli ji jen ve Spojených státech, ale vyšla aspoň tiskem, knižní vydání nehrozilo, že by lidé mohli závěrečnému proslovu mého ďábelského mistra zatleskat.

5

Dceři už byly dva roky, když se nám konečně podařilo získat družstevní byt a složitě ho směnit za byt ve vilce v ulici, která nesla jméno Nad Lesem. Les skutečně začínal sotva padesát metrů od vchodu do domu. Mé snění o lese z doby, kdy jsem nuceně pobýval v kasárnách sevřený mezi zdmi šancí, se proměnilo ve skutečnost. Najednou nás místo hlomozících aut budilo štěbetání ptáků v zahradě anebo strakapúd, který si oblíbil náš hromosvod a hned za svítání ho rozezníval mocnými údery zobáku.

Byt v prvním patře vilky postavené koncem dvacátých let jsme přestavěli. Z kuchyně jsme udělali jídelnu a kuchyň přemístili do pokojíku původně určeného pro služku. Upravili jsme topení. V předsíni jsme zdělili americká kamna obezděná kachlíky. Otvory při stropu i při zemi měl proudit do dvou místností horký vzduch. Třetí pokoj, v němž bydlely děti, vyhříval systém tří dýmníků. Bylo to ekologické využití vši dostupné energie z nedostatečně spalo-

vaného uhlí, zato děti i po letech vzpomínaly, jak v zimě na sebe doma navlékaly dva svetry. Já pak denně tahal ze sklepa kbelíky uhlí a nejméně jednou za noc vstával a udržoval oheň. Uhlí však nebylo dosti výhřevné a navíc oheň v noci zhasínal. V kamnech bylo třeba spalovat koks, ten byl ovšem na příděl. Požádal jsem o něj, ale moji žádost zamítli: nebyl jsem ani nemocnice, ani úřad, ani funkcionář. Poprosil jsem tedy uhlíře, kteří mi přiváželi uhlí, zda by mi nemohli někdy trochu koksu opatřit. Od toho dne jsem ho mohl mít tolik, že by se jím dala vytápět celá naše ulice.

Všechny místnosti nám architekt doporučil vymalovat tehdy módním latexem. Náš byt zpestrobarevněl a připodobnil se jihoamerickému papouškovi ara arakanga, já měl dokonce jednu stěnu černou (naštěstí ji téměř celou zakrývaly police s knihami) a strop modrý, děti červený. Zelenobíle pruhovaná stěna v předsíni připomínala spíše plážové lehátko; budila údiv většiny příchozích, přítel Vaculík prohlásil, že tohle by doma nesnesl.

Měl jsem konečně svoji pracovnu. Protože nebyl k dostání pořádný psací stůl, koupil jsem v bazaru zánovní, hlavně velkou stolní desku, a z jedné strany ji podložil skřínkou, do níž jsem až dosud ukládal boty, a z druhé strany ji podepřel dvěma násadami od krumpáčů. Nebyl to právě stylový stůl, jaký se ukazuje v zachovaných pracovnách proslulých spisovatelů, ale psát se na něm dalo dobře.

Zařizovat byt se nám líbilo, přitom jsme oba měli spoustu práce, možná až příliš mnoho, čas nezbyval než na to nejnnutnější.

Myslím, že Helena nedostatek času pro své nejbližší vnímala jako úhonu naléhavěji než já. Začala psát sérii článků o tom, jak se prohřešujeme při výchově dětí, jak jim zvláště ve městech nutíme náš nezdravý způsob života. Pro děti je špatné trávit čas v různých jeslích, školkách či školních družinách, kde jim chybí volnost pohybu. Odmítala představu, že osvobodit ženu od dětí by mělo vést k jejímu celkovému osvobození a zrovnoprávnění s muži. Současné pojetí péče o děti a jejich výchova brání ve svobodném rozvoji ro-

dící se osobnosti, nedopřává pohyb, nevede k tvořivosti, nanejvýš děti nutí memorovat často zbytečné nebo pochybné znalosti. Tak se vychovává *poměrně dost vzdělaný a kultivovaný – v umění poznávat a tvořit ukázněný a způsobný – průměr... Děti se nemají špatně. Oni se mají **trochu** dobře a **trochu** špatně. Až vyrostou, budou **trochu** hodní. I na nás.*

Její články vzbudily mimořádný ohlas mezi čtenáři a vyšly vzápětí knižně. (Kniha je dávno rozebraná, ale většina problémů, o nichž psala, trvá dodnes.)

V redakci jsem byl pořád vnímán jako nováček a vlastně jsem se s nikým ze starých redaktorů příliš nesblížil, mými nejbližšími přáteli zůstali Ludvík Vaculík a Saša Kliment, kteří se oba stali členy redakce. Byli sice o něco starší než já, ale protože jsem jim ještě v době, kdy jsem pracoval v nakladatelství, pomáhal vydat jejich první knížky, považovali mě za zkušenějšího nebo aspoň protřelejšího v literárním prostředí, v němž se ani jeden z nich necítil dobře. S Ludvíkem a s jeho rodinou jsme se sblížili natolik, že jsme jezdili na společné výlety. Když jsem si koupil za své knižní honoráře auto, jeli jsme na první jízdu společně, bylo nás natlačeno osm v malém renaultu a já, abych se předvedl jako skvělý, i když zcela čerstvý řidič, jsem se při předjíždění málem srazil s protijedoucím autem. Snad z vděčnosti, že jsem ho nepřipravil o život, nás Ludvík pozval do rodného Brumova.

Brumov jsem měl spojený s tatínkovým procesem. Bylo to právě ono město, kde v nové továrně na elektrické stroje pracovaly nezaškolené valašské dělnice, které nezvládaly svoji práci a způsobily, že stroje často nefungovaly.

Ale pro Ludvíka továrna MEZ ve vzpomínkách neexistovala, v době jeho dětství tu ještě nestála a teď leda k jeho nelibosti změnila odvěkou tvářnost jeho rodného města.

Ubytování nám sehnal u jednoho ze svých strýců. Ten byl jako všichni lidé tady spíše chudý, pohostinný a rozzlobený na poměry.

Vlastnil na jednom ze svahů, které svíraly Brumov, ovocný sad, a když zřídili družstvo, sad mu vykáceli, stromy nechali válet tam, kam padly, půdu, kterou kácením získali, k ničemu nepotřebovali a také k ničemu nepoužili. Když mi o tom dovyprávěl, vznesl žádost: „Pane Klíma, napište o tom.“ Potom mě zavedl vzhůru, kde opravdu ještě leželo několik pokácených stromů, a opakoval svoji žádost. Jenže kolik bylo v zemi takto nesmyslně pokácených sadů? Kolik pokácených životů?

Budoucí slavný rebel a spisovatel nás vodil po přilehlých kopcích a samozřejmě po lukách, kde pásával kozy. Když jsme procházeli městem, zdravil se téměř se všemi lidmi, které jsme potkali, a o všech něco věděl. Jak jsem pochopil, byli to vesměs jeho spolužáci, jejich rodiče, sousedi, známí, příbuzní bližší či vzdálenější, ke své milované paní učitelce nás dokonce zavedl.

Uvědomil jsem si, jak se liší dětství v malém městě či v dědině od dětství prožitého ve velkoměstě (o dětství v Terezíně nemluvě). Není náhodou, že naši nejlepší spisovatelé jako Čapek, Poláček nebo Hrabal pocházeli z venkovského prostředí. To jim totiž na rozdíl od velkoměsta nabízelo spoustu příběhů a postav, často i odlišných zvyklostí a svérázné řeči, zážitek pevnějšího řádu a více soudržnosti anebo naopak rodových nepřátelství či zápasů.

Ludvík byl typický valašský patriarcha, měl obdivuhodnou ženu (mnohokrát o ní psal, ale nejkrásněji ve své prvotině Rušný dům), moudrou a hlavně schopnou zahlédnout, co my zahlédnout buď nedokázali, anebo co jsme přehlíželi.

Často se spolu přeli, většinou o nějakých společenských či politických problémech, Ludvík, aby ochránil svou autoritu, na ni sice křičel, ale stejně si její názory přebíral, a jsem si jist, že velmi ovlivnila jeho stále odbojnější a také moudřejší psaní.

Ludvík také procítěně a bezchybně zpíval moravské písně, kterých znal na stovky, a tím potěšil mou ženu, ta nejen krásně zpívala, ale měla podivuhodnou schopnost zapamatovat si texty všech písní, které kdy slyšela. Se mnou si, pokud se týká záliby ve zpěvu, neužila nic.

S Ludvíkem i se Sašou jsme v Praze snad ze všeho nejčastěji probírali politická témata (v onom socialismu, kde nám bylo žít, se totiž všechno měnilo v politické téma) a uvažovali jsme, co by se k nim dalo a mělo povědět anebo, jak to nazýval Ludvík, říci své slovo k poměrům. Ty byly podle našeho názoru až příliš neuspokojivé.

Nikdo, kdo si zachoval aspoň zbytky smyslu pro čest, nemohl přece přijmout bez pocitu hanby, že žije v režimu, který vyrostl na bezpráví a který to odmítal nejen připustit, ale vyhlašoval sám sebe za ztělesnění spravedlnosti a nových soudružských vztahů mezi lidmi.

Se Sašou a ještě s jedním historikem a filozofem, kteří přispívali do Literárních novin, nás pozvali do rozhlasu besedovat o životních hodnotách. Beseda byla příliš abstraktní a moc se nevydařila, ale Saša pronesl jednu kratičkou větu, pro kterou ta beseda přece jen stála za to a kterou kupodivu cenzura pustila. Věta zněla: „Přiznávám, že se denně budím s pocitem hanby.“

Unavená diktatura a rebelové

Ve svých počátcích se diktatury jeví současníkům jako pevné a neotřesitelné. Orgány ustavené diktaturou fungují přesně v intencích, které stávající moci vyhovují. Ve vztahu k tvůrcům a vůbec k inteligenci se zdají jejich postoje jednoznačné. Slaveni jsou ti, kdo se podrobí a režim podporují. Ti, kdo se ve svém přemýšlení nebo dokonce tvorbě odmítají podrobit, jsou buď umlčeni ve vězení, ve vyhnanství, anebo na popravišti. Noví Mistři, nositelé rakví, se zdají zárukou, že diktatura bude nerušeně přetrvávat. Jenže ve skutečnosti je tomu právě naopak. Netvořivost nových Mistrů, jejich tupá oddanost stojí na počátku ustrnutí, které postupně umrtvuje celou společnost, ta pak začne ve všech odvětvích lidské činnosti zaostávat. Obvykle ve chvíli, kdy diktátor zakladatel odstoupí, je svržen anebo zemře (něco z toho se neodvratně musí stát), se najednou vyjeví, že po velkém vůdci zůstala jen spousta nesplněných slibů, hesel, jimž už nikdo nevěří, absurdních zákazů a příkazů svazujících život. Unavena vlastní arogancí, oslabena vlastní tupostí, zbavena všech osobností, nenáviděna většinou svých poddaných hledá diktatura nějakou cestu k přežití.

Noví dědici moci oprávněně předpokládají, že pokud se rozhodnou pokračovat v dosavadní krutovládě, nemohou si být jisti, zda se neobráti proti nim. Vědí, že si navzájem nemohou věřit. Některý z nich by se mohl obrátit k poddaným, využít jejich nespokojenosti a krvavě se vypořádat se všemi ostatními dědici, kteří až doteď pod ochraňující rukou krutovládce páchali své zločiny. Nakonec se dědicové totalitní moci rozhodnou neriskovat a raději se vlichotí poddaným (včetně armády, policie a státní správy) tím, že slíbí obnovení zákonnosti, návrat k původním ideálům a blahobyt, nevídaný kdekoliv jinde ve světě. Pokusí se udržet si absolutní moc bez absolutní represe.

Komunistická diktatura u nás byla jak svou formou, tak obsahem odvozená z diktatury sovětské. Hned v prvních měsících své vlády

byla rozhodnuta ve všech oblastech života bezpodmínečně potlačit každou známku odporu. Z fanatických komunistů ustavila akční výbory, které měly za úkol prověřit chování jednotlivců i organizací. Zastavila hned na počátku všechny noviny a časopisy, které neměla pod kontrolou, rozehnala a zakázala všechny nezávislé instituce. Znárodnila všechny podniky a vzápětí i malé dílny a obchody a do vedení všech institucí dosadila své věrné stoupence, zmocnila se filmové produkce, rušila divadla, zrušila soukromá nakladatelství a začala svůj útok proti zemědělcům, ty bohatší vystěhovala do pohraničí. Představitelé demokratických politických stran, pokud včas neuprchli, posílala na dlouhá léta do vězení a koncentračních táborů, některé popravila, když předtím zorganizovala masovou kampaň, v níž pracující žádali pro obžalované trest smrti. Příslušníky západního odboje a důstojníky armády, univerzitní profesory, novináře a vzdělance vůbec, kteří nepřijali její marxistickou doktrínu, vyhnala z jejich míst, zavírala anebo aspoň umlčovala katolický klérus včetně jeptišek a mnichů, některé katolické básníky odsoudila k dlouholetému žaláři.

Ale poté, co zemřel Stalin, vzápětí následován svým poslušným vazalem Gottwaldem, se v Sovětském svazu i u nás začala rodit nová, „unavenější“ forma diktatury.

Unavená diktatura už nevráždí, dokonce ani nevynáší doživotní žaláře, o to víc se snaží korumpovat. Korupce se neprojevuje jen ve své nejobnaženější podobě umožňující nejvěrnějším stoupenkům nezřízeně krást anebo aspoň požívat nějaké prebendy. Režim se chová blahovlnněji i k většině poddaných. Donedávna je nutil, aby mu okázale vyznávali lásku, aby mu obětovali čas, peníze, chodili na schůze, na brigády, na manifestace, a ani když tak konali, nesměli si být jisti, zda je policie (odpovědná jen všemocné straně) neobviní z nějakého těžkého zločinu, nebude je následně vyslýchat, mučit a nakonec je nedodá soudu, aby vyřkl předem určený rozsudek. Teď dá moc najevo, že kdo bude pracovat a zdrží se projevů odporu

a jednou za čtyři roky potvrdí svou loajalitu ve volbách, smí si koupit chatu, pěstovat buržoazní zábavy, jako jsou jazzové koncerty anebo sbírání známek, smí číst lyrickou poezii a jednou za čas si vyjet k nějakému spřátelenému moři, může dokonce i maličko krást. Zato mu režim umožní klid, od nynějška bude pronásledovat jen kriminální živly a opravdově zaryté odpůrce. Dokonce ty nevinné, které kdysi obvinil a přikázal služebným soudům, aby je odsoudil, teď po mnoha letech žalářování (pokud je přežili) váhavě a tichounce propustí (když jim předtím dá najevo, že se nehodí, aby o svém věznění komukoliv sdělovali podrobnosti). Ve společnosti na okamžik zavládne klid nebo přesněji nehybnost, která ve srovnání s nedávným terorem uklidňuje nebo dokonce vzbuzuje naděje.

Režim změní i svůj vztah k vzdělancům, k té skupině lidí, z nichž někteří vidí své poslání v neustálém pochybování, v hledání nových řešení, ačkoliv režim přece vše podstatné už vyřešil. Ve své benevolenci, kterou by měli náležitě ocenit, dá totalitní režim vzdělancům i umělcům maličko víc svobody s výhradou, že své pochyby a řešení nezaměří proti němu, smějí nanejvýše usilovat o to, aby se režim zbavil některých (teď už připouštěných) nectností, a vždy mu všechny závěry předloží ke schválení. Pokud budou vzdělanci takto konat, režim je bude tolerovat. Na znamení své blahovůle některým z těch, kdo až dosud museli mlčet, vrátí právo promluvit, i když obvykle jen na nějaké nerozporné téma. (Václav Černý smí vydat knížku o Babičce Boženy Němcové; Václavu Havlovi, tomu zpupnému buržoaznímu synkovi, který ještě nedávno nesměl ani studovat, dovolí, aby na malé scéně uváděl svoje drzé hry.) Jiné, které nedávna tvrdá diktatura jen s nechutí ponechávala na svobodě, teď obdaří zavazující poctou. Vždy rebelujícího Jana Wericha obdaří titulem Národního umělce. Mladým spisovatelům, ačkoliv někteří z nich nejsou ve straně a marxismus je pro ně mrtvá doktrína, dovolí vydávat měsíčník.

Ústup od přímého teroru přinášel totalitní moci potíže. Zatímco teror zaháněl ty ze svobodně myslících vzdělců, kteří přežili mimo vězeňské cely, hluboko do podzemí anebo je donutil mlčet, teď se mnozí odmítají dát koupit, předstírat, že území rozkládající se pod bdělým dozorem byt' unavené, ale stále ještě totalitní moci je říše dosud nikdy nebývalé svobody.

Je pravda, že v minulosti se našlo dost vzdělců a zvláště umělců, kteří uvěřili pomýleným vizím a slibům komunistické strany. Mezi těmi, kdo režim podporovali anebo mu dokonce uvěřili, a těmi, kdo pochopili jeho pravou podstatu, vedla jen těžko překročitelná hranice. Jedni (někdy v dobré víře, ale vždy zaslepeně) podpořili diktaturu a pomáhali zdušit svobodu a nesli tak ve větší či menší míře spoluodpovědnost za zločiny, které moc páchala, druzí pochopili, že bez zachování základních svobod hrozí celé společnosti zkáza. Někteří se moci postavili, ti zbylí sice mlčeli, ale věděli, že každý teror je sebevražedný, a tedy odsouzený k zániku.

Po smrti sovětského diktátora se však podobná hranice vytvořila i mezi členy komunistické strany. Jedni považovali částečné přiznání zločinů za nebývalý, ba obdivuhodný akt sebekritiky, který by měli všichni občané ocenit a který podle nich stranu opravňoval, aby nadále vedla společnost k cílům, jež sama určí. Smířit se s tím, že by cíl byl pochybený anebo aspoň neuskutečnitelný, jim připadalo nepřijatelné, pro předválečné komunisty by to navíc znamenalo popřít smysl podstatné části vlastního života. K nim se samozřejmě přidávali ti, jimž stávající režim zajišťoval kariéru, moc či postavení, pro něž často neměli ani schopnosti, natož znalosti.

Ale mnohým komunistům už začalo docházet, že se stali členy strany, která se dopouštěla zločinů. Jejich počet se nedá zjistit, byli to však často lidé nějak činní v humanitních oborech: novináři, filmoví režiséři, dramaturgové, spisovatelé, historici, sociologové, učitelé na vysokých školách, tedy vesměs ti, kdo mohli, i když v podmínkách totalitního státu jen omezeně, ovlivňovat myšlení jiných.

Většina z nich nedokázala přijmout, že nebyli potrestáni ti, kdo odpovídali za zločiny páchané ve jménu komunistického režimu, že se stále podíleli na vládě a řízení země. Příčila se jim oficielně vyžadovaná víra, že v marxismu vědecké poznání dosáhlo svého vrcholu a sto let staré závěry v oblasti společenských věd mají být už provždy platné. Chtěli, aby se společnost aspoň v oblasti ducha otevřela světu.

Ti, kdo stáli na vrcholu stranické moci, i nadále označovali všechny podobné názory za revizionistické, oportunistické, buržoazní nebo trockistické, zároveň vnímali, že početná část vzdělanců ve straně je jimi „nakažená“. Dokonce jim připadalo, že nejvíce reptání, nejvíce nespokojenosti, nejvíce kritiky současné moci přichází nikoliv od demokratických odpůrců, ale právě od nezodpovědné a neukázněné části členů strany.

V tom se stranické (a policejní) orgány nejspíš nemýlily, vždyť jediné zbytky společenské kritiky (aspoň té zveřejnitelné) i politického života (aspoň formálně) přežívaly právě ve straně samé.

Přeměna zklamaných stoupenců komunistické vize v její odpůrce proběhla ve všech zemích. Bytostné zklamání totiž patří k nejsilnějším zážitkům a není podstatné, jedná-li se o zklamanou víru v člověka nebo v ideál. Nejpůsobivější texty odhalující zločiny komunismu napsali jeho dřívější stoupenci, jako třeba Arthur Koestler či George Orwell anebo v novější době Milovan Đilas. Koestler po většinu dospělosti bojoval proti všem diktaturám, na něž bylo zločinné století tak bohaté, a působivě zobrazil zrůdné politické procesy, byl ještě v roce 1931 jako člen německé komunistické strany přesvědčen, že *komunismus je globálním řešením všech problémů*. Orwell ve Farmě zvířat a v ještě proslulejším utopickém románu *1984* zobrazil hrozné možnosti totalitních států a jejich kontroly nad občany a jejich myšlením i konáním, ale ještě během španělské občanské války bojoval v milicích Dělnické strany marxistického sjednocení a až dokonce života se považoval za socialistu a stoupen-

ce toho, co označoval za demokratický socialismus. Milovan Đilas patřil k nejvyšším funkcionářům komunistické strany Jugoslávie a k Titovým nejbližším spolupracovníkům. Dokonce i Alexandr Solženicyn, člověk, který tak přesvědčivě odhalil zločinnou podstatu komunistického režimu, začínal jako loajální občan sovětského státu, vystudoval vysokou školu, vstoupil do komsomolu a byl za války několikrát vyznamenaným kapitánem sovětské armády. Ve své polemice s českým agentem sovětské bezpečnosti Řezáčem poznamenal: *Vím přece, jak nezkušené a zkeslené bývá naše chápání věcí, vždyť jsem i já sám pak začal sympatizovat s neuvěřitelně zlotřilým leninismem... Já byl celý žhavý do obrany leninismu...*

Jakmile pominul nejbrutálnější teror, začalo přibývat komunistů, kteří byli politikou své strany natolik znechuceni, že její vedoucí funkcionáře a jejich zaslepenost považovali za největší nebezpečí pro budoucnost země. Komunistická strana už byla jednotná jen zdánlivě. Nemožnost založit novou stranu anebo ustavit nějakou frakci uvnitř strany samé vedla k tomu, že všude vznikaly skupiny straníků, kterým se přičil tupý dogmatismus a absolutní nedostatek demokratických principů jak ve straně, tak ve společnosti. Jejich představy o tom, k jakým cílům by měla společnost směřovat, se ovšem lišily, tak jako se ve svobodné společnosti liší politické cíle jednotlivých stran. Někteří chtěli jen poopravit současný systém, zajistit více svobody pro výměnu názorů, jiní usilovali o větší volnost v hospodářství, další si představovali mnohem pronikavější politické změny, mezi něž patřilo především zrušení vedoucí úlohy komunistické strany a obnovení demokratického systému. Dosti jich také jen usilovalo získat větší moc na úkor jejich dosavadních držitelů.

Názor odbojných straníků na současnou situaci se začal, byť se zpožděním, shodovat s názory demokratů, pro něž byl komunismus zhoubný od první chvíle, kdy se objevil.

Členové strany měli ve srovnání s demokratickými kritiky jednu výhodu. Poté, co oficiální stranické učení odvrhlo svoji hlavní

ideovou oporu – Stalinovo učení o zostřujícím se třídním boji i jeho metodu vlády (totiž předat soudu každého kritika a následně popravit čtám), zbývala jim už jediná opora, jediný věštec: Lenin. Tento zakladatel bolševické strany a první strůjce revolučního teroru byl přece jenom vzdělanější než nedostudovaný gruzínský seminarista, pobýval také mnoho let v Evropě, dokonce v zemích tak demokratických jako Švýcarsko či Anglie. I když demokracií pohrdal, v jeho díle se daly objevit výroky, které obhajovaly či dokonce vyžadovaly otevřenou kritiku anebo aspoň svobodnou výměnu názorů uvnitř strany, kterou vedl. Tohoto faktu nyní někteří členové strany využívali, aby obhájili své právo zastávat jiné názory než vedoucí funkcionáři.

Dovolávat se Lenina bylo ovšem nepřijatelné pro demokraticky smýšlející vzdělance, pro něž byl Lenin jen tím, kým ve skutečnosti byl, hlavním budovatelem krvavé diktatury.

Fakt, že se komunističtí rebelové dovolávali Lenina, zároveň vymezoval hranici, za niž nechtěli vstoupit. I nejkritičtější výroky se snažily přesvědčit vládnoucí moc, že jejich hlasatelé vlastně jednájí v zájmu socialismu, jeho rozvoje a povznesení. Jejich cílem není rozvrat, jen návrat ke kořenům. (Jedovatost kořenů už byla pozapomenuta, dávno ji oslabil mýtus.)

Svoji nechuť k „odbojnosti“ komunistů vyjádřil i jeden z vůdčích duchů nestranické opozice Václav Havel:

Uvědomte si, prosím, že Váš relativizující antidogmatismus, obdivující sám sebe za svou tolerantnost, je tolerantní k jedinému: sám k sobě, resp. ke své názorové beztvárnosti. Uvědomte si laskavě, jak často za Vaším apartním socialistickým skepticismem se skrývá docela obyčejná socialistická lenost ducha, lhostejnost a oportunismus, které tiše přihlížejí křížování mesiášů – ještě s oním podvědomým uspokojením, že Vám by se to stát nemohlo, protože Vám je přece každý mesianismus cizí...

Na této charakteristice komunistických intelektuálů je mnoho pravdivého; bylo nespravedlivé a nezákonné, že komunisté, jakkoli odbojní, pokud zůstávali ve vládnoucí straně, těšili se mnoha výhodám či dokonce právům, jichž byli ostatní občané zbaveni. Ale ať to bylo spravedlivé, či nikoliv, aby mohlo vůbec dojít k nějakým změnám, muselo se obnovit nezávislé anebo aspoň méně závislé soudnictví, bylo třeba omezit vliv polovzdělaného a netvořivého stranického aparátu, zrušit cenzuru bránící svobodné výměně názorů i rozvoji všech duchovních odvětví, vymanit hospodářství ze závislosti na nesmyslném plánování. O to vše někdy zastřeně, jindy otevřeněji tito straničtí rebelové usilovali. Odvolávali se sice na Lenina či na nějaká stranická usnesení, ale tím, co požadovali, podřývali podstatu ideologie ospravedlňující komunistické panování. Totalitní moc totiž nemůže soužít ani s nezávislým soudnictvím, ani se svobodou projevu, ani se zpochybňováním ideologie, jíž zdůvodňuje svoje nenahraditelné společenské poslání, a tedy i svoji absolutní vládu.

Paradoxně unavená diktatura postupně spojí všechny své odpůrce, neboť máloco dokáže tak spojit stoupence i velmi různorodých názorů jako společně vnímané ohrožení, jako jeden společný nepřítel.

Kapitola šestnáctá

1

Někdy v polovině šedesátého pátého roku zastavil před vilkou, kam jsme se nedávno nastěhovali, tmavý bavorák, z něho se vykulil nepříliš velký, zato tělnatý chlapík a za okamžik už zvonil u našich dveří. Když jsem otevřel, oznámil mi dobrou češtinou, že jeho jméno je Ehrenfried Pospisil a přijel z Hannoveru za mnou, neboť překládá můj Zámek. Byl to muž hovorný, takže jsem se brzy dozvěděl, že ještě jako nedospělec byl odsunut, což se stalo naprosto neprávem, protože jeho mateřštinou byla čeština, ale nelituje toho, vždyť kde by byl, kdyby zůstal někde v Mostě nebo v Chomutově. Viděl jsem tu hrůzu? Padají nejen domy a kostely, ale i hospody, zatímco on má v Hannoveru prosperující kožešnictví. Ovšem, zabývá se hlavně uměním, každé ráno zajde do dílny jen na pár minut, zadá práci, určí stříhy a pak už se může jako v případě mého Zámku věnovat tvůrčí práci. Text mu ještě přehlíží manželka, aby byl dobře mluvný, manželka je totiž herečka, takže se nemusím ani v nejmenším obávat, překlad bude dokonalý, dokonce by řekl, že bude lepší než originál, a hlasitě se zachechtal, aby dal najevo, že si to sice myslí, ale nemám to brát úplně vážně.

Neměl jsem s překlady žádnou zkušenost, ale povolání kožešníka se mi nezdálo jako nejlepší průprava k překladatelské činnosti, připustil jsem si ovšem, že Mark Twain byl lodník, Jack London zlatokop, Marie Majerová služka a Edison dokonce neměl žádné školy, takže se třeba i hannoverský kožešník ukáže jako geniální překladatel.

Pak mě navštívil další, tentokráte štíhlý Němec s tváří dumavého filozofa, pan Erik Spiess. Vedl divadelní odbor velkého hudebního

nakladatelství Bärenreiter a oznámil mi, že moji hru v Německu zastupuje jeho firma, stejně jako třeba hry Pavla Kohouta, a že premiéra Zámku se odehraje v lednu ve slavném düsseldorfském Schauspielhausu. Předpokládá, že jsem slyšel o jeho intendantu Strouxovi, a já se tvářil, že jsem slyšel.

Pan Spiess mou hru chválil, což jsem příkládal jeho zdvořilosti, nicméně ani hra, ani její překlad nemohly být úplně špatné, když uspěly u slavného intendantu.

Německé divadlo se rozhodlo převzít českou inscenaci a pozvalo i režiséra Dudka, aby představení nastudoval. Brzy nato mi zaslali oficiální pozvání a já začal věřit, že hra se opravdu ocitne kdesi v německé dálce na scéně.

Kromě cest do zemí, které se vyhlašovaly za socialistické, jsem se do svých třiatřiceti let nikam do ciziny nedostal. Teď jsem si na naléhání své ženy koupil nové boty a bílou košili, do kufru zabalil svatební oblek, rozloučil se s rodinou a za průměrně studeného lednového dne nasedl do frankfurtského rychlíku.

O pocitech člověka, který prvně překračuje hranice, nad nimiž visí pomyslná a jen těžko prostupná opona, jsem psal později v Soudci z milosti. Ve chvíli, kdy vlak vjel do úhledné stanice Schirding, jako bych najednou vstoupil do jiného světa, nikde jsem nespátřil pohraničnický se psy, nikde otlučené domy, jen po peronu pobíhal prodavač, co nabízel pivo nebo coca-colu.

Prázdné kupé se postupně zaplňovalo cestujícími, všichni mluvili německy a ten jazyk ve mně vyvolával neblahé vzpomínky. Jedna venkovsky vyhlížející žena zřejmě uhádla moji cizokrajnost a zeptala se mě, odkud jedu. Když jsem odpověděl, že z Prahy, povzdychla, že v Praze žili dva její strýcové. Neřekla kdy, možná před válkou, možná za války, možná pracovali na gestapu, nedovedl jsem se odpoutat od podezřavosti.

Vlak mě vezl bavorskou krajinou, hledal jsem nějaké zbytky války, trosky, jak jsem je znal z filmů, ale místo toho jsem viděl

jen utěšené vesnice i města, po silnicích v jejich blízkosti se valila auta. A když se setmělo, lidská sídla se začala na rozdíl od těch našich podobat zářícím vánočním stromům s prskajícími neony a kmitajícími se světly aut.

V Düsseldorfu už na mě čekali můj překladatel i pan Spiess, přivítali mě a odvezli do hotelu, který mi připadal nesmyslně a okázale přepychový. Byl jsem v Německu; namísto do plynové komory mě zavedli do pokoje s koženými křesly, minibarem a televizorem, v koupelně viselo šest ručníků a na stolku mi připravili vázu s velkou kyticí růží a vedle ní postavili láhev rýnského vína. Na posteli ležely noviny, kde byl červeně zatržený článek o tom, že na premiéru své hry Zámek přijel mladý český spisovatel a tak dále.

Druhý den jsem chodil trochu po městě, nahlížel do výkladních skříní knihkupectví, žasl nad nabídkou časopisů v novinovém kiosku. Chvilí jsem pozoroval mladého malíře, který na chodník maloval obraz ženy s kytarou, když předtím na téměř asfaltovém podkladu mnohojazyčně a krasopisně oznámil: *Studentschüler auf Studienreise durch Europa, Student of art on a study trip through Europe, Beaux Arts...* Měl tam i krabičku s nápisem *Danke, Thanks, Gracias, Merci*.

Zeptal jsem se ho, odkud přijel. Byl z Itálie a řekl, že takhle jezdí, maluje, kreslí a navštěvuje galerie. Ocitl jsem se v jiném světě.

Premiéra snad dopadla dobře, jen na místech, kde v Praze lidé přerušovali herce potleskem anebo smíchem, tady mlčeli, zato se smáli na docela jiných místech. Chyběla jim znalost okolností a souvislostí. O přestávce mě pan Spiess utěšoval. U nás v Německu se během hry tleská, jen když někdo někoho nakopne do zadku. (Považoval jsem to jen za bonmot, ale o dva dny později mě odvezl až do Brém, kde dávali premiéru Brechtovy hry Pan Puntila a jeho sluha Matti. Když v jednu chvíli pan Puntila svého sluhu nakopl a ten letěl až na druhý konec scény, obecenstvo se opravdu roztleskalo.)

Když moje hra skončila, lidé tleskali a dlouho nepřestávali, jistě i díky tomu, že opona sebou mrskala v tak rychlých intervalech, že obecenstvu neposkytla ani vteřinu, aby se mohli zvednout ze sedadel.

Pan Stroux mě pozval na slavnostní večeři a všichni mě ujišťovali, že premiéra měla obrovský úspěch, ale já kupodivu potřebu úspěchu necítil.

Když jsem konečně osaměl ve svém přepychovém hotelovém pokoji s televizorem a šesti ručníky, uvědomil jsem si, že netoužím po slávě, chtěl jsem jen něco povědět lidem doma o tom, co společně s nimi cítím. Kdybych žil tady, asi bych cítil něco jiného, a psal tedy o něčem jiném, čím bych je dokázal oslovit. Možná jsem se mýlil. Pokud člověk vyjádří něco silně, může oslovit lidi kdekoliv na světě. Ale neodvažoval jsem se uvěřit, že bych něco takového dokázal právě já. Recenzí o Zámku vyšlo asi dvacet a většinou kladných, ale spíše chladných, srovnávaly moji hru se skvělým Mrožkovým Tangem (které bylo určitě lepší) a s Kafkovým Zámkem, se kterým ji opravdu spojoval jenom titul a hrdinovo jméno, nicméně jsem zmátl německé kritiky (kteří často z české literatury znali právě jen Franze Kafku). Pokud však hra měla s Kafkovým psaním něco společného, byla to snaha hledat jinotajné obrazy. Jenže Kafka, jak mi došlo později, když jsem o něm psal, mluvil jinotajně, poněvadž ho plachost nutila zakrývat, že vlastně píše o svých nejintimnějších zážitcích a pocitech. Já hledal jinotaje proto, že bez nich by Zámek nemohl projít. Pokud mě však někdo při psaní aspoň po stránce formální ovlivnil, nebyl to Kafka, spíš Friedrich Dürrenmatt.

Zámek byl spíše pronásledován smůlou. Ve slavném düsseldorfském divadle ještě dopadl dobře, zato v americké premiéře, kterou v Ann Arboru uváděla jedna z nemnoha scén s trvalým profesionálním souborem, došlo k první katastrofě, snad budu mít ještě příležitost se o ní zmínit.

Ve švédské premiéře se režisér avantgardista rozhodl hru vylepšit tím, že přehodil jednotlivé obrazy, aby předvedl, že autor vlastně vůbec nevěděl, co napsal, a teprve režisér dal hře smysluplný tvar. (Je pravda, že slavný český režisér Krejča podobně naložil s Čechovovým Rackem, proč by si tedy režisér v Malmö podobně netroufl na hru neznámého českého autora?)

Největší pohroma Zámek postihla v Anglii, kde hru připravovalo slavné divadlo Royal Shakespeare Theatre. Režisér pan Williams přijel dokonce za mnou do Prahy, aby probral všechny podrobnosti inscenace. Pak jsem dostal pozvání na premiéru i s tištěným programem a hvězdným obsazením, jenže premiéra se nikdy nekonala. Týden před ní se sešla správná rada divadla, zjistila jeho neuspokojivý finanční stav a Zámek nahradila Shakespearovou komedií, což mi pan režisér s mnoha omluvami po telefonu sdělil. Z hlediska výnosnosti i umělecké hodnoty jednala rada jistě rozumně, ale Zámek měl smůlu, stačilo totiž, aby se schůze rady konala o týden později.

Nicméně se Zámek změnil v klíč, který mi otevíral dvířka do literárního světa.

2

V meziválečném období, ale vlastně už na sklonku rakousko-uherské éry, kdy u nás vládla jen málo omezovaná tisková svoboda (a také až přehnaný zájem o literaturu), vznikaly především zásluhou literárních kritiků a teoretiků desítky literárních směrů a skupin. Měli jsme skupiny dekadentů, symbolistů, vitalistů, impresionistů, dadaistů, ruralistů, katolických autorů, Vítězslav Nezval vyznával poetismus, později surrealismus, o Karlu Čapkovi a o několika jemu blízkých psali jako o vyznavačích pragmatismu.

V době, která následovala po únorovém převratu, se stal jediným povoleným směrem socialistický realismus, a tak se autoři rozlišovali nanejvýše podle věku, lokální příslušnosti (byli brněnští

autoři a kritici, byli autoři ostravští i západočeští) a konečně i podle literárních časopisů, do nichž nejvíce přispívali. Dva časopisy se projevily nejvyhraněněji: v druhé polovině padesátých let Květen se svou poezií všedního dne a od roku 1964 až do svého nedobrovolného zániku Tvář. Oba vznikly jako časopisy určené pro mladé a začínající autory, ale v okamžiku, kdy se začaly příliš vzpírat současným ideologickým normám, bylo jejich vydávání na příkaz stranických orgánů zastaveno.

Polovina šedesátých let, kdy se objevila Tvář, se ovšem svým ovzduším výrazně lišila od poloviny let padesátých, kdy vycházel Květen. V Květnu jsme usilovali pouze o to, abychom mohli psát i bez všudypřítomné ideologické agitace, chtěli jsme si všímat obyčejných lidí a věcí. Autoři byli z větší části členy komunistické strany, komunisté byli také všichni redaktori, o otevřenou polemiku s oficiální ideologií jsme se mohli jen těžko pokusit.

V Tváři se vlastně prvně po roce 1948 shromáždili autoři, kteří si nikdy nezadali s komunistickou stranou, neměli potřebu napravovat vlastní pochybení (nemluvě o zločinech), byly to pouze „děti Hefaistovy“, které poznaly, že otec je oklamal a odkázal jim svět, z něhož se dalo jen těžko uniknout, neboť lodě byly prohnílé a lodníci popravení. Kromě pozoruhodných křesťanských filozofů Jiřího Němce a Ladislava Hejdánka tu publikovalo několik nadaných mladých básníků, a především téměř do každého čísla přispěli dva kritici, Bohumil Doležal a Jan Lopatka (publikovali už v Květnu), a ti s erudicí, která u tak mladých lidí překvapovala, podrobili kritice většinu současných literárních autorit a zasloužilých spisovatelů. Postřehli, že mnohé z toho, co se tvářilo jako nezávislá tvorba a myšlení, byly jen lépe artikulované staré myšlenky a tradiční tvorba. (Bohužel opomněli týmiž kritérii poměřovat díla svých přátel.)

Vydavatelem Tváře byl opět Svaz spisovatelů a mnozí z autorů, zvyklí na obdiv a chválu, jichž se jim jinde dostávalo, či mírných politických výtek, které je naopak pozdvihovaly v jejich vlastních

očí, se cítili kritikami v Tváři dotčeni a nejspíš si i u příslušných stranických orgánů na psaní Tváře stěžovali. Ale více než kritické články o literatuře vadilo stranickým ideologům něco jiného. Pro Tvář jako by neexistovala marxistická ideologie, její autoři nechtěli reformovat marxismus citacemi z mladého Marxe, nechtěli Leninovými myšlenkami ozdravovat socialismus – tuhle ideologickou veteš prostě nebrali na vědomí, pro ně byli velkými filozofy Heidegger, Teilhard de Chardin, z našich filozofů Jan Patočka a pochopitelně miláček všech rebelů a psanců u nás, filozof Ladislav Klíma. Tvář dokonce neprovokovala tak jako Literární noviny, jen pravidla, která i unavená diktatura stále ještě vyžadovala, nebrala na vědomí. Žila ve světě, v němž navzdory prohnílým lodím a povražděným lodníkům trvala soudržnost s hodnotami panujícími v okolním světě.

O Tváři se jednalo téměř na každém zasedání ústředního výboru Svazu spisovatelů, jenže se mluvilo o jednotlivých člancích či větách, ale její svobodný nekonformní duch, který vadil nejvíce, se nikdo nepokoušel přesně postihnout ani pojmenovat.

Nakonec se na popud „shora“ (tedy z ideologického oddělení ústředního výboru komunistické strany) sešel v Bratislavě náš svazový výbor a měl projednat otázku existence ideologicky vzpurného časopisu.

Každému zasedání ústředního výboru svazu (tak tomu bylo u všech povolených organizací) předcházelo zasedání členů komunistů. Jak už jsem zmínil, týkalo se to prakticky celého výboru. Protože pro komunisty bylo každé přijaté rozhodnutí schůze této stranické skupiny závazné, vlastní zasedání spisovatelského ústředního výboru bylo vlastně jen formalitou. Vše podstatné bylo už předjednáno a usneseno, ale právě až z tohoto formálního zasedání se pořizovaly zápisy. Komunistická strana, která získala všechnu moc, tak pokračovala ve svých metodách z doby, kdy o moc usilovala. Vše podstatné mělo probíhat vskrytu, nikoliv před očima veřejnosti.

V době, kdy se jednalo o Tváři, byla však stranická organizace ve Svazu spisovatelů rozštěpena a už dlouho se nepodobala mase poddaných, poslušně schvalujících příkazy vyšších orgánů.

Ze všech schůzí, které jsem zažil, často přeťpěl, mi tato jediná stranická schůze utkvěla v paměti. Řídil ji nový vedoucí ideologického oddělení ústředního výboru komunistické strany RSDr. Pavel Auersperg (byl vzdělavcem asi stejně tak jako potomkem známého šlechtického rodu), přítomni byli i další podřízení z jeho oddělení. Hlavní stranický ideolog nám svým stranickým jazykem vyložil, jakou hanbu dělá časopis Tvář dobrému jménu českých spisovatelů. Všichni jsme hrdi na to, že máme mezi sebou tvůrce, jako jsou Jan Drda, Jarmila Glazarová, básníci Ivan Skála nebo Jan Pilař, ale kdo z velkých spisovatelů se objevil v Tváři? Leda jako objekt nekritických útoků a podlostí. Časopis přece vznikl jako tribuna pro mladé začínající autory. Kdo z mladých nadějných autorů se tu objevil? Jen plevel domácí i přeložený. Co mají říci verše stárnoucího Holana, ještě ke všemu věnované reakcionáři Durychovi? Měl před sebou vzpurný časopis a zarecitoval z něho:

*Dál tedy roste žalář za žalářem
a skoro všichni jsme v nich uvězněni
a hynem v nich, jako by si sám Bůh přál,
aby byl v nás teprve bez nás...*

Ostatně morbidně katolizující příběh téhož Durycha redakce neváhala otisknout. Co má s mladým uměním spojeného už třičtvrté století mrtvý Hopkins, co šedesátiletý Gombrowicz, co Georg Trakl anebo Pierre Teilhard de Chardin? Co Ladislav Klíma, který tu je dokonce vydáván za následovníhodný příklad. V čem? V nadšeném pajánu na idealistického filozofa se mladí čtenáři dozvědí, četl opět, že se živil syrovým koňským masem, čistým lihem a že jednou, jak sám o sobě napsal, *ukradl kočce zakousnutou myš a sežral ji, jak byla*

s chlupy a kostmi, jako by to byl knedlík. Skvělý příklad pro mladou literaturu.

Proč se tu objevují právě tito autoři? Protože jsou dekadentní, tedy ideoví odpůrci každého pokroku, protože nemají nic společného s naším úsilím vybudovat socialistickou společnost. A zamysleli jsme se někdy nad výtvarnou částí? Vždyť kromě vyznavačů abstrakce anebo takzvaného explozionalismu či zvrhlého Bacona se nenašel pro žádného pokrokového umělce v Tváři ani kousek místa. Může být takový časopis vydáván Svazem spisovatelů?

Pak následovala rozprava. K údivu stranických funkcionářů mnoho diskutujících, jako Jungmann, Kundera, Kohout, Kosík, Putík, a jestli mě nemýlí paměť, i třeba Lumír Čivrný, odporovalo. Chválili Tvář za to, že uvádí nová témata i nova jména, samozřejmě i mladé autory (těch se daly vyjmenovat desítky). Kritická rubrika, která tvořila významnou část časopisu, byla sice jednostranná, ale rozhodně vyjadřovala mínění části mladé generace. Připomínali jsme také násilný konec Května, který ničemu neprospěl a který jen kompromitoval kulturní politiku strany. Pokud se týká výtvarné stránky, je dobře, že tu našli místo mladí nekonvenční výtvarníci, kteří ho jinde nenalézají.

Samozřejmě bylo i dost těch, kteří mínění stranického ideologa podporovali a o přestávkách v jednání ty z nás, kdo Tvář hájili, varovali, že jde o vážný spor; pokud neustoupíme, můžeme počítat s tím, že popudíme právě ty, kdo rozhodují o osudu literatury.

Spor o Tvář se táhl do pozdních nočních hodin a v jednu chvíli se nečekaně ozval ve sněmovacím sále telefon. Auersperg zvedl sluchátko a vzápětí z jeho tváře i postoje zmizela všechna arogance, téměř v hluboké úctě klesl do jakéhosi poddanského předklonu a pak co nejhlasitěji odpověděl, ano, soudruhu prezidente, diskuse dosud probíhá, určitě vyřídím, jsem přesvědčen, že váš zájem je povzbudí.

Pak zavěsil a vyřídil nám pozdrav od soudruha prezidenta Novotného, který má veliký zájem, aby se socialistické literatuře

dostalo co největší podpory, hmotné i ideové. Pak, ještě stále s výrazem poddanosti i oddanosti ve tváři, dodal, že soudruzi v Ústředním výboru Svazu jistě prezidentův zájem ocení a nebudou hazardovat s jeho důvěrou.

Bylo to zjevně předem naplánované představení, v němž nám jeho autoři předvedli scénu namíchanou ze slibů a skrytých výhrůžek.

Kolem půlnoci, když už se opravdu řeklo vše, co se dalo povědět, jsme žádali, aby se hlasovalo, zda má Tvář dále vycházet anebo být zastavena.

Hlasování bylo těsné, ale my, kteří jsme hlasovali pro zachování časopisu, jsme zvítězili. Pocit vítězství jsme si užívali jen několik minut. Vyslanec stranického vedení Auersperg nám oznámil, že ústřední výbor strany již rozhodl. Tvář vycházet nebude. Je na nás, abychom toto rozhodnutí přijatelně zdůvodnili. Dále nás upozornil, že pro nás jako členy strany je toto rozhodnutí závazné.

Někteří z nás se tedy při následujícím zasedání teď už legitimního ústředního výboru podrobili, jiní se buď zdrželi hlasování, anebo dokonce přes varování hlasovali proti.

Tak tedy byla zrušena Tvář, zrušení bylo zdůvodněno tím, že je přespříliš ztrátová.

Když jsme příštího dne odjížděli, na chvíli jsem se ocitl vedle Vítězslava Ržounka, tehdy ještě málo známého a podřízeného a rozhodně málo chytrého pracovníka ideologického oddělení. Řekl jsem mu, že jsem si připadal jako porotce, který se ze všech sil snaží najít pravdu o obžalovaném, jehož vinu má posoudit. Když dojde k názoru, že byl nevinný, a hlasuje pro osvobození, dozví se, že obviněného už popravili.

„Tak vidíš,“ řekl mi, „ty se rozčiluješ a máš námět na hru.“

Hru, kterou jsem nazval Porota, jsem opravdu začal psát. Teprve při psaní mi došly všechny okolnosti našeho působení při zákazu svobodomyšlného časopisu. Neměli jsme jinou úlohu než zákazu do-

dat legitimitu a zdání demokratického rozhodnutí spisovatelů samých, jako by nešlo o mocensky zásah. A k tomuto demokratickému zdání patřil i případný hlas odporu. Podstatný problém nebyl v tom, jak kdo odpověděl, ale v tom, že odpověď neměla smysl, neboť o ničem nerozhodovala, byla jen součástí podle mocenské hry.

Někteří porotci v mé hře chtějí rozhodnout podle svého svědomí, jiní jsou připraveni vyjít vstříc panující moci, mají jen v úmyslu vyčíst její záměr. Většina je zmatena a neví si rady, zvláště když se ukáže, že obžalovaný se nedostavil k líčení. Většina porotců se dožaduje, aby byl předveden, soud po mnoha vytáčkách svolí. Obžalovaného přinesou na nosítkách – je mrtvý! Kat ho zjevně ještě před vynesením rozsudku zbavil hlavy. Šokovaní porotci jednájí nejen pod dojmem hrůzného činu, ale i pod neustále sílícím tlakem soudu a moci, která odkudsi z pozadí soud řídí. Nakonec podlehnou výhrůžkám či dokonce násilí panující moci. Jediný porotce, civilním povoláním archivář, je odhodlaný jednat ve shodě se svým svědomím, a hlasuje tedy: nevinnen – připraven na to, že moc se mu za jeho vzdor pomstí.

V samém závěru se Archiváři od předsedy soudu dostane poučení:

Proč jednou za čas, když vše skončí, nenazvat věci pravými jmény? To osvěží duši, pane kolego. Duši zvolna zmírající na kříži služby. (Otevírá dveře. Čeká, až Archivář vyjde) Prosím. Nebo vy nechcete? Lékáte se snad toho, že máte projít branou? Proč? Obstáli jsme přece všichni. Váš hlas přispěl k jistotě o neodvislosti našeho tribunálu. Jednomyslnost – to už dneska působí zastarale. Už dlouho očekávám, že některé poněkud zastaralé metody a demonstrace budou opuštěny. Pak si oddychneme všichni. Ale zatím se musíme držet položených otázek.

Archivář si uvědomí, že opravdu sehrál jen určenou, nebo dokonce žádoucí roli nad mrtvolou nevinného, kterého moc prostě

zavraždila. Dokud moc bude konat bez ohledu na právo a dovolí odpovídat jen na své falešně položené otázky, žádná odpověď nebude mít smysl, každá bude zneužitelná. Hra končila Archivářovým zoufalým povzdechem. *Dočkat se toho, že jednou, aspoň jednou položím své otázky.*

Porotu pak hráli a po sovětské okupaci dostala ještě nový a aktuální význam (režisér přidal k slovním výhrůžkám zvuk jedoucích tanků pod okny soudu), ale Tvář už byla popravena a život se jí vrátit nedal.

3

Ještě před válkou, která se nazývala šestidenní, pozvala ženu i mě organizace česko-izraelského přátelství na návštěvu do Izraele. V té době byly ještě vztahy s Izraelem sice obezřetné, ale nikoliv nepřátelské, a protože pozvání přišlo od organizace, která se chovala ke komunistickému režimu přátelsky, cestu nám povolili.

Trochu mě překvapilo, proč pozvali právě mě, nikdy jsem o Izraeli nepsal ani se o problémy židovského státu příliš nezajímal (nejspíš mě v tom ovlivnila matka, zdálo se mi pochybené, abych si dal nějakými nacistickými zákony vnutit, za koho se mám považovat). O židovství, navzdory svému pobytu v Terezíně, jsem měl jen matné představy, neuměl jsem ani jedno slovo hebrejsky (s výjimkou pozdravu šalom), neměl jsem ponětí o Talmudu ani o předpisech, které musí věřící žid dodržovat.

Moje žena byla naopak nadšená, měla v Izraeli vzdálené příbuzné, také svoji první lásku a chovala k této zemi láskyplný obdiv. (Později jsem zjistil, že pozvání zařídila právě ona.) Mě nejvíc zajímaly izraelské zemědělské komuny, o nichž mi žena mnohokrát nadšeně vyprávěla (představovala si, že by tam žila), a jak jsem pochopil, byly to jediné komuny, které existovaly a snad dokonce prospívaly uprostřed svobodné a demokratické společnosti.

Do Haify jsme cestovali lodí (přišlo to levněji než cesta letadlem). Mě vždycky přitahovala každá nová krajina, takže jsem i při cestě vlakem postával u okna, zatímco žena si obvykle četla. Tentokrát jsem fascinovaně zíral na hladinu, která k mému zklamání byla klidná jako povrch Máchova jezera, a vyhlížel vzdálené lodi, které se sunuly po obzoru. Zastavili jsme na několik hodin v přístavu Páfos a já ihned utekl na břeh a vyšplhal se na jakousi skálu, která shlížela do nebesky modré zátoky.

Sedl jsem si na skálu, hleděl do nebes pod sebou a vnímal (za několik dní jsem to znovu pocítil při návštěvě na poušti) velkou úlevu, klid, dotek věčnosti. Zároveň jsem si uvědomil, že v té kratičké dočasnosti mi byla tato chvíle dopřána jakýmsi zázrakem či milostí neznámé síly, měl jsem přece už dávno skončit jako všichni mí blízcí, jako mí vrstevníci proměněn v popel a kouř nad poskvřeným kouskem země nedaleko Krakova.

Náš příjezd do Haify byl (anebo mně tak díky počínání mé ženy připadal) téměř dobrodružný. Ostatně tento příjezd jsem ještě při dobré paměti popsal v jedné z povídek v knize Má zlatá řemesla:

Žena s nadšením zjistila, že už na lodi se vyskytuje několik izraelských občanů, a hned se s nimi začala družit. Nejvíce si oblíbila černo vlasou a snědou Levanu, která mně sice připomínala světskou krasavici od kolotočů, ale mou ženu si získala tím, že ji učila izraelské písničky. Ukázalo se, že její počínání nebylo nezištné. Když jsme se blížili Haifě, vyrukovala s prosbou. Veze matce z Řecká kobereček. Nic výjimečného, ale celníci bývají vůči vlastním občanům neoblomní, zatímco vůči cizincům projevují shovívavost. Mohla by jí má žena pronést kobereček celníci a předat potom na určeném místě? Levana popsala místo setkání a obdařila mou ženu rolí čehosi, co vážilo víc než všechna naše zavazadla dohromady a co bylo pečlivě zabaleno v temně hnědém papíru. Zeptal jsem se ženy, zda si je vědoma,

že v tom balíku může být kromě případného koberece také rozebraný kulomet, kokain, ukradený Leonardo anebo zlaté pruty, ale trvala na tom, že vevnitř je pouze sbalený kobereček, přece by ji její nová přítelkyně neobelhala.

Moje žena kobereček ani nerozvázala, aby se přesvědčila, co v něm je, a statečně vstoupila do obrovské haly, kde za dozoru celníků prakticky všichni museli vysypávat na široké stoly obsah svých kabelek, kabel, natož kufrů. Pronést záhadnou roli, tvarem i vahou připomínající dělovou hlaveň, mi připadalo nemožné. Ale žena uspěla. Dotázána, co má v tom balíku, ona, která nikdy neuměla zalhat, klidně prohlásila, že nese kobereček pro svou známou; v tom už se na druhé straně objevil náš hostitel, radostně se zdravil s celníky (v Izraeli, jak jsem brzy zjistil, se téměř všichni navzájem znají) a vítal se s námi.

Co má žena v koberečku propašovala, jsme se (naštěstí) nikdy nedozvěděli. Omámeni vůní tisíců kvetoucích pomerančovníků jsme ujížděli ke kibucu Artzi, který se měl stát téměř na měsíc naším domovem.

Kibuc byl pěkný, světlý, domečky malinké, ale moderně projektované, společná jídelna udivovala prostorností i dostatkem jídla, každý si mohl vzít podle své chuti, ale protože jídlo povětšinou sestávalo z pečeného kuřete, myslím, že i případný sklon členů komuny přejídat se musel po jistém čase vzít za své.

Všichni se k nám chovali vlídně, jako bychom byli jejich blízcí příbuzní, a chválili naši republiku, která jim v době, kdy bojovali o založení svého státu, dodala zbraně. Mnoho jsme také slyšeli o svízelné situaci jejich země, která žila v neustálém ohrožení, neboť její sousedé ji odmítali uznat a opakovaně slibovali, že ji zničí a její obyvatele zaženou do moře.

Hostitelé nám zařídili i několik výletů a zajímavých setkaní, s pýchou nám předvedli Kneset, parlament, jediný skutečný de-

mokratický parlament v celé oblasti. Ale nejvíce času jsme trávili v kibucu samém. Žena toužila vyzkoušet si práci v zemědělství, já zase poprosil o všechnu možnou literaturu, kde bych se o kibucech dozvěděl více. Pořád ještě zvědavý na možnost uskutečnit komunistické představy o soudružské společnosti, jsem se chtěl dozvědět, jak vypadá práce a život v komunách, do nichž nikdo nikoho nenutil vstoupit. Hovořil jsem tedy s mnoha kibucníky a zaznamenával si jejich životní osudy a názory. Byli to často lidé s akademickým vzděláním, ale zvolili si kibucy i s jejich komunistickými zásadami jako místo pro svoji práci, pro svůj život. Pro mnohé z nich to bylo v počátcích nouzové řešení – přišli do země, kde nebylo lehké sehnat zaměstnání, často jako uprchlíci nebo jako ilegální přistěhovalci bez jakéhokoliv majetku. Kibucy jim nabídly první pomoc: bydlení, jídlo, nejnütnější ošacení i zdravotní péči, zato si vyžadovaly jejich práci. Za ni svým členům nedávaly kromě nepatrného kapesného žádný plat. Nově příchozí se však od počátku podíleli na všech právech i povinnostech s ostatními členy, byli podrobeni stejnému řádu. Na něm mi připadalo nejdrastičtější (a nejnepřirozenější), že děti hned po narození musely putovat do jeslí, kam je matky chodily i nakojit, děti nikdy nesměly bydlet společně s rodiči, mohly je pouze ve volném čase navštěvovat. Všechna významná rozhodnutí se musela přijímat na schůzích komuny. Životní úroveň každého jejího člena závisela na celkových výsledcích a také na přísném dodržování všech komunistických principů, které dobrovolně přijal. Ty principy byly tak přísné a striktní, až mi občas připadaly absurdní. Každý člen totiž musel vykonávat určité povinnosti, jimž se nesměl vyhnout. Třeba musel čas od času držet službu v jídelně, v prádelně anebo v některém podobném zařízení, které mělo sloužit všem. Pokud se někteří z členů kibucu ocitli mimo prostředí komuny, třeba proto, že byli zvoleni za poslance anebo jako velice nadaní jedinci pracovali v nějaké vědecké instituci, museli nejen odvádět všechny své příjmy do společné pokladny (kibuc jim pak proplácel

bydlení a stravování mimo komunu), ale museli čas od času přijet a odsloužit si svoji pravidelnou službu v kuchyni či v prádelně.

Zajímalo mě, jak tento v podstatě spartánský anebo polovojenský způsob života může prospívat ve svobodné společnosti.

Komuny vznikaly v době, kdy se opar komunistických ideálů vznášel nad celou Evropou. Členové kibucu, kde jsme pobývali, byli členy anebo stoupenci levicové strany Mapam, která jejich snažení podporovala. Dovedl jsem také pochopit, že lidé, kteří komuny zakládali a vděčili právě jejím principům za pomoc ve svých vlastních nelehkých počátcích, zůstávali komunistickým myšlenkám věrni. Ale jak to bylo s jejich dětmi? Jak s tím, kdo přece jen už neměl chuť v komuně zůstat? Vždyť ani po desítkách let práce nevlastnil vůbec nic kromě několika košil a párů bot?

Ujišťovali mě, že každý se může svobodně rozhodnout, s tím rizikem, že bude muset nezávisle na věku znovu začínat, ale zato mu přece kibuc během let umožnil osvojit si zdarma nové a užitečné poznatky. I mladí tedy mohou odcházet.

Nikdy jsem si neuvědomil tak silně iluzivnost a utopičnost komunistického ideálu jako právě tady, kde se ve svobodné společnosti lidé zavazovali sloužit kolektivistickému ideálu, potlačit své individuální potřeby, a vytvářet tak úplně nový a z hlediska všech ostatních lidí nepřirozený, anebo přesněji předcivilizační typ lidských vztahů.

Když jsem se vrátil domů, napsal jsem o kibucech rozsáhlý článek, v němž jsem zpochybňoval utopickou ideu komun a komunistických ideálů. (K mému překvapení si jej v Izraeli všimli a přeložili ho.)

Kibucy, uvažoval jsem, naplnily a naplňují jisté, po staletí existující představy o ideálních vztazích a organizaci společnosti. Mají tyto ideály onu hodnotu, kterou jim lidé přikládali? To znamená: dosahuje člověk jejich naplněním vyšší míry štěstí? Je skutečně svobodnější? Kibucy mohou ve svobodné společnosti

přežít jen tehdy, pokud najdou následovníky i v dalších generacích, a proto celá výchova v kibucech je zaměřena k tomuto cíli. Je to výchova *extrémně kolektivistická, izolující aspoň do jisté míry kibucnické děti od ostatního světa... Výchova má přísné ideologické rysy, včetně sice dobrovolného, ale samozřejmého vstupu do mládežnické organizace, která se hlásí k oné politické straně, k níž se hlásí i členové kibucu... Jedním ze základních principů tradiční kibucnické výchovy je i výchova k lásce a oddanosti vůči vlastnímu kibucu... To on (každého svého člena) šatí, vychovává, živí, on rozhoduje o jeho budoucnosti, studiích, zařazení do života... Odejít z kibucu mohou i děti zakladatelů, ale jejich postavení, jejich svobodná volba je volbou jiného druhu než volba jejich rodičů. Neboť ony neopouštějí něco, co si zvolily a dobrovolně za mnohých obětí vytvářely. Opouštějí rodinu, kolektiv, volí zradu namísto vděčnosti... odhodlávají se splatit nevděkem vše, čeho se jim dostalo. Zpřetrhat všechny svazky...*

Končil jsem tvrzením (daleko spíš jsem přitom měl na mysli naše domácí poměry než svízele izraelských komun), že není osudnějšího omylu (kolikrát k němu už v historii došlo) než zaměnit osud lidí za osudy principů, hodnotit jen věrnost ideálu a neptat se na míru štěstí, kterou tato věrnost poskytuje... Ušlechtilou a krásnou představu společnosti, kde každý dostane vše podle svých potřeb, lze jen těžko přiblížit tím, že zatím z omezených možností kolektivu všichni dostávají stejně. Taková společnost naopak podvazuje své vlastní síly... Vždyť čím více společnost naléhá na své členy, aby zachovali stávající ideál beze změn, tím více se znásilňuje nejen svoboda jejích členů, ale ideál sám. Nehybný ideál se vždy rychle změní v mrtvý ideál.

Čekal jsem, že mé zpochybnění komunistické výchovy i ideálu samého vyvolá nějakou odezvu, ale nic podobného se nestalo.

Článek vyšel v Orientaci, měsíčníku o nepatrném nákladu, a pokud si ho někdo z nadřazených soudruhů všiml, udělal si u mého jména leda další křížek navíc. Celá naše země spěla k tomu, aby řešila daleko závažnější problémy.

4

Ale dříve, než k čemukoliv došlo, vyjel jsem ještě jednou do svobodnějšího světa, do země, která mi připadala jako vtělení demokracie.

Do zahraničí západním směrem se nedalo vyjet, aniž člověk získal od našich úřadů dvě náležitosti: výjezdní doložku a přiděl omezeného množství valut (ty si pochopitelně musel zakoupit).

Redaktoři Literárních novin občas získali obojí. Můj pobyt v Německu spojený s premiérou Zámku hradilo düsseldorfské divadlo, takže má cesta ven se obešla bez valutového přidělu. Do Izraele jsme se ženou odjížděli na pozvání hostitelů, tedy rovněž pro naše úřady zdarma. Teď mi v redakci nabídli, že bych mohl dostat přiděl valut i já, a vyjet tedy na jakousi studijní cestu. Protože v Německu už jsem přece jen několik dní pobyl a jediný jazyk, jímž jsem se dokázal domluvit, byla angličtina, rozhodl jsem se, že pojedu do Británie. Měl jsem k této cestě ještě jeden osobní důvod. V Anglii, pokud byl ještě naživu, žil Isaac Deutscher, muž, jehož kniha o Stalinově zápasu s Trockým mi o podstatě stalinského režimu vyjevila víc než kterákoliv jiná kniha. Pokud to bude jen maličko možné, rád bych se s ním setkal a zeptal se ho, co si myslí o tom, jak by se slušný člověk v takovém režimu měl zachovat dnes.

Bratranec Jirka, který se shodou okolností narodil v Paříži, mě přesvědčoval, že cesty musím využít i k návštěvě Paříže, když pro nic jiného, tedy abych navštívil Louvre a Muzeum člověka, nic podobného na světě není k spatření.

Mí scestovalejší kolegové mi poskytli na cestu mnoho dalších dobrých rad, Sergej Machonin mi dal adresu výjimečně levného

pařížského hotelu, který nesl vznosné jméno Bonaparte, a dal mi také adresu své známé Češky v Birminghamu, pokud bych do toho města zabloudil. V Londýně měla zase moje žena přítelkyni Janetu, a když jí napsala, Janeta nabídla, že bych u ní mohl bydlet, postará se, abych uviděl v Anglii to nejpodstatnější.

V Praze jsem si zakoupil kromě map a průvodců ještě všechny potřebné jízdenky na vlak do Paříže, do Londýna, z Londýna do Birminghamu a odtud – spíše podle mapy než z nějakého osobnějšího důvodu – do Inverness, což byla nejseverněji položená stanice, kam se dalo dojet, a Skotsko jsem chtěl vidět, protože prý je velice krásné, romantické a v hlubokých jezerech se prohánějí pravěké příšery; kromě toho jsem miloval skotské lidové písně.

Pařížský hotel Bonaparte byl opravdu levný, a nejlevnější pokoj, který jsem si vyžádal, byla malá černá díra s okénkem do páchnoucího světlíku. Vzduch v díře připutoval snad až ze Sahary. Koupil jsem si v obchůdku vedle hotelu láhev neuvěřitelně levného vína (i tak to byl výdaj navíc, chleba a konzervu s paštikou jsem si přivezl z domova), a když jsem jídlo zapil litrem vína, podařilo se mi dokonce i usnout.

Ráno vědom si toho, že se nedokážu s nikým tady domluvit, vydal jsem se podle mapky do Louvru. Peníze na taxík ani na autobus jsem neměl, a tak jsem za tři dny nachodil desítky kilometrů po bulvárech i po muzeích a galeriích, a protože jsem neznal míru a nedospěl ještě k poznání, že je lepší prohlédnout si pět obrazů důkladně než několik set v běhu, zůstala mi z mých zážitků v hlavě jen nesmyslná změt.

Čtvrtého dne ráno jsem se odebral na nádraží, kde mě ohromilo množství nástupišť. Našel jsem sice sál, kde nabízeli informace, ale v něm nikoho, kdo by uměl anglicky anebo německy, a tak jsem se vrátil dolů do haly a v panice, že už nikdy z Paříže neodjedu, jsem od nástupiště k nástupišti hledal vlak do Calais.

Několik minut před odjezdem jsem jej s úlevou našel a usadil se v kupé, kde už sedělo několik anglických gentlemanů.

Brzy poté, co vlak vyjel, vstoupili do kupé muži v uniformách, pronesli cosi francouzsky a já podle toho, že všichni Angličané jim podali své pasy, usoudil, že se jedná o hraniční kontrolu (vlak stávl až v Calais), a také jsem podal jednomu z uniformovaných svůj pas. Zatímco Angličanům se slovem „merci“ pasy zase vrátili, mně začali cosi vykládat anebo se snad něco dotazovat. Nerozuměl jsem. Oni zase nerozuměli anglicky, natož německy; češtinu, polštinu či ruštinu jsem ani nezkoušel. Tak jsme si chvíli vyměňovali dotazy, angličtí gentlemani naslouchali a jistě by mi i pomohli, ale jejich jazykové znalosti byly snad ještě bídňější než ty moje. Uniformovaní muži pak i s mým pasem odešli a asi po hodině cesty jsem se začal strachovat, že už nikdy neuvídím ani je, ani svůj pas, a přece jen už navždy zůstanu v zemi, kde nerozumím ani slovu. Spolucestující příkyvovali mé obavě, souhlasili, že chování pohraničníků je opravdu podivné.

Když už jsme vjížděli do Calais, objevili se muži v uniformách, vrátili mi můj pas a tento úkon doprovodili delší řečí. Nevěděl jsem, zda je všechno v pořádku anebo jsem naopak z Francie vyhoštěn, případně ji nesmím opustit, ale nejpravděpodobnější vysvětlení bylo, že ve mně viděli občana přicházejícího ze země sovětského bloku; vylezl jsem z temné zadrátované díry, odkud se mohlo jen stěží vynořit něco dobrého. Byl jsem po všech stránkách podezřelý a museli prověřit, kolik škody bych mohl způsobit.

Zjistil jsem, že Lamanšský průliv je zvlněnější než Středozemní moře, nicméně cesta plynula hladce a já se zájmem pozoroval blížící se pevninu. Když jsme už byli docela blízko doverskému přístavu, ozvalo se hlášení, tentokráte v angličtině, jenže námořnické, navíc z chraplavých amplionů, takže jsem opět nerozuměl ani slovu.

Všichni cestující se zvedli a odcházeli na palubu, připojil jsem se tedy k nim.

Tam nás námořníci pokyny natlačili do jednoho houfu a hned nato přinesli dlouhé lano a náš houf jím obkroužili.

Nikdo z lidí kolem mě se netvářil ani rozčileně, ani vystrašeně, to jen já, příchozí ze země, kde si člověk nikdy nemohl být jist tím, co ho čeká, navíc se zkušeností z nacistického koncentráku, jsem se vyděsil a zcela nemístně mě napadlo, že teď by stačilo přinést jeden lehký kulomet anebo snad jen samopal, a nikdo z nás by neměl naději na únik.

Jakkoliv to byla jen fantazie, jen paranoidní představa, omluvitelná leda vlastní životní zkušeností, pocit člověka, který stojí v houfu omotaném lanem, mi utkvěl natolik, že jsem ho nikdy nezapomněl a dokonce se ho pokusil zachytit v jedné novele.

Pak vše probíhalo už bez hrůz. Na londýnském nádraží mě očekávala laskavá a hlavně energická Janeta, která pro mě připravila postel ve své pracovně a téměř hodinu po hodině můj londýnský program. Když jsem zmínil Isaaka Deutschera, řekla, že jeho jméno zná, a pokud ví, autor ještě žije, pokusí se mi s ním smluvit schůzku.

V Londýně jsem strávil týden, navštívil galerie, Britské muzeum Janeta mě zavedla na jakési soudní přelíčení, abych viděl pány soudce v parukách, před Buckinghamský palác, abych se potěšil střídáním stráží, do City, abych zhlédl pány kapitalisty v cylindrech, a do Soho, abych se bavil tam, kde se Londýňané baví, také mi koupila lístek do Královského Shakespearovského divadla, kde (kdysi tady měli hrát můj Zámek) byla na programu Shakespearova komedie *Much Ado for Nothing* a kde jsem žasl, že lidé do tohoto svatostánku největšího dramatika chodí ve svetrů, přehazují si kabáty přes opěradla a navíc tu kouří jako v putyce. Během představení jsem rychle pochopil, že shakespearevská angličtina je zcela jiný jazyk než ten, jemuž mě učil pan Vlček dříve Wolf, a že z dialogů rozumím sotva čtvrtině, tedy v podstatě ničemu, a část představení jsem ostudně prospal.

Londýn mně tehdy napoprvé učaroval, zamiloval jsem si dvoupatrové autobusy (nejezdil jsem jimi, z Hampsteadu, kde Janet bydlela, jsem se do centra dopravoval metrem) a strávil celé hodiny na rohu Hyde Parku a naslouchal rebelujícím řečníkům. Instituce

nikým a ničím neomezovaného řečniště mi připadala jako vtělení svobody, teprve později jsem pochopil, že ve svobodné zemi není zapotřebí podobných řečnišť, a proto jich využívají spíše blázni, podivínští vykupitelé, znalci jediné správné cesty anebo chorobní žvanilové.

Po týdnu v Londýně jsem opravdu zajel do Birminghamu, města zvaného továrnou světa, kde se vyráběly kromě tisíců jiných věcí hlavně zbraně a šperky. Posedlý svým reportérským řemeslem jsem měl v úmyslu dozvědět se tu něco o tom, jak žijí dělníci (podle našich ideologů bezohledně vykořisťovaní) v době, kdy v zemi vládne Labour party. Paní Hana, krajanka, za níž mě poslal můj kolega Sergej, mě zavedla za svým známým odborářským funkcionářem, který mi vysvětlil, že rovněž podporují plánování v hospodářství, že právě zestátnili ocelářský průmysl a hodlají udělat totéž i s ostatním těžkým průmyslem, ale že přitom zachovávají všechny zákony a demokratické zásady, potom mě provedl dělnickou čtvrtí, kde se v mnoha spíše špinavých uličkách krčily domečky z neomítnutých cihel, které mi připomněly baťovské kolonie ve Zlíně. Na dotaz, jak bydlí dělníci u nás, jsem odpověděl, že ti mladí většinou u rodičů. Ti, co mají štěstí anebo protekci, dostanou byt na nějakém panelovém sídlišti. Činže u nás jsou však velmi nízké.

Musím si uvědomit, vysvětlil mi odborář, že tady bylo za války spousta domů zničeno, Němci věděli, jaký význam pro zbrojní výrobu Birmingham má. Domky ani byty se nestavějí dost rychle a jsou drahé, mladí dělníci také musejí zůstat po nějaký čas s rodiči, ale jak vidím, mnozí z nich už si pořídili tyhle domky.

Paní Hana mě ubytovala v hostinském pokoji a zmínila, že právě tady nedávno nocoval i můj kolega Sergej.

V noci jsem měl neobyčejně živý milostný sen o jedné pražské herečce, kterou jsem sotva znal a k níž jsem nechoval žádné city. Ten vášnivý sen mě udivil a pro svoji neobvyklost mi utkvěl v paměti. Teprve po čase jsem se dozvěděl (nikdy jsem se nezajímal o drby),

že v době, kdy Sergej pobýval u paní Hany, s onou herečkou chodil a vášnivě ji miloval. Nemám rád pověry, po tatínkovi jsem zdědil skepsi ke všemu, co se nedá racionálně vysvětlit, ale napadlo mě, že ten sen utkvěl v oné místnosti, sen, představa či milostná vzpomínka, a ta v noci vtrhla do mé mysli. Koneckonců, přihodilo se to v Anglii, kde se tak dobře daří duchům a podobně nevysvětlitelným jevům.

Z Birminghamu jsem odejel do Inverness, kde jsem náhodou narazil na dudácký festival, ale kupodivu kromě krásy divoké přírody mi utkvěl jediný okamžik jakéhosi až mystického zážitku. Vyšplhal jsem do vesničky na kopci za Inverness a najednou jsem z okna domku zaslechl ženský hlas, který zpíval nádhernou skotskou baladu. Zpěvačku jsem neviděl, dost možná, že hlas zněl z rádia anebo si píseň někdo přehrával z gramofonové desky, ale já jsem opřen o zeď v ustrnutí naslouchal a přitom hleděl k obzoru, k horám, které ho lemovaly. A najednou se jakoby z mlhy na hřbetu pohoří přízračně vynořil bílý dům, osvítilo ho na okamžik slunce, dům jako by zazářil a zase zmizel. Také k tomuhle přízračnému zážitku jsem se několikrát ve svých prózách vracel.

V Londýně mi Janeta pyšně oznámila, že zjistila adresu Isaaka Deutschera a sjednala mi s ním na zítřejší den ve čtyři hodiny odpoledne schůzku.

Příštího dne jsem koupil neslýchaně drahou (aspoň pro mě) kytici a vydal se na adresu, kterou jsem po těch letech zapomněl.

Pan Deutscher, malý, holohlavý šedesátník s živým pohledem a s bradkou jako jeho oblíbenec Lev Davidovič Trockij, si mě hned ve dveřích bedlivě prohlédl, ověřoval si nejspíš, zda nemám někde pod sakem schovanou sekyrku nebo cepín, a zavedl mě do své pracovny, jejíž vzhled mi na rozdíl od Deutscherovy adresy utkvěl v paměti. Byla to obrovská a několik metrů vysoká místnost, jejíž zdi byly obloženy tisícovkami svazků knih.

S úlevou jsem shledal, že s panem Deutscherem můžu mluvit polsky (má polština byla ještě pořád lepší než angličtina), a tak

jsem mu mohl celkem bez obtíží sdělit, jaký vliv na mě měla jeho kniha, jak v naší zemi pořád vládne jen maličko zmírněný sovětský režim, jak bylo pro mne hrozné, když jsem si uvědomil, že jsem jednoho krvavého diktátora jen taktak přežil a vzápětí druhému začal sloužit, jak Literární noviny, kde pracuji, se podle svých omezených možností snaží dělat něco pro to, aby se v naší zemi obnovila demokracie. Protože podle mého názoru, jakmile je potlačena demokracie, nastupuje tyranie.

Myslím, že mne poslouchal se zájmem, řekl, že sleduje především vývoj v Polsku, ale také v ostatních zemích sovětského bloku. O našich novinách ví, nedělá mu velkou potíž číst v češtině. Chápe naše rozčarování z porevolučního vývoje v našich zemích, ale on věří, že stalinská byrokratická deformace socialismu už nemůže nadlouho přežít. Co však musí přežít, co musíme střežit, je myšlenka socialismu a její nepopiratelné přednosti před kapitalismem. Stalin byl tyran, ale nesmíme ho srovnávat s Hitlerem. Hitler, to byla slepá cesta dějin. Stalin byl zločinec, který sešel z cesty, ale ta pořád představuje pro lidstvo naději. Váš radikalismus, varoval mě, vás může dovést úplně jinam, než kam byste si přál dojít. Přece byste se nechtěl podílet na tom, aby se dělníci znovu stali jen předmětem kapitalistického vykořisťování. Je třeba vrátit vládu opravdu do rukou lidu, a to buržoazní demokracie, kterou jste zažili před válkou, nikdy neudělá. Vaše heslo by mělo znít: nikoliv návrat staré demokracie, ale obrozené sověty lidových zástupců.

To radil mně, který jsem přijel ze země, kde jsme se o každý trochu rozumný článek museli hádat s cenzurou, a v zemi, kde se sám těšil vši svobodě nabízené systémem, který pohrdavě nazýval buržoazní demokracií.

Jeho proslov mě ohromil.

Když se mě Janeta ptala, jak jsem byl se svou návštěvou u slavného autora spokojený, řekl jsem, že byla zajímavá, protože jsem se styděl přiznat, jak velice mě zklamala.

I když se naše noviny chovaly odbojně, nemohly se nijak vymknout ze socialistického systému, měly svůj maximální příděl papíru, šířila je Poštovní novinová služba – jediná organizace k tomu zřízená (pyšnila se ve své reklamě tím, že dováží na pět tisíc titulů ze Sovětského svazu a ostatních zemí „našich přátel“). Protože Literární noviny byly mezi povolenými periodiky, šéfredaktor denně dostával zprávy z ČTK, a to i ty, k nimž měla přístup jen privilegovaná menšina funkcionářů a novinářů. Tyto zprávy, rozmnožované na červeném papíře, obvykle zachycovaly komentáře jinak soustavně rušené stanice Svobodná Evropa anebo překlady článků, které vyšly v předních západoevropských nebo amerických novinách či časopisech a týkaly se zemí sovětského bloku. Některé cizí časopisy dokonce docházely do redakce přímo (jejich volný prodej samozřejmě neexistoval). Povolili nám přístup k informacím proto, abychom mohli „s nepřátelskou propagandou“ lépe polemizovat. Nehodlali jsme polemizovat, ale pro nás všechny byly tyto „červené zprávy“ důležitým zdrojem informací i poznání.

Ale nejdůležitějším zdrojem byla pochopitelně sama skutečnost, v níž jsme žili. Literárky začaly stále častěji přinášet reportáže, v nichž se nepřikrášleně psalo o problémech současného života. Sám jsem do novin přispíval řídce, ale protože jsem měl na starosti názorové stránky, snažil jsem se získat co nejvíce kvalifikovaných odborníků, kteří by do našeho listu psali.

Redakce, jistě to umožňovalo socialistické hospodaření a také stoupající zájem o noviny, které dosahovaly statisčového nákladu, se stále rozšiřovala.

Při novinách se postupně vytvořila velká skupina spolupracovníků. Mezi přispěvateli byli filozofové Karel Kosík, Milan Průcha či Vladimír Blažek, sociolog Jodl, ekonom Radek Selucký, historikové Karel Bartošek, Milan Hübl a Miloš Hájek, mladí právníci

Ivan Bystřina, Petr Pithart či Pavel Rychetský. Protože jsme byli časopisem spisovatelů, museli jsme dbát o jazykovou úroveň, což vyžadovalo často značné úsilí při redigování textů, a někteří, později významní autoři odborných statí a knih vzpomínají, jak je v Literárních novinách učili „lidsky“ psát. Museli jsme také otiskovat i prózy, básně či články, které nám nebyly příliš po chuti, ale nemohli jsme je odmítnout buď proto, že je napsali členové Svazu, tedy našeho vydavatele, anebo proto, abychom nebyli obviněni, že nepřejeme názorům, s nimiž nesouhlasíme.

Napsat či sehnat dobrý článek však znamenalo udělat jen první krok v redaktorské práci. Druhým bylo dosáhnout jeho zveřejnění. Čím závažnějším tématem se článek zabýval, čím původnější a nekonformnější byly jeho závěry, tím klesala pravděpodobnost, že jej úřad – dohlížitel schválí.

Postupně jsme si zvykli připravovat do čísla takových článků hned několik, bylo pak pravděpodobnější, že aspoň jeden z nich uhádáme. Byli jsme také s autory už předem dohodnutí o větách či odstavcích, které bylo možno škrtnout anebo jinak s cenzurou usmlouvat. Protože cenzuru zajímala až vytištěná stránka, vždy ten z nás, kdo držel službu v sazárně, běžel s hotovou stránkou za redakčním šéfem panem Houdkem, který parkoval pokud možno nablízku tiskárny. Pak jsme čekali, zda se vrátí se schvalovacím razítkem. Jak to probíhalo, nejlépe přiblíží jeden můj deníkový záznam (z března šedesátého sedmého roku):

Odpoledne jsem měl službu v sazárně. Když mám službu (anebo mi to aspoň tak připadá), cenzura řádí ještě o něco víc než obvykle. Zabavovali v rozhovoru s Třískou. Zabavili glosu o akademických titulech (proč proboha tu?). Úvodník Dušana Pokorného o bezcitnosti lidí a odlidštěných byrokratických vztazích. Výbornou Pekárkovu reportáž o současné bytové situaci – dokonce žádné zobecnění, jen čísla a fakta, pokud není nebezpečné zobecnění

názoru, že lidé mají právo bydlet, ale nemají možnost. Že se čeká deset let na byt. Že mladí lidé, pokud chtějí bydlet, musejí předem složit částku, která je pro mnohé nedostupná. Potom zahrhli reportáž Pejchlové o prostituci. Také výborně napsáno. Metér pravil: Jako by u nás byla prostituce. A smál se. Řekl, že si to musí přečíst, že čte rád ty věci, které neprojdou, protože v nich o něco jde. Tenhle metér má smysl pro slovní hříčky.

Výroba se táhla, noviny budou tak ubohé, že bych řval. Paní H. běduje, že tu bude nejmíň do osmi, zase čtrnáctihodinovka, už toho má dost. Taky korektor nařiká, protože má chřipku, chtěl zůstat doma, ale lékař ho neuznal. Kdyby se to aspoň tak netáhlo, leze na něj zimnice. Metér s tím musel praštit, protože mu jede v šest poslední vlak. Nový metér je trpělivější – nakonec vždycky vyjdeme, utěšuje mě.

Jeli jsme s Houdkem před osmou ještě na dozor. Jako vždy ve čtvrtek proklínal chvíli, kdy se stal šoférem. Měl zůstat u Walterů, kde byl do roku 1945 úředníkem. Obvykle totiž nenadává na instituci cenzury, nadává sobě, že se dal zavléct na místo, které mu kazí pohodlí a život. Zastavil před chmurnou budovou a vyšel asi za čtvrt hodiny ještě s jakýmsi mužem, kterému srdečně potřásl rukou. „Kdo to byl?“ ptám se. Řekl, že to byl náš cenzor. „A proč se s ním tak srdečně zdravíš?“

„Prosím tě,“ řekl, „kdybych s ním nebyl zadobře, tak bychom vůbec nevyšli.“

Vida, proč ještě pořád vycházíme.

Na pravidelných sezeních redakce, kde docházelo k hodnocení minulého čísla a přípravě nového, Milan Jungmann, pověřený vedením redakce (Šotolu vést redakci brzy omrzelo), většinou převyprávěl, někdy dokonce přehrál svá čerstvá setkání s pracovníky Hlavní správy tiskového dozoru nebo s pracovníky ideologického oddělení a zopakoval jejich argumenty. Obvykle námitky nebyly vysloveny

přímo, odvolávaly se spíše na to, že společnost ještě není dost zralá, aby názory vyslovené v článku přijala, anebo že to, co v článku bylo, může sice být pravda, ale není to celá pravda, a protože to nebyla celá pravda (neboť pojem celá pravda je nesmysl), tak článek zabavili. Jindy sdělili, že strana v této chvíli dává přednost jiným problémům, že otevírat nové téma (třeba téma trestu smrti) by bylo neúnosné.

Práci nám také znepríjemňovala různá oficiální výročí a události, jež se slušelo oslavovat: Vítězný únor, Velká říjnová revoluce, sjezdy a konference komunistické strany – tenhle druh článků neměl chuť nikdo psát.

Spory našeho listu s tiskovým dozorem byly čím dále, tím častější a vážnější, vše vyvrcholilo začátkem června šedesátého sedmého roku po šestidenní válce na Blízkém východě. Oficiální česká politika stejně jako sovětská reagovala ostře jednostranně. Přerušila s Izraelem jako s agresorem diplomatické styky a tento čin doprovázela nenávistnou tiskovou kampaní. Naprostá jednostrannost oficiální propagandy, která vůbec nebrala v úvahu skutečnost, že arabské státy chystaly válku, v níž měl být izraelský stát „vymazán z mapy“, nás vedla k tomu, že jsme uspořádali diskusi několika spisovatelů, byl mezi nimi kromě Pavla Kohouta a Arnošta Lustiga i Jan Procházka, nejen spisovatel, ale vysoko postavený stranický funkcionář. Všichni jsme se o příčinách války a vůbec o izraelské politice pokusili mluvit nezaujatě, tedy v rozporu se současnou státní politikou, a to nejen československou, ale i sovětskou. Záznam diskuse, který jsme chtěli otisknout, byl zabaven a redakci se dostalo varování, že překročila míru toho, co by ještě mohlo být tolerováno.

To vše se událo těsně před čtvrtým sjezdem Svazu spisovatelů.

Sjezdy všech organizací se tradičně měly stát jakousi přehlídkou loajality vůči komunistické straně. Ideologické oddělení, které mělo dohlížet na spisovatelský svaz, si bylo vědomo, že se spisovatelé chovají stále vzpurněji (v jejich pojetí: nezodpovědněji), a proto naléhalo na odložení sjezdu a snažilo se v získaném čase vytypo-

vávat ty, kteří by mohli onu manifestaci loajality narušit. Jistě i za pomoci Státní bezpečnosti označili za nejnebezpečnější dvě skupiny spisovatelů: prvou byli spisovatelé nestraníci, kteří přispívali do nedávno zakázané Tváře, tedy mimo jiné Václav Havel, Antonín Brousek, Věra Linhartová a Jiří Gruša, druhou skupinou byli spisovatelé, které nazývali skupinou Literárních novin, tedy především Milan Jungmann, A. J. Liehm, Ludvík Vaculík a já.

O vztahu k umění, jaký převládal mezi stranickými funkcionáři, svědčilo prohlášení, které několik týdnů před sjezdem přednesl v parlamentu poslanec Pružinec. Vzalo si za terč svého útoku sice mladé filmaře, především vynikající Sedmikrásky Věry Chytilové a další pozoruhodné filmy: Jana Němce, Antonína Máši a Juraje Herze. Týkalo se však umění obecně. V tomto prohlášení (mimoděk svědčícím o gramotnosti autorů) se pravilo:

Vážené Národní shromáždění, podávám interpelaci jménem 21 poslanců, v níž bychom chtěli ukázat, jak se plýtvá penězi, které by státní rozpočet potřeboval... Jsme přesvědčeni, že dva filmy, které jsme viděli a které podle Literárních novin... ukazují „zásadní cestu našeho kulturního života,“ po které však žádný poctivý dělník, rolník a inteligent nechce, nemůže i nepůjde, protože dva filmy „Sedmikrásky“ a „O slavnosti a hostech“ natočené v čs. filmových ateliérech na Barrandově nemají s naší republikou, socialismem a ideály komunismu nic společného.

Žádáme proto ministra kultury a informací soudruha Hoffmanna, kulturní výbor Národního shromáždění a Ústřední komisi lidové kontroly a vůbec celé Národní shromáždění, aby se radikálně zabývaly touto situací a vyvodily patřičné závěry proti všem, kteří tyto filmy připravovali a zejména proti těm, kteří byli ochotni tyto zmetky zaplatit. Ptáme se režiséra Němce a Chytilové, jaké pracovní, politické a zábavné poučení přinesou tyto zmetky pracujícím lidu v továrnách, na polích, na

stavbách a ostatních pracovištích. My se ptáme těchto „také kulturních pracovníků“, jak dlouho ještě všem poctivě pracujícím budou otravovat život.

Jak dlouho ještě budou šlapat po socialistických vymoženostech, jak dlouho si budou hrát s nervy dělníků a rolníků, a vůbec jakou demokracii zavádíte? My se vás ptáme, proč myslíte, že naše Pohraniční stráž, která plní bojový úkol, aby se k nám nedostali nepřátelé, zatímco my, soudruhu ministře národní obrany a ministře financí, platíme královské peníze vnitřním nepřátelům, necháváme je šlapat a ničit, soudruhu ministře zemědělství a výživy, v plodech naší práce...

Udavačské prohlášení zmiňuje ještě filmy Mučedníci lásky, Ve znamení Raka a Hotel pro cizince a končí výzvou: *Žádáme, aby tyto filmy byly staženy z našich kin!*

Tento neuvěřitelně zpátečnický výpad (po letech zní spíše jako parodie) většinu z nás pobouřil. Čtrnáct režisérů podepsalo rozhořčený protest, který končili slovy:

Tvůrčí svoboda je nedělitelná. Je-li omezován jeden z nás, jsme omezováni všichni. Proto kategoricky odmítáme projev poslance Pružince a upozorňujeme na nebezpečí ohrožení základních občanských svobod a práv, jejichž nedělitelnou součástí je možnost svobodného projevu.

Ted' se čekalo, jak na podobné názory odpovědí spisovatelé.

Myslím, že před sjezdem se konalo více kolegiálních schůzek. My jsme se sešli pouze čtyři. U Saši Klimenta s Ludvíkem Vaculíkem (ten byl přijat do Svazu spisovatelů teprve před několika týdny) a s Jaroslavem Smetanou, který býval naším kolegou v nakladatelství. Nebyl sice členem Svazu, ale vážili jsme si jeho schopnosti střízlivě hodnotit politickou situaci.

Ludvík Vaculík dodnes tvrdí, že když jsme spolu šli ke Klimentům, na ulici mu vlétl do úst vrabec, takže měl v puse plno peří a považoval to za jakési znamení. Dovolává se mého svědectví, ale přiznávám, že si na nic takového nevzpomínám, ale je také pravda, že už z paměti nevylovím, o čem všem jsme toho dne mluvili.

Pokusím se aspoň v obecnosti postihnout naše tehdejší názory. Nepochybovali jsme o tom, že komunistický režim, jaký vládne v Sovětském svazu a v ostatních zemích, které přijaly jeho politický systém, nemá nic společného ani se socialismem, ani s demokracií, není tedy ani v nejmenším nějakým druhem lidovlády. Dopustil se těžkých zločinů, k malé části z nich se přiznal a za ještě menší část z nich se aspoň omluvil. Ti, kdo zločiny zavinili, nebyli potrestáni a někteří z nich nám ještě stále vládnou. Diktatura, kterou nazývali krycím názvem kult osobnosti, v poněkud kultivovanější formě trvá, a nic tedy nezaručuje, že se minulé zločiny nemohou kdykoliv opakovat. Popuzovala nás prolhaná propaganda, manipulované a „manifestační“ volby s absurdními devadesáti devíti procenty hlasů pro kandidáty, mezi nimiž se nedalo vybrat. Ale přitom jsme ještě pořád nebyli přesvědčeni, že socialismus je neuskutečnitelná utopie. Věděli jsme už, že zestátnění všeho soukromého majetku bylo nejen nespravedlivé a násilné, ale také nesmyslné, a je příčinou toho, že téměř nic nefunguje tak jako v demokratických zemích. Přesto nikoho z nás nenapadlo, že by se měly vracet do soukromých rukou banky, doly a největší průmyslové podniky. (Vždyť naopak v některých tradičně demokratických zemích velké podniky přecházely do majetku státu.)

Chtěli jsme udělat všechno pro to, aby se v zemi obnovily základní svobody, aby politické strany přestaly být jen formálními organizacemi, které pro nezasvěcence zakrývají totalitní charakter současného režimu. Věděli jsme, že komunistická strana, která si svou věčnou vládu dala potvrdit v ústavě, řídí všechny organizace a na všechna vedoucí místa prosazuje své členy. Jenže jsme také ze

své novinářské zkušenosti věděli, že komunistická strana je jednotná už pouze na povrchu, ve skutečnosti ji tvoří členové s nespočetnými názory, mnozí jsou nespokojeni s vývojem v zemi a současnými politiky pohrdají. V důsledku zkušeností z nedávných let se obávají své názory vyslovit, ale i oni si přejí více svobody: svobody myšlení stejně jako cestování, svobodné volby i justici nepoplatnou moci.

V té době málokdo pomýšlel na to, že by mohlo dojít k naprosté změně politického systému, nepomýšleli jsme na ni ani my.

Měl jsem v úmyslu na sjezdu obhajovat Literární noviny. Někteří kolegové je totiž obviňovali, že slouží jen úzké a vyhraněné skupince spisovatelů. Na té společné schůzce jsme se shodli, že jedním z nejdůležitějších úkolů je boj proti cenzuře, která úzkostlivě střežila dogmatické myšlení, tak charakterické pro současné politické vedení země. V druhé, podstatnější části svého příspěvku jsem chtěl o cenzuře mluvit a sbíral si k tomu z naší redakční praxe případy cenzorských zásahů. Den před naší schůzkou mi přinesl jeden z příspěvatelů našich novin, právník Ivan Bystřina, zajímavý materiál. Všiml si totiž, že Národní shromáždění schválilo nový tiskový zákon, který cenzuru uzákoňoval a vymezoval pole její působnosti, aniž poslancům došlo, že zákon vešel v platnost právě k stoletému výročí vydání zákona, v němž „prohnilá“ rakousko-uherská monarchie zaručovala tiskovou svobodu. Její zákon byl mnohem liberálnější než ten, který právě vstupoval v platnost. Bystřina chtěl vědět, zda bych materiál nemohl na sjezdu přečíst anebo aspoň použít. Použil jsem z něho aspoň několik údajů a přátelům jsem svůj příspěvek přečetl. Svůj příspěvek přečetl i Saša. Vaculík se omlouval, že ještě nemá nic napsáno, ale hodlá mluvit o podstatě moci a vůbec se ptát, jestli současný režim splnil aspoň něco z toho, co sliboval.

Kolega Smetana poslouchal se zájmem a upozornil nás, že některé naše formulace určitě pobouří, a pokud bude Ludvík hodně upřímný, soudruhy nahoře pobouří hodně a musíme počítat s jejich odvetou.

Noc před sjezdem jsem v předtuše převratných události anebo aspoň kacírských myšlenek příliš nespal.

Dvacátého sedmého června téhož roku se tedy v Praze ve slavnostně vyzdobeném vinohradském Domě železničářů sjezd sešel.

Na naše rokování byla povinně pozvaná i početná stranická delegace, kterou vedl člen předsednictva ústředního výboru strany Hendrych, v delegaci byl ministr a další straničtí byrokrati, kteří měli bdít nad počínáním umělců. Delegaci, jak se slušelo (anebo spíš neslušelo), přivítal potlesk aspoň části spisovatelů.

Jako první přednesl svůj příspěvek Milan Kundera. Vyhnul se přímé kritice politických poměrů, zdůraznil však, že hlavním úkolem Svazu je umožnit svobodné střetávání názorů, připomněl slavný Voltairův citát z dopisu Helvétiovi. „Nesouhlasím s tím, co říkáte, ale až do smrti budu bránit vaše právo říkat to.“ Pak mluvil o velkém rozmachu českého umění, zvláště literatury a filmu, a zdůraznil, že *došlo-li k rozmachu našeho umění, došlo k němu proto, že se duchovní svoboda rozšířila. Osud české literatury je v této chvíli na míře duchovní svobody životně odvislý.* Pak přešel k filmu Věry Chytilové Sedmikrásky, jednomu z těch, které napadalo Pružincovo prohlášení. Film pojednával o vandalismu, tvrdil Kundera a použil filmu jako záminky k úvaze o vandalismu.

Vandalem není negramotný sedlák, který v návalu hněvu podpálil zámek nenáviděného statkáře. Vandal, jak ho kolem sebe vidím, je sociálně zabezpečený, gramotný, sám se sebou spokojený a nemá se celkem za co mstít. Vandal je pyšná omezenost, která se cítí dobře v sobě samé a je ochotna se kdykoliv dovolávat svých demokratických práv. Tato pyšná omezenost se domnívá, že k jejím nezadatelným právům patří předělávat svět ke svému obrazu, a protože svět je především to nesmírně mnohé, co ji přesahuje, upravuje si tedy svět ke svému obrazu tím, že ho ničí.

Tuto v podstatě dodnes platnou definici vandalismu všichni (včetně stranické delegace) správně pochopili jako kritiku soudobého stranického postoje vůči literatuře, vůči umění a nezávislému myšlení vůbec.

Saša Kliment, jak jsme se domluvili, hovořil o cenzuře a o svobodě nutné pro tvorbu.

Chápu mnohé, nikoliv však nutnost jako svobodu, narážel na Marxův výrok, že svoboda je poznaná nutnost, zvláště když to, co vstupuje do našeho života jako nutné, nevyhnutelné a nezbytné, je ve skutečnosti vždycky jen z dopuštění lidí... Co je literatura literaturou, je na spisovatele v menší či větší míře vykonáván administrativní i psychologický nátlak, aby se podřídili aktuálním společenským potřebám... Avšak zatímco společenské potřeby jsou reprezentovány kolektivním ideálem skupiny, spisovatel vyjadřuje vždycky nezávislé osobní stanovisko... Spisovatelovo slovo tedy bylo a vždycky bude nepohodlné, vždycky znovu bude spíš do ran společnosti klást svůj prst, než tyto rány obvažovat... Individuální svědomí spisovatele a jeho dílo bude proto vždycky v napětí s oficiální doktrínou... Avšak kultura je věc veřejná a spisovatel, ačkoliv tvoří osamoceně, může fyzicky i duchovně existovat jenom v dialogu. A žádal, aby bylo přiznáno literatuře nezávislé, svobodně angažované postavení. Protože současná cenzurní praxe je neslučitelná s Ústavou republiky, se stanovami našeho svazu a především s osobním svědomím každého spisovatele, navrhuji, aby byla zrušena... a aby náš sjezd v tomto smyslu předložil konkrétní návrh Národnímu shromáždění...

Tady jeho proslov přerušil potlesk, ale co popudilo stranickou delegaci více, byl jeho další zcela legitimní požadavek:

Navrhuji, aby sekretariát podnikl účinná opatření pro lepší informovanost členů. Je zarážející, že se o některých věcech, přímo se týkajících literatury, musíme dozvědět teprve z pařížského Le Mondu nebo ze západoněmeckého vysílání. Mám příkladně na mysli dopis A. I. Solženicyna IV. sjezdu Svazu sovětských spisovatelů.

Nato se přihlásil Pavel Kohout a oznámil, že text dopisu má u sebe, a pokud by si sjezd přál, může ho přečíst. Spisovatelé hlasovali a až na jediného si přečtení žádali.

Čtení takového dopisu tvrdě kritizujícího sovětský režim zjevně poděsil či spíše rozlítíl stranickou delegaci, která aspoň pro ten den demonstrativně opustila zasedání.

Druhý sjezdový den přednesl další kritický projev redaktor Literárních novin A. J. Liehm. Předmětem jeho analýzy byla oficiální kulturní politika. *Ochrana státních zájmů*, na něž se politici ve vztahu ke kultuře odvolávali, *musí být přesně vymezena a definována a nikdy nemůže být kryta rámcovým prohlášením či rámcovým zákonem, jaké plodí jen a jen z vůli*. Poté Liehm zformuloval pro kulturu program, v němž požadoval *ničím jiným než trestním oznámením neomezenou svobodu kultury, závazek socialistického státu, že se stane materiálním garantem takto vznikající kultury a podnikne všechno, aby se národní kultura ve všech svých aspektech stala majetkem co nejširších vrstev národa*. Tento zdánlivě utopický požadavek v té době realizovaly sociálně demokratické vlády ve skandinávských zemích (a naše zkušenosti z polistopadového vývoje ukázaly, že nový vandalismus trhu je s to rovněž ničit kulturní hodnoty a kultura ponechaná mu na pospas je ve svém bytí opravdu ohrožena).

Další příspěvek, který stranickou delegaci rozvzteklil, byla moje úvaha o Literárních novinách, a především kritika současného tiskového zákona, který plně legalizoval předběžnou cenzuru.

Mluvil jsem nedávno s jedním funkcionářem, který tvrdil, že zákon je dobrý. Když jsem nesouhlasil, řekl s úžasem, že to je přece nesrovnatelně lepší proti stavu, který předcházel, neboť předtím jsme neměli tiskový zákon žádný. Tento názor není ojedinělý. Předpokládá ovšem, abychom za počátek celých našich dějin považovali rok 1948... Ale naše dějiny začaly dříve. Dovolím si citát: Každý má právo slovem, písmem, tiskem, nebo vyobrazením volně projevovati své mínění. Tisk nesmí být postaven pod cenzuru.

K potěšení publika jsem upozornil, že *tento citát je z císařského patentu, který byl vydán pro naše země pod číslem 151 říšského zákonníku*. Cenzuru na krátkou dobu obnovili za bachovského absolutismu, ten však po několika letech skončil a *prosincovou ústavou z roku 1867 byla zaručena svoboda tisková a zapověděny cenzura i systém koncesní*. Dodal jsem, že vydavatelé nového zákona *nepostrádali určitý druh absurdního humoru*, když schválili cenzurní předpisy, jež jako nehorázný přežitek bachovského absolutismu byly zrušeny právě před sto lety. V závěru jsem přednesl několik návrhů, vzápětí posouzených stranicovými orgány jako provokativní. Žádal jsem, aby Svaz co nejdůrazněji protestoval *proti každému překročení kompetence administrativního orgánu...*, *aby sjezd vyslovil nesouhlas se zněním litery, která mimo jiné nastoluje po desetiletí překonanou instituci předběžné cenzury...*

Když dostal slovo Ludvík Vaculík, pro většinu přítomných neznámá osoba, z řečnického pódia zaznělo cosi, co na veřejném fóru nezaznělo za celou dobu komunistické vlády, totiž analýza totalitního charakteru současné moci.

Vaculík začal rozbořem pojetí občana a způsobu, jakým občan uskutečňuje svůj vliv na moc.

Zachování takového formálního systému demokracie, zamyslel se nad úrovní demokratického zřízení, nepřináší příliš pevné

vlády, přináší jen přesvědčení, že příští vláda může být lepší, vláda tedy padá, ale občan je obnoven. Naopak kde vláda pořád a dlouho stojí, padá občan. Kam padá? Nevyhovím nepřátelům a neřeknu, že padá na popravišti. To jen několik desítek nebo několik set občanů. I přátelé však vědí, že to stačí, neboť pak následuje pád třeba celého národa do strachu, politické netečnosti a občanské rezignace... Myslím, že u nás už není občanů.

Tento úvod stačil k tomu, aby celý svaz spisovatelů (nemluvě o autorovi úvahy) byl dán do klatby. Vaculík však pokračoval v analýze. Moc se výhradně opírá o ty nejposlušnější a nejprůměrnější, vše řídí lidi neschopnější, než jsou ti, které řídí, a tato situace trvá už dvacet let. O postavení umění řekl:

Tak jako nevěřím, že občan a moc se mohou ztotožnit, že ovládaní a vládoucí se mohou sejít ke zpěvu, tak nevěřím, že umění a moc si někdy budou libovat, jak je jim spolu dobře. Nebudou, nemohou, nikdy. Jsou jiní, nehodí se k sobě.

Každý věděl, že Vaculík mluví o naší současné komunistické moci, aby však nebyl nikdo na pochybách, dodal ještě:

Jsou opravdu pány všeho? A co tedy ponechávají v rukou jiných než svých? Nic? To tu nemusíme být. Ať řeknou, ať je zcela viditelné, že v podstatě hrstka lidí chce rozhodovat o bytí či nebytí všeho, o tom, co má být děláno, myšleno, chtěno. To mluví o postavení kultury ve státě, to je obrazem kulturnosti národa. Nekulturní politika... vyvolává ohnisko bojů o svobodu a ještě je uražena, že se o tom pořád mluví, nechápe, že svoboda opravdu je jen tam, kde se o ní nemusí mluvit. Tím vším je ohroženo jedině, co je hodno patosu, to je sen o vládě, která je totožná s občanem, a o občanu, jenž si vládne téměř sám.

Závěrem pronesl Vaculík ono proslulé zhodnocení dosavadní komunistické vlády:

Je třeba vidět, že za dvacet let nebyla u nás vyřešena žádná lidská otázka – od primárních potřeb, jako jsou byty, školy, prosperita hospodářství, až po potřeby jemnější, které nedemokratické režimy světa vyřešit nemohou – jako je pocit platnosti ve společnosti, podřízení politických rozhodování kritériím etiky..., potřeba důvěry mezi lidmi, vzestup vzdělanosti celých mas.

Hodnocení, o němž vedoucí stranické delegace prohlásil, že by se je neodvážila vypustit ani nejprimitivnější antikomunistická propaganda. Ale to řekl až o den později. Když Vaculík domluvil, sálem zněl nadšený potlesk, a myslím, že většina z nás na okamžik pocítila obrovskou úlevu, že osvobodivě zaznělo přesně to, co jsme cítili, co jsme buď nedokázali, anebo se neodvážili vyslovit. Zato členové stranické delegace ani nečekali, až doznějí ovace, vstali a demonstrativně opustili sál.

V tom okamžiku jako by řada kolegů procitla z opojení a dopadla na ně stísněnost.

Ano, my jsme mohli mluvit, ale vládu a moc drželi oni. Ted' dali najevo, že jsme překročili meze, které nám velkomyslně poněkud posunuli směrem ke svobodě. Co asi bude následovat?

Zmíněná vystoupení opravdu skončila zdánlivě naprostou porážkou všech, kdo měli o způsobu vládnutí v zemi jinou představu.

Náš návrh na nový výbor Svazu spisovatelů stranická byrokracie rozmetala a nadiktovala do výboru ty, které považovala za poslušné. Literární noviny našemu spisovatelskému Svazu prostě sebrali a nový vydavatel celou redakci propustil. Mluvílo se o tom, že ohroženy jsou i ostatní svazové časopisy a že nejspíš spisovatelé přijdou, jaká hrůza mezi prominenty, i o zámek Dobříš.

Některé projevy samozřejmě nesměly být zveřejněny, především ten Vaculíkův, takže se opisovaly a ve stovkách kopií kolovaly mezi občany.

Zároveň se však ukázalo, že současná moc se už neodvážila přistoupit k nějakým brutálnějším represím, nikdo nebyl zatčen ani vyslýchán.

Proti nám, co jsme byli prohlášeni za hlavní aktéry spisovatelské vzpoury a byli přitom členy komunistické strany, tedy proti Kohoutovi, Liehmovi, Vaculíkovi i mně, z rozhodnutí předsednictva ústředního výboru zavedli disciplinární řízení.

Nikdy jsme si o téhle trapné chvílce našich životů nepovídali, ale jistě mé přátele stejně jako mne obviňovali z opozičnictví, z revizionismu mířícího nejen proti principům strany, ale i socialistického státu. Také se mě ptali, jestli se domnívám, že moje postoje jsou slučitelné s členstvím ve straně. Řekl jsem, že v takové straně, jakou mají na mysli, jen stěží.

Protože mě během zmíněného řízení téměř nepustili ke slovu, napsal jsem dodatečně krátký přípis, v němž jsem obhajoval svoje názory. Psal jsem, že se ode mě vždycky vyžadovalo, abych měl pochopení pro všechno, co se dalo, od přehmatů při zakládání družstev až po zatčení svého otce. A pokračoval jsem:

Poznal jsem, že pochopit lze vše (to jest vše lze vysvětlit příčinami a potřebami dané situace) a v této schopnosti „pochopit“ že tkví smrtelné nebezpečí pro jakoukoliv lidskou, natož tvůrčí aktivitu. Pochopit neznamená smířit se. Nejsem politik. Kdybych se jako spisovatel smířil s faktem cenzury, s jejím dnešním stavem tak, jak jsem o ní hovořil ve svém příspěvku..., musel bych být nějakým způsobem zasažený a rozlomený. Neboť nelze přece předpokládat, že bych psal v rozporu se svým svědomím a přesvědčením. Jak bych tedy mohl vítat předběžnou kontrolu ustavenou nad sebou?

Samozřejmě nás vyloučili, Pavel Kohout vyvázl s pouhou důtkou. Velice se dožadovali, abych se dostavil do jejich paláce, vyslechl ortel a odevzdal jim svoji stranickou legitimaci, ale neměl jsem chuť je už třeba jen zahlédnout. Na dvě urgencye jsem jim odpověděl:

Soudruhu,

K obsahu ÚKRRK-4459/1967 a ÚKRRK 4459/67-II/Tr bych rád uvedl, že výsledek disciplinárního řízení je mi znám z našeho i zahraničního tisku, zdá se mi tedy, že není nutné, aby mi byl výsledek ještě znovu sdělován. Rovněž stranický průkaz nemohu přinést, neboť jsem jej odevzdal ve své základní organizaci.

Nedodal jsem, že jsem ho odevzdával s úlevou.

Na závěr

Tak po čtrnácti letech skončilo mé členství v komunistické straně. Skončila také má snaha pochopit, že to, co se dálo, všechno, co nazývali přehmaty, omyly nebo nutnými obětmi na cestě vpřed ke komunismu, ale co ve skutečnosti tragicky poznamenalo životy tak mnoha lidí, byly jen nutné průvodní jevy budování nové společnosti. Že to bude právě komunistická strana, pod jejímž vedením vznikne společnost méně sobecká, nekonfliktní a přitom blahobytná.

Připouštím, že mi ani v té chvíli ještě plně nedošlo, že strana, jejímž jsem byl členem, představovala zločinné spolčení, které ve jménu velkých cílů rozkradlo majetek společnosti, zničilo, co se v naší zemi budovalo po generace. Ale to jsem už věděl docela jistě, že ve jménu jakýchsi budoucích cílů strana zbavila lidi svobody, uzurpovala všechnu moc, zničila politický život, zfalšovala dějiny, zesměšnila akt voleb, přeměnila svobodnou zemi v kolonii.

Málo jsem se staral o ekonomii, a tedy jsem neuvažoval o tom, jestli může někdy fungovat plánované hospodářství, jestli celá koncepce socialismu je pouze neuskutečnitelnou utopií, ale byl jsem si jist, že bez svobodného vědění a názorových sporů, v nichž nesmějí být zakázaná témata, se nemůže rozvíjet žádná společnost, že tedy strana, která brání svá dogmata a pronásleduje všechny, kdo se jim odmítají podrobit, vede společnost do zkázy.

To, že mě vyloučili, aniž se snažili pochopit, co jsem říkal, ve mně vyvolalo hořkost. Byl jsem přesvědčen, že to, oč jsem už po léta usiloval a oč jsem žádal, bylo správné, dokonce nutné, neměla-li se společnost propadnout do zmaru.

Zároveň jsem se cítil osvobozen; už nejsem členem organizace, kde se člověk musel podrobit vůli a zvůli těch, kteří se, ať už jakýmkoliv způsobem, propracovali do jejího vedení, kde mít vlastní názor, natož ho pronést nahlas, se považovalo za čin, za nějž se nejdříve posílalo katovi, později do vězení a posléze se za něj už jenom vyobcovávalo.

Kupodivu jsem necítil velkou obavu z toho, jaké další tresty mě očekávají, zda mi ještě dovolí otisknout jakýkoliv text anebo najít nějaké zaměstnání. Bylo mi šestatřicet let, a byl tedy nejvyšší čas, abych se pokud možno dál bral životem nepodroben nikomu, kdo by si osoboval právo určovat za mě, co je správné a co nikoliv.

(2005–2008)

Ivan Klíma
Moje šílené století I

Ilustrace na obálce z Pixabay.com
Redakce Markéta Teuchnerová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 2. 7. 2021

ISBN 978-80-274-1704-9 (epub)
ISBN 978-80-274-1705-6 (pdf)
ISBN 978-80-274-1706-3 (prc)